ГРАДЪТ
В ТРАКИЯ И ДАКИЯ
ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
АРХЕОЛОГИЧЕСКИ ИНСТИТУТ

ВЕЛИЗАР ИВ. ВЕЛКОВ

ГРАДЪТ В ТРАКИЯ И ДАКИЯ ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ

(IV—VI B.)

ПРОУЧВАНИЯ И МАТЕРИАЛИ

ИЗДАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
СОФИЯ — 1959

Отговорен редактор
Проф. БОРИС ГЕРОВ

IN MEMORIAM PATRIS

ПРЕДГОВОР

През 1954 г. авторът на настоящата монография по идея и под ръководството на проф. Христо Данов и проф. Христо Гандев защити в Софийския университет дисертация за получаване учената степен „Кандидат на историческите науки" на тема „Градът и селото в Тракия и Дакия през IV—V в. от н. е.". Рецензентите проф. Борис Геров и чл.-кор. проф. Веселин Бешевлиев направиха важни препоръки за известни поправки, допълнения и разширения. Това даде повод на автора да разшири обема на труда: бе включен VI в., привлечен бе допълнителен археологически и исторически материал, разгледаха се етническите промени и пр. Задълбоченото изследване на въпросите, значителното разширяване на обема и необходимостта от по-детайлирано проучване на възникналите проблеми наложиха да се пристъпи към изработването на две отделни монографии — за града и за селото, — които да дадат една по-завършена картина на поселищното развитие в късноантична Тракия и Дакия.

Безспорно едно такова отделяне на града от селото повдига известни възражения относно разработването на отделни въпроси: на въпроса за едрата поземлена собственост, който засяга еднакво града и селото, за колоната, за рударството, за вътрешната търговия, за пътищата и пътните станции, за икономическата зависимост на селото от града и др. Трудно е понякога да се разгледа икономиката на града, без тя да се свърже със съществуващите тук села. Изследването на селото в късноантична Тракия обаче предполага известни предварителни изследвания, които все още липсват. От подобни проучвания, които сам авторът започна (срв. Исторически преглед, XII, 1956, с. 93—109), се видя, че материалите тук са много оскъдни, а изворите — недостатъчно проучени за по-широки обобщения: археологически разкопки на късноантични селски поселения почти не са правени, а юридическите извори за Тракия се нуждаят от допълнителни интерпретации, и то в тясна връзка с развитието на селото и в другите провинции на Източната римска империя. Освен това ние все още знаем твърде малко за развитието на тракийското село от доримската и първите три века на римската епоха, на което развитие IV в. се явява естествен наследник. Ето защо в настоящия труд се поставя само проблемата за града, като селото ще бъде предмет на отделно проучване. Въпреки това обаче в предлаганата монография има редица въпроси, които надхвърлят рамките на едно проучване на града, защото трудно могат да се свържат само с града или само със селото: списъкът на селищата, етническите промени, класовата борба, прегледът на историческите събития. В настоящата монография тия въпроси се разглеждат с оглед на влиянието, което те са оказали върху развитието на града. Тия установени вече факти обаче ще бъдат една основа, върху която ще се изградят за в бъдеще изучванията върху късноантичното село в Тракия. Едва тогава ще можем да имаме една по-пълна представа за социално-икономическото, политическото и етническото развитие на източнобалканските земи от края на античността.

Настоящата монография представлява опит да се систематизират археологическите и историческите данни за града в източнобалканските земи от края на III до края на VI в. от н. е. Без да може при сегашното състояние на изследванията върху късноантичния период от историята на българските земи да даде пълно и окончателно разрешение на всички поставени въпроси, авторът се надява, че събраните материали ще дадат известна картина на историческото развитие на града през IV—VI в., ще покажат съществуването на непрекъснат живот тук, ще хвърлят мост между античния и средновековния град в тази част на европейския континент. Изнесените данни ще отхвърлят някои съществуващи тези за цялостно унищожаване на източнобалканските градове и превръщането на тия земи в пустиня при заселването на славяните. При това не бива да се забравя, че този въпрос има две страни: континюитета на града през IV—VI в., който ние смятаме за доказан, и континюитета между града от VI в. и българския град от IX в., върху който тепърва ще се работи, но на който ние слагаме основата.

В нашата работа, главно в бележките, ние привеждаме някъде известни материали от преди IV в. Това е според нас необходимо, за да се покаже връзката и приемствеността между римската и късноримската култура в Тракия. При изводите обаче ние се базираме само върху данните, колкото и малко да са те, от епохата IV—VI в. Навсякъде се стремим, доколкото е възможно, да дадем сравнително точна хронология на споменатия археологически материал.

Що се отнася до етническите промени, целта на тяхното поставяне в края на изследването в отделна глава бе да се изтъкне по-силно значението им. Това е един от най-важните въпроси, който се поставя пред всеки, занимаващ се с условията, при които се поселват славяните в нашите земи и се създава българската държава. Освен това детайлното разглеждане на епиграфския материал за тия етнически промени и неговото конкретно свързване с отделни градове и области не би било възможно при сумарния начин, по който се разглеждат политическите събития във втората глава на книгата.

Авторът благодари на тези, които го насочиха към проучването на проблемите на късната античност, и на тези, които взеха участие при обсъждането на настоящата работа в секциите и Научния съвет на Археологическия институт. Особено благодари на проф. Б. Геров, проф. В. Бешевлиев, доц. д-р Г. Михайлов, Ив. Венедиков, проф. Д. Ангелов и Стр. Лишев, които му направиха съществени бележки за поправки и допълнения.

I

УВОДНИ БЕЛЕЖКИ

Значение. Проблеми. Обхват. Историография. Извори

Проследяването на връзката между античната и средновековната култура в източнобалканските земи е важна и съществена проблема за българската наука. Цялостното и пълно проучване на обществените отношения, поземлените отношения, материалната култура, етническите промени от преходния период между робовладелската и феодалната обществено-икономическа формация в Тракия е много необходимо. Подобни проучвания ще разкрият икономическата база, върху която се изгражда българската държава и се оформя българската народност. Едва тогава ще може да се установи какво именно е изчезнало в бурята на големите нашествия на северните племена през IV—VII в. и какво е запазено и влязло като съставна част в средновековната българска държава.

Особено важен въпрос из тази проблематика е изследването на късноантичния град в тия области.[1] Известно е, че редица антични градове не са разрушени през IV—VII в., но се запазват и развиват и като средновековни градове. Такива са Сердика — Средец, Филипопол, Одесос — Варна, Дуросторум — Дръстър, Месемврия, Аполония — Созопол, Адрианопол, Августа Траяна — Берoя, Банония — Бдин, и др. Тези факти веднага поставят въпроса за съдбата на тия селища през късноантичната епоха и за континюитета между античния и средновековния град в Тракия и Дакия.[2]

Проучването на тия въпроси безспорно не може да се изчерпи с една или две студии, и то в кратък срок. Поради сложността на проблемите през късноантичната епоха, поради недостатъчните исторически сведения за някои периоди (V в. например) и особено поради факта, че ние все още много слабо познаваме материалната култура на късноантичния град тук, за цялостно проучване на поставените проблеми ще са нужни дългогодишни всестранни изследвания.

---

[1] Въпросът за изследването на римския и късноантичния град е една важна задача в българската археологическа и историческа наука. Вж. Д. П. Димитров, Съвременни задачи на българската археология, в Първа научна сесия на Археологическия институт, София, 1950, с. 206—207.

[2] Този въпрос бе поставен правилно още преди няколко години. Вж. Д. П. Димитров, ГПлНМ, 2, 1950, с. 201—204.

*

В нашата и чуждестранната научна книжнина липсва едно обобщително съчинение, което да разглежда проблемите на късноантичния град в Тракия и Дакия. Историите и очерците върху римския град, доколкото съществуват, стигат в изложението на материала до Диоклетиан. Времето между Диоклетиан и Юстиниан стоеше като тъмна страница в нашата историография. По отделни въпроси и за отделни селища имаше проучвания, бе натрупан и не малко фактически материал (ние се спираме върху него на съответното място), но всичко това не беше обобщено.

Западноевропейската историография, която даде редица проучвания на отделни области от античния свят, е направила твърде малко относно проучването на късноантичния период от историята на източнобалканските земи. За тия, които разглеждаха въпросите от гледище на римската история, този период бе заключението. За тия, които поставяха същите проблеми от гледище на ранновизантийската история, това бе началото. И в двата случая въпросите се разглеждаха сумарно и изследванията страдаха от характерните недостатъци на буржоазната историография. При това тук се прибавяше и нещо друго. Още от края на XIX в. съчиненията, които третираха известни моменти от тази проблематика, разглеждаха Тракия и Дакия като земи, напълно опустошени, в които готските и хунските нашествия почти напълно обезлюдили страната: градовете лежали в развалини, населението било избито, всякакъв живот бил прекъснат.[1] Дошлите тук славяни заварили пустиня. Това гледище намери място поради факта, че всички изследвания се пишеха единствено върху писмените извори, от изследването на които действително можеше да се получи подобна представа. Това схващане се превърна в традиция, която се спазваше навсякъде, въпреки че непрекъснато се откриваха надписи, монети, други археологически находки, които осветляваха непрекъснато нови страни от живота през късноантичната епоха и даваха сериозно основание да се пристъпи към ревизия на някои традиционни схващания, характерни за края на миналия и първите двадесет години от нашия век.

Едно от първите съчинения, в което намери място и въпросът за градовете у нас, бе „Пътувания по България“ от К. Иречек. Във връзка с описанието на посещаваните от него градове Иречек пръв посочи най-важните исторически известия, които засягаха както античния, така и късноантичния и средновековния период от историята на даден град. Макар и някъде непълни, те бяха първите систематизирани сведения, където беше посочена връзката, която съществува между отделните антични и средновековни селища, особено при тия, които са били разположени по Централния път от Сингидунум за Костантинопол.[2]

---

[1] Така са разгледани българските земи у Кулаковский, История, I, с. 490—491. За новите схващания по тия въпроси, които отхвърлят гледището за поголовно унищожение, срв. H. v. Petrikovits, Trierer Zeitschrift, 19, 1950, Hft. 1—2, S. 72, с допълнителна литература.

[2] Върху това К. Иречек посвети специално изследване, което не е загубило стойността си и до наши дни — Die Heerstraße von Belgrad nach Konstantinopel

През следващите десетилетия не ни е известно съчинение, което да е посветено специално на въпроса за града.[1] Върху общите съчинения, които мимоходом засягат Тракия през IV—VI в. по различен повод, не е необходимо да се спираме.

Във връзка със засиленото археологическо проучване на някои области от източнобалканските земи се появиха някои монографии за отделни градове, които обаче не отиваха по-далеч от обикновеното систематизиране на добитите при разкопките материали и бяха придружени само с кратки исторически заключения. Така се появиха някои монографии върху Томи, Улметум, Истрос, Тропеум Траяни, селището при Хисар—Момина баня и др. Тези трудове имаха голяма заслуга, че допринасяха за изживяването на традиционните схващания за късноантичния период от историята на Тракия.

Между обобщителните студии за града в Римската империя, където се засягат и проблеми от Тракия, излезли през последните години, би трябвало да посочим две книги на A. H. M. Jones.[2] За нас по-голям интерес представлява втората му студия. Тук се разглеждат между другото редица интересни въпроси из развитието на градовете: икономика, градски съсловия, администрация и пр. Но тъй като всичко това е разгледано по епохи, по проблеми, а не по области, при по-доброто проучване на други провинции тракийските градове съвсем са се стопили. Книгата обаче съдържа важен сравнителен материал, който помага да се разбере по-добре състоянието в Балканския полуостров. Слабост в този труд според нас е обобщаването на проблемите за целия средиземноморски свят, без да се държи сметка, че през късната античност настъпват съществени икономически различия в отделните провинции. Слабост е също, че в труда липсват археологически и епиграфски данни или доколкото ги има, са недостатъчни или пък не са използувани най-добрите им издания.

Монографичното изследване на отделните провинции, върху които ние се спираме, е още в самото начало. От осемте провинции, предмет на нашето изследване, засега е проучена само Крайбрежна Дакия. В това проучване е систематизиран почти всичкият писмен и известният на автора археологически материал.[3]

Немалко значение за разрешаването на някои основни проблеми от социалното и икономическото развитие на градовете в Тра-

---

und die Balkanpässe, Prag, 1877, — преведено на български в БИБ, 4, 1931, кн. 4, с. 1—168.

[1] Излезлите през този период статии за отделните градове в RE по отношение на късноантичния период от тяхната история са твърде бедни и страдат от фактическа непълнота. При това тук почти не се засягат археологическите находки, публикациите на които не са били достъпни за съответните автори. Някъде са допускани и фактически грешки относно тяхното локализиране. Така Марцианопол е свързан с Преслав (срв. RE, VII, A, 1948, col. 2108).

[2] Вж. The Cities of the Eastern Roman Provinces, Oxford, 1937. В това съчинение има някои грешки относно частта на Тракия: вж. L. Robert, Villes de la Chersonèse et de la Thrace, Hellenica, 5, 1948, p. 35; The Greek City from Alexander to Justinian, Oxford, 1940.

[3] H. Vetters, Dacia Ripensis, Wien, 1950 (Schriften der Balkankommission, VIII/1).

кия през късната античност имат безспорно редицата дискусионни статии, публикувани на страниците на „Вестник древней истории“ през последните години.[1] Независимо, че тук се разглеждат по-широки проблеми, в статиите са намерили място и някои въпроси, които пряко спомагат и при разрешаването на поставените от нас проблеми за Тракия.[2]

Изследването на проблемите на късноантичния град в Тракия у нас е все още в самото си начало. През последните години този въпрос бе поставен правилно от Д. П. Димитров, който изтъкна редица важни страни: за класите и класовата борба, за отношението на градското население към варварите, за материалната култура тук, за континюитета между античния и средновековния град и пр. В подобен смисъл бе разгледан въпросът и в състоялата се през май 1950 г. научна сесия на Археологическия институт и изследването на римския град у нас застана на едно от първите места в проблематиката на нашата наука през следващите години.[3] Появиха се и някои по-кратки статии, в които се разглеждаше въпросът за отношението на дошлите славяни към старите римски градове, които са оцелели и продължили да съществуват и през средновековието, както и статии за античната топонимия като белег за запазването на редица стари селища и като извор за проследяване заселването на славяните.[4]

Във връзка с проучването на града в горно- и среднодунавските провинции през последното десетилетие беше направена значителна крачка в установяването на нови факти относно континюитета между античния и ранносредновековния град и материалната култура. Това убедително показа, че „die einstige Katastrophentheorie in dem Sinne, daß Sie zwischen den beiden Zeitabschnitten eine aufspaltende Kluft sehen zu müssen meinte, überwunden ist“.[5]

Като разглеждаме късноантичния град, ние смятаме, както посочихме вече и в предговора, че пред нас стоят за разрешаване два въпроса: на първо място ще трябва да се покаже континюитетът на града в епохата Диоклетиан — Маврикий, т. е. доколко градовете са били пощадени от нашествията на готи, хуни, авари и други племена и как е протичал икономическият и политическият живот тук при една променена обстановка. Едва след установяването на това състояние ще може да се пристъпи към втората проблема за връзката между града от VI в. и българския град от IX в. Настоящата монография е посветена на първия въпрос.

---

[1] Ние се спираме на тия статии на съответното място в изложението.

[2] Подробни литературни посочвания за всички области на икономическия живот на късната античност са дадени у Fr. Heichelheim, Wirtschaftsgeschichte des Altertums vom Paläolithicum bis zur Völkerwanderung der Germanen, Slaven und Araber, Leiden, 1938, I, S. 768—848; II, S. 1191—1227. На Тракия и изобщо на балканските земи е обърнато минимално внимание.

[3] Срв. с. 11, бел. 1 и 2. Най-важните изводи и най-важният материал от нашата дисертация бе посочен в една кратка статия в ИПр, XI, 1955, кн. 4, с. 32—55 (срв. Bibl. Class. Orient., III, 1958, 2, p. 102—107).

[4] Срв. Кр. Миятев, Славянский город в древней Болгарии, Byzantinoslavica, X/2, 1949, с. 260; В. Бешевлиев, Античната топонимия у нас като исторически извор, ИИБЕ. 3, 1954, с. 341-355.

[5] Срв. Fr. Miltner, Die Grenzmarke zwischen Antike und Mittelalter, Südost /Forschungen, XIV/ 1, 1955, p. 21—34, и цитираната литература в Anm. 2 на S. 22. Срв. особено H. v. Petrikovits, Das Fortleben römischer Städte an Rhein und Donau im frühen Mittelalter, Trierer Zeitschrift, 19, 1950, Hft. 1—2, S. 72—81, K. Böhner, Die Frage der Kontinuität zwischen Altertum und Mittelalter im Spiegel der fränkischen Funde des Rheinlandes, Trierer Zeitschrift 19, 1950, Hft. 1—2, S. 82—106; H. Thaller, Die Städte der Vita S. Severini im Donauraum, Festschrift R. Egger, II, 1953, S. 315 f.

Хронологично настоящата работа обхваща периода от възцаряването на имератор Диоклетиан (284 г.) до края на управлението на император Маврикий (602 г.). Тези до известна степен произволни дати ограничават една сравнително ясна епоха в историческото развитие на източнобалканските земи. Краят на III в. след готските нашествия се характеризира с важни промени в икономическото и общественото устройство на римските провинции. Тези промени се обуславят от настъпилата криза в робовладелския начин на производство, която криза се проявява различно в различните области на империята.[1] Управлението на Диоклетиан се смята обикновено като начало на т. нар. късна римска империя, която в балканските земи преминава в Източна римска империя. Управлението на император Маврикий пък е последният етап от борбата на Източната римска империя на Дунав. Дунавският лимес, който нееднократно е бил пробиван през V—VI в. от хуни, авари и славяни, до края на VI в. все още е бил в ръцете на императорските войски. Това, разбира се, е давало възможност на империята да поддържа своята власт над вътрешността. В началото на VII в. обаче лимесът рухва под неудържимия напор на многобройните славянски племена, които заливат на големи маси територията на нашата страна.[2] Това време се смята за край на античността и край на господството на Източната римска империя в днешна Северна България и Добруджа. Следователно нашата работа приключва със започването на славянското заселване, което слага нов етап в историческото развитие на Балканския полуостров.

Териториално трудът включва целия диоцез Тракия, както и двете Дакии — Вътрешна и Крайбрежна, — главната съставна част от диоцеза Дакия. По отношение на днешните политически граници всички тия провинции обхващат земите на нашата Република, цяла Добруджа, Югоизточна и Егейска Тракия до р. Места, както и части от западните области на Югославия.

*

Състоянието на изворния материал за Тракия и двете Дакии през IV—VI в. от н. е. по отношение на другите векове от античността в Тракия е може би най-добро. През тази епоха тези области, както това е добре известно, се включват в Източната римска империя, стават хинтерланд на новата столица на империята, бързо издигащия се икономически и политически световен център Константинопол. Оживеният политически живот и многобройните и разнообразни събития, разиграли се тук, насочват вниманието на почти всички съвременни и по-късни писатели към тази част на древния свят. Описвайки по-важните перипетии на тия събития, те ни предават и редица конкретни известия за интересуващите ни градове. Ето защо писмените източници за Тракия през IV—VI в. са по-обилни в сравнение с това, което знаем за нейната история през първите три века от н. е.

---

[1] Вж. Всемирная история, 2, Москва, 1956, с. 725—729; 792—800.

[2] Вж. напр. А. В. Мишулин, Древние славяне и судьбы Восточноримской империи, ВДИ, 1939, 1, с. 203 сл.. Восстание Фоки являлось заключительным этапом в судьбе Римской империи на Востоке. Оно характеризует поворотный момент не только во внешней, но и во внутренней политике.

Изворните данни, върху които изграждаме нашата студия, могат да се разделят на няколко групи: преди всичко на паметници на материалната култура и писмени източници. В писмените документи влизат: 1) исторически съчинения; 2) юридически извори; 3) агиографска литература; 4) надписи; 5) други писмени извори: пътеводителите, географските описания, „Спътник" на Хиерокъл, списъците на Георги от Кипър, „Списък на служебните рангове" (Notitia dignitatum) и др.

Каква е стойността на отделните видове извори по отношение на изследването на късноантичния град в Тракия и Дакия:

а. Паметници на материалната култура. Археологическото изследване на късноантичния период от историята на нашите градове е твърде недостатъчно. През последните години бяха направени по-значителни разкопки в Абрит, Ескус, Сердика, които между разкритите материали дадоха и важни данни за разглежданата от нас епоха. Тия разкопки обаче не са още публикувани и ние разполагаме засега само с кратки предварителни съобщения за най-важните резултати.[1] Данни относно късноантичната култура на други градове има за античния град при Хисар — Момина баня, Левскиградско (Augustae ?), Пауталия, Никополис ад Иструм и особено за някои градове в Северна Добруджа: Истрос, Улметум, Диногеция. Останалите късноантични находки, произхождащи от градове (Филипопол, Рациария, Августа Траяна) или околността на градове, са резултат на случайни находки, а не на системни разкопки. Тук се касае за останки от крепостни стени, от различни по своя характер сгради, базилики, гробни находки, битови предмети и земеделски сечива. Случайното откриване на повечето находки, липсата на системни разкопки и неустановената хронология за редица предмети създават големи трудности относно тяхното датиране. Недоброто публикуване на една част от тях увеличава още повече трудността при използването им като исторически извори.

От особено значение за разкриване икономиката на градовете са колективните и единичните монетни находки от IV—VI в., които количествено са твърде много. Причината за това ще трябва да се търси в честите неприятелски нахлувания, при които доста хора са заравяли в земята своите съкровища. В този случай и самите находки се превръщат във важни извори за посоката и времето на съответните варварски нашествия. Благодарение на редовното публикуване на колективните монетни находки у нас ние разполагаме с богата нумизматическа документация за късноантичната епоха, що се касае до монетните находки от границите на страната. За градовете по крайбрежието на Мраморно и Егейско море, както и за градовете в Северна Добруджа ние не разполагаме с редовни публикации на монетите, освен когато се публикуват цялостни разкопки, което е важна пречка за изследването на парично-стоковите отношения в тия градове.

---

[1] Преглед на последните археологически разкопки в България е направен у Д. П. Димитров, Последните археологически разкопки в България, София, 1955 (Библиотека на лектора, № 18—19), където отделните изследвачи са дали кратък отчет за проведените от тях разкопки. По-подробно литературата за материалната култура на отделните обекти е посочена на съответното място в изложението.

б. Исторически, литературни, риторически съчинения. Те дават възможност да се конструират основните линии на историята на Тракия. От тях именно извличаме и отделни сведения за градовете в разглежданите провинции. Такива извори са: Амиан Марцелин, Евнапий, Зосим, Евтропий, Орозий, Аврелий Виктор, „Historia Augusta", „Похвалните слова", Флор, Клавдиан, Сидоний Аполинарий, Вегеций, Авзоний, Макробий, император Юлиан, Либаний, Темистий, Павлин от Нола, Сократ, Созомен, Приск, Малх, Олимпиодор Тивански, Прокопий, Йорданес, Агатий, Менандър, Теофилакт Симоката, Йоан Антиохийски, Теофан, Малала, т. нар. „малки хроники" (хронисти като Комес Марцелин, Касиодор, Валезиев Аноним и др.).[1]

При използуването обаче на тия извори е необходимо да се имат пред вид някои особености, които характеризират творчеството на споменатите писатели, и то доколкото засягат Тракия. Като изключим някои от тях, като Амиан Марцелин, Приск, Темистий и други, които са описали Тракия като очевидци, повечето автори пишат отдалечени по време и по място, т. е. пишат десетилетия и даже столетия след станалите събития, като използуват по-стари съчинения и хроники. Ето защо налага се тия автори да се използуват внимателно и да не се разглежда текстът им буквално и откъснато от съвкупността на другите налични данни, особено археологическите. Това важи особено за сведенията им относно масовото и цялостно унищожаване на селища и градове, с каквито са изпълнени техните описания. Изтъквано е вече неколкократно, че тия описания в голямата си част са твърде преувеличени и тенденциозни и че те отразяват класовите разбирания на съответните автори.[2] От следващото изложение ще се види, че в редица случаи градове, за които се предава, че са били унищожени от готи и хуни, в действителност не са престанали да се развиват като градове чак до края на VI в., а някои — и много по-късно. При всички тия случаи играят известна роля и други фактори: желание да се прослави отделен император или пълководец, да се наблегне на тежкото положение на държавата и пр. Тук заема особено място и верската принадлежност на автора: ако е езичник, той естествено ще насочи своите удари срещу християнската държава и обратно. Подобни типични случаи имаме при Зосим и Орозий.

---

[1] Голяма част от споменатите автори са преведени и издадени (касае се за откъсите, засягащи българските земи) от сътрудници при Историческия институт на БАН: Гръцки извори за българската история, I, 1954; Латински извори за българската история, I, 1958. Преведените откъси са снабдени с кратки бележки и книжнина към съответния автор. Някои от разглежданите автори са преведени и във Византиски извори за историју народа Југославије, I (под ред. на Г. Острогорски), Београд, 1955.

[2] Срв. История на България, 1, София, 1953, с. 57; Д. П. Димитров, ГПлНМ, 2,1950, с. 201; А. Д. Дмитрев, ВВр, 5, 1952, с. 12.

Особено внимание трябва да се обърне на класовата принадлежност на авторите. Последните са принадлежали към различни прослойки от господствуващата класа. Тяхното отношение към движенията на народните маси е отрицателно. Понякога те ги скриват и е трудно да се възстановят отделните етапи от движенията на роби, колони и селяни в разглежданите от нас области.

Между посочените автори особено място се пада на антиохиеца Амиан Марцелин. Неговото съчинение (касае се за запазените му части) обхваща периода от 353 до 378 г. и съдържа особено ценен исторически материал както за цялата империя, така и по-конкретно за Тракия. Много важно е неговото описание на диоцеза Тракия, провинциите и по-главните градове тук. Това е един от основните извори за познанията ни относно административното деление на Тракия през IV в., за бунта на Прокопий, в който взела участие и известна част от градското население в Тракия; цялата 31-а книга описва преселението на готите отсам Дунав и събитията от 376 – 378 г. В неговия труд на много места има конкретни известия за отделни градове, за етнически промени тук, за строителни мероприятия и пр. Амиан Марцелин произхожда из средите на куриалите, което е дало отпечатък върху неговите схващания по различни въпроси: отношението към варварите, дейността на император Юлиан, движенията на народните маси и др. Амиан Марцелин е много достоверен извор, познава добре Тракия, и то от личен оглед, и неговите данни заслужават доверие.[1]

Евнапий от Сарди, известен ритор, който написал история за периода от 270 до 404 г., като продължител на труда на Дексип в някои от своите фрагменти (42 и 50) дава сведения за икономическото състояние в Тракия преди и след събитията от 378 г., за разпределението на робите тук, за състоянието на някои градове (Никопол на Места) и др.[2]

В съчинението на Зосим, т. нар. „Нова история", писано след 425 г., е дадена историята на империята до 410 г. от н. е., като епохата до 270 г. е разгледана сумарно. Сведенията на Зосим за Тракия и нейните градове са многобройни, но разпръснати, откъслечни и кратки. Зосим е привърженик на старата религия и затова у него са запазени ред критически изказвания по отношение на съвременната му действителност. Зосим обръща внимание на сътрудничеството между варварите и местното население, съобщава за градските роби в Тракия, за робски движения тук в началото на

---

[1] За Амиан Марцелин срв. Латински извори, I, с. 116 и сл. Между излязлата напоследък литература внимание заслужава трудът на E. A. Thompson, The Historical Work of Ammianus Marcellinus, Cambridge, 1947.

[2] За Евнапий вж. Гръцки извори, I, с. 18, с библиографски указания.

V в., дава кратки, но съществени сведения за Марцианопол, Томи, Перинт и др. Сведенията на Зосим са извънредно ценни.[1]

Кратки данни за разглежданите области от края на III и началото на IV в. — за общото състояние тук, за икономиката, за поминъка на населението, за строителството, за поселването на варварските племена, за отделни градове — намираме у Евтропий, Орозий, Аврелий Виктор, в „Похвалните слова“ (особено в словата за Констанций I, Юлиан, Теодосий I). Тук следва да отбележим и известното съчинение на Лактанций „De mortibus persecutorum“, тъй като повечето императори, за които се говори, са свързани със събития от балканските земи: тук се споменават селища в областта на Адрианопол, други селища в Тракия, Дунавския лимес, поселения на племена, строителни мероприятия, пътища в Тракия и др.[2]

В т. нар. „Historia Augusta“ — съчинение, което разглежда събития от III в., но което в действителност е писано през IV в. и отразява състоянието именно на IV, а не на III в. — се срещат доста сведения както за отделни градове — Марцианопол, Никополис ад Иструм, Хераклея, Анхиало, Дебелт, — така и за икономиката на Тракия през тази епоха и състоянието на Дунавския лимес.[3]

Сведения за тежкото състояние на притесненото от данъци население в Тракия намираме в едно от писмата на император Юлиан (361 г.).

Отделни географски, битови, исторически и други сведения намираме у Сидоний Аполинарий, Авзоний, Макробий, Вегеций, Клавдиан. Поемите на Клавдиан независимо от своята форма са много ценен и в някои отношения единствен извор за борбите между готите и империята в Тракия през последното десетилетие на IV в. У Клавдиан намираме сведения за занаятчийското производство в Тракия, за изработката на оръжие в градовете на Илирик, за земеделското производство, за преселенията на племена тук и пр.[4]

Ценни извори са речите и писмата на риторите Темистий и Либаний. Така Либаний ни дава някои данни за външния вид на градовете в Тракия, които сведения обаче са много пресилени и субективни. В неговата кореспонденция има запазени някои писма, отправени до хора, които са били магистрати в Тракия.[5] Много по-ценни и автентични обаче са сведенията у Темистий. Обиколил сам в продължение на две години (368—369) днешна Североизточна

---

[1] За Зосим вж. Гръцки извори, I, с. 152, с библиографски указания.

[2] Всички тия извори по отношение на пасажите за Тракия са преведени в Латински извори, I, с. 46 и сл., 83 и сл., 90 и сл., 102 и сл. Там е посочена подробна книжнина.

[3] Сведенията на „Historia Augusta“ също са преведени в Латински извори, I, с. 52 сл., и е посочена най-главната литература измежду богатата книжнина върху този извор.

[4] Сведенията на Клавдиан са преведени в Латински извори, I, с. 191 сл., с допълнителни литературни указания. Много подробно неговите сведения са разработени напоследък у E. Démougeot, De l'unité à la division de l'Empire romain, Paris, 1951.

[5] Либаний не е превеждан на български. За него вж. O. Seeck, Die Briefe des Libanius zeitlich geordnet, Leipzig, 1906 (в Gebhardt—Harnack, Texte und Untersuchungen, Neue Folge, 15); Foerster—Münscher, RE, 12, 1925, col. 2485—2551, s. v. Libanios.

България и Добруджа, Темистий описва редица факти във връзка с поселищното развитие тук като очевидец: Марцианопол, гръцките колонии по брега на Черно море, кастелите по Долнодунавския лимес, строителството, търговията между готите и империята, между отделните части на империята, преселения на варварски племена и пр.[1]

Към църковните историци от първата половина на V в. ще трябва да отнесем Сократ и Созомен.[2] У Созомен е запазено описание на провинцията Скития с нейните многобройни градове, кастели, села, като той се спира повече на Томи и дава някои подробности за топографията на града и за едно вълнение на градския плебс. Сократ пък е оставил някои подробности за градовете Берoя, Виза, Сердика, Селимбрия. Продължител на историята на Сократ е Евагрий. Историята му обхваща времето между 431—594 г. и съдържа също сведения за Тракия. Данни за Адрианопол — за оръжейната работилница в града, за работещите тук, за некропола на града — дава Атанасий в своята „История на арианите“. Авторът сам е минал през града.

Историографията на V в. за Тракия е представена главно от Приск и Малх. Те описват хунските и остготските нашествия в нашите земи и във връзка с тия събития дават сведения и за много градове. Приск от Панион, който познавал българските земи от лично наблюдение, понеже е пътувал по Централния път от Константинопол до Атиловия двор, пише за Сердика, Асемус, Одесос, Рацияриа и др. Той е основният извор за всички по-късни автори, които пишат за хуните и техните нашествия в Балканския полуостров.[3]

Съчинението на Малх от Филаделфия в Палестина, писал наскоро след смъртта на император Зенон, е много ценен източник за годините 473—480. Центърът тук пада на борбите между остготите на Теодорих и войските на император Зенон. По този повод се съобщават редица ценни и единствени сведения за Пауталия, Нове, Марцианопол, селищата в Югоизточна Тракия и пр.[4]

Между авторите, които разглеждат VI в., особено място заемат Прокопий, Йорданес, Менандър, Теофилакт Симоката, Агатий.[5] Известното съчинение на Прокопий „За постройките“ е нашият основен извор за градското и поселищното развитие през VI в. Тук са упоменати стотици селищни имена на градове и кастели, поправени или наново построени от Юстиниан. Тук намираме и допълнителни подробности за градоустройството им, техния външен вид, състоянието на укрепителната им система и др. Не бива да се изпуска из пред вид обаче, че това съчинение има явно панегиричен характер и че трябва да се пристъпва към него с известна предпазливост. Другите съчинения на Прокопий съдържат важни сведения за нахлуванията на славяните в Балканския полуостров и за селища, превзети от тях. Особено интересно е описано превземането на Топир.[1]

---

[1] Темистий също не е превеждан на български. За него и за десетата му реч срв. В. Велков, Сведенията на Темистий за Тракия, Сб. Г. И. Кацаров (=ИАИ, XIX), 1955, с. 245—260.

[2] Сведенията на Сократ и Созомен са преведени на български. Вж. Гръцки извори, I, с. 38 и сл., 50 и сл.

[3] Част от сведенията на Приск са преведени на български. Вж. Гръцки извори, I, с. 86 и сл., с допълнителни библиографски указания.

[4] Сведенията на Малх са преведени на български. Вж. Гръцки извори, I, с. 130 и сл., с посочване на съответната книжнина.

[5] Сведенията на Прокопий, Менандър, Теофилакт Симоката, Агатий са преведени в Гръцки извори, II, София, 1959, и там е посочена най-важната книжнина.

Ценен извор за втората половина на VI в. (до 582 г.) е съчинението на Менандър. Запазените откъси разкриват състоянието в Тракия през третата четвърт на VI в., а също дават сведения и за варварските племена, намиращи се по нейните граници. Данните на Менандър са достоверни и важни.

Описвайки историята на готите, Йорданес е запазил важни подробности относно етническите промени в днешна Северна България и Добруджа, като споменава хунски и други варварски поселения около Кастрамартис, Ескус, Алмус, Утус. Твърде популярен е неговият разказ за живота на т. нар. малоготи в областта на Никополис ад Иструм. Йорданес дава сведения и за град Анхиало и неговите бани, за борбите на готите в Тракия и Илирик и др.[2]

Повече данни за градовете от разглеждания период има у Теофилакт Симоката (живял по времето на император Хераклий, 610—641). По повод разказа за походите на византийските войски в източнобалканските земи против авари и славяни в края на VI в. тук са попаднали сведения за почти всички по-големи градове в Северна България, за градовете в Добруджа, в Южна България и особено в Югоизточна Тракия. Теофилакт Симоката е единственият ценен извор за редица подробности из вътрешния живот на някои градове — Асемус, Томи, Секуриска, Апиария, Анхиало — от края на античността, каквито ние никъде другаде не откриваме.

В нашето изложение сме използували и различни съобщения на късноантични и византийски хронисти. Всички те обикновено използуват по-стари източници, но понякога предават и единични свежи известия. Имаме пред вид хронистите, чиито хроники са издадени в т. IX и XI на MGH, AA. Касае се за Комес Марцелин (с данни за Одесос, Акре, Созопол и др.), Изидор от Севиля (за Никополис ад Иструм), Валезиев Аноним (за Нове), „Произход на император Константин“ (за Сердика, Филипопол, Бероя, Найсос, Адрианопол). Последната хроника е ценен извор за готските войни на Константин Велики, които засягат и балканските земи.[3]

Използувани са и отделни сведения от Теофан, Малала и Михаил Сирийски.

в. Юридически извори. Икономиката, обществените отношения, пък и някои подробности из строителната дейност ни се разкриват най-добре и пълно от юридическите извори, които поради своя характер могат да ни дадат най-автентична картина за положението в разглежданите от нас области. Ние се спираме главно върху законите, публикувани в „Codex Theodosianus“ (431 г.) и в „Corpus iuris civilis“ — публикация на Юстиниановото законодателство, главно „Юстиниановия кодекс“ и „Новелите“.[1] Редица укази, отправени до магистрати в Тракия и Илирик, третират въпроси за количеството на робите тук, за плебса, за куриалите, за сенаторите в Тракия, за търговията, за данъците в Тракия, за отделни градове (Одесос), за рударството, за характера на някои административни длъжности в Тракия (претора в Тракия, defensor civitatis и др.), за строителството в градовете и пр. и пр.

---

[1] Добра характеристика на творчеството на Прокопий е дадена у З. В. Удальцова, Прокопий Кесарийский и его „История войн с готов“ в: Прокопий из Кесарии, Война с готами, перевод с греческого С. П. Кондратьева, Москва, 1950, с. 3 и сл., с. 56—57. Подробно за Прокопий вж. у B. Rubin, RE, 23, 1957, col. 273—599. За сведенията му относно строежите в Тракия срв. col. 583—585.

[2] Сведенията на Йорданес са преведени в Латински извори, I, с. 326 и сл.

[3] Всички тия извори са преведени в Латински извори, I, с допълнителни литературни указания.

Ние се спираме главно на тия сведения, които пряко разглеждат Тракия и Дакия. Много от указите обаче съдържат и косвени сведения, които могат да се извлекат чрез проучване на самия документ (било че се отнасят за административни единици, от които Тракия и двете Дакии са били съставни части, или пък има някакви други указания според мястото на издаването им). Така например тук са използувани укази, отнасящи се общо за Илирик, на която префектура двете Дакии са били най-важната част. Също така за Тракия и Дакия се отнасят и тези укази, за които може да се установи, че лицата, до които са били те отправени (и чиято магистратура липсва в inscriptio), са заемали ръководна длъжност в разглежданите области. Най-после особено място заемат конституциите, издадени от Диоклетиан и Валент в наши градове във връзка с тяхното пътуване през тракийските градове. За известна част от тия укази е сигурно, че адресатите им са жители на съответните градове (носят тракийски имена) и следователно тия укази могат да се използуват като първостепенни извори за етническия им състав и социалните отношения тук.[2]

Изобщо едно цялостно интерпретиране и детайлно проучване на сведенията в юридическите извори е много важна задача за всички, които се занимават с историята на източнобалканските земи между III и VI в. Тия извори, досега твърде пренебрегвани, ще ни дадат подробности за икономиката и обществените отношения, които не бихме могли да извлечем от никакви други извори.

г. Агиографска литература. Особен род извор, който се появява тепърва с разпространението на християнството, е агиографската литература. За разглежданата от нас епоха това са главно жития на мъченици, свързани с Тракия. Използуването на тия извори понякога е затруднено поради техния по-особен характер. Тук се срещат твърде много измислени неща, много loci communes, т. е. общи положения за житията, които се намират във всички подобни документи. Това е особено характерно за ранните жития, които в случая особено ни интересуват. За нас обаче са важни дадените тук реалии, които са отражение на материалния живот на съответната епоха. Колкото и фантастични неща да се описват, те винаги се предават в една форма, която е близка до съзнанието на слушателя. Ето защо използуването на житията се нуждае винаги от специално предварително изследване, което да вдигне фантастичната обвивка, а също така и да установи времето, в което те са писани и което те отразяват. Така установено бе, че мъченичеството на Александър Римски може да се използува като важен извор за топографията на Тракия от IV в.[1] Важни сведения за град Адрианопол и неговата околност, за град Хераклея, както и за мястото на тракийския елемент през IV в. могат да се извлекат от житието на св. Филип, епископ на град Хераклея, от 304 г.[2] В житието пък на св. Хипатий има някои подробности относно пораженията, нанесени от хуните в Тракия.[3]

---

[1] Сведенията от Теодосиевия кодекс са преведени в Латински извори, I, с. 260 и сл., а сведенията от Юстиниановия кодекс и Новелите — в Гръцки извори, II, с. 17 и сл. За значението на това законодателство като исторически извори срв. L. Wenger, Die Quellen des römischen Rechts, Wien, 1953, S. 536—541; 562—576; 638—651.

[2] Върху този въпрос се спираме накратко в нашата работа за Темистий, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 254 и сл. Там този факт личи добре от съпоставянето на речите на Темистий с указите на Валент, издадени в Марцианопол. На въпроса за адресатите на указите, издадени от Диоклетиан в градовете в Тракия и Дакия, ще се спрем в отделна статия.

д. Надписи. Надписите от късноантичната епоха не са с такова богато и многообразно съдържание, както надписите от предишните векове, обаче често и те съдържат важни подробности, които допълват и разширяват другите извори. Големият процент в случая са надгробни старохристиянски надписи. Независимо от техния шаблонен текст тук често се споменават занаятите на починалия или родното му място. Имената независимо от това, че в доста случаи са шаблонни християнски, дават известна възможност да се надникне в етническия състав на градовете в Тракия и Дакия. Друга група надписи са строителните, които са ценен и в някои случаи единствен извор за строителството през IV—VI в. За тази дейност доста сведения има и в тухлените печати, които освен това са и важен извор за разположението на съответните работилници и движението на военните части, ако произхождат от военни работилници. Една малка група представляват почетните надписи, както и надписите, издигани като погранични стълбове между именията, или пък милиарни колони. Броят им обаче през късноантичната епоха чувствително намалява.

Използуването на късноантичния епиграфски материал от IV—VI в. е затруднено от обстоятелството, че не всякога мъчно разчетваемите курсивни текстове са прочитани и издавани добре. Твърде често липсва и всякакъв коментар.

---

[1] Вж. Д. П. Димитров, ИБАИ, 8, 1934, с. 116—161.

[2] Сведенията в житието на Филип от Хераклея са разгледани подробно у В. Велков, Към въпроса за езика и бита на траките през IV в. от н. е., Сб. Д. Дечев, 1958, с. 731 сл.

[3] Други данни от жития са посочени на съответните места. За интерпретацията на агиографския материал вж. интересната книга на А. Рудаков, Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии, Москва, 1917, с. 8 и сл. Важна е също и студията на H. Delehay, Saints de Thrace et de Mésie, Anal. Boll., 31, 1912, p. 136—176, където са публикувани и няколко жития на мъченици от Тракия и Мизия.

Късноантичните надписи не са систематизирани в отделни сборници и корпуси. Доста от тях са публикувани в сбирките на E. Kalinka, на Dumont-Homolle, в „Надгробните плочи от Северна България“ на Д. П. Димитров, в „Епиграфски приноси“ на В. Бешевлиев. Голямата част са пръснати обаче по списания или са дадени в големите корпуси CIL, CIG, ILS. Сбирки на старохристиянските надписи са направени за град Одесос и Сердика, които обаче вече се нуждаят от допълнения. Събрани са надписите и от Добруджа.[1]

Накрая ще споменем и някои други извори, използувани в настоящата студия.

Основен извор за административното деление на Балканския полуостров, в който са изброени всички по-важни градове, е съчинението на Хиерокъл, наречено „Спътник“ („Synecdemus“). Предполага се, че Хиерокъл е използувал по-стари извори — от времето на Теодосий II, — което дава основание на някои да отнасят съставянето на „Спътник“ или най-малко извора, от който Хиерокъл черпи, именно към това време. Според последните проучвания обаче е установено, че „Спътник“ в този си вид, в който ние го познаваме, е съставен между 1 август 527 г. и преди есента на 528 г. Следователно изворът отразява административното положение в източните римски провинции през V и началото на VI в.[2]

В епископските списъци, издадени в т. нар. „Notitiae episcopatuum“, намираме имената на много от интересуващите ни градове, които тук са посочени като центрове на епископии. Тия списъци са съставени в различно време — във всеки случай след IV в. — и хронологията им е доста объркана. Те не всякога могат да бъдат напълно достоверни извори за съществуването на някои градове. В това отношение много по-важни са списъците на епископите, подписали се под протоколите на църковните събори. Това вече е съвсем сигурен белег за съществуването на съответните градове в годината на църковния събор.[3]

В труда са използувани и тия списъци, които се издават под името на Георги от Кипър (те сами са част от „Notitiae episcopatuum“). Приема се, че първата notitia (на Basilius) е съставена към началото на IX в., самото „Descriptio“ на Георги — между 591 и 606 г. Главният му извор ще да е бил Хиерокъл, като у Георги от Кипър обаче са отбелязани някои административни промени, резултат от варварските нахлувания (например за провинция Скития).[1]

---

[1] V. Beševliev, Altchristliche Grabinschriften aus Varna, ИИД, 19—20, 1944, S. 18—39; Г. И. Кацаров, в: Предисторически и старохр. паметници от София и околността, София, 1921, с. 37—53; I. Barnea, Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie Mineure, Dacia, I, n. s. 1957, p. 267—288.

[2] Сведенията на Хиерокъл са преведени в Гръцки извори, II, 1959. Срв. за него E. Honigman, Le Synecdèmos d'Hiéroclès et l'opuscule géographique de Georges de Chypre, Bruxelles, 1939, p. 1 и сл.

[3] За „Епископските списъци“ по-старата литература е посочена у K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Literatur, 2 Aufl., 1897, p. 415. Срв. още M. Stamulis, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν ἐκκλησίων τῆς Θράκης, Θρακικά, 14, 1940, 1 и сл. Срв. особено Corpus Notitiarum episcopatuum ecclesiae Orientalis Graecae, Bd. 1, Die Genesis der Notitia episcopatuum, herausgegeben von E. Gerland, Einleitung, socii Chalced., 1931.

Много важен извор за селищата в Долна Мизия, Крайбрежна Дакия, Скития и отчасти Тракия, за разположените тук военни части, за някои етнически промени, за оръжейното производство и изобщо за административното устройство на Римската империя и в частност на Балканските земи е т. нар. Notitia Dignitatum заедно с т. нар. „Laterculus Veronensis“ и „Laterculus Polemii Silvii“. Проблемата относно възникването на този извор е доста сложна, тъй като отделните листове са били съставяни в различно време, но общо се приема, че по отношение на Източната римска империя те са съставени към 20-те години на V в. и следователно отразяват състоянието в Тракия и Дакия през IV в.[2]

Като извор за най-важните икономически центрове в Източната римска империя през IV в. ние сме използували т. нар. „Описание на целия свят и народите“ („Descriptio totius mundi et gentium“). То е съставено към 451 г. вероятно от сириец, за когото се предполага, че дори е търговец. В това описание има отделни, макар и кратки сведения за икономиката в Дакия, Тракия и Мизия, а също и за отделни градове (Найсос, Хераклея). Тия пасажи обаче сочат, че авторът не е познавал вътрешността на разглежданите от нас области.[3]

В лексиконите на Стефан Византийски и Свидас между многобройните сведения за тукашните градове има и данни, които могат да се отнесат и за интересуващата ни епоха.

Основният и най-важен източник за римските пътища и селищата покрай тях са „Римските пътеводители“ („Itineraria Romana“). В този си вид, в който ние ги познаваме, те са съставени окончателно през IV в., но почиват на по-стари карти. „Римските пътеводители“ са базата, върху която може да се изгради историческата география на нашите земи през късноантичната епоха.[4]

---

[1] Подробности за Георги от Кипър у Honigman, пос. съч., p. 49.

[2] Съответните места са преведени в Латински извори, I, с. 224, с подробен предговор и коментар.

[3] Откъсите, засягащи Тракия и Мизия, са преведени в Латински извори, I, с. 78 и сл., с литературни указания. Авторът например съобщава, че Найсос е най-важният град във Вътрешна Дакия, без да споменава Сердика. Говори за Перинт, а не казва нищо за Филипопол.

[4] В Латински извори, I, с. 9—45, 390—400, са преведени всички итинерари за източнобалканските земи с локализиране на селищата и с подробна литература за стойността на итинерарите като извор.

II

1. ПРЕГЛЕД НА ИСТОРИЧЕСКИТЕ СЪБИТИЯ В ИЗТОЧНОБАЛКАНСКИТЕ ЗЕМИ ОТ КРАЯ НА III ДО КРАЯ НА VI В. ОТ Н. Е.

Средата на III в. е важен преломен момент в историческото развитие на долнодунавските и източнобалканските земи. Силните готски нашествия, започнали към 50-те години, турили началото на важни етнически промени в споменатите области. Битката при Найсос в 269 г., в която император Клавдий II нанесъл решително поражение на готите и спрял за сто години техния напор южно от Дунава, създала предпоставка за консолидирането на Долнодунавския лимес. Големият натиск на много племена, като готи, сармати, карпи, костобоки и други, направил невъзможно повече задържането на отвъддунавските владения на Рим. Въпреки известни мерки, взети в тази насока от Гордиан III (238—244), Филип Арабин (244—249), Деций (249—251), Требониан Гал (251—253), положението тук станало неудържимо. Наследникът на Клавдий Аврелиан предприел решителната стъпка. Той изтеглил римските гарнизони и романското население от Дакия и създал нова провинция Дакия отсам Дунава от земи, принадлежащи по-рано на провинциите Тракия, Горна и Долна Мизия. Изглежда, че още в самото начало Дакия е била разделена на две — Вътрешна и Крайбрежна Дакия, — тъй като в един надпис от 282 г. се споменават и двете провинции.[1] Този факт стои в началото на редица важни административни промени, които раздробяват разглежданите от нас области на повече провинции.

Дейността на Аврелиан и Проб в Долна Мизия и Тракия е малко известна. От отделни съобщения и надписи може да се заключи за известна възстановителна работа по лимеса и във вътрешността, предприета от Аврелиан.[2] В 271 г. значителна група готи нападат северните балкански провинции —Тракия и част от Илирик. Към тях ще да са се присъединили и алани. През есента на същата година Аврелиан слязъл до Долни Дунав, прогонил готите отвъд реката, преследвал ги там и ги разбил, за което триумфирал в Рим и получил прозвището Gothicus Maximus.[3] В 272 г. Аврелиан е наново в Долна Мизия и по-специално в Скития. Между Карзиум и Сукидава той разбил нахлулите тук карпи и роксолани. Разбитите карпи били заселени в Тракия, а също и в близката околност. Това се вижда от съобщението на Амиан Марцелин за съществуването на едно „село на карпите“ точно около кастела при Карзиум, днешното Хърсово. Аврелиан по това време ще да се е отбил и в Калатис.[1] В 273 г. на път за Палмира той посетил провинция Родопа и Тракия. Оттук императорът преминал и в 275 г., когато бил убит от един негов военачалник Мукапор, по произход тракиец, на Via Egnatia близо до селището Кенофрурион.[2]

---

[1] За създаването на Дакия вж. H. Vetters, Dacia Ripensis, S. 6 f., с изворни и литературни указания. Вж. още B. Filov, Klio, 12, 1912, S. 239 = RA, 1912, II, p. 467, n. 200.

[2] Vita Aureliani, 35, 4; 41,8.

[3] Изворите у Groag, RE, 5, 1905, col. 1377—1378, s. v. L. Domitius Aurelianus.

Дейността на Проб в балканските земи е свързана с известна възстановителна работа в Илирик, която не може да се проследи в подробности.[3] Неговото име е свързано и с мерки за възстановяването на лозарството в Горна Мизия. Към 280 г. Проб при обратния си път от Мала Азия към Рим преминал през балканските земи и заселил голям брой бастарни в Тракия, които сами поискали тук убежище.[4]

На 17 ноември 284 г. в Никомедия (Витиния) за император бил провъзгласен Диоклетиан. След битката при р. Морава през пролетта на 285 г. и разбиването на неговите съперници Диоклетиан остава пълен господар в империята.[5]

Промененото политическо и икономическо положение на източнобалканските земи от времето на Диоклетиан и последвалото превръщане на тия области от отдалечени римски провинции в хинтерланд на новата столица Константинопол насочило вниманието на държавата през IV—VI в. към тия области. Засилило се и строителството по главните пътища, понеже оттук минавали главните съобщителни връзки между източните и западните области на империята. От друга страна, превръщането на р. Дунав в граница между варварския свят и империята наложило вземането на специални мерки за потягането на лимеса по течението на Долни Дунав. Преценявайки дейността на предшествениците на Диоклетиан, както и на самия Диоклетиан по отношение на балканските земи, ще трябва да се подчертаят два момента: усилията им да стабилизират Балканския полуостров, както и цялата империя изобщо и създаването на ново административно устройство тук, което след известни промени през IV в. остава в сила до император Хераклий.

През първите години от самостоятелното управление на Диоклетиан (до 286 г., когато като втори август бива привлечен Максимиан Херкулий) Тракия не се споменава в изворите. Между 286 и 293 г., когато се оформя окончателно тетрархията, ние намираме Диоклетиан зает с чести пътувания в Тракия във връзка главно със засилване отбраната на границите. В 286 г. той е вече в Перинт, който град скоро след това бива преименуван на Хераклея.[6] През 287—289 г. Диоклетиан е зает в борби с готи и сармати по

---

[1] Groag, RE, 5, 1905, col. 1388.

[2] Groag, RE, 5, 1905, col. 1390.

[3] Известна е монета с надпис restitutor Illyrici(?), която се свързва с тази дейност. Henze, RE, 2, 1896, col. 2521, s. v. M. Aur. Probus.

[4] Zos., 71,1; Vita Probi, 18, 1—2: Henze, RE, 2, 1896, col. 2522.

[5] Богатата литература за Диоклетиан е обобщена у W. Enßlin, RE, 7, A, 1948, col. 2419—2495, s. v. Valerius Diocletianus.

[6] Enßlin, RE, 7, A, 1948, col. 2428.

Долни Дунав.[1] В 290 г. той се движи по Централния път, спира се в Адрианопол на 27 февруари и на 3 април е отново във Византион. Той се отправя срещу нападналите източните провинции по това време сарацини, разбива ги и при завръщането си заселва част от тях в Тракия.[2] Зимата на 290—291 г. той прекарва главно в Сирмиум, откъдето държи под контрол Среднодунавския лимес, нападан почти непрекъснато от сарматите. На 4 декември 291 г. той е в Ескус.[3] Настъпилите през следващата година сблъсквания със сарматите в Панония не засягат Тракия.

На 1 март 293 г. двамата августи си избират съответно по един цезар. Диоклетиан, който по това време бил август на източната част на империята, привлякъл като цезар Галерий и му възложил управлението на Илирик и Тракия, т. е. на земите южно от Дунав — между Черно море, Адриатическо море и р. Ин, — с резиденция в Сирмиум.[4]

Времето на тетрархията (293—305 г.) е характерно за разглежданите от нас области със засилена строителна дейност, чести пътувания на Диоклетиан и сблъсквания между Галерий и варварските племена на Дунав. През 293 г. Диоклетиан посещава Мелантиада (15 април), Хераклея (17 април), Циралум (1 май), Адрианопол (10—13 май), Берои (17—19 май), Филипопол (25 май — 17 юни), Сердика (24—28 юни), отново Филипопол (2—15 юли) и оттук през Виминациум пристига в Сирмиум, където останал до края на годината[5].

В началото на септември 294 г. ние отново намираме Диоклетиан на път от Сирмиум за Изтока. Сега обаче той избрал крайдунавския път с очевидната цел по-пълно и по-цялостно да се запознае със състоянието на лимеса в тази част на диоцеза.[6] Това естествено дало и своите благотворни резултати за неговото укрепване.

Диоклетиан тръгнал от Сингидунум не по-рано от 8 септември и в Рациария пристигнал най-късно на 8 и престоял до 10 октомври. Оттук през Цебрус (11 октомври), Вариана (13 октомври), Апиария (17 октомври), Трансмариска (18 октомври), Дуросторум (21—22 октомври) той пристигнал в Марцианопол на 25 октомври. Диоклетиан престоял в града и на 26 октомври. Оттук през Анхиало (28 октомври), през Дебелт (30 октомври), Адрианопол (между 30 и 31 октомври), Буртудизум (1—3 ноември), Хераклея (5—8 ноември), Мелантиада (9 октомври), Византион стигнал до Никомедия.[7]

---

[1] Enßlin, RE, 7, A, 1948, col. 2430—2431.

[2] Paneg. Lat., VIII (V), 21,1. Вж. още Enßlin, RE, 7, A, 1948, col. 2431 f.

[3] Cod. Iust., 8,47 (48), 5. Вж. още Enßlin, RE, 7, A, 1948, col. 2434.

[4] Вж. Stein, Geschichte, I, S. 98—99; Enßlin, RE, 7, 1948, col. 2437 — 2438; Aur. Victor, Epitome, 40,15; Patsch, Beiträge, III/1,12 und Anm. 2. Този Галерий бил селянин и бил роден в Ромулианум, днес при с. Ясен, Видинско. Селото било наречено така по името на майка му Ромула. След смъртта си Галерий бил погребан тук.

[5] Enßlin, RE, 7, A, 1948, col. 2438.

[6] За грижите на Диоклетиан за лимесите вж. Patsch, Beiträge, III/1, S. 8—9, und Anm. 1 на S. 9.

[7] Enßlin, RE, 7, A, 1948, col. 2439—2440.

В 295—296 г. Галерий е зает с тежки борби по Долни Дунав с нахлули племена, между които се предполага, че е имало карпи и готи. Изворите мълчат за тия събития, но К. Пач успял въз основа на комбиниране на епиграфски паметници с други кратки литературни податки да възстанови някои перипетии от събитията:[1] пострадал град Трансмариска, а градът Тропеум Траяни бил разрушен, както се вижда от строителни надписи, издигнати наскоро след тази дата. Лимесът бил пробит някъде между Дуросторум и Трансмариска и части от днешна Добруджа били засегнати. Племената обаче били наскоро отхвърлени, лимесът — заздравен, а една част била заселена и отсам Дунав. Още през следващата (297) година по време на войната с персите, в която и Галерий взел участие, във войската му участвували и готи.[2] През 295 г. знаем само за един указ на Диоклетиан, издаден на 23 февруари в Тримонциум (вероятно се касае за Филипопол). Понеже нямаме никакви други данни за това пътуване, допускаме, че може би при този указ имаме неточно датиране и че той ще трябва да се отнесе към друга година[3].

За разглежданите от нас земи става дума едва в 303 г., когато едно племе, чиято етническа принадлежност не е напълно изяснена, подгонено от готите, се предава на Галерий, който го заселил отсам Дунав.[4] По същото време Диоклетиан, който пътувал от Никомедия за Рим във връзка със своите виценалии, минал отново по крайдунавския път и на 8 юни се спира в Дуросторум.[5] На другата (304) година рано през пролетта въпреки болестта, от която страдал, той се връща пак по същия път за Никомедия.[6] Това ще да се е налагало във връзка с инспектирането на заздравителните работи в градовете на Долни Дунав (особено Тропеум Траяни, Трансмариска, Дуросторум и др.), които наскоро били пострадали.[7]

В 311 г. Галерий е в Сердика и на 30 април издава известния едикт за веротърпимост, който е публикуван в Никомедия наскоро след пристигането в този град на Галерий, където той остава до смъртта си.[8]

До към 314—315 г. не ни е известно някакво нарушение на дунавската граница в Мизия и Скития. На 1 май 305 г. Диоклетиан и Максимиан се оттеглили и на тяхно място за августи били избрани Галерий и Констанций I Хлор. Балканските земи останали във властта на Галерий до 311 г., когато той умрял.[9] При това известие Максимин Дая побързал да си осигури Мала Азия, като предоставил Балканския полуостров на Лициний, произхождащ от тия области. Лициний бил привлечен в управлението от Галерий още на 11 ноември 308 г.[1] Това било одобрено и от Константин. В сложната обстановка на борбите между Максенций, Лициний и Максимин в 313 г. Константин и Лициний се споразумели, сродили се и наскоро бил публикуван известният „Милански едикт“. Константин дал свобода на Лициний да се разправи с Максимин, който не признал едикта и останал верен на старата религия. Развръзката между двамата станала в една решителна битка в Тракия. Максимин Дая, след като превзел Византион и Хераклея, настъпил към Адрианопол. Лициний пристигнал в Адрианопол по Централния път, събрал колкото можал войници от съседните гарнизони и се срещнал с войската на Максимин Дая при Циралум в една неплодородна и гола равнина — Серенум. Сражението станало на 30 април 313 г. и завършило с пълна победа на Лициний, който заедно с Константин останал единствен владетел в империята.[2]

---

[1] Вж. Patsch, Beiträge, III/1, S. 7—12; Enßlin, RE, 7, A, 1948, col. 2440.

[2] Euseb., Vita Constantini, 4, 5.

[3] Cod. Iust., 6, 20, 14. Към това Mommsen, Ges. Schriften, II, 1905, S. 288.

[4] Lact., De mort. persec., 38, 6. Срв. още Schmidt, Die Ostgermanen^2, S. 244; Patsch, Beiträge, III/1, S. 11, Anm. 3; Enßlin, RE, 14, 1930, col. 2523.

[5] Cod. Iust., 5, 73, 4. Законът може да се датира и в 294 г. Срв. Mommsen, Ges. Schriften, II, S. 290.

[6] Lact., De mort. persec., 17,4: per circuitum ripae Istricae.

[7] За тия строителни мероприятия вж. в гл. IV.

[8] Anon. Vales., 3, 8; Enßlin, RE, 14, 1930, col. 2528.

[9] Вж. Aur. Vict., 40, 9; Zos., 2, 10, 3; Stein, Geschichte, I, p. 127—128.

Отношенията обаче между двамата наскоро се влошили. На 8 октомври 314 г. при Цибале, днешно Винковци, в Словения се водила ожесточена битка, без да има окончателен резултат. Борбата продължила по Централния път, като Лициний събрал доста войски и изпратил хора да преговарят с Константин, който се спрял във Филипопол. До съглашение не се стигнало. Сражението станало на campus Mardiensis близо до Адрианопол.[3] Настъпилата нощ дала възможност на Лициний да се оттегли надясно по пътя към Берoя. Константин, който не схванал маневрата на противника си, продължил по Централния път и по този начин оголил фланга си и се изложил на голяма опасност. Това го принудило да се съгласи с Лициний и да възстанови мирните отношения. Сега западната част на полуострова — Илирик — преминала под властта на Константин I. На Лициний останала само Тракия (диоцезът), където той управлявал до 324 г.[4]

В два надписа от 315 и 319 г., намерени в Африка, Константин е наречен Gothicus maximus и Carpicus maximus, от което К. Пач с право е заключил, че тук се касае за победи над готи и карпи в долнодунавските земи.[5] От това време е открит и строителен надпис, издигнат в чест на цялостното възстановяване на Тропеум Траяни. Надписът се датира между 18 октомври 315 г. и 26 юли 317 г. Пак по същото време се отнася може би и построяването на никои валове в Добруджа, както и общо потягане на лимеса по най-долното течение на р. Дунав.[1]

---

[1] Вж. Stein, Geschichte, I, p. 130, 134.

[2] Основният извор е Lact., De mort. persec., 45—49. Срв. към това Stein, Geschichte, I, p. 142—143, Anm. 1 на S. 143.

[3] Anon. Vales., 5, 17: Seeck, Untergang I^2, 464, предполага, че тук се касае за Iarbiensis. Предположението според нас е вярно. Тук вероятно се крие името на селището Castra Iarba, локализирано в местн. „Кастарите“, Харманлийско, и пътна станция на Централния път от Сингидунум — Сердика — Константинопол Срв. Seeck, RE, 13, 1927, col. 225, s. v. Licinius; Seeck, Zft. f. Sav. Sft. R. A., X, 1899, S. 184—185.

[4] За събитията вж. Stein, Geschichte, I, p. 144 f.; Benjamin, RE, 4, 1901, col. 225, s. v. Constantinus. За хронологията на Константиновата епоха вж. O. Seeck, Die Zeitfolge der Gesetze Constantins, Zft. f. Sav.Sft.R.A., X,1889, S.177—179

[5] Patsch, Beiträge, III/1, S. 13 f.

Настъпилото за няколко години спокойствие в Тракия било за кратко време нарушено от едно внезапно нападение на готи през пролетта на 323 г. В главния наш извор се посочва, че готите се възползували от занемарените гранични участъци и преминали Дунава. Под ръководството на своя вожд Раузимод те нанесли известни щети в Долна Мизия. Някои слоеве от местното население активно съдействували на готите. Константин, който през последните години пребивавал често в Сердика и Найсос, в момента се намирал в Тесалоника. Той лично се отправил срещу готите, разбил ги и ги отхвърлил отвъд Дунава.[2] Едновременно с това на 28 април издал строг указ, с който се повелявало да се изгаря жив всеки, който помагал на варварите.[3]

Както се предполага, нахлуването на тия готи в Долна Мизия е станало в самото начало на 323 г. (след 15 февруари) и е приключило към края на април, когато Константин се намирал вече във Византион.

Настъпилото примирие между . Константин и Лициний не продължило дълго. Двамата се готвели за окончателна развръзка, която не закъсняла да дойде. Повод за това послужило навлизането на Константин с негови войски в територията на Лициний по време на разправата му с Раузимод. И двамата се приготвили с големи сили.[4] Лициний успял да събере флота от 350 кораба, войска от 150 000 души с 15 000 конника. Срещу това Константин успял да противопостави само 120 000 души и 10 000 конника с 200 бойни кораба. (Ние смятаме, че цифрите са силно преувеличени.) Голямото сражение станало на 3 юли 324 г. до р. Хеброс при Адрианопол, в което Лициний бил напълно разбит. С остатъка от войските си той успял да се измъкне в Мала Азия. Окончателно Лициний бил разбит на 18 септември 324 г. при Хризопол, бил заловен и на следващата година убит.

Лициний управлявал няколко години Тракия. Той се стремял към запазването на езичеството и преследвал християните. Лициний държал много за военната дисциплина, закрилял селяните от насилия, стремял се към разцвет на градовете. Същевременно неговата алчност го принуждавала към конфискация на имущества на богати негови поданици. Отношенията му към хората, които се занимавали с право, наука, изкуство, било отрицателно.[1]

---

[1] Patsch, Beiträge, III/1, S. 14 f.

[2] Anon. Vales., 5,21: item cum Constantinus Thessalonicae esset, Gothi per neglectos limites eruperunt et vastata Thracia et Moesia praedas agere coeperunt. Patsch, Beiträge, III/1, S. 16—18, смята, че тук се касае за изтегляне на част от граничните войски от Долни Дунав и прехвърлянето им в Панония през 322 г., където по това време нахлули сармати. Константин бил събрал войски и успял да отхвърли нападението. Seeck пък предполага, че намаляването на войските по Долнодунавския лимес се дължало на факта, че Лициний събрал всички намиращи се тук войски, готвейки се за окончателна борба с Константин. Вж. Seeck, RE, 13, 1927, col. 229, s. v. Licinius.

[3] Cod. Theod., 7, 1, 1; Seeck, Zft. f. Sav. Sft. R. A., X, 1899, p. 194; Patsch, Beiträge, III/1,S. 18; Schmidt, Die Ostgermanen,^{2} S. 225.

[4] За тия събития вж. Seeck, RE, 13, 1927, S. 229; Benjamin, RE, 4, 1901, col. 1019—1020; Stein, Geschichte, I, S. 159.

Интересен факт, свързан с управлението на Лициний в Мизия и Крайбрежна Дакия, е направената напоследък забележителна находка на сребърни съдове при Червен бряг, изработени по случай деценалиите на Лициний (318 г.) и снабдени с неговия медальон. Издателят с право отбелязва, че в случая се касае за наличието на привърженици на Лициний в провинцията Крайбрежна Дакия, откъдето сам императорът бил родом.[2]

Последният период от управлението на Константин в източнобалканските земи се характеризира със засилване на укрепителносъоръжителните мероприятия по Долнодунавския лимес и засилените търговски и политически взаимоотношения между империята и готите отвъд Дунава.[3] На 5 юли 328 г., както се предполага, при личното присъствие на Константин бил открит в Ескус каменен мост на Дунава — един акт с голямо стратегическо и стопанско значение. Намираните много надписи върху пътни колони в Тракия разкриват едно редовно и добро поддържане на пътищата в цялата страна.

В 332 г. готите нападнали в днешен Банат част от сарматите и те повикали императора на помощ. Константин Велики изпратил своя син Константин II, който нанесъл през март или април в Сарматия съкрушително поражение на готите.[4] По същото време срещу римските войски се надигнали и тайфалите, обаче безуспешно.[5] Обтегнатото положение обаче в отвъддунавските области наложило идването на императора по-близо до Дунава и на 12 април 332 г. той пристига в Марцианопол.[6] Този град е бил свързан с пряка връзка с крайдунавския път и с Трансмариска, където пък имало брод за преминаване на Дунава.

Събитията се развили обаче в Банат и Панония. Срещу сарматите аграганти се вдигнали подчинените им сармати лимиганти. В 334 г. части от сарматите били принудени да поискат убежище от императора.[7] Голяма част от тях (300 000?) били поселени в Македония, Скития и Тракия може би като колони.[8] В тяхното преселение и разпределение ще да е взел, както отбелязва Пач, лично участие и самият Константин.

Управлението на Константин е свързано с едно събитие от голямо значение за икономическото и политическото развитие на Балканския полуостров, върху което вече се спряхме по-горе: преместването на столицата от Рим в Константинопол (по-стария Византион) и превръщането на последния град в най-значителния център на източните провинции на империята. Тържественото освещаване на града станало на 11 май 330 г.[1] Това преместване на столицата превърнало, както вече изтъкнахме, източнобалканските земи във важни области от империята.

---

[1] Seeck, RE, 13, 1927, col. 228, с допълнителни изворни данни. От разглежданите от нас области ни е известен един езически надпис от селището Салсовия. Aur. Victor, 41, 8—9; Lib.; Or., 30, 6; Seeck, RE, 13, 1927, col. 230. За надписа вж. с. 59, бел. 17.

[2] Вж. Л. Огненова, Сребърни съдове от деценалията на император Лициний, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 233 и сл.

[3] За това вж. Patsch, Beiträge, III/1, S. 19—33; Stein, Geschichte, I, 197.

[4] Срв. Cons. Const., MGH, AA, IX, p. 234.; Piganiol, L'Empire chrétien, p. 553.

[5] Zos., 2, 31, 3.

[6] Cod. Theod., 3, 5, 4; 5.

[7] За тия сармати срв. Patsch, Anz. Akad. Wien, phil.-hist. Kl., 62, 1925, n. 23/26, p. 181 f.

[8] Вж. Euseb., Vita Constantini, 4, 6; Euseb.-Hieron., Chron., 315; Anon. Vales., 6, 32; Seeck, Untergang, 4, S. 5.

След смъртта на Константин Велики (337 г.) при разпределянето на отделните части на държавата диоцезът Тракия се паднал на Делмаций, племенник на Константин.[2] На следващата (338) година обаче той бил убит в Константинопол и Тракия преминала под управлението на Констанций II, който освен нея управлявал и Мала Азия.[3]

Първите години от управлението на Констанций II са изпълнени със събития далеч от балканските земи. Сведенията ни за Тракия, макар и оскъдни, сочат, че традиционната политика на Константин Велики била продължена: строителство по лимеса и по пътищата,[4] преселване и заселване на иноземни племена отсам Дунав. Така в 339 г. по време на военните действия между персите и Констанций II последният успял да превземе един град, чиито жители били заселени като колони в Тракия.[5]

В 343—344 г. в Сердика, най-значителния град във Вътрешна Дакия, се събрал известният Сердикийски събор, който бил важен етап в борбата против арианството и в който взели участие около 170 епископа от двете части на империята.[6] По същото време противниците на Атанасий — към 80 епископа от Ориент — се събрали във Филипопол, където провели малък контрасъбор. Преместването на религиозните борби за известно време в Тракия и Дакия дало своите отражения във вътрешния живот тук и ние сме осведомени за религиозни вълнения през тия години в Адрианопол и Томи.

Избухналите по същото време религиозни разпри всред готите отвъд Дунав станали причина една значителна група готи ариани да потърсят убежище на римска земя. Водени от своя епископ Вулфила, те получили в 348 г. разрешение за заселване в Долна Мизия в областта на Никополис ад Иструм, и то в някакви планински места, както обяснява Изидор от Севиля. Тия поселници, известни като малоготи (Gothi minores), се споменават в изворите като бедно земеделско население до средата на VI в. Според известието на

---

[1] Срв. Oberhummer, RE, 4, 1901, col. 963—964. Предава се, както е известно, че при избора на столицата Константин се колебаел между Константинопол и Сердика. Anon. p. Dion., fr. 15, FHG, 4, p. 199.

[2] Aur. Victor, Epit., 41, 20: Delmatius Thraciam Macedoniamque et Achaiam (habuerat); Anon. Vales. 35 . . . ripam Gothicam Dalmatius tuebatur. Срв. Seeck, 4, 1901, col. 2456, n. 3; Stein, Geschichte, I, S. 202 f.

[3] Вж. Stein, Geschichte, I, S. 203 f. Stein, пос. съч., S. 204, Anm. 1, отхвърля мнението на Seeck, че Тракия след смъртта на Делмаций преминала под властта на Констант и едва в 339 г. била подчинена на Констанций.

[4] CIL, 3, 12483. Срв. за надписа Patsch, Beiträge, III/1, S. 33. Тук липсва името на Делмаций. Известна е и милиарна колона от с. Порой, Поморийско — Ив. Велков, ГНМ, 2, 1920, с. 63—64.

[5] Lib., Or., 3, p. 300. Вж. Seeck, RE, 4, 1901, col. 1054, s. v. Constantius.

[6] Вж. Hefele, Conciliengeschichte, 1^2, S. 539; Seeck, 4, 1901, col. 1057—1058; Stein, Geschichte, I, S. 209—210.

Изидор те отказали да се присъединят през 376—378 г. към вестготите, които се били вдигнали на борба против римската държава.[1]

Борбата между узурпатора Магненций и Констанций II през 350 г. за известно време се пренесла и в балканските земи. Началникът на дунавските войски старият Ветранион бил провъзгласен в Сирмиум от войската за император. Ветранион бил признат от Констанций, но след известно време Констанций потеглил срещу него от Мала Азия, спрял се за известно време в прохода Суки (Траянови врата) и Ветранион бързо се оттеглил. Двамата се срещнали в Сердика и Найсос, разбрали се по мирен начин и Констанций възстановил своите права над балканските земи.[2]

Краткото управление на Юлиан не е свързано с никакви по-значителни политически събития в Тракия и Дакия. Вестта за смъртта на Констанций II на 1 декември 361 г. заварила Юлиан в Найсос. Оттук през Сердика, прохода Суки, Филипопол за 10 дни той пристигнал в Константинопол, където бил провъзгласен за император. Амиан Марцелин обаче дава важни сведения за грижите, които Юлиан положил за градовете в Тракия, за поддържането в изправност на лимеса по Долни Дунав.[3] Той добавя, че при престоя си в Дакия Юлиан уредил някои въпроси на местното население.[4] Мамертин в своето „Похвално слово за Юлиан“, като разказва за пътуването на императора в Илирик, дава интересни подробности за голямото строителство и за възстановителните мероприятия в Балканския полуостров, главно по градовете и лимеса.[5]

Още в началото на пролетта на 364 г. новите императори Валентиниан и Валент потеглили по Централния път от Константинопол за Сирмиум вероятно с инспекционна цел. На 6 май те са в Нике, на 8 до 13 май — в Адрианопол, на 24—26 май — във Филипопол, на 27 май — в Bona Mansio, на 30 май — в Сердика, между 1 и 7 юни — в известното предградие на Найсос — Медиана.[6] Оттук е издаден известният указ до Тавтомед, дукса на Крайбрежна Дакия, с който му се възлагат незабавно поправки на крепостите в провинцията. Между 8 и 11 юни са в Найсос, а на 4 август — в Сирмиум.[7] Тук империята била разделена между двамата, като Валент получил източната част. След като се забавил известно време в Илирик и Дакия, той се върнал обратно по същия път, на 9 септември е в Хераклея, а на 12 декември 364 г. — в Константинопол.[8]

---

[1] Вж. Patsch, Beiträge, III/1, S. 34—36; Schmidt, Die Ostgermanen^2, S. 236; J. Zeiller, Le premier établissement des Goths chrétiens dans l'Empire d'Orient, Mél. Schlumberger, Paris, 1924, p. 3—11.

[2] Seeck, RE, 4, 1901, p. 1063—1065; Stein, Geschichte, I, S. 215 f.

[3] Amm. Marcell., 22, 7, 7; E. v. Borries, RE, 10, 1919, col. 45; Piganiol, L'Empire chrétien, p. 125 и сл.

[4] Amm. Marcell., 22, 1, 1.

[5] Claud. Mamert., Grat. actio, Paneg. Latini, 11, 7 и сл.

[6] Amm. Marcell., 26, 5, 1; Cod. Theod., 1, 28, 2; 13, 5, 10; 7, 1, 5; 8, 4, 8; 8, 5, 18; 12, 1, 58; 11, 7, 9; 8, 5, 19; 15, 1, 11; 6, 37, 1; 5, 15, 14; 7, 4, 12; 14, 2, 1; 12, 12, 3.

[7] Amm. Marcell., 26, 5, 5; Piganiol, L'Empire chrétien, p. 151; A. Nagl, RE, 7, A, 1948, col. 2099.

[8] Philost., 9, 3; Socr., 4, 2; Zos., 4, 2; RE, 7, A, 1948, col. 2099—2100.

Годините от управлението на Валент (364—378) са характерни с важните икономически, етнически и политически промени, които настъпват в Тракия. Те са краят на сравнително спокойното и мирно развитие на източнобалканските земи, започнало от 70-те години на III в., и началото на големи нашествия на племена в Балканския полуостров.

Избухналият наскоро след провъзгласяването на Валент за император бунт на Прокопий, който се домогвал до императорския престол, намерил доста привърженици в Тракия. Част от тукашната войска и местното население въстанали и преминали на негова страна. Най-големият град в Тракия — Филипопол — се обявил против Валент и едва след дълга обсада градът бил превзет и привържениците на узурпатора — наказани.[1] Прокопий влязъл във връзки с вестготите, всред които поради различни икономически и политически причини назрявало желанието да преминат Дунав.[2] Те обаче не могли да се намесят активно на страната на Прокопий, понеже за сравнително кратко време Валент успял да се разправи с него (366 г.). Преминалите в Тракия готи били пленени от римските войски и разпределени по крайдунавските градове вероятно като роби. Това послужило като повод за влошаване на отношенията между готите и Валент и за избухването на т. нар. Първа готска война (366—369 г.).[3] Военните действия били водени отвъд Дунав през летните месеци, обаче без никакъв по-сериозен успех за Валент. Императорът взел лично участие в походите и прекарал около четири години в Марцианопол, който град през тия години се издигнал в икономическо отношение извънредно много и ненапразно Зосим го нарича „най-голям град в Тракия“. През тия години Валент пребивавал в Томи, Истрос, Новиодунум, Дуросторум, Vicus Carporum и други селища в тази част на диоцеза Тракия. Известният късноантичен ритор Темистий, който придружавал Валент по време на престоя му в Тракия, ни съобщава важни данни за състоянието в долнодунавските земи, а също така и за значителните строителни и други укрепителни мероприятия, проведени от Валент в провинциите Скития и Долна Мизия. Подобни мероприятия били извършени и в провинция Крайбрежна Дакия от император Валентиниан I.[4]

Първата готска война завършила със сключването на мир между Валент и Атанарих, подписан на един кораб всред Дунав. Въпреки усилията на Темистий и други да се изтъкне това като победа на Валент изворите сочат, че в действителност военните действия не били успешни за римските войски. Готите никъде не претърпели сериозни загуби. Реалният резултат обаче бил укрепването за няколко години на Мизийския и Скитския лимес, което дало възможност на Валент да отпътува от Тракия за източните граници, където персите сериозно застрашавали римските владения.

---

[1] Вж. Г. Л. Курбатов, Восстание Прокопия, ВВр. XIV, 1958, с. 3–26.

[2] Този факт бил известен на късноримската централна власт, както се вижда от думите на най-добрия съвременен автор — Амиан Марцелин, 26, 6, 11; (Валент) . . . docetur relationibus ducum gentem Gothorum . . . conspirantem in unum ad pervadenda parari conlimitia Thraciarum. Срв. към това място Patsch, Beiträge, III/1, S. 40 f.

[3] За първата готска война в Тракия и за престоя на Темистий в Марцианопол вж. В. Велков, Сб Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 246 и сл.

[4] Това се вижда от указа, отправен до Тавтомед. Срв. Cod. Theod., 15, 1, 13

Балканските земи стават отново център на важни събития само след няколко години. Това са преминаването на големи готски маси отсам Дунава и избухналият след това бунт, който приключил с прочутата битка при Адрианопол на 9 август 378 г.

Подгонени от хуните през 375 г. и заплашени от глад, голяма част от вестготите (тервингите) под ръководството на Фритигерн се спуснали към р. Дунав и през 376 г. поискали разрешение от Валент да се заселят мирно в Тракия.[1] Те се задължавали да живеят според римските закони и да приемат християнството в този вид, в който би им го предложил Валент, ако им изпрати съответни епископи. Валент се съгласил бърже, тъй като имал нужда както от военни рекрути, така и от оседнали земеделци, които да обработват изоставените и пустеещи земи. През пролетта същата година готите преминали Дунава, вероятно при Дуросторум. По същото време остготите (греутунгите) под ръководството на Алатей и Сафрак преминали реката без разрешение на Валент. Всички те се установили в Северна България и очаквали да бъдат снабдени с храни и земи. Местните военни командири и административни чиновници обаче, като комеса на Тракия Лупицин и дукса Максим, на които било възложено заселването на готите, започнали, както казва Амиан Марцелин, „срамна търговия". Понеже новите преселници страдали от глад, те почнали да им продават за храна кучета срещу самите тях, които били продавани като роби. Доведени до отчаяние от тази експлоатация, готите въстанали. Повод за това послужило едно сбиване на готите и гарнизона на Марцианопол. Самият им вожд Фритигерн, поканен в града, бил изненадан от засада, но успял да се спаси. В станалото на девет мили от града сражение (есента на 376 г.) римските войски били разбити. Готите се вдигнали на борба и Северна България сериозно пострадала. Други групи пък, разположени в Тракия, нападнали Адрианопол, но били отблъснати. Сега към тях се присъединили и големи части от местното експлоатирано население — колони, роби, разорени селяни и работещите в местните мини. Те били много полезни на готите, понеже им показвали скритите храни и пътищата из страната.[2]

През пролетта на 377 г. Валент предал на един от своите военачалници — Виктор — уреждането на въпроса за Армения. Сам той се отправил към Константинопол, за да се намеси активно в Тракия. Неговият съуправител Грациан изпратил известна помощ от западните области на империята начело с Рихомер. Бил укрепен и проходът Суки. Изпратените от Валент Профутур и Траян се съединили с Рихомер и се разположили при готските лагери, недалеч от града Салици (в днешна Добруджа). Наскоро недалеч от Марцианопол се стигнало до голяма битка. Тук и двете страни понесли тежки загуби. Римляните се оттеглили в града. Към готите сега се присъединили и хуни. Те се опитали да се измъкнат от опустошените Скития и Мизия, където вече нямало храни, обаче добре пазените и укрепени старопланински проходи удържали техния напор. Изпратеният на помощ Сатурнин сметнал за по-целесъобразно да изтегли част от войските, пазещи проходите. Нахлулите в Тракия готи опустошили сега нейните поля. Амиан Марцелин разказва, че всички земи между Дунав, Черно море, Родопите и Босфора били предадени на опожаряване. В една битка край град Дебелт римските части били разбити.

---

[1] Събитията от тия години са разказани най-подробно у Амиан Марцелин, отчасти у Евнапий и Зосим. Модерната книжнина е многобройна. Срв. Enßlin, RE, 7, A, 1948, col. 2118 – 2126 (до смъртта на Валент); Schmidt, Die Ostgermanen,[2] S. 405 f.

[2] Вж. А. Д. Дмитрев, Восстание вестготов на Дунае и революция рабов, ВДИ, 1950, кн. 1, с. 66—80.

Решителното сражение станало на 9 август 378 г. край Адрианопол. Тук се срещнали почти всички готски и римски сили. След тежка борба римската войска претърпяла сериозно поражение. Сам Валент изчезнал в боя и по-късните автори предават различни версии за неговата смърт.

Последиците от битката при Адрианопол били много големи. Още съвременниците са я сравнявали с битката при Кана. Сега обаче римската империя, обхваната от дълбока икономическа криза, не могла да преодолее тежкото положение. Това било вече началото на нейния край. На робовладелските отношения в Тракия бил нанесен сериозен удар, предизвикан от масовото участие на робите и другите експлоатирани слоеве в борбата против римската експлоатация. След 80-те години на IV в. колоните в Тракия и Илирик били закрепостени към земята. Засилило се едрото земевладение, появил се патронатът.

Готските нашествия имали известно значение и за поселищното развитие. Авторите (Амиан Марцелин, Евнапий и др.) отбелязват, че укрепените градове издържали техния натиск. Фритигерн сам заявявал, че желае „да има мир с крепостните стени“, защото готите не били опитни в обсадното изкуство. Тракийското село обаче претърпяло значителни щети. Североизточна България, част от днешна Добруджа, долините на Марица и Тунджа пострадали. Амиан Марцелин разказва, че заграбената от готите плячка била доста голяма.[1] Пътищата били разстроени, пътните станции пострадали. Ние вече посочихме,[2] че веднага след готските нашествия — още при Теодосий I — движението по пътищата било бързо възстановено, което личи и от някои произхождащи от това време милиарни колони. Част от пътните станции били поправени, както сам Темистий споменава.[3] Част от селата в равнината също оцелели или пък се съвзели, тъй като някои от тях се споменават у Прокопий и Теофилакт Симоката. Археологическите находки и монети обаче на друга част от поселенията в равнината стигат до времето на Валент, което ни кара да смятаме, че по това време те ще да са сериозно пострадали.

---

[1] Amm. Marcell., 31, 11, 1—2.

[2] Срв. В. Велков, По някои проблеми на късноантичното село в Тракия, ИПр, 12, 1956, кн. 5, с. 101 и сл.

[3] Themist., Or., 33, 62, 24, ed. Dindorf, p. 466.

Готските нашествия нанесли сериозни щети на развитието на производителните сили в Тракия и страната не могла вече да се върне към този разцвет, който преживяла през II—III в. Те обаче далеч не са ликвидирали живота, както се предполага понякога. По-сериозни поражения нанесли, както ще видим, хунските и остготските нашествия от средата и втората половина на V в. от н. е.

На 19 януари 379 г. Грациан провъзгласил в Сирмиум за съимператор испанеца Теодосий и му поверил управлението на източната половина на империята. Още със самото си встъпване на власт Теодосий се заел с ликвидирането на готската опасност на Балкана. Той установил главната си квартира в Тесалоника и насочил на първо време усилията си към успокояване на диоцезите Дакия и Македония. След променлив успех на Грациан се удало да сключи през 380 г. мир с остготските вождове Алатей и Сафрак, които сега били поселени в Панония. Теодосий пък в борба с Фритигерн успял да привлече на своя страна неговия стар противник Атанарих и сключил договор с него. На 11 януари 381 г. последният бил тържествено приет в Константинопол, но след 14 дни починал. Хората на Атанарих преминали на страната на Теодосий, който не жалел средства да ги привлича с намерение да повлияе по този начин на другите групи, водени от Фритигерн. Това дало резултат и на 3 октомври 382 г. в Константинопол бил сключен договор между готите и Теодосий.[1] Готите получили поселения в областите, намиращи се северно от Балкана, и били настанени тук като федерати с плащане на възнаграждение, освобождаване от данъци и пр.

По това време в Тракия нахлули някакви скири, карподаки, смесени с хуни, но Теодосий бързо се справил с тях.[2]

До 391 г. в Тракия се установило сравнително спокойствие, лимесът укрепнал и само опитът на греутунгите да преминат Дунав при неговото устие през 386 г. нарушил това състояние; водени от Одотей, качени на 3000 лодки, те се опитали да стъпят в Добруджа, но били разбити от началника на войските в Тракия Промот. Тук пристигнал и самият император Теодосий и на 3 септември с. г. издал няколко указа в селището Valentia, за което ние смятаме, че е погрешно отбелязано вместо намиращото се наблизо Valentiniana. Оцелелите остготи били заселени като колони във Фригия.[3]

През 391—392 г. Теодосий е отново зает с успешни борби с готски групи в блатата и планините на Македония и Тесалия. По същото време Стилихон се бори с някакви варвари в Тракия, които разбил. Изворите намекват, че самият Теодосий бил обграден някъде при Хеброс, но Стилихон се намесил и го освободил. Тези събития ни са известни само от откъслечните споменавания у Клавдиан и ние не сме в състояние да ги разгледаме с по-големи подробности.[1] Клавдиан, като прославя Стилихон, пояснява, че той се сражавал тук с готи, сармати, алани, хуни.[2] Дали действително тия етнически елементи са се сражавали със Стилихон в Тракия през тия години, или пък се касае просто до риторическо преувеличаване, не бихме могли да преценим.

---

[1] За дейността на Теодосий вж. Stein, Geschichte, I, S. 295 f.

[2] Zos., 4, 34.

[3] Срв. A. Güldenpenning und J. Ifland, Der Kaiser Theodosios der Große, Halle, 1878, S. 134—138; Démougeot, De l'unité, p. 114—115. Главни извори: Zos., 4, 35; 38; Glaud, De quarto cons. Honor., 623—633; Marcell. Com. ad. a. 386. Срв. Cod. Theod., 11, 1, 22; Cod. Theod., 12, 1, 113; Cod. Theod., 8, 5, 49. Върху това събитие подготвяме специално изследване.

Обедняването на Тракия и намаляването на нейното благосъстояние принудило Теодосий I да предприеме важни фискални мерки. С указ от 3 април 393 г. бил отменен поголовният данък в Тракия (capitatio humana) и се закрепостявали колоните.[3]

Едно от най-важните мероприятия обаче на Теодосий I е разделянето на империята на две части: Източна и Западна. В източната половина остават Тракия, Илирик, както и Малоазийските области. Двете половини вече поемат свой собствен път на икономическо и политическо развитие, основните линии на което били заложени в края на III и първата половина на IV в.

Още в първата година от управлението на Аркадий (395 г.) балканските земи отново се превърнали в арена на военни действия Хуните, използувайки изтеглянето на част от източноримските войски за борбата срещу узурпатора Евгений, нахлули през кавказките проходи в Мала Азия, като опустошили сериозно тази област. Част от тях обаче се втурнали през замръзналия Дунав в Тракия.[4] Вождът на заселените в Мизия и Скития готи Аларих пък, завръщайки се от Запад, където се сражавал на страната на Теодосий против узурпатора Евгений, вдигнал бунт против императора в Константинопол Като предлог той изтъкнал, че не му се изплащало редовно възнаграждението. Аларих нахлул в Тракия и успял да достигне столицата. Руфин, първият министър при двора на Аркадий, успял да сключи съглашение с Аларих и го насочил към Македония. Причината за това обикновено се търси в борбата между Стилихон и Руфин по-точно между източния и западния двор на империята за владеенето на двата диоцеза — Дакия и Македония — към коя част от държавата да принадлежат. Руфин се надявал да принуди по този начин Стилихон да се откаже от владеенето на т. нар. Източен Илирик. Освен това чрез този ход силата на Аларих се измествала от изток на запад. Стилихон обаче се отправил с войски против готския вожд, настигнал го в Тесалия, но тия му действия били сметнати като вмешателство в делата на Изтока. По заповед на Аркадий Стилихон се оттеглил и Аларих безпрепятствено успял да нахлуе в Гърция, където извършил големи опустошения. Стилихон още веднаж се срещнал с готите в Елада (396 г.), но и сега по неизвестни причини той изпуснал Аларихови готи, които продължили своите грабежи, докато не достигнали Дирахиум. Тук Аларих бил провъзгласен за началник на войските в Илирик и получил значителни почести.

---

[1] Claud., In Rufinum, I, 316—322; De quarto cons. Honor., 105; De bello Getico, 524—526.

[2] Claud., De consul. Stilich., I, 94—115.

[3] Cod. Iust., 11, 52, 1.

[4] За тия и следващите събития вж. Кулаковский, История, I, с. 160 и сл.; Stein, Geschichte, I, S. 349 f.; Démougeot, De l'unité, p. 142 et s.

Клавдиан, като разказва тия събития,[1] сочи, че Аларих експлоатирал сурово градовете в Илирик и ги принуждавал против тяхната воля да работят масово оръжие, с което въоръжавал своите войски. В същата година вождът на завръщащите се от запад войски Гайна убил Руфин, който бил заместен като пръв министър от евнуха Евтропий. В избухналата няколко години по-късно борба между Евтропий и началника на армията Гайна, сиреч между антиготската и проготската партия, първата удържала пълна победа. Много готи из градовете били избити и Гайна, след като не успял да премине в Мала Азия, се върнал през Тракия, преминал Дунав и тук в сражение с хунския вожд Улдис бил убит на 23 декември 400 г. Зосим разправя, че местното селско население в Тракия избягало с имуществото си в укрепените градове, за да се спаси. Пак същият автор добавя, че по това време избухнали някакви бунтове на роби и дезертьори от войската в Тракия. Против тях бил изпратен военачалникът Фравита, който успял да се справи с тия вълнения.[2]

След смъртта на Аркадий (408 г.) Източната римска империя преминала под властта на осемгодишния му син Теодосий II (408—450 г.). Същата година дунавската граница се превърнала отново в зона на опасност за балканските земи. Хунският вожд Улдис преминал Дунав и нахлул в провинцията Крайбрежна Дакия в областта на град Кастрамартис. Римските войски успели да спрат натиска на Улдис, разбили хуните и ги прогонили отвъд Дунав. Те успели да заловят в плен голяма част от неговите хора, а именно скирите, племе от германски произход. Със специален декрет те били поселени като колони във Витиния и било забранено изрично поселването им в Тракия и Мизия.[3]

Тези и други нахлувания поставили отново въпроса за поддържането на Долнодунавския лимес. От оскъдните сведения (главно епиграфски) може да се съди за известна строителна дейност на крепостни стени във вътрешността на Тракия, поддържане на пътища по време на Теодосий I и Аркадий и пр. Това били съвсем естествени мерки, необходими след готските нашествия от последната четвърт на IV в. При Теодосий II тия мерки се засилили. Неговият енергичен управител на префектурата Ориент Антемий положил големи грижи за поддържането на лимеса, където вече надвисвала хунската опасност. В 408 г. бил издаден едикт, с който се повелявало да се вземат мерки за поправянето на крепостните стени в Илирик, пострадали при последните движения и опустошения на Аларих.[4] В 412 г. бил отправен указ до началника на войските в диоцеза Тракия за цялостна поправка и реорганизация на дунавската флотилия, която трябвало да изпълнява стражеви и транспортни задачи. Съгласно указа до 418 г. цялата дунавска флотилия трябвало да бъде обновена, за да е в състояние да брани северната дунавска граница.[1] Най-после според една новела на Теодосий II от 443 г. отново се вземат мерки за потягането на кастелите по лимеса и за доброто поддържане на флотилията по реката. Всички тия мерки на Антемий осигурили сигурността на Дунавския лимес за около тридесет и пет години.[2]

---

[1] Claud., De bello Gothico, 535 f. (MGH, AA, X, 279). За събитията вж. Кулаковский, История, I, с. 169 и сл.; Stein, Geschichte, I, S. 359 f.; Schmidt, Die Ostgermanen^2, S. 435 f.

[2] Zos., 5, 22; Démougeot, De l'unité, p, 258—262.

[3] Sozom., 9, 5.; Cod. Theod., 5, 6, 3.

[4] Cod. Theod., 11, 17, 4.

Това сравнително спокойствие било нарушено от тежките хунски нападения. В 441—442 г. хуните, водени от Атила и неговите братя, под предлог, че империята не изпълнявала поетите задължения съгласно подписания договор, нападнали балканските земи, и то главно западните и централните области. През тия години войските тук намалели значително, тъй като Теодосий II изтеглил част от тях за борба против вандалите и сасанидите. Ето защо хуните успешно нахлули и редица градове, като Сирмиум, Маргос, Найсос, Рациария, Филипопол, Адрианопол, пострадали. Сключеното примирие със сасанидите освободило военни части, които били изпратени срещу хуните. Те обаче били разбити и Теодосий II бил принуден да се съгласи на предложените му от Атила тежки условия: плащане на големи контрибуции, предаване на хунски бегълци, отстъпване земя и др.[3]

Сключеният в 443 г. мир продължил само до 447 г. Под предлог, че не били връщани хунските бегълци, Атила предприел едно от най-тежките опустошения в Тракия, които тази област преживяла през късноантичната епоха. При р. Утус една войска, водена от началника на войските Арнегискъл, след тежка борба била разбита. Според житието на св. Хипатий пострадали около 70 града, между които се споменават Найсос, Сердика, Марцианопол и др. Хуните през Македония и Тесалия проникнали чак до Термопилите. Интересен е разказът на Приск за героичната борба на кастела Асемус, който успял да се задържи срещу напора на хуните.[4]

Още същата година бил сключен наново мир при много тежки условия. Освен парични суми Атила искал да му се отстъпи цяла Крайбрежна Дакия чак до Нове, да се изтеглят римските войски оттук, за да не могат негови хора да бягат на римска служба. Атила искал още да се пренесе пазарът между хуните и поданиците на империята от Дунав в град Найсос. Преговорите между Атила и Теодосий II турили началото на многобройни делегации между двамата владетели. В една от тях взел участие и историкът Приск. Той преминал по Централния път, като между другото описва своя престой в Сердика и Найсос. Докато в Сердика разрушенията не му направили никакво впечатление, защото изглежда, че не били големи, той съобщава потресаващи факти за резрушенията в Найсос: „Когато пристигнахме в Найсос, намерихме града безлюден, понеже бе напълно разрушен от неприятелите, и само в църквите се намираха някои болни. Ние се разположихме малко по-нагоре от реката на чисто, тъй като всичко по брега бе изпълнено с костите на избитите във войната.“[1]

---

[1] Cod. Theod., 7, 17, 1. Върху тия укази се спираме в главата за материалната култура и строителството.

[2] За дейността на Антемий в Тракия вж. C. Zakrzewski, Un homme d'état du Bas—Empire: Anthemius, EOS, 31, 1928, p. 424, 428 et s.

[3] Литературата за хунските нашествия е обширна. Срв. изложението на фактите у Stein, Geschichte, I, S. 436 f.; Fr, Altheim, Attila und die Hunnen, Baden/Baden, 1949, passim.

[4] Marc. Com. ad a. 447. Prisc. fr. 5 (HGM, I, p. 284).

Наследникът на Теодосий II император Марциан (450—457 г.) отказал да плаща искания от Атила данък. Нахлулите в Тракия през есента на 451 г. хунски групи били пресрещнати и разбити лично от императора. Сега Атила не можел да предприеме по-сериозни мерки срещу балканските области на Източната римска империя. Той бил зает с борби в западните области на държавата.[2] През 453 г. Атила умрял и след неговата смърт подвластните на хуните племена бързо се освободили и потърсили убежище в Балканския полуостров. Голяма част от тях били заселени в Северна България и Добруджа.[3]

Първите години от управлението на Лъв I (457—474 г.) не са ознаменувани с никакви по-особени събития в Тракия. В Илирик обаче той е трябвало да се бори с нахлулите през 461 г. остготи. Редица богати градове, между които се намирал и Дирахиум, били завладени (459 г.) и едва след упорита борба бил сключен договор, като държавата се задължавала да им плаща годишна рента в злато.[4]

Назначеният в 463 г. началник на войските в Тракия — по-късно император — Базилиск трябвало да отхвърли някакви „скити“, които нахлули сега в Северна България, но чиято етническа принадлежност трудно би могла да се установи.[5] По време на избухналата три години по-късно война между остготи и скири и двете племена се обърнали за помощ към Лъв, който от своя страна се притекъл на помощ на скирите; използувайки това положение, хунски отреди се появили отново на дунавската граница. През зимата на 466—467 г. част от тях начело със своя вожд Хормидак преминали заледения Дунав и нахлули в Северна България. Те с мъка били спрени и разбити чак при Сердика от Антемий.[6] След две години хуните отново опитали същия път. Хунският вожд Денгизих поискал да му се открие пазар на Дунава. След отказа на Лъв да им отстъпи земя и да им даде пари те преминали Дунава. Наскоро обаче преминалите били разбити от Анагаст, началник на войските в Тракия. Цялостното унищожаване на ордата обаче извършил Аспар.[7]

На следващата (469) година ние отново чуваме за Сердика като място, край което и в което се разиграват някои събития от борбата между Аспар и Лъв I. Върху Зенон, командуващ войските в Илирик, който защищавал Лъв I срещу всемогъщия по това време Аспар, кандидат за император, било предприето нападение от същия този Аспар и Зенон едва успял да се спаси с войските си в Сердика.[1] В продължилите през следващите години борби между Аспар, от една страна, и Зенон, Базилиск и Лъв, от друга, т. е. между проготската и происаврийската групировка, надделели исаврийците. Аспар бил убит с предателство (471 г.). Убийството на Аспар обаче предизвикало тия федерати готи, които под ръководството на Теодорих Страбон, сина на Триарий, се намирали в Тракия, да въстанат срещу императора. Тия готи били дотогава разположени около град Нове в Долна Мизия.[2] Съвместно с друг готски вожд — Острис — Теодорих се отправил срещу Лъв в Константинопол, обаче те били спрени от исаврийски части, водени от Зенон и Базилиск. Теодорих привлякъл частите на Аспар на своя страна и поискал от Лъв да даде поселища на войниците му в Тракия, а също и да прехвърли върху него правата на Аспар като негов приемник. След отказа на Лъв да изпълни тия условия Теодорих превзел Аркадиопол и опустошил околностите на Филипопол. Едва сега се стигнало до сключване на договор, според който на Теодорих се давало право да се засели в Тракия, била му дадена титлата началник на войските при двора (magister militum praesentalis), като Лъв се задължавал да му плаща ежегодно 144 000 солиди. Срещу това готите поели задължението да бранят империята от други племена.

---

[1] Prisc., fr. 5, FHG, 4, 75 f.

[2] Кулаковский, История, I, с. 341; Stein, Geschichte, I, S. 496 f.; Enßlin, RE, 14, 1930, col. 1516, s. v. *Marcianus*.

[3] За тия етнически промени вж. в гл. 6.

[4] Schmidt, Die Ostgermanen,^{2} S. 272—273.

[5] Theoph., A. M., 5956; 5961. Вж. и Enßlin, RE, 12, 1925, col. 1953, s. v. Leo.

[6] Apoll. Sid., Carm., II, p. 237—298; Enßlin, RE, 12, 1925, col. 1953.

[7] Marcell. Com. ad a. 469.

След смъртта на Лъв I (474 г.) положението се променило. Наследникът му Зенон, стар враг на Теодорих Страбон, веднага прекратил плащането на субсидиите. Това предизвикало Теодорих и той в съюз с други военачалници, между които бил и Базилиск, принудил Зенон да избяга от Константинопол.[3] По същото време някакви хуни преминали Дунава и нахлули в Тракия. След двадесетмесечно управление Базилиск бил отново свален от Зенон, който успял да се върне на престола. Един важен и много интересен надпис, все още недостатъчно коментиран, открит във Филипопол, е издигнат в чест на Базилиск. Това е важен факт из дейността на Базилиск в Тракия.[4]

При своето завръщане Зенон се опрял на другия готски предводител Теодорих, син на Тиудимер. Той се бил придвижил от Македония към Долни Дунав и отседнал в Долна Мизия, без да бъде възпрепятствуван от никого. За да го изправи срещу Теодорих Страбон, Зенон наградил другия Теодорих с почетни титли, пари и пр. Той му дал право да владее земи в Долна Мизия (476 г.) и ние го намираме малко по-късно при Марцианопол. Зенон се опитал с интриги да скара двамата Теодориховци, но не успял. Синът на Тиудимер потеглил от Марцианопол, преминал Хемус, Анхиало и оттук се отправил за Адрианопол. Той не намерил тук обещаните от Зенон подкрепления, а попаднал в ръцете на Теодорих Страбон, който му препречвал пътя към юг. Готите на Теодорих почти се разбунтували и отказвали да вървят по-нататък, ако не се съюзят със своите съплеменници против Зенон.[1] Скоро двамата готски предводители под натиска на водените от тях готи се разбрали и поставили пред Зенон редица условия, главно по отношение на възстановяването на правата, които те имали при предишните императори, като особено настоявали да им се дадат земи за заселване в Тракия. Зенон се опитал да им се противопостави, обаче безуспешно (есента на 478 г.). Последвало сериозно опустошение на Тракия и особено на Родопите.[2] Интригите на императора обаче продължили и той успял да разкъса съюза между двамата. Докато Теодорих Страбон преминал отново на служба към Зенон и получил богато възнаграждение, синът на Тиудимер се намерил изведнаж в тежко положение. Притиснат в Тракия, той успял да се измъкне към Македония и градът Стоби пострадал сериозно. Оттук той преминал в Епир с желание да се засели в областта на Дирахиум и след опустошаването на тия области успял да влезе и в самия град. Сега Зенон изпратил един от своите хора — Адаманций — с поръчка да му предложи плодородната област на Пауталия за заселване на неговите хора. От думите на Малх се вижда, че областта на този град била останала досега незасегната от опустошенията. Преговорите обаче не довели до положителен резултат въпреки личната среща на Теодорих с Адаманций. По същото време Сабиниан успял да разбие една голяма част от готите край Лихнида (479 г.), което дало възможност на Зенон да прекрати незабавно преговорите.

---

[1] Този факт, сравнително малко познат, сочи, че щетите, извършени от хуните по отношение на крепостните стени на Сердика, били бързо отстранени. Срв. Theoph., A. M., 5962. За отношенията между Лъв, Аспар и Зенон срв. Кулаковский, История, I, с. 371; Seeck, RE, 2, 1896, col, 609, s. v. Ardabur; Enßlin, RE, 12, col. 1957. За Аспар вж. и G. Vernadski, Flavius Ardabur Aspar, Südost/Forschungen, 12, 1938.

[2] За Теодорих Страбон и дейността му в Тракия вж. Schmidt, Die Ostgermanen,^{2} S. 278 f.; Stein, Geschichte, I, S. 526 f. Theoph., A. M., 5970.

[3] Schmidt, Die Ostgermanen,^{2} S. 279; Stein, Geschichte, I, S. 535 f.

[4] Надписът е публикуван у Danoff, Neue Inschriften aus Bulgarien, AB, 30, 1937, S. 81—84.

В наскоро избухналия против Зенон заговор и бунт, изглежда, че взел дейно участие другият Теодорих — Страбон, — който останал в Тракия. Той отказал да върне на императора избягалите при него заговорници, което станало повод да се скъсат отношенията му с императора. Сега двамата Теодориховци пак сключили съюз и в резултат Тракия отново пострадала тежко. Притиснатият Зенон повикал на помощ българите, обаче тяхното първо появяване на Балканския полуостров не излязло успешно.[3] Те били разбити от готите, които стигнали чак до Анапъл при Константинопол. След неуспешния опит да премине в Мала Азия Теодорих, синът на Триарий, се отправил към Гърция, може би с намерение да се съедини с другия готски вожд. При Стабулум Диомедис (Егейска

---

[1] За тия и следващите събития вж. Schmidt, Die Ostgermanen,^{2} S. 281 f.

[2] Malch., fr. 16.

[3] Срв. Ал. Бурмов, Към въпроса за произхода на прабългарите, ИИД, 22/24, 1948, с. 310—311; За ранната история на българите през V—VI в. срв. Н. Я. Мерперт, К вопросу о древнейших болгарских племенах, Казань, 1957, с. 5—13.

Тракия) той починал при нещастен случай (481 г.).[1] Същата година след смъртта на Сабиниан, който успешно задържал готите в Епир, Теодорих нахлул в Македония и Тесалия. Сега Зенон бил принуден отново да сключи договор с него. Той му отстъпил земи в Крайбрежна Дакия и Долна Мизия със седалище Нове и готите отново се завърнали там, откъдето потеглили, за да опустошават балканските земи.[2] Скоро Теодорих начело на войски от готи и византийски наемници взел участие в борбата срещу разбунтували се в Мала Азия срещу Зенон военни части. Независимо от направения му триумф в 486 г. Теодорих отново скъсва със Зенон и предприел походи из Тракия. На следващата (487) година опустошенията били повторени, като неговите войски достигнали чак до Константинопол и бил завладян Регион, на 12 мили от столицата.

Балканските земи си отдъхнали от остготските нашествия едва през есента на 488 г., когато Теодорих с голямата част от готите потеглил през Панония за Италия против Одоакър.[3]

Краят на V в., т. е. началото на управлението на Анастасий (491 г.), заварил Тракия пострадала доста в някои области, особено поради последните остготски нашествия. Това се вижда от издаден указ (505 г.), с който на диоцеза Тракия се правели известни облекчения относно доставката на храни за непроизводителното градско население и за войската поради намаляване на местното земеделско производство.[4]

Нашествията през дунавската граница не преставали. В 493 г. в борба с някакви варвари загинал в Тракия тукашният началник на войските Юлиан.[5] Шест години по-късно (499 г.) в Тракия нахлули българи, които след една сурова битка, в която взели участие няколко хиляди души, при р. Цурта (Илирик) нанесли голямо поражение на римската войска.[6] Подобно нахлуване на българи е отбелязано от Комес Марцелин в 502 г.[7] Към края на царуването на Анастасий в Тракия започнали да нахлуват и славяните.[8]

Времето на Анастасий I[9] е характерно за историята на Тракия с големия бунт на Виталиан (513—518 г.). Виталиан бил родом от Залдапа в Долна Мизия и бил комес на федератите, настанени в Североизточна България. В неговия бунт, върху който се спираме в гл. V, взели участие и много селяни, недоволни от експлоатацията на римската власт. В същото положение били и федератите, които също се присъединили масово към войските на Виталиан и последният успял да води няколкогодишна успешна война против Анастасий, като дори превзел Одесос, Акре, Созопол.

---

[1] Marc. Com. ad a. 481.

[2] Marc. Com. ad a. 483, 487; Anon. Vales., 42, MGH, AA, 9, p. 314; Eugipp., Vita S. Severini, 44, 4; Вж. Schmidt, Die Ostgermanen,² S. 278, 287.

[3] Marc. Com. ad a. 488; Schmidt, Die Ostgermanen,² S. 288 f.; Кулаковский, История, I, с. 434—437.

[4] Cod. Iust., 10, 27, 2. Върху този указ ще се спрем в главата за икономиката на градовете.

[5] Marc. Com. ad. a. 493. Предполага се, че може да се касае за българи; Stein, Histoire, II, p. 89.

[6] Marc. Com. ad a. 499; Zonar., III, 137.

[7] Marc. Com. ad a. 502; Consueta gens Bulgarorum depraedatam saepe Thraciam nullo Romanorum milite resistente, iterum devastata est.

[8] Вж. М. Дринов, Съчинения, I, 1909, с. 229—236, който счита споменаваните от втората половина на V в. гети за славяни. Срв. и Б. Горянов, Славянские поселения VI века, ВДИ, 1939, кн. 1, с. 310 и сл.

[9] За историята на балканските земи от края на V и първата половина на VI в. срв. Ив. Дуйчев, Балканският югоизток през първата половина на VI в., Беломорски преглед, I, 1942, с. 229 и сл., където са посочени подробно всички фактически данни. Вж. още Станојевић, Византија и Срба, I, с. 133—242; Stein, Histoire, II, S. 77 ets.; М. Дринов, Съчинения, I, 1909, p. 235—244.

При Анастасий в балканските земи започнала и усилена укрепително-строителна дейност, която достигнала кулминационната си точка при Юстиниан. При Анастасий били укрепени особено градовете по Черноморското крайбрежие, между които за Истрос и Томи имаме конкретни сведения. В големите религиозни спорове по негово време взели дейно участие епископите на няколко от разглежданите от нас градове: Домнион от Сердика, Гайан от Найсос и Евангел от Пауталия.[1]

От времето на Юстин I (518—527 г.),[2] който бил по произход тракийски селянин, ни е известно само едно нахлуване на антите, чиято голяма група обаче била успешно разбита от Герман, тогава началник на войската в Тракия.[3]

Славянските нападения се засилили обаче много при Юстиниан, когато те почти всяка година с все по-голяма сила нападали провинциите на диоцезите Тракия и Дакия.[4]

В 528 г. в Долна Мизия, Скития и Тракия нахлули българи. След като разбили началника на войските в Мизия Юстин, те сами били разбити от неговия заместник Константиол. Последният пък бил нападнат от друга група българи, които го пленили и успели да се измъкнат отвъд Дунав с богата плячка.[5]

Прокопий разказва, че на четвъртата година от управлението си (530—531 г.) императорът назначил славянина Хилвуд за началник на войските в Тракия — като заместник на падналия срещу българите в Тракия Мундо (530 г.)[6] и му възложил отбраната на дунавската граница, „тъй като вече често хуни, анти и славяни бяха я преминавали и бяха извършили непоправими злини на ромеите“.[7] Хилвуд в продължение на три години успешно се борил с нахлуващите българи, анти и славяни и успял да ги отхвърли отвъд Дунав. Той сам ги преследвал там, на който факт се дължели всъщност и неговите успехи.[8] При една от тези експедиции той обаче бил убит (533 г.).[9] След две години българите наново нахлули в Долна Мизия, но били разбити при р. Ятрос.[1] В 538 г. българите отново нападнали Скития и Долна Мизия, но особено тежко било нападението през 540 г., когато обширни области в диоцезите Тракия и Македония, Тракийския Херсонес пострадали. Предава се, че в Илирик били завладени 32 крепости, също град Касандрея, и че били заловени хиляди пленници и отведени отвъд Дунав.[2]

---

[1] Marc. Com. ad a. 516.

[2] За състоянието на Тракия от това време вж. A. A. Vasiliev, Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great, Cambridge, 1950, p. 306—309; 355—356.

[3] Proc., De bello Gothico, 3, 40, 5. Stein, Histoire, II, p. 222. Ив. Дуйчев, Беломорски преглед, I, 1942, с. 235 и сл.

[4] За значението на славянските нашествия тук през тази епоха вж. История на България, I, 1954, с. 52—53; А. В. Мишулин, Древние славяни и судьбы Восточноримской империи, ВДИ, 1939, кн. 1, с. 291—307.

[5] Вж. Stein, Histoire, II, p. 306.

[6] Срв. Marc. Com. ad a. 530.

[7] Ив. Дуйчев, Беломорски преглед, I, 1942, с. 247 сл.

[8] Stein, Histoire, II, p. 308.

[9] Данните за Хилвуд са посочени у Дуйчев, Бел. преглед, I, с. 245 и сл.

Въпреки мерките, които вземал Юстиниан, положението в балканските земи не се променило. Тук се разгърнало голямо строителство, били укрепени много крепости и градове, където трябвало да се крие околното население. Липсвали обаче достатъчно войски, които да дадат сериозен отпор на нападащите българи и славяни. Голяма част от тия войски били заети в борба срещу персите и на Запад. По това време византийската дипломация била насочила своите усилия към сеене на раздори между отделните племена. Тя се надявала, че по този начин ще омаломощи варварските племена, като ги изправи едни срещу други. Тази политика давала донякъде резултати, но само временни, след което обединените племена наново преминавали Дунав. Главните причини за неуспехите на Юстиниановите войни не били външни. Те се коренели в сериозната икономическа и социална криза на робовладелската формация в Балканския полуостров. Външните нападения и военните неуспехи съдействували по-нататък за унищожаването на старите обществени порядки в Тракия. Самото местно население помагало на идващите от север племена, надявайки се, че по този начин ще се отърве от тежката експлоатация, на която било подложено от късноримското управление.

След няколкогодишно затишие ние отново чуваме за нови нападения: в 543 г. в Тракия нахлули анти,[3] в 544 г. българите нападнали Илирик,[4] в 547—548 г. славяните нападнали Илирик и по-конкретно Дардания, като достигнали чак до Дирахиум. По това време пълководецът Нарзес заедно със зимуващите в Тракия херули успял да разбие някакви славянски части в Тракия.[5] В 550 г. към три хиляди славяни преминали в Тракия и достигнали Марица, без да срещнат сериозна съпротива. Оттук те се разделили. Едни се отправили към Илирик, а други — към провинцията Европа. Изпратените срещу тях войски били разбити при Цурулон. Славяните нападнали провинцията Родопа и след военна хитрост, разказана подробно от Прокопий,[6] успели да превземат добре укрепения град Топир при устието на р. Места — един от малкото градове, които славяните успели да превземат в началния период на своите нашествия.

---

[1] Marc. Com. ad a. 535, 3: Tzitta patricius in Mysia cum hoste Bulgarorum congrediens ad Iatrum superior invenitur.

[2] Срв. Дуйчев, Бел. преглед, I, 1942, с. 250—251. Кулаковский, История, II, с. 223—224.

[3] Proc., De bello Gothico, 3, 14, 11. За тия и следващите събития вж. Кулаковский, История, II, с. 220 и сл.

[4] Proc., De bello Gothico, 3, 11, 15; 10, 2; 11, 12—14.

[5] Proc., De bello Gothico, 3, 13, 21—26.

[6] Proc., De bello Gothico, 3, 38.

В същата година друга група славяни преминала Дунав и стигнала до Найсос. Те възнамерявали да се отправят срещу Тесалоника. В Сердика по това време се намирал пълководецът Герман със значителна войска.[1] На него било възложено да ги спре и отблъсне. Славяните узнали това и се оттеглили към Далмация. След смъртта на Герман намиращата се в Сердика войска била изведена от Йоан към Салона. Сега славяните успели да слязат в Тракия и увеличени с нови сили, дошли от север, стигнали чак до Адрианопол. Тук в 551 г. станала голяма битка между славяните и византийските войски. Ромеите били отново разбити и славяните опустошили областта между Адрианопол и Филипопол, като стигнали чак до Константинопол. Сега те успели да награбят голяма плячка, понеже, както забелязва Прокопий, тази част на Тракия отдавна не била разорявана.[2] Наскоро обаче част от тези славяни по време на завръщането си били разбити и пленените от тях освободени, докато останалите успели да преминат Дунав.

През есента на същата година славяните нападнали западните области на Балканския полуостров. Изпратената против тях войска не се осмелявала да ги нападне, понеже била по-малочислена. Друга войска пък, която отивала за Илирик, водена от Нарзес, се спряла във Филипопол за известно време, тъй като пътят ѝ бил препречен от различни, разпръснати из Тракия групи славяни.[3] Войската се опитала да спре славяните, когато се завръщали, натоварени със значителна плячка. С нея те възнамерявали да платят на гепидите, за да ги пренесат през Дунав на своите лодки срещу една златна монета за всеки човек.

От 552 до 558 г. изворите мълчат за нашествия в балканските земи. Дали действително на Дунавската граница е било спокойно (като се знае, че по това време се е водела война между някои племена отвъд Дунав), дали са имали някакво значение големите укрепителни мероприятия на Юстиниан, дали най-после е имало нападения, но те не са били отразени в нашите извори — всичко това не е достатъчно уяснено.[4]

В 558 г. кутригурите, водени от Заберган, в съюз с българи и славяни преминали отново по замръзналия Дунав.[5] Като повод те посочили, че императорът отказал да им плати годишните субсидии. Кутригурите преминали Мизия и Скития, без някой да им попречи, тъй като според Агатий тук нямало почти никакви войски, прекосили Балкана и в Тракия се разделили на две групи. Едните нахлули в диоцеза Македония и стигнали чак до Средна Гърция. Други се отправили към Тракийския Херсонес (област, почти незасягана досега), а значителна част, водена лично от Заберган, се насочила към Константинопол и стигнала до Мелантиада. В провинцията Европа сега били разрушени и опожарени доста манастири.[6]

---

[1] Proc., De bello Gothico, 3, 40, 1—7.

[2] Proc., De bello Gothico, 3, 40, 31—45.

[3] Proc., De bello Gothico, 4, 21, 21.

[4] Stein, Histoire, II, p. 535—536.

[5] Най-добрият наш извор за този период е Агатий, 5, 11 и сл. Вж. Stein, Histoire, II, p. 535—540; Кулаковский, История, II, с. 225—229.

[6] Agath., 5, 13.

Тези, които нападнали Херсонес, понеже не успели да го достигнат по суша, си построили вероятно с помощта на славяните дървени лодки и салове и се опитали да го нападнат по море — откъм Енос. Намиращата се тук обаче военна флота ги разбила и унищожила.[1] Другите кутригури, които обсадили Константинопол, били с мъка отблъснати от Юстиниан след не малко загуби, и то само с помощта на излезлия вече в оставка Велизарий. Нападателите се оттеглили към Аркадиопол и Цурулон. През август с. г. били водени преговори, договорът бил възстановен, възстановено било и плащането на субсидиите. След това всички напуснали балканските земи и това било последното нападение на кутригурите преди тяхното разгромяване от аварите.

Сега именно се появява на дунавската граница едно племе, което щяло да има важна роля в политическия живот на Балканския полуостров през втората половина на VI в. — аварите.[2] Последните години от управлението на Юстиниан минали в преговори между него и аварите, като той отказвал да им даде поселения в днешна Добруджа. Аварите, настанени в Панония, насочили погледи на Запад, докато силна войска под командуването на Юстин, син на известния Герман, бдяла зорко на Дунав, за да не допусне преминаването на авари отсам реката. Влизайки в съюз с империята, аварите разбили кутригурите, славяните, антите и други племена и това довело до спиране на техните нашествия за цяло десетилетие.[3]

Управлението на Юстиниан е било предмет на многобройни характеристики, които разглеждат различни негови страни. За нас то е важно преди всичко с факта, че по негово време започват големи славянски нахлувания в Мизия и Тракия. По-нататък то е забележително и с голямата строителна дейност. Според известните сведения на Прокопий са били изградени наново или поправени над 400 кастела, крепости, градове. Засилена била фортификационната дейност по Дунавския лимес, която обаче не била в състояние да спре нашествията. Намиращата се в тежка икономическа криза държава, разоряването на нейните финанси, изтощителните войни, които Юстиниан водел по всички краища на Средиземноморието и които му носели само празна слава без сериозни реални резултати — всичко това намалявало отбранителната сила на империята в Балканския полуостров. Племената от север сега можели с лекота да нахлуват в Тракия и да я ограбват. При това те били улеснени от вътрешни недоволства на местното експлоатирано население, което в много случаи съдействувало на идващите племена.[4]

Историята на Тракия от последната четвърт на VI в. — времето на Юстин II (565—578), Тиберий II Константин (578—582), Маврикий (582—602) и Фока (602—610) — е изпълнена с нападения на авари и славяни, чиито походи не всякога могат да се възстановят в точни хронологически рамки.[1]

---

[1] Agath., 5, 21—22.

[2] Вж. Stein, Histoire, II, p. 541 sq. М. Дринов, Съчинения, I, 1909, с. 244.

[3] Stein, RE, 10, 1919, col. 1331—1332, s. v. Iustinus. Вж. и Кулаковский, История, II, с. 231—232.

[4] Вж. З. В. Удальцова, в Прокопий из Кесарии, Война с готами, 1950, с. 50 и сл.

Началните години от царуването на Юстин II по отношение на Тракия били спокойни. В 570 г. империята успяла да си възвърне Сирмиум след известни борби с аварите, при което се задължила да им плаща към 80 000 солида. Сега инициативата била в ръцете на Юстин II, който предпочитал да действува със сила, отколкото със старите прийоми на византийската дипломация. Той изпратил Тиберий на Дунав и го накарал да започне война с аварите, които заплашвали Тракия. Той действително разбил аварите, но след започването на войната с персите (572 г.) и изтеглянето на част от войските от Тракия на Изток аварският хаган, който не преставал да заплашва, че ще нахлуе до р. Хеброс и ще разори градовете в Тракия, преминал действително Дунав през 573 г., но след възстановяване на договора се завърнал обратно.[2]

В 577 г. по сведения на Менандър голям брой славяни нахлули в Тракия, опустошили я и дори преминали в Македония и Тесалия. Императорът, не можейки да им се противопостави, се споразумял с аварите, които се намирали в Панония, да нападнат славяните в техните жилища. Изворите разказват, че в 578 г. към 60 000 души били прекарани на лодки по р. Сава и оттук по крайбрежния път докарани някъде около Дуросторум, откъдето наново с кораби били прехвърлени в днешна Румъния. Тук жилищата на славяните били опожарени и аварите се върнали по същия път с богата плячка.[3]

В 578—579 г. славяните, след като отхвърлили аварската заплаха, възобновили своите нападения с много голяма сила и годините от управлението на Тиберий Константин са изпълнени със славянски нападения, които достигнали чак до Тесалоника и Гърция.[4] Тия нападения траяли до 583 г. и в Тракия били нанесени значителни щети. Трябва да се отбележи обаче, че империята е била все още достатъчно силна и че градовете не преставали да живеят редовен градски живот, макар и в съвсем друга обстановка. Един наскоро открит надпис от Сердика хвърля светлина върху известни възстановителни работи в града, а също и на водопровода, и то под контрола на хора, изпратени специално за тази цел.[5] Друг надпис от същото време е намерен в околността на Нова Загора, но за съжаление със счупена горна част. Надписът е също строителен и е важно доказателство, че и другаде в страната е била провеждана строителна дейност.[1] Тия факти ни карат сериозно да преоценим сведенията на ония автори, които описват Тракия по време на Тиберий Константин като обезлюдена и опустошена страна. Значението на Сердика като значителен административно-църковен център добре проличава и от писмата на папа Григорий I.[2] Тия писма, особено отправените до епископите на Юстиниана Прима и Сердика, съдържат значителен фактически материал за състоянието в Дакия в края на VI в. Те са същевременно важен документ за отношенията между папата и императора (Маврикий) и относно влиянието, което единият и другият са се стремели да наложат на градовете в Илирик.

---

[1] Вж. L. Hartmann, Les rapports des Byzantins avec les Slaves et les Avares pendant la seconde moitié du VIe s., Byzantion, 4, 1927/1928, p. 149 et s.; Становјевић, Византија и Срба, I, с. 159–216. Кулаковский, История, II, 345 и сл., 395 и сл., 448 и сл.; Stein, Studien, 13.

[2] Menander, fr. 62; Hartmann, Byzantion, 4, 1927/1928, p. 150.

[3] Menander, fr. 48, HGM, 2, p. 99, 10 et s.; Кулаковский, История, II, с. 395—396; Мутафчиев, Съчинения, 4, с. 279; М. Дринов, Съчинения, I, 1909, с. 249.

[4] Ioann. Bicl. ad a. 579: Sclavinorum gens Illyricum et Thracias vastat. Вж. М. Дринов, Съчинения, I, 1909, с. 249—251. Stein, Studien, S. 105 f.

[5] Вк. Ив. Венедиков, Един нов старохристиянски надпис от Сердика, Сб. Д. Дечев, 1958, с. 323 сл.

Завземането след няколкогодишна обсада на Сирмиум от аварите им развързало ръцете за действие в Балканския полуостров, особено след като те вече държали тази важна ключова позиция.

След почти двегодишен мир (582—583) аварите възобновили своите нападения в Тракия и превзели някои градове, като Сингидунум, Виминациум, Августа, Анхиало, които заварили неподготвени. Нападението било извършено лятно време, когато хората били заети с жътва и прибиране на храните. Изпратените от аварите славяни прекосили Тракия и достигнали чак до Константинопол. Коменциол успял да спре нападащите, да ги разбие някъде към Адрианопол и мирът бил наново възстановен.[3] След краткотрайно двегодишно затишие в 586 г. аварите наново нарушили договора и нападнали Северна България. Те превзели „не без труд и усилия“ Рациария, Бонония, Акве, Дуросторум, Залдапа, Марцианопол, Тропеум.[4] Част от споменатите градове обаче съвсем не били разрушени, защото Марцианопол например продължава да се споменава, и то в следните години, като важен военен център на действията на византийската армия по Долни Дунав. Споменават се също Дуросторум, Бонония, Залдапа. Съдбата на останалите градове обаче не е известна.

В 587 г. Коменциол предприел наново поход срещу аварите.[5] От Анхиало той се отправил към Залдапа, разбил разположените край Томи авари и се върнал на лагер в Марцианопол и околността му.[6] Аварите се промъкнали наново в Тракия, успели да разбият един византийски отред, опустошили областта на Месемврия, като разрушили намиращите се тук укрепления.[7] Връщайки се от своите набези, те се криели в гъстите гори на Хемус. Част от тях били разбити, но същевременно други авари успели да превземат Апиария (587 г.), и то с помощта на обсадни машини, за изработването на които те били научени от пленения от тях комендант на този град Бузас.[8]

---

[1] Kalinka, Ant. Denkmäler in Bulgarien, 1906, n. 81.

[2] J. Zeiller, Une primatie éphémère dans l'ancien Illyricum: Sardique, Mémorial L. Petit (Archives de l'Orient Chrétien I), 1948, p. 423—426.

[3] Theoph. Sim., 1, 7, 3.

[4] Theoph. Sim., 1, 8.

[5] Theoph. Sim., 2, 10, 8.

[6] Theoph. Sim., 2, 10, 10—12; 2, 11, 3—13.

[7] Theoph. Sim., 2, 12, 6.

[8] Theoph. Sim., 2, 15, 13. Вж. Станојевић, Византија и Срба, I, 183—192.

През същата тази 587 г. значителна група авари нахлули в Южна България, нападнали Бероя, Диоклетианопол, Филипопол, Адрианопол, обаче безуспешно. Добре укрепените градове и смелата защита на гражданите ги запазила от унищожение.[1]

През следните години с малки прекъсвания аварите отново заплашили Анхиало, Друзипара, но безуспешно.[2]

Едва от 591 г. след сключването на мира с персите Маврикий се опитал да вземе по-енергични мерки срещу аварите в Балканския полуостров. Сега били прехвърлени войски от Изток, за стратег бил назначен Приск. Той повел войските от Константинопол през Перинт — Хераклея, Дидимотейхон до Цурулон, където се разположил на лагер. Не разчитайки обаче на голям успех, както разказва Теофилакт Симоката, Маврикий с измама успял да накара аварите да се оттеглят зад Дунава под предлог, че уж се готви да нападне техните поселения.[3]

В 594 г. Приск, организирайки добре войската си в Одесос, потеглил към Дунава и достигнал до Дуросторум.[4] Тук той бил посрещнат от една аварска делегация, която искала да узнае целите на похода, тъй като през тия години аварите се намирали в мирни отношения с империята. Приск обаче се бил насочил против славяните отвъд Дунава. След като останал около 12 дни при Дуросторум, който като силна и здрава крепост се бил превърнал в изходна база на византийската войска, Приск построил лодки и преминал реката. Нападайки славяните, той им нанесъл сериозни поражения, след което се завърнал обратно в Тракия.[5]

В 596 г. император Маврикий заменил Приск със своя брат Петър, тъй като Приск против желанието му се споразумял с аварския хаган и му върнал част от пленниците и плячката. Сега войската минала по пътя Перинт — Друзипара — Одесос, където след кратък бунт на войската Петър пристигнал в Марцианопол. Той бил получил заповед да не минава Дунав, но да се бори с тия славяни, които били преминали реката и се опитвали да се установят в Мизия и Скития. Край Марцианопол Петър се сблъскал със славянски отреди, които преди това били нападнали градовете Залдапа и Акис(?).[6] Оттук след няколко дни византийците достигнали до някакви славянски поселения вероятно в днешна Добруджа и ги опустошили. След известно забавяне войската минала през Приста, Залдапа, Ятрум, Нове, където населението било заето с празнуването на някакъв празник в чест на местния мъченик Лупус.[7] Тук войската се спряла два дни и от Нове преминала край Теодоропол и оттук до Секуриска. На третия ден Петър с хората си пристигнал в

---

[1] Theoph. Sim., 2, 16, 12; 2, 17, 1; 17, 2; 17, 4.

[2] Theoph. Sim., 6, 3, 5; 5, 4.

[3] Theoph. Sim., 6, 5, 10.

[4] Theoph. Sim., 6, 6, 4.

[5] Вж. М. Дринов, Съчинения, I, 1909, с. 253—254.

[6] Theoph. Sim., 7, 2, 1—2.

[7] Theoph. Sim., 7, 2, 16—17.

Асемус.[1] И тук Теофилакт прави един екскурс и разказва за гарнизона на града, за вътрешната градска уредба и за спречкването между гражданите и византийската войска.[2] След това Петър продължил своя поход на запад и след шестдневен път водил сражения с българи и славяни (597 г.). След няколко неуспешни схватки против славяните Петър бил сменен от Маврикий заради големите загуби, които понесъл.

По същото време (597 г.) славяните на големи маси преминали през Илирик и обсадили за около една седмица гр. Тесалоника. След това те бързо се оттеглили.[3]

На другата година (598) Приск преминал отново Дунав, но аварите по същото време нападнали Сингидунум. Приск с помощта на бързи дромони доплувал за кратко време и успял да запази града, след което в долнодунавските земи настъпило затишие за около година и няколко месеца.

Мирът бил отново нарушен през 599 г. и аварите обсадили Томи. Войската на Приск прекарала тук цялата зима и градът едва не бил превзет с глад.[4] След кратко примирие през пролетта на 600 г. (по време на Великден) аварският хаган вдигнал обсадата и изтеглил хората си на запад. От юг пристигнала друга византийска войска, водена от Коменциол, която се спряла в Никополис ад Иструм[5] и оттук през Сакидава достигнала Ятрум.[6] Теофилакт Симоката обвинява Коменциол, че предал войската си, която действително била обърната в бягство. Сега аварите преодолели укрепените старопланински проходи, достигнали Друзипара и го опожарили.[7] Избухналата обаче чума всред аварите спряла техния натиск и те били принудени да се оттеглят отново отвъд Дунав.

В 601 г. обединените войски на Приск и Коменциол нанесли победи над аварите при Виминациум.[8] Голям брой пленници били изпратени в Томи, но скоро били върнати въз основа на сключеното примирие. Коменциол с една част от войската си се върнал в Нове и оттук с големи трудности по стария римски път стигнал във Филипопол, където презимувал.[9]

На следващата година (602) Петър е отново назначен за началник на войската вместо Приск. С войската си той достига Палациолон.[10] През есента на с. г. византийската войска, която се намирала отвъд Дунав, където водела борби против славяните, получила заповед да презимува тук. Възбудени от перспективата да прекарат зимата в тежки студове, и то в една мразовита страна, войниците вдигнали бунт. За император бил обявен един стотник — Фока, — който повел разположените край Секуриска войски към Константинопол. Тук Маврикий бил убит и Фока установил своята власт (23 ноември 602 г.)[1]

---

[1] Теофан разказва същата случка за град Нове. Ние предпочитаме сведението на Теофилакт Симоката.

[2] Theoph. Sim, 7, 3, 1—10. Разказът на Теофилакт е доста подробен. Срв. П. Мутафчиев, Българи и румъни, ГСУИФФ, 23, 1927, с. 106—113.

[3] Обсадата е описана подробно в „Чудесата на св. Димитър“ — вж. Ал. Бурмов, ГСУФИФ, 47, 1952, кн. История, с. 180—185. Съществува и мнение, че това нападение станало през 586 г. Срв. Ст. Маслев, ИИБИ, 6, 1956, с. 683—684.

[4] Theoph. Sim., 7, 13, 1.

[5] Theoph. Sim., 7, 13, 8.

[6] Theoph. Sim., 7, 14.

[7] Theoph. Sim., 7, 14, 12.

[8] Theoph. Sim., 8, 2—3.

[9] Theoph. Sim., 8, 4, 3—8.

[10] Theoph. Sim., 8, 5, 5.

Избухналата наскоро война с персите ангажирала основните сили на империята на изток и дунавската граница била лишена от сериозна закрила. Наскоро започва масовото преминаване на славянски племена в Балканския полуостров, които бързо проникнали навсякъде. Ние нямаме преки сведения, че големите градове, като Сердика, Филипопол, Дуросторум, Одесос, Адрианопол, са превзети, обаче положението им станало много тежко. Части от градското население, и то предимно от висшите слоеве, бяга на юг. Така в Тесалоника в самия край на VI и началото на VII в. е имало бежанци от Найсос, Сердика, дунавските градове, Сирмиум, от Дакия и Дардания.[2] Жители на Дуросторум избягали чак в Анкона (Италия). Тук били донесени мощите на известния дуросторски мъченик Дазий.

Сега над балканските области настъпва тъмна завеса, както пишат обикновено изследователите на тази епоха, след чието вдигане — към 680 г. от н. е. — етническият състав на източнобалканските земи е коренно променен.

От направения бегъл преглед на политическите събития с оглед на съдбата на градовете в Тракия и Дакия се открояват няколко основни момента.

Икономическият живот на градовете, които през IV в. достигат значителен разцвет, е смутен в средата на V и особено през VI в. от значителни нашествия на готи, хуни, алани, авари и други племена. Намирайки се на границата между варварите и империята, източнобалканските земи понасят през известни периоди значителни щети, които ги поставят в много по-неблагоприятно положение, отколкото градовете например в Мала Азия. При това обаче тия щети не са били еднакви за всички разглеждани от нас области. Докато пораженията в Северна България и Добруджа, т. е. в провинциите Крайбрежна Дакия, Долна Мизия и Скития, били по-чувствителни и промените по-радикални, Южна и Югозападна България, както и Югоизточна Тракия били в по-изгодно положение. Тук пораженията били в по-малки размери и етническите промени не така цялостни, както в областите отвъд Балкана.

По време на вестготските нашествия не бил превзет нито един голям град. За хуните изворите съобщават, че те превзели много градове, обаче непосредственото споменаване на почти всички градове, като Рациария, Сердика, Филипопол, Марцианопол, Адрианопол, сочи, че разрушенията не били цялостни и повсеместни, а, от друга страна, че са пострадали предимно малките поселения, пътните станции и селата. При остготските нашествия изворите не дават данни за унищожени градове в разглежданите от нас земи. В началния период от славянските нашествия — първата половина на VI в. — изворите съобщават за превзети кастели и крепости и един град — Топир. Данните на Прокопий за строителната дейност ни посочват редица имена на селища, напълно разрушени, които Юстиниан поправил. Това са главно имена на малки поселения. При големите градове Прокопий разказва само за поправени стени и възстановени укрепителни съоръжения. Едва във втората половина на VI и самото начало на VII в., когато нашествията на авари и славяни се засилват твърде много, редица селищни имена се споменават за последен път: Нове, Секуриска, Залдапа, Ятрум, Абрит, Асемус и др. Някои от селищата оцеляват обаче и с нови имена продължават да заемат важно място в историческото развитие през ранното средновековие било с видоизменени имена (Сердика — Средец, Берoя — Верея, Дуросторум — Дръстър), било със запазени имена (Филипопол, Адрианопол, Хераклея и др.), или с изменени имена, без да имаме данни, че градът е разрушен (като например Одесос — Варна).

---

[1] За положението в дунавските области в края на VI и началото на VII в. вж. Фр. Баришић, Цар Фока (602—610 г.) и Подунавски аваро-словени , Зб. радова САН. 49, Визант. инст., кн. 4, 1956, с. 73—88.

[2] Вж. Acta S. Demetrii, Acta SS. oct., 4, p. 169. Срв. J. Jung, Römer und Romanen in den Donauländern,[2] Innsbruck, 1887, S. 255.

2. АДМИНИСТРАТИВНА УРЕДБА НА ТРАКИЯ И ДАКИЯ ПРЕЗ IV—VI В.

Провинции, градове. Градски територии. Военно устройство

След административните реформи на Диоклетиан — Константин, приключени окончателно към края на IV в.,[1] цялата империя била разделена на четири големи административни обединения — префектури, по две във всяка част на държавата: Източната префектура (per Orientem), префектурата Илирик (per Illyricum), префектурата Илирик, Италия и Африка (praef. Illyrici, Italiae et Africae), Галската префектура (praef. Galliarum). Самите префектури се подразделяли на диоцези, а диоцезите на провинции.

В резултат на тия реформи от старите провинции Тракия и Долна Мизия (след като от тях били откъснати земи за новия диоцез Дакия) бил образуван един нов диоцез — dioecesis Thraciae, или Thraciarum, — който бил част от префектурата per Orientem. Този диоцез обхващал земите между р. Дунав — от устието на Вит до делтата, — черноморския бряг до Константинопол (без самия град), Мраморно море, Егейско море — до устието на р. Места. От западната граница ние имаме два сигурни пункта: р. Вит и прохода Суки (Траянови врата). Къде е минавала границата между устието на Места и прохода, можем само да гадаем — може би по долината на р. Места и по билото на Рила и Родопите.

---

[1] За тия реформи вж. Кулаковский, История, I с. 40 и сл.; Stein, Geschichte, I, S. 46 f., 337 f.; Seston, Dioclétien et la tétrarchie, I, Paris, 1946, p. 261—351.

Включените в тези граници земи били разделени на шест провинции:[1] същинска Тракия — с главен град Филипопол; Европа — с главен град Евдоксиопол (по-старата Селимбрия);[2] Родопа — с главен град Енос; Хемимонт — с главен град Адрианопол; Долна Мизия или Мизия Втора — с главен град Марцианопол и най-после Скития — с главен град Томи.

През 536 г. (18 май) било създадено едно своеобразно административно обединение — quaestura exercitus.[3] То обхващало Долна Мизия и Скития (откъснати от диоцеза Тракия), Цикладските острови, Кария и Кипър. Начело бил поставен quaestor exercitus, който обединявал у себе си военна, административна и съдебна власт. Неговото седалище било в Одесос. Не е още напълно изяснена целта на тази мярка, но общо се предполага и приема, че се е целяло доходите на по-богатите и незасегнати провинции да отидат за подсилването на обеднелите и разорени провинции, каквито били по това време Мизия и Скития. Одесос бил издигнат за такъв център благодарение на нарасналото му икономическо значение, но същевременно това послужило и като стимул за още по-голямото му издигане.

Западната половина на Балканския полуостров била включена първоначално (времето на Диоклетиан) в диоцеза Мизия (dioecesis Moesiarum) с десет провинции.[4] През IV в.[5] този диоцез бил разделен на два диоцеза — Дакия и Македония, — които заедно с Панония образували префектурата Илирик (към 357 г.). Към края на IV в. в изворите тази префектура е известна като Illyricum orientale за разлика от Illyricum occidentale.[6] Център на префектурата е бил Сирмиум до времето на Атила, после Тесалоника, а през VI в. за кратко време — Юстиниана Прима. Диоцезът Дакия пък имал пет провинции: Крайбрежна Дакия — с главен град Рациария; Вътрешна Дакия — с главен град Сердика; Горна или Първа Мизия — с главен град Виминациум; Дардания — с главен град Скупи и Превалитана — с главен град Скодра.

---

[1] Вж. Kornemann, RE, 5, 1905, col. 727—728, s. v. dioecesis; Betz, RE, 6, A, 1937, col. 456—457; Mommsen, Ges. Schriften, I, S. 578; VII, S. 664. Bury, JRS, 13, 1923, p. 133, предполага, че реорганизацията на Тракия ще да е започнала още при Проб. Срв. още Кулаковский, История, I, с. 50.

[2] В същност Селимбрия се нарича Евдоксиопол едва от началото на V в. по името на императрица Евдоксия. Името не е било популярно и скоро заглъхнало.

[3] За това административно обединение вж. Nov. Iust., 41; Stein, Histoire, II, p. 474—475; Stein, Studien zur Geschichte des byzantinischen Reiches vornehmlich unter den Kaisern Justinus II und Tiberius Constantinus, Stuttgart, 1919, S. 165—168. В. Велков, ИВАД, 10, 1956, с. 114 и сл.

[4] Така е отбелязано в Laterculus Veronensis (Not. Dign. ed. Seeck, p. 248—249). Към това Th. Mommsen, Verzeichnis der römischen Provinzen aufgesetzt um 297, Abh. Akad., Berlin, Ph.-hist. Kl., 1862, S. 489 f. — Ges. Schriften, V; Bury, The Provincial List of Verona, JRS, 13, 1923, p. 134—136.

[5] Кога е станало това разделяне, не се знае. Вероятно преди 327 г. (срв. CIL, 6, 1704 — Константиново време: vicarius . . . per Mysias); Cod. Theod., 11, 3, 2. Първото сигурно известие е от 369 г. Fest., Brev., 8. Вж. Bury, JRS, 13, 1923, p. 134. Това положение е отразено в Not. Dign., Or., 3, 14—19.

[6] Ние изоставяме тук въпроса относно етапите на разделянето на префектурата Илирик и нейната съдба през IV в. Ние се придържаме към мнението на тия, които смятат, че окончателното разделяне на Илирик на Източен и Западен не е станало преди 395 г. След тази дата Илирик като отделна префектура е вече част от Източната римска империя. Подробностите на това развитие са разисквани доста в литературата. Между по-важните съчинения ще споменем E. Stein, Untersuchungen zur spätrömischen Verwaltungsgeschichte. 1. Die Teilungen von Illyricum in den Jahren 379 und 390, Rheinisches Museum, 74, 1925, S. 346—354, 364 f.;

От посочените провинции[1] нас ни интересуват двете Дакии: Вътрешна и Крайбрежна. Те са обхващали главно западните области на днешните български земи: западно от прохода Траянови врата и р. Вит, както и части от източните области на Югославия.

И така областта, която ще бъде предмет на нашето изследване, обхваща административно шестте провинции на диоцеза Тракия, както и двете провинции от диоцеза Дакия: Вътрешна и Крайбрежна. Всички тия области влизали административно в Източната римска империя, особено от края на IV в. до края на VI в. Това положение именно е отразено и у Хиерокъл.[2]

Диоцезът Тракия бил подчинен на викарий (vicarius Thraciae) с ранг vir spectabilis.[3] Със своя щаб от чиновници той ръководел гражданското управление на диоцеза. Неговото местоседалище било в Константинопол.[4] Известни ни са имената на няколко такива викарии: Капитолин — от времето на Юлиан (361—363 г.),[5] Филоксен — 392 г.,[6] Армат — 575 г.,[7] Соломон — 582 г., Адриан (края на VI в.)[8]

Съдбата на викариата в Тракия от края на V и през VI в. не е още напълно изяснена. Викарият на Тракия се споменава за последен път през V в. в 471—472 г. Предполага се, че по времето на Анастасий I тази длъжност била премахната и заменена с двамата викарии на „Дългата стена“ (βικάριος τοῦ Μακροῦ τείχους) —

J. R. Palanque, La préfecture du prétoire d'Illyricum au IVe s., Byzantion, 21/1, 1951, p. 5—14; E. Démougeot, A propos des partages de l'Illyricum en 386—395, Actes du VIe Congrès international d'études byzantines, Paris, 1950, p. 87—92.

[1] За създаването на Дакия вж. тук с. 57. Bury, JRS, 13, 1923, p. 135, предполага, че споменаването само на една Дакия в Laterculus Veronensis може да се обясни само ако се приеме, че за известно време (края на III и началото на IV в.) двете Дакии били обединени в една и по-късно отново разделени. При това известен е един указ от 321 г. — Cod. Theod., 2, 19, 2, където се споменава само praeses Daciae. Засега въпросът остава открит и бъдещи проучвания и нови факти ще допринесат за неговото разрешаване.

[2] Hierocles Synecdemus, ed. Burckhardt, p. 1—4; p. 14.

[3] Диоцезът Дакия бил подчинен направо на praef. praet. Illyrici. Не ни е известен викарий на Дакия. Срв. J. Jung, Römer und Romanen in den Donauländern, Innsbruck, 1887, S. 49. Данните, които дава Piganiol, L'Empire chrétien, p. 45—46, за диоцеза Тракия, са недостатъчни и непълни.

[4] Вж. Not. Dign., Or., 1, 33; Or., 26, където са изброени и подчинените му чиновници и канцеларии. Вж. още и Nov. Iust., 26, Praef.

[5] Seeck, RE, 3, 1899, col. 1530, n. 6, s. v. Capitolinus.

[6] Enßlin, RE, 20, 1941, col. 191, n. 16, s. v. Philoxenos.

[7] Според един надпис. Dumont — Homolle, p. 355, n. 61 = Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, n. 81.

[8] Според надпис, Danoff, ИБАИ, 9, 1935, p. 389 = Laurent, Vicaires de Thrace, Echos d'Orient, 38, 1939, p. 365—368 = Apostolidis, Ἀρχεῖον τοῦ Θρᾳκικοῦ λαογραφικοῦ καὶ γλωσσικοῦ θησαυροῦ, 2, 1935/36, p. 225—235. За Адриан срв. Echos d'Orient, 38, 1939, p. 367.

единия с административна, другия с военна власт.[1] Седалището им било в Константинопол. В 535 г. била създадена длъжността претор на Тракия.[2] (spectabilis praetor Iustinianus Thraciae — πραίτωρ Ἰουστινιανὸς ἐπὶ Θράκης).

Този претор обединил у себе си административната и военната власт на двамата предишни викарии. Тази длъжност обаче не просъществувала дълго. След 18 март 536 г. преторът не се споменава вече.[3] Тъй като от втората половина на VI в. ни са известни имената на двама викарии — Армат и Соломон, — с право се предполага,[4] че викариатът в Тракия ще да е бил възстановен към средата на VI в.

Подобни административни промени през VI в. не са намерили място само по отношение на Тракия,[5] но са били правени и по отношение на другите провинции. Това би могло да се обясни с търсенето на някакви нови административни форми, които да обхванат настъпилите икономически, социални и политически промени в провинциите и да позволят отбраната на империята да стане по-гъвкава, тъй като тя била ангажирана в тежки борби по всичките си граници.

Финансовата работа в диоцеза била съсредоточена в ръцете на rationalis dioeceseos (Диоклетианово време), по-късно comes largitionum, или comes thesaurorum. Той бил представител за диоцеза на comes sacrarum largitionum. Такъв чиновник за диоцеза Тракия — някой си Salia (comes thesaurorum per Thracias) — ни е известен през IV в.[6]

---

[1] Cod. Iust., 12, 59, 10, § 4; Stein, Histoire, II, p. 466, n. 2. Има мнение, че в началото на VI в. властта на викария на Тракия била много намаляла и се ограничила само по отношение на най-източната част на Тракия (провинция Европа), преграждана от известната Анастасиева стена — оттам и името му vicarius Longi muri. Наравно с него съществували и отделните провинциални управители. В същност имало вече двама викарии, които си разделяли военната и административната власт. Те замещили стария викариат (Nov., 26, Praef.). Поради неразбиране помежду им Юстиниан ги премахнал и създал длъжността претор на Тракия. Срв. за това A. Gitti, L'ordinamento provinciale dell'Oriente sotto Giustiniano, BMImpRom, III(LX), 1932, p. 68, 76—78. Наскоро бе публикуван един раннохристиянски надпис от Томи, в който се споменава някакъв викарий; срв. I. Barnea, Un vicar de Odessos la Tomis, Studii şi cercet. de ist. veche, VIII, 1957, 1/4, p. 347—352: Ὠδυσιτάνος [βικάρις] ἐνθάδε [κατακῖτε] Μάρκελλος. Авторът тълкува надписа в смисъл, че „тук почива Марцел, викарий на Одесос". Той допуска, че се касае за една неизвестна досега длъжност в администрацията на Източната римска империя, която се появила в Одесос в началото на VI в. Такова тълкуване според нас не отговаря на данните, които предлага надписът. В случая с етникона на -ανός е посочено родното място на Марцел „от Одесос." Странното е също, че липсват всякакви данни за служебен ранг (срв. напр. литературата на с. 57, бел. 8). Най-после предлаганото четене не е в духа на раннохристиянските надгробни надписи. Ние четем надписа по следния начин: „Тук почива Марцел, викарий (роден) от Одесос."

[2] Nov. Iust., 26. Към това (освен литературата в предишната бележка) срв. Кулаковский, История, II, с. 212. Преторът на Тракия получавал годишна заплата от 800 солиди (= 11 пфунда злато). Същата заплата получавали още преторът на Пизидия, Ликаония и комесът на Исаврия. Срв. G. Ostrogorsky, Löhne und Preise in Byzanz, BZ, 32, 1932, S. 302.

[3] Nov. Iust., 30, 1, § 1; 31, 3.

[4] Срв. Stein, Histoire, II, p. 747.

[5] Срв. Stein, Histoire, II, p. 463 et s., 747 et s.

[6] Amm. Marcell., 29, 1, 26; Piganiol, L'Empire chrétien, p. 340.

*

Върховната военна власт над войската, настанена в градовете на диоцеза Тракия, била в ръцете на началника на войската в Тракия (magister militum per Thracias) с ранг vir illustris.[1] Ние знаем имената на следните началници на войската в Тракия:[2] Костант — 412 г.,[3] Арнигискъл — 447 г.,[4] Анагаст — 467 г.,[5] Юлиан — 493 г.,[6] Хипатий — 513 г.,[7] Кирил — 514 г.,[8] Виталиан — 515 г.,[9] Герман — към края на управлението на Юстин I,[10] Юстин — 538(?),[11] Хилвуд — 530 г.,[12] един с неизвестно име, родом от Дуросторум, от VI в(?).,[13] П. Расинаций — VI в.[14]

Непосредственото военно командуване в пограничните провинции, каквито били Скития, Долна Мизия и крайбрежна Дакия, било възложено на дуксове (duces), подчинени от своя страна на началника на войската в Тракия, респ. на Илирик. Тия дуксове (dux Moesiae secundae, dux Daciae Ripensis, dux Scythiae)[15] се грижели за военните части, разположени в градовете и кастелите покрай Дунав, за дунавската флотилия, за укрепяването, изобщо за цялостната отбранителна система на Долнодунавския лимес. Известни ни са имената на няколко такива дуксове: Гай Аврелий Фирминиан — Диоклетианово време,[16] Валерий Ромул — 322 г.,[17] Флавий Стеркорий — 369 г.,[18] (от провинция Скития). От Долна Мизия знаем за Максим — 376 г.[19] и Константин (Констанциол) — времето на Юстиниан.[20] От Крайбрежна Дакия знаем само името на Тавтомед — 364 г.[21]

---

[1] Срв. Not. Dign., Or., 8, където са посочени намиращите се под негова команда войски. Вж. още Große, Römiche Militärgeschichte, S. 180.

[2] През зимата на 341/342 г. Констанций II натоварил Хермоген, magister equitum per Orientem, да поеме командуването на войската в Тракия. По време на пътуването му обаче към Тракия той бил убит при един бунт на плебса в Константинопол. Вж. Seeck, RE, 8, 1913, col. 864, n. 14.

[3] Cod. Theod., 7, 17, 1.

[4] Marc. Com. ad. a. 447.

[5] Seeck, RE, 1, 1894, col. 2022. s. v. Anagastes.

[6] Marc. Com. ad a. 493.

[7] Marc. Com. ad a. 513, 514.

[8] Marc. Com. ad a. 514.

[9] Marc. Com. ad a. 515.

[10] Proc., De bello Gothico, 3, 40, 5.

[11] Stein, RE. 10, 1919, col. 1329, n. 5, s. v. Iustinus.

[12] Hartmann, RE, 3, 1899, col. 2274, n. 1, s. v. Chilbudios.

[13] Вж. Мутафчиев, Сб. Добруджа, Съчинения, 4, с. 278, бел. 1. Надписът е публикуван у C. Curtis et Aristarkis, Ἀνέκδοτοι ἐπιγραφαὶ Βυζαντίου. приложение към Σύνταγμα τοῦ ἑλλ. φιλ. συλλόγου 16, 1885, p. 16; Στρατηλά[της] Θρᾴκ[ης] ἀπὸ χώ[ρ]ας [μεγάλης] Δωροστώλ[ου].

[14] Бешевлиев, Приноси, № 74. Надписът е от околността на Несебър.

[15] За тия дуксове вж. Große, Römische Militärgeschichte, S. 152 f. J. G. C. Anderson, The Genesis of Diocletians Provincial reorganization, JRS, 22, 1932, p. 30 sq.

[16] CIL, III, 14450; 7641.

[17] Според надпис. Вж. C. Moisil, Convorbiri Literare, 39, 1905, p. 563 et s.; V. Pârvan, Salsovia, Bucureşti, 1906, p. 27; Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 19; Condurachi, Monumenti, p. 36.

[18] В надпис от Хърсово: CIL, 3, 6159 = 7494 = Dessau, ILS, 770.

[19] Amm. Marc., 31, 4, 9.

[20] Hartmann, RE, 4. 1901, col. 1040, n. 1, s. v. Constantiolus.

[21] Cod. Theod., 15, 1, 13.

По брега на Дунавския лимес били разположени т. нар. погранични войски (limitanei).[1] В Скития намираме два легиона — II Хераклов и I Юпитеров — и следните помощни войски: 7 cunei equitum и 8 auxilia. Те били разположени в селищата Сакидава, Капидава, Циус, Берое, Арубиум, Егисос,[2] Таламониум, Флавиана, Аксиопол, Карзиум, Трезмис, Диногеция,[3] Новиодунум, Салсовия,[4] Грациана, Inplateypegiis.[5] В Долна Мизия били настанени I Италийски и XI Клавдиев легион и помощни части: 7 cunei equitum и 10 auxilia. Те били разположени в Нове, Секуриска, Димум, Ятрум, Сексагинтаприста, Тегра, Апиария, Сукидава, Асемус, Тримамиум, Медиоланум, Трансмариска, Кандидиана, Тегулициум, Дуросторум, Кимбриани, Алтинум.[6] В Крайбрежна Дакия били съсредоточени 9 legiones riparienses (части от V Македонски и XIII Двоен легион), 9 cunei equitum, 6 auxilia. Тях ги намираме в Бонония, Дортикум, Цебрус, Дробета, Августа, Вариана, Алмус, Егета, Утус, Трансалба, Криспиция, Ескус, Транслук, Бургозоно, Трансдиерна, Вариниана, Бургонову, Рациария.[7]

Другата голяма група са т. нар. вътрешни войски (comitatenses).[8] Техният брой не е по-малък от тоя на пограничните, обаче данните за тях са много оскъдни и представата ни за тях все още не е пълна. В Notitia Dignitatum са посочени някои селища с намиращи се там войскови части: coh. IV Gallorum в Улуцитра (провинция Родопа), coh. III Valeria Bacarum в Драздея, coh. I Aureliana в Sub Radice — Viamata (провинция Тракия).[9] В други градове из вътрешността на диоцеза имало също така гарнизони, обаче за тях липсват сведения в Notitia Dignitatum, може би понеже са били придвижвани от едно място на друго. Подобни данни имаме за Одесос. Така в един късноантичен надпис[10] се споменават Constantini seniores, които ни са известни измежду legiones comitatenses, намиращи се под командуването на началника на войската в Тракия.[1] В един неясен надпис от Истрос се говори за някакъв circitor от vexillatio catafractariorum.[2] Подобно vexillatio ни е известно и от Анхиало.[3] За военния гарнизон на Томи има конкретни писмени сведения у Зосим, който споменава дори и името на един техен командир от 386 г. — Геронций. Разказът е по повод на едно сбиване между местния гарнизон и разположените край града готски федерати. Последните били разбити и ограбени.[4] Един раннохристиянски надпис от Томи[5] пояснява, че в случая се касае за sagittarii iuniores. Тия sagittarii iuniores се споменават и в Notitia Dignitatum като войскова част, която спада към вътрешните войски и се намира под командуването на началника на войската в Тракия.[6]

---

[1] След реформите от началото на IV в. войските били разделени на два големи дяла: limitanei, квартируващи постоянно по лимеса, и comitatenses, разположени на гарнизон из градовете на вътрешността. Вж. Th. Mommsen, Das römische Militärwesen seit Diocletian, Hermes, 24, 1899 = Ges. Schriften, 6, S. 206 f.; Große, Römische Militärgeschichte, S. 23 f.; E. C. Nischer, The Army Reforms of Diocletian and Constantine and their Modifications up to the Time of the Notitia Dignitatum, JRS, 13, 1923, p. 1—55; S. Mazzarino, Aspetti sociali, 1951, p. 314 sq.

[2] Данните на Notitia Dignitatum относно Егисос се потвърдиха от наскоро открити надписи: J. Barnea, O inscripţie dela Aegyssus, Studii şi cercetări, 1, 1950, p. 2, p. 175—184; Equitis vixillat. Egissesis (sic) Val. Proclus miles leg. I Iovie pro parentib(us) ex precepto Deci prepositi.

[3] По същия начин се потвърдиха данните и за Диногеция. Вж. Gh. Ştefan, La legio I Iovia et la défense de la frontière danubienne au IVe siècle de n. è., Nouvelles études d'histoire, Bucarest, 1955, p. 161—167.

[4] За vexillatio'то в Салсовия вж. с. 59, бел. 17.

[5] Вж. Not. Dign., Or. 39; Betz, RE, 6, A, 1937, col. 459, s. v. Thrake.

[6] Вж. Not. Dign., Or., 40; Betz, RE, 6, A, col. 459.

[7] Вж. Not. Dign., Or., 42.

[8] Главното развитие на този вид войска може да се установи след Константин независимо, че тя съществува още от Диоклетиан. Вж. W. Seston, Du comitatus de Dioclétien aux comitatenses de Constantine, Festschrift Enßlin (= Historia, 4, Hft. 2/3), 1955, p. 284 – 296.

[9] Not. Dign., Or. 40, 46—49.

[10] Beševliev, ИИД, 19/20, 1944, S. 38, n. 36: Iacet hic felix Augusta . . . filia Moni de numero Const(antinorum) sen(iorum).

Военният гарнизон на Улметум от VI в. ни е познат от надпис, издигнат от войниците след възстановяването на града. Касае се за milites lanciarii iuniores, за които Първан с основание предполага, че са от този legio palatina, който се споменава като част от Константинополските войски.[7] Оттук те били изпратени да засилят гарнизоните в Долна Мизия и Скития.[8]

За гарнизоните в градовете и крепостите в Тракия се споменава у Зосим, когато разказва, че през 379—380 г. те успели да се справят с готските нашествия. Агатий пък дава някои общи сведения за гарнизоните в градовете из Тракийския Херсонес през VI в.[9]

Наличието на многобройни военни части в градовете през V—VI в., особено в градовете на крайдунавските провинции, се потвърждава косвено и от данните за укрепителните мероприятия при Юстиниан. Всички тия укрепени кастели и крепости безспорно били свързани с известни войскови части. По лимеса държавата е насърчавала пък развитието на земеделието от страна на намиращите се тук войници, за да засили тяхната привързаност към земята.[10]

Защитата на големите и по-малките градове, заплашени от варварски нашествия, се осъществявала главно от намиращите се в тях гарнизони. Твърде често обаче към тях се присъединявали и местните граждани, които били заинтересовани да запазят своя град. Това активно участие на населението в отбраната на тракийските и илирийските градове е добре засвидетелствувано за Асемус, и то на два пъти: в 447 г. срещу хуните и в 595 г., когато Теофилакт Симоката в дълъг екскурс разказва за местния гарнизон на това селище. Външният вид на войниците бил много изряден. Император Юстин им бил осигурил това право със специален едикт, който обаче не бива да се тълкува като указ за учредяване на някаква местна „автономна“ военна охрана, но само като засилване на един вече съществуващ гарнизон, каквито е имало във всички по-големи градове, както и в граничните кастели.[1] Теофилакт Симоката споменава, че и по-големи градовё като Друзипара, Бероя, Филипопол, Адрианопол и други[2] били защищавани и от местните граждани.

---

[1] Not. Dign., Or., 8, 10; 42.

[2] V. Pârvan, Histria, Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist., 38, 1915/1916, p. 695—700, n. 58.

[3] CIL, 3, 405; Mommsen, Hermes, 24, 1899, p. 229: vexillation[e] eq[uitum Dal[matarum] comit[atensium] Anc[h]ialitana.

[4] Zos., 4, 40, 1—2: Πόλις ἐστιν ἐν τῇ κατὰ Θρᾴκην Σκυθίᾳ Τομεὺς ὀνομαζομένη. Τῶν ἐνιδρυμένων ταύτῃ στρατιωτῶν ἡγεῖτο Γερόντιος.

[5] D. Teodorescu, Bul. com. mon. istor. pe 1914, p. 190, n. 18: In huc tumulus est positus Terentius filius Gaione, annor[um] viginti cinque, militans inter sagittar[io]s iuniores.

[6] Not. Dign., Or., 8, 31.

[7] Not. Dign., Or., 6, 7; 47.

[8] V. Pârvan, Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. istor., 36, 1913/1914, p. 379—384, n. 23.

[9] Agath., 5, 21; Zos., 4, 25.

[10] Вж. В. Велков, По някои проблеми на късноантичното село, ИПр, 12, 1956, кн. 5, с. 100 и сл.

Що се отнася до данните за гарнизоните, споменати в Notitia Dignitatum, може да се каже следното: Notitia Dignitatum се датира обикновено към началото на V в. Следователно данните, които тя дава за разположението на войсковите части, важат за IV и началото на V в. На някои места обаче могат да се открият следи от състояние в края на III в. По-късните промени могат по-трудно да се установят, понеже едни от главните наши извори — надписите — чувствително намаляват след края на IV в. Данните, с които разполагаме в това отношение, както се вижда от изложеното, са съвсем кратки и само за някои градове.

Освен споменатите военни длъжности изворите отбелязват и една друга — comes rei militaris Thraciae,[3] чието място във военния апарат на късноантична Тракия не е окончателно установено. Известни ни са няколко такива комеси: Марциан — 361 г.[4] Юлий — 365 г.,[5] Филагрий — 40-те години на IV в.,[6] Лупицин — 376 г.[7] Известен е и някакъв комес Γεβάστης в надпис от Аксиопол без никакви други данни за него.[8]

*

Отделните провинции, които съставяли даден диоцез, били управлявани от свои управители заедно със съответния щаб чиновници. Самите управители били подчинени на вече споменатия викарий на Тракия.

Най-общият термин за управител на провинция бил praeses или iudex. С последния термин се подчертавали и съдебните му функции.

---

[1] Theoph. Sim., 7, 3, 1—10. Срв. BZ, 39, 1939, S. 207—209 и литературата на с. 87 в бел. 5.

[2] Theoph. Sim., 2, 16, 12; 17, 1—2; 17, 4; 2, 12, 6; 6, 5, 4.

[3] Комесите през тази епоха са длъжностни военни лица, достигнали ранга на комес. Тяхното място било между викарий и дукс. В Notitia Dignitatum не се споменава комес на Тракия. За него липсва бележка и в научната литература. Срв. J. Declareuil, Les comptes de cité à la fin du Ve s., Nouvelle revue historique de droit français et étranger, 34, 1910, p. 794 et s. Seeck, RE, 4, 1901, col. 662—664, n. 77, s. v. comes rei militaris.

[4] Enßlin, RE, 15, 1930, col. 511, n. 11; s. v. Marcianus; Betz, RE, 6, A, 1937, col. 465.

[5] Seeck, RE, 10, 1919, col. 107, n. 7, s. v. Iulius.

[6] Patr. Graeca, 25, p. 713.

[7] Amm. Marcell., 31, 4, 9—11.

[8] Netzhammer, Strena Buličiana, 1924, p. 411, n. 25. Condurachi, Monumenti, p. 37.

В различните провинции обаче според значението на самата провинция управителите имали и различен ранг. Това положение, наследено от първите три века на империята, продължавало да съществува и през късноантичната епоха. В Източната римска империя през IV в. имало двама проконсули, петнадесет консулари, четиридесет президи и двадесет коректори.[1]

Consulares имало в същинска Тракия, Европа и Вътрешна Дакия.[2] Известно ни е името на един управител на Тракия от началото на IV в. — Марк Аполинарий.[3] Praesides са били управителите на Хемимонт, Родопа, Втора Мизия и Скития.[4] За Крайбрежна Дакия има известно колебание. Докато Хиерокъл я споменава, че се намира под управлението на consularis, в Notitia Dignitatum стои praeses. Изглежда, че през V в. тук ще да е настъпила някаква административна промяна, която засега не може да се обясни.[5]

Значението на провинциалните управители през късноантичната епоха постепенно намалява.[6] Сега те вече били обикновени императорски чиновници. Имали фискални и административни задачи. В своята провинция ръководели и съдилищата. Те имали право да налагат смъртно наказание (ius gladii) и да изпращат на принудителна работа в рудниците (ad metalla.)[7] Обикновено резиденцията им се намирала в главния град на провинцията. Подчинените им чиновници, т. нар. cohortales, били организирани на военни начала.

От друга страна, обаче след ликвидирането на градската автономия — един дълъг процес, както ще видим по-нататък — управителите на провинциите иззели някои от градските задължения, като грижата за поддържането на градските стени, мостовете, пътищата и пр., както се подчертава в 26-а новела на Юстиниан, която урежда задълженията на новосъздадения претор в Тракия.[8]

Твърде важна институция в живота на провинциите през римската епоха били провинциалните събрания (concilium, koinon). Те били редовни и извънредни. В тях участвували представители на отделните градове от съответната провинция. Редовните събрания ставали ежегодно в определено време, а извънредните се свиквали при извънредни случаи. В основата си те били свързани с известни сакрални тържества и празници, но през късноантичната епоха те губят естествено от този религиозен характер. На тия събрания се разисквали главно въпроси, свързани с провинцията, и то с оглед на защитата на нейните интереси. Тия събрания продължили да се свикват и през IV и V в., като имаме преки данни, че те съществували и в провинциите на Тракия и Илирик.[9]

---

[1] За провинциалните управители вж. Piganiol, L'Empire chrétien, p. 318; Кулаковский, История, I, с. 48—50.

[2] Hier., Synecd., 631, 4; 635, 3; 654, 2; Not. Dign., Or., 1, 72; 76; 77.

[3] В надпис от Стара Загора. Бешевлиев, Приноси, № 23.

[4] Hier., Synecd., 634, 4; 635, 9; 636, 1; 9; Not. Dign., Or., 1, 112—116.

[5] Hier., Synecd., 655, 1; Not. Dign., 1, 124. Вж. още и с. 57, бел. 1.

[6] Вж. Jones, The Greek City, p. 148.

[7] Вж. Кулаковский, История, I, с. 42.

[8] Nov. Just., 26, 4.

[9] За провинциалните събрания вж. P. Guiraud, Les assemblées provinciales dans l'Empire Romain, Paris, 1888, passim, особено p. 219—227: Les assem-

В издадени по този повод два указа[1] за Илирик се разкриват интересни подробности за отношенията между градовете и администрацията. Намаляването на предишното значение на управителя на провинцията личи добре от факта, че делегациите на градовете, респ. на провинциите, които носели известни искания, не били задължени да докладват решенията на това събрание на провинциалния управител, но направо на управителя на префектурата (в случая на Илирик). През късноантичната епоха с намаляването значението на куриалите и куриите, изглежда, че тия събрания ще да са станали главните посредници между градовете и императора. Последният пък си запазвал правото да одобрява взетите решения.

Тия събрания трябвало да се свикват в един от по-оживените градове на провинцията. Разискванията трябвало да стават в някоя обществена сграда или някъде на форума. В духа на социалното развитие през IV в. вече се държи строга сметка за класовия състав. Участвуващи тук са главно декуриони и тези, които заемали някои градски длъжности. Бившите префекти и други магистрати били питани за мненията им по домовете от натоварени за тази цел прокуратори, „за да не се понижава достойнството им“.

Един друг указ от Илирик (424 г.) сочи, че тия провинциални събрания продължавали да развиват редовна дейност и през V в. и да изпращат делегации до императора по различни поводи. В случая провинциите на Илирик искали известно регулиране и правилно събиране на данъците, както и намаляването на някои от тях. От указа се вижда, че Теодосий II е удовлетворил тия искания.[2]

Запазен е един интересен рескрипт на император Юлиан, отправен до „жителите на Тракия“ (Θραξίν), който явно е отговор на петицията на подобно събрание.[3] Във връзка с негов закон от 13. III. 362 г.,[4] с който се правели известни данъчни облекчения на провинциите, били получени запитвания от много места. Този рескрипт е отговор за Тракия. Юлиан освобождава жителите ѝ от техните дългове за известен период, докато се урегулира редовното събиране, след което дължимите суми трябвало да се внасят редовно. Според нареждането придобитите суми трябвало да се изразходват за градовете и за военни нужди. Предполага се, че под Тракия следва да се разбира само провинция Тракия. Ние смятаме обаче, че в случая се имат пред вид провинциите на диоцеза Тракия, понеже в текста се говори за управители на провинции (ἐπάρχοις), а освен това според един пасаж у Амиан Марцелин, който стои в тясна връзка с този рескрипт, грижите на Юлиан за Тракия засегнали не толкова вътрешността ѝ, колкото пограничните провинции, които са част от диоцеза Тракия.[5]

---

blées provinciales au IVe s. et Ve s.; Jung, Römer und Romanen in den Donauländern,² 1887, S. 40 f. Кулаковский, История I, с. 47 сл.; Piganiol, L'Empire chrétien, p. 323.

[1] Cod. Theod., 12, 12, 12; 13 от 392 г.

[2] Срв. Cod. Theod., 11, 1, 32; Id ab unaquaque provincia censuimus expetendum quod ab hisdem nuper esse promissum tua sublimitas indicavit.

[3] Срв. L'emp. Julien, Lettres I², 73, ep. 47, ed. Budé.

[4] Cod. Theod., 11, 16, 10. Срв. Enßlin, Klio, 18, 1922, S. 133.

[5] Amm. Marcell., 22, 7, 7.

Подобно събрание имало и в провинция Долна Мизия. Законът на Теодосий I от 383 г., с който се урежда начинът за попълването на опразнените курии, е явно отговор на запитване от страна на подобно събрание.[1]

*

Докато през I—III в. в обозначението на градовете в Тракия, както и в другите провинции има строга последователност, и то според техния произход, организация, административно устройство и пр. (колония, муниципия и др.), в следдиоклетиановата епоха едновременно с изчезването на градската автономия разликата между отделните категории градове постепенно изчезва и се заличава. Сега изворите и юридическите документи употребяват за всички случаи термините civitas, urbs; πόλις, ἄστυ. Така са наречени Найсос, Сердика, Филипопол, Адрианопол, Пауталия, Одесос, Томи, Рациария и др. Много често се употребява и oppidum, с който може би се означава по-малък, но добре укрепен град (например така е наречен Девелт).[2] С civitas през тази епоха се означава същевременно и принадлежащата към града област (т. нар. territorium civitatis, regio), като понякога самото градско име означава и областта на града.[3]

В градската територия били разположени по-малките поселения, селищата, селата, кастелите, които се означават с vici, castella; κώμη, φρούριον.[4] Тук практиката от по-ранната епоха не се променя. Тия поселения били подчинени в административно, финансово и съдебно отношение на съответния град. В рамките на градската територия те имали собствени землища, ограничавани също така с погранични стълбове. У нас са намерени доста такива стълбове на села, но те произхождат преди IV в. През късната епоха находките намаляват.

Градските територии се запазили и през късноантичната епоха и продължавали да имат важно икономическо, политическо и административно значение. Прокопий например изрежда поправените от Юстиниан крепости според областите на Сердика, Пауталия, Германия, Найсос, Ремесиана, Акве и пр., според тяхната територия (χώρα).[5] В надписи селата твърде често се посочват според областта и територията, към която спадат. Така в надписи от Одесос от VI в. по този начин са посочени някои села от Мала Азия, родни места на преселени тук малоазийци. Подобен надпис ни е известен и от Стара Загора (IV в.): vicus Calsus от областта Artacia.[6]

Значението на градските територии като икономическа единица през V—VI в. се вижда добре от един указ на Анастасий I (505 г.). Тук е посочено, че закупуването на зърнени храни можело да става

---

[1] Cod. Theod., 12, 1, 96.

[2] Amm. Marcell., 31, 8, 9; срв. още и 19, 3, 4; 20, 10; 21, 3, 10; 11; 12; 26, 6, 7; 9, 28, 2, 6; 9; 30, 5, 9.

[3] За това вж. Marquardt, Röm. Staatsverwaltung, I², 1881, S. 15.

[4] Isid. Etymologiae, 15, 11: Vici et castella et pagi ii sunt, quae nulla dignitate civitatis ornantur, sed vulgari hominum conventu incoluntur et propter parvitatem sui maioribus civitatibus attribuuntur.

[5] Proc., De aedif., 4, 4.

[6] Kalinka, Ant. Denkm. in Bulgarien, n. 428; Tomaschek, RE, 2, 1896, col 1304, s. v. Artakioi.

„само в територията на града, който се нуждае от жито, и в неговите собствени граници и според валидните по тия места и по това време цени“.[1]

Твърде важен,. но засега все още труден за разрешаване въпрос е доколко през късноантичната епоха в Тракия са се запазили размерите на старите градски територии. Предполага се, че тия територии са запазили своя по-раншен размер и в следдиоклетиановата епоха.[2] Това сигурно ще да е така, обаче въпросът има и една друга страна: вътрешното разпределение на земите в градската територия или, с други думи, какъв процент от земите били под пряката юрисдикция на градския съвет. И в този смисъл ние смятаме, че са настъпили известни промени.

На първо място ние сме свидетели през IV в. на отнемане и възстановяване на градските земи заедно с доходите им. След като някои от императорите от първата половина на IV в. (Констанций II и др.) отнели част от доходите на градовете от техните земи, в смисъл че доходите отивали за държавата, а не за градски нужди, Юлиан възстановил на градовете това право. Дошлият наскоро Валент премахнал това облекчение и в края на IV в. градовете могли да разполагат само с $^{1}/_{3}$ от доходите.[3]

Църквата, която от IV в. постепенно се превръща в едър поземлен собственик, също лишавала градовете от част от техните земи. Още Константин конфискувал земите на градските светилища, които, възстановени при Юлиан, били окончателно иззети при Теодосий.[4] Те били основният фонд, върху който се изградило църковното имущество; 65-а Юстинианова новела разкрива някои моменти от борбата между църковната община на Одесос и местните поземлени магнати относно владеенето на земите в градската територия. Имотите на църквата били застрашени от растящото икономическо влияние на едрите земевладелци. Намесата на императора трябвало да уреди въпроса, кои църковни земи можели да се продават.[5] С развитието на патроната в Тракия (първата половина на V в.) цели села се отдавали под закрилата на отделни едри поземлени собственици.[6] Това естествено откъсвало известни земи от града, в смисъл че доходите от тия земи не отивали вече в градските каси. Най-после градските имоти намалявали и поради увеличаването на императорските владения, особено при конфискуването на по-значителни имущества на отделни екзекутирани държавни магистрати.[7]

Една новела на Юстиниан ни позволява да разберем вътрешното разпределение на земите в градската територия. Определяйки задълженията на епископа на град Акве (Крайбрежна Дакия), в новелата се подчертава, че той трябвало в бъдеще да има под своя грижа „споменатия град (Акве — В.) и всичките му територии, кастели и еклезии“,[1] т. е. хората, които обитават споменатите области. Ние предполагаме, че с „територия“ ще да са означавани тия области, които били пряко подчинени на градския съвет, с „кастели“ — военните укрепления заедно със заобикалящата земя, която в същност е била владение на войниците, които я обработвали, и за която те не плащали данък.[2] Според Прокопий кастелите в територията на Акве били 35 на брой.[3] С ecclesiae ще да са били обозначавани църковните общини, които владеели и съответни парцели земя.

---

[1] Cod. Iust., 10, 27, 2. Върху този указ се спираме по-нататък.

[2] Вж. Д. П. Димитров, ГНМ, 6, 1932/1934, с. 123—146.

[3] Jones, The Greek City, p. 149, n. 98; Amm. Marcell., 25, 4, 15: vectigalia civitatibus restituta cum fundis; Lib., Or., 13, 45; Cod. Theod., 10, 3, 1; 11, 70, 2 — 262 г.

[4] Jones, The Greek City, p. 330, n. 98.

[5] За църковните имоти срв. подробната студия на М. В. Левченко, Церковные имущества V—VII в. в Восточной римской империи, ВВр, 2, 1949, р. 11—59.

[6] Cod. Iust., 10, 54, 1.

[7] Срв. М. В. Левченко, Византийский сборник, 1945, с. 54.

Въпросът за вътрешното разпределение на градската територия в Тракия е труден и все още липсват достатъчно данни за неговото цялостно разрешаване. Сигурното тук обаче е, че във владението на земите в градските територии през късноантичната епоха е настъпило чувствително изменение, и то във вреда на градските съвети. С това може да се обясни и намаляването на икономическите възможности на градовете, както и тяхното обедняване.

Това „преразпределение“ на градската територия разкрива един много важен процес в кризата на робовладелската формация в Тракия. Градът със своята територия, която бе основната икономическа единица през античността, вече се разпада и земите се разделят главно между едрите земевладелци, църквата и войската — един важен вече признак за появата на елементи от новата, феодалната собственост върху средствата за производство.

На последно място ще се спрем и на един друг въпрос, свързан с администрацията на градовете: запазването на старите градски фили. Данните в това отношение са оскъдни и не позволяват по-широки обобщения. Известни ни са само два надписа, и то от Хераклея — Перинт, които са сигурно от IV в. и в които става дума, че съответните покойници били от седмата и деветата фила на града. От други градове обаче на Тракия засега не са ни известни надписи с фили от късноантичната епоха.[4]

3. ВЪТРЕШНО УСТРОЙСТВО НА КЪСНОРИМСКИЯ ГРАД В ТРАКИЯ И ДАКИЯ

Управление на градовете. Градски съвети. Съдопроизводство

През късноантичната епоха градовете в Тракия и Дакия, както и градовете в другите провинции на Източната римска империя били ръководени от градските съвети (куриите), в които вземали участие т. нар. куриали (декуриони), по имотен ценз — средни земевладелци.[1]

---

[1] Nov Iust., 11, 5: Aquensis autem episcopus habeat praefatam civitatem et omnia eius castella et territoria et ecclesias.

[2] Nov. Theod., 24. Такова било положението по всички лимеси.

[3] Proc., De aedif., 4, 4.

[4] G. Seure, BCH, 36, 1912, p. 624—625, n. 81, n. 82.

Със засилването властта на назначаваната от императора администрация, с постепенното ликвидиране на градската автономия — процес, почнал дълго преди Константин Велики — с намаляването на имуществените възможности на градския съвет, докато същевременно се увеличавали премного неговите задължения, значението и ролята на градските съвети западнали и тяхната инициатива постепенно била изтикана на втори план.[2] Строителните мероприятия, които били едно от главните полета за действие на декурионите, постепенно преминали в инициативата на провинциалния управител, викария и пр. Градските съвети се превърнали в органи на държавната власт и техните членове били натоварени с редица задължения.[3] От една страна, те били от муниципален характер. Това били т. нар. munera, които обхващали цялостно вътрешния живот на града: храноснабдяване, водоснабдяване, укрепване, грижи за вътрешния ред и пр. Всичко това и през IV в. било възлагано от градския съвет на един или група от куриали. От друга страна, имало задължения към държавата, които били по-малобройни, но по-тежки: осигуряване редовното събиране на данъците, провеждане решенията на централната власт и пр. Тия именно задължения тежали на куриалите, защото държавата създавала непрекъснато нови данъци във връзка с нарастването на нейните нужди, които тежали много на населението: „Колкото повече западала империята, толкова повече се увеличавали данъците и повинностите, толкова чиновниците по-безсрамно грабели и изсмуквали.“[4] Този факт е добре засвидетелствуван и в Илирик. Известно е, че Проб разорил в 375 г. провинция Панония, а Амиан Марцелин, като отбелязва подобни случаи, набляга на факта, че данъчното бреме тежало и на градската аристокрация, която се мъчела да избяга от своите родни места.[5]

---

[1] През IV в., както е известно, куриали и декуриони се употребяват синонимно, тъй като всички, които имали право да бъдат членове на курията, били включвани в нея. Bury, History,[2] p. 59. Нормалното положение обаче било това, че всеки декурион бил куриал, но не всеки куриал бил декурион. При това не бива да се слага знак на равенство между куриал и possessor. Всеки куриал бил possessor, но не всеки possessor бил куриал. Срв. за куриалите през IV — V в. Déclareuil, Quelques problèmes. . . Nouvelle revue de droit franç. et étr., 28, 1904, p. 475 et s.; 34, 1900, p. 174—212; P. Petit, Libanius et la vie municipale à Antioche au IVe s. apr. J. C., Paris, 1955, passim, особено p. 27—43; 321—358; Jones, The Greek City, p. 192 sq.

[2] Ние не се спираме на общи въпроси относно куриалите, които са подробно разработвани в научната литература. Нас ни интересуват предимно данните за Тракия и Илирик.

[3] Тезата за някакви „автономни градски общини“ през късната античност в Долни Дунав, изтъквана по-рано от някои румънски учени, не отговаря на действителността: тези схващания не държат сметка за тенденциите в политическото развитие на ранновизантийската държава, нито пък намират потвърждение в писмените извори. Срв. П. Мутафчиев, Българи и румъни в историята на дунавските земи, ГСУИФФ, 23, 1927, с. 104 и сл. и литературата на с. 87, бел. 5.

[4] Фр. Енгелс, Произход на семейството, частната собственост и държавата, София, 1950, с. 154.

[5] Amm. Marcell., 16, 5; 17, 3; 30, 5: Denique tributorum onera vectigaliumque augmenta, multiplicata, optimatum quosdam ultimorum metu exagitatos multae compulerunt sedes.

Всичко това превръщало куриалното звание не в почит, а в бреме, което карало куриалите да напускат куриите, които по този начин непрекъснато отслабвали и губели своята икономическа и политическа сила.

Добра представа за функциите на градските съвети в градовете от Мизия и Тракия имаме от епохата на тяхната независимост (I—III в.) По това време декурионатът бил почетно звание, свързано с материални облаги. Кризата в империята обаче засегнала и градските съвети в нашите области. Тракия и Дакия не правели изключение в това отношение. По епиграфски и юридически данни може да се установи, че градските съвети не само в големите, но и в малките градове просъществували тук през IV—V в., като след пообилните сведения от IV в. през V в. данните намаляват, без да сме в състояние да проследим живота на отделните съвети в отделните градове. Така в градовете на Илирик имаме данни за градски съвети до средата на V в., във Филипопол — до 70-те години на IV в.,[1] в Берoя — до края на IV в.,[2] в градовете на Долна Мизия — до края на IV в.,[3] в Селимбрия-Евдоксиопол — до 404 г.,[4] изобщо в градовете в диоцеза Тракия — до края на IV в.[5]

В 505 г. настъпват известни промени в ръководството на градовете. Император Анастасий I наредил в цялата империя да се създаде по градове едно ръководно тяло от съответния епископ, едри земевладелци и куриали, което да се грижи на първо място за снабдяването на града с жито — една от важните и постоянни проблеми, които стояли за разрешаване пред управлението на градовете.[6]

Една от функциите на градските съвети била надзорът на рудниците в съответната област. Това било възлагано на прокуратори, избирани из средите на местните куриали. Такива прокуратори във Мизия и Вътрешна Дакия се споменават в един указ от 386 г. Указът им забранява да напускат своите задължения, което те често правели „поради страх от враговете“, както е казано в указа.[7] В случая се имал пред вид не само страхът от готски групи, които се движели из страната, но и страхът от самите работещи, които използували всеки случай, за да изразят своето недоволство от тежките условия, при които работели. Амиан Марцелин разказва добре известния факт за дейността на подобни работещи в мините, които застанали изцяло на страната на разбунтувалите се през 376 г. готи.

---

[1] Danoff, AB, 30, 1936, S. 81.

[2] Бихме искали да обърнем внимание на няколко надписа от Берoя, които разкриват оживен муниципален живот през късната епоха: надпис и статуя в чест на Константин Велики — Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., n. 75 (надписът е интересен със своя стил в духа на тогавашната риторика); в 342 г. тримата управители на префектура Марцелин, Леонций и Тиций издигат надпис в чест на Констанций и Констант — CIL, 3, 12330. Надписът е намерен край Нова Загора, но произхожда от Берoя. Вж. още Дечев, ИБАИ, 14, 1940/1942; с. 236, п. 2, Бешевлиев, Приноси, с. 21, п. 23.

[3] Cod. Theod., 12, 1, 96.

[4] Cod. Theod., 15, 1, 42.

[5] Cod. Theod., 12, 1, 124. От един надпис от 431 г. може да се допусне съществуването на градски съвети в Долна Мизия. Срв. с. 70, бел. 6.

[6] Cod. Iust., 1, 4, 17; Jones, The Greek City, p. 209.

[7] Cod. Theod, 1, 32, 5.

Градските съвети упражнявали надзор върху градските ергастерии, както се вижда от един указ от 404 г. за град Селимбрия-Евдоксиопол.[1] Те се грижели за възстановяването на градските порти и стени, но в по-ограничени размери.

Известни подробности за процедурата на разискванията в куриите при определяне правата и задълженията на тия, които поемали куриални задължения, са изложени в един указ от 413 г., който се отнася само до градовете в Илирик. От указа се вижда, че въпросите били обсъждани общо от куриалите и се вземало решение с гласуване. Курията можела да лиши някого от куриално звание и дори да го даде под съд, ако той злоупотреби с това звание или пък се опита да измами куриалите.[2]

В една Юстинианова новела[3] се съобщава, че в 545 г. било ликвидирано с градските съвети като управляващи тела за цялата империя. Развивайки идеята на Анастасий, сега окончателно се утвърждава споменатото тяло от епископа, земевладелците и други, което тяло трябвало да определи pater civitatis (за него по-долу), frumentarii и други градски длъжности. В това ръководно градско тяло епископът играел значителна роля. Основната градска експлоататорска класа сега (през VI в.) стават едрите земевладелци. Към тях се присъединили тия куриали, които били спасени от разорение. Добре личи ролята на епископа в град Одесос, който през VI в. отива лично в Константинопол и урежда с Юстиниан издаването на новела, която да уреди отношенията между църковната община и едрите земевладелци, които ламтели да присвоят голяма част от нейното имущество.[4]

Измежду старите муниципални длъжности ние разполагаме със сведения, че само дуумвиратът се запазил в източнобалканските земи чак до средата на V в. независимо, че съдържанието на тази длъжност ще да се е изменило значително. Такъв дуумвир се споменава в посочения вече указ за Илирик от 413 г.[5] Тук се вижда, че тия дуумвири не са вече най-важните длъжностни лица, но се споменават наравно с defensor civitatis като чиновници, които имали право да утвърждават или разрешават известни въпроси относно правата на отделни граждани. В един не съвсем ясен надпис от село Стан, Новопазарско (431 г. ?) Д. Дечев установява също наличието на един дуумвир(?) — Ser. Lon(ginus) Seb (astianus.)[6]

Трябва да се отбележи, че и в другите провинции на Източната римска империя освен дуумвири не се споменават старите градски магистратури.[1] От втората половина на V в. те вече изчезват. Функциите им, изглежда, че са се разпределили между отделни куриали като munera.

---

[1] Cod. Theod., 15, 1, 42.

[2] Cod. Theod., 12, 1, 177.

[3] Nov. Iust., 128, § 16: Sed civitatis sanctissimum episcopum et primates necnon et eius possessores constituere quidem patrem civitatis et frumentarios et alios huiusmodi dispensatores.

[4] Nov. Iust., 65. Срв. тук по-долу в гл. V.

[5] Вж. тук бел. 2.

[6] Срв. D. Detschew, Festschrift R. Egger, I, 1952, S. 22–24.

За градските финанси във всеки град се е грижел през късната епоха един curator civitatis,[2] който през V в. се измества от defensor civitatis. През VI в. обаче наравно с defensor civitatis ние срещаме длъжността πατὴρ τῆς πόλεως, за която се предполага, че е една и съща с curator civitatis.[3] Такива patres са ни известни и в градовете на тракийския диоцез. Тук в началото на VI в. те трябвало да намират средства за закупуване на зърнени храни. Те, уреждайки финансовата страна, действували по нареждане и за сметка на централната власт.[4]

Една важна длъжност, която се появява през късноантичната епоха, е т. нар. защитник на града (defensor civitatis, или ἔκδικος).[5] Тази длъжност се оформя окончателно при император Валентиниан I в 364 г. — отначало само за градовете в Илирик, а от следващата година и за цялата империя. Той трябвало да защищава плебса от насилията и беззаконията на декурионите и държавните чиновници (незаконно събиране на данъци, насилия от войници и др.), а също да отстоява понякога и интересите на града. Той бил избиран за две години из средите на градската аристокрация, главно из средите на бившите управители на провинции. В 409 г. император Хонорий постановява, че епископът и едрите земевладелци трябвало да избират defensor civitatis, след което изборът му да се утвърди от управителя на префектурата.[6] При Анастасий и Юстиниан, както вече видяхме, това положение било утвърдено като правило. През IV до началото на VI в. defensor civitatis заедно с πατὴρ τῆς πόλεως била важна градска длъжност. През V—VI в. обаче тази длъжност се изпразва от своето съдържание, нейните функции минават в ръцете на едри земевладелци. Една Юстинианова новела трансформира длъжността в munus, изпълнявана от богати граждани.[7] Доколкото имаме данни от другите провинции, дори в епохата на своята по-голяма власт defensor civitatis не е успявал да изпълнява своите истински функции на защитник на плебса.

Някои извори съобщават за „управители на градове" (?). Такъв magistratus civitatis се споменава за град Адрианопол (377 г.), за когото Амиан Марцелин допълва, че притежавал големи поземлени имения.[8] Такъв „управител" ни е известен и за Пауталия от 70-те години на V в.[1] Дали се касае за някоя от споменатите вече длъжности, или пък с това се изтъква някой от видните куриали, не би могло да се каже само въз основа на наличните данни.[2]

---

[1] Cod. Theod., 12, 30, 19.

[2] Liebenam, RE, 4, 1901, col. 1806, s. v. curator; P. Petit, Libanius et la vie municipale, Paris, 1955, p. 76—78.

[3] P. Petit, Libanius etc., p. 288; Stein, Histoire, II, p. 212, n. 1.

[4] Cod. Iust., 10, 27, 2, § 4. Срв. Déclareuil, Quelques problèmes... Nouv. revue de droit franç. et étr., 32, 1908, p. 45.

[5] Главният извор е Cod. Iust., 1, 55. Срв. Seeck, RE, 4, 1901, col. 2365—2371, s. v. defensor civitatis; E. Chénon, Etude historique sur le defensor civitatis, Nouvelle revue de droit franç. et étr., 13, 1889, p. 321—362; P. Petit, Libanius etc., p. 78 et s., Jones, The Greek City, p. 208 sq. and n. 104; Berneker, Real-Lexicon f. Ant. und Christentum, III, Lief. 21, 1956, p. 649—656.

[6] Cod. Iust., 1, 55, 8.

[7] Nov. Iust., 15, 1.

[8] Amm. Marcell., 31, 6, 1.

Съдебната власт в провинцията била съсредоточена в ръцете на провинциалния управител. Доста пълна картина на съдебен процес в Адрианопол и Перинт от началото на IV в. е дадена в житието на св. Филип от Перинт (Хераклея).[3] Тук е разказано как управителят дошъл на форума, как довели подсъдимите, предадени са разпитът, обвинението, защитата и присъдата. Добре е подчертан и известният ни от други извори факт за различното отношение към различните класи и естествено за различните присъди към съответните подсъдими. Единият от подсъдимите християни бил преди това декурион и към него отношението е по-меко.

Известни разяснения по някои юридически въпроси били отправяни до съответните управители на провинции, които естествено трябвало да ги знаят. Така Константин Велики, намирайки се в Сердика, отправил до Клавдий, презида на Дакия, указ, с който се уреждали редица наследствени въпроси между родители и деца.[4]

За съдиите в диоцеза Тракия става дума в 26-а Юстинианова новела, където се посочва, че тия съдии гледали много користно на своята работа и ставало нужда жителите на провинцията да изоставят работата си и да идват чак в Константинопол, за да апелират против несправедливи присъди.[5] Такива случаи не били изолирани. По време на своя престой във Филипопол на 17 юли 293 г. Диоклетиан издал указ[6] до някой си Диофан, който от страх пред местния съдия не смеел да апелира. Той използувал преминаването на Диоклетиан и неговата свита (sacer comitatus), пред които изложил своята молба. Фактът, че указът е намерил място в Юстиниановия кодекс, ни кара да смятаме, че подобни случаи били много чести и за да се вземат мерки против тях, един частен случай бил изтъкнат като пример, каквито случаи имаме много.

Други съдебни чиновници били tabelliones, notarii, ταβουλλάριοι. Те били организирани в колегии и задълженията им се състояли в написване, съставяне, изработване и привеждане в изпълнение на различни писмени документи, оформящи юридически сделки, като продажба, завещание, договори и пр.[7] Такива notarii са ни известни в диоцеза Тракия от 468 г.[8] Те се обвиняват, че по нечестен начин съдействували за развитието на патроната в Тракия, като незаконно прехвърляли владеенето на земята от клиента на патрона. С указа подобни notarii били заплашвани, че ще бъдат наказани с конфискация на имуществото им.

---

[1] Malch., fr. 18, FHG, 4, 126.

[2] Magistratus означава и член на градско или селско управление независимо от степента на длъжността, Срв. Геров, Взаимоотношения, I, 54.

[3] Тия данни са разгледани подробно у В. Велков, Към въпроса за езика и бита на траките през IV в. от н. е., Сб. Д. Дечев, 1958, с. 731 сл.

[4] Cod. Iust., 3, 28, 28 = Cod. Theod., 2, 19, 2 от 321 г.

[5] Nov. Iust., 26, 3, 1. С един указ от 361 г. Констанций II определил жителите на провинциите Европа, Родопа и Хемимонт да апелират само в съда на Константинопол. Cod. Theod., 1, 6, 1.

[6] Cod. Iust., 7, 67, 1.

[7] Stöckle, Spätrömische Zünfte, 1909, S. 17—20.

[8] Cod. Iust., 11, 54, 1.

Няколко думи за адвокатите. Те били държавни чиновници и през късноантичната епоха били организирани в колегии.[1] Броят им бил ограничен за съответните провинциални съдилища. В V в. в Илирик имало 150 адвокати, които се разпределяли между провинциалните съдилища на 11 провинции. Прави впечатление, че са издадени доста укази, които уреждат различни въпроси на адвокатите на Илирик.[2] Адвокатите се ползували с голяма почит пред държавната власт, като в официалните документи те се изтъкват като защитници на съществуващия ред в държавата. Те имали право да стават управители на провинции, без да загубят адвокатските си права. Корупцията всред съдии и адвокати била пословична в цялата късна римска империя, за което има обилни указания в изворите.[3] Епиграфски ни е известен някакъв юрист (νομικός) Симплиций от Калатис, по произход сириец, който през раннохристиянската епоха се преселил в този град, където живял дълги години.[4]

4. ПОСЕЛИЩНО РАЗВИТИЕ В ТРАКИЯ И ДАКИЯ ПРЕЗ IV—VI В.

Преди да се пристъпи към разглеждане на икономиката, материалната култура и социалните отношения в града в източнобалканските земи, необходимо е да се види какви градове са съществували през късноантичната епоха в разглежданите от нас области. С други думи, да се види за кои градове има сигурни данни, че те въпреки варварските нашествия са просъществували до края на VI в. Тук ще трябва да се посочат и намиращите се в съответните градски територии кастели и пътни станции, които са тясно свързани административно и икономически със съответните градове.

Поселищното развитие през IV в. е отразено най-добре в Itineraria romana, чието окончателно изработване, както вече посочихме, се отнася към началото на IV в. Състоянието пък от края на IV и началото на V в. е отразено най-добре в Notitia Dignitatum, съставена в началото на V в. Тук се посочват преди всичко селищата в трите погранични долнодунавски провинции: Крайбрежна Дакия, Долна Мизия и Скития. Положението от първата половина на VI в. е описано най-пълно у Прокопий и Хиерокъл, а последните пълни данни за градовете намираме у Теофилакт Симоката. Следователно за проследяване състоянието на отделните градове през късноантичната епоха ние имаме няколко сигурни опорни точки: началото на IV в., края на IV и началото на V в., началото и края на VI в.

---

[1] За адвокатите от IV—VI в. вж. L. Brehier, Les institutions de l'Empire Byzantin, Paris, 1949, p. 223 et s.

[2] Главният извор за адвокатите в Илирик е Cod. Iust., 2, 7.

[3] Срв. например известното описание за покварата на сирийските адвокати и съдии у Амиан Марцелин, 30, 4, 8—22.

[4] AEM, XI, 1887, S. 32, n. 31,

Всичко това ни дава добра хронологична база за проследяването на отделните градове и тяхната съдба през IV—VI в. от н. е.[1]

а) Крайбрежна Дакия

Тази провинция обхващала северозападните краища на нашата страна и части от източните области на Югославия. Границите ѝ минавали по р. Дунав източно от град Талиата до устието на р. Вит; оттук източно от течението на Вит, но успоредно на него, после по билото на Стара планина, по вододела между р. Тимок и Морава докъм селището Хорея Марги и оттук в северна посока към Дунав.[2]

Главният град на провинцията бил *Рациария*, днес с. Арчар, Видинско. През IV в. тук станували legio XIII Gemina и част от Дунавската флотилия. В града имало императорска оръжейна работилница. Рациария бил богат град през IV и първата половина на V в., за което време Приск го нарича „голям и многолюден град“. В 442 г. градът пострадал от хунските нападения. През VI в. е укрепяван от Юстиниан. В 586 г. бил превзет от аварите. Рациария бил епископски център и от него са ни известни имената на няколко епископа от IV и V в. Известен е един презвитер Paulus, чието име се чете върху един старохристиянски надпис. В края на IV в. тук живял и работил един изтъкнат теоретик на арианството — Паладий. Градът бил важен кръстопътен център. През него минавал Крайдунавският път, а оттук излизал друг път, който през Найсос и Улпиана водил до Алесио в днешна Албания и бил най-краткият път от Адриатическо море до Долни Дунав.[3]

Вторият по значение град в провинцията бил *Ескус*, разположен край устието на р. Искър до с. Гиген, Никополско. Градът бил важен търговски, военен и кръстопътен център. Оттук излизал път, който през Траяновия проход водел до Филипопол. Друг път през античното селище при Чомаковци водел за Сердика. През IV в. градът бил в цветущо състояние. Тук в 328 г. бил построен мост през Дунав, който безспорно е повдигнал търговското и военното значение на града във връзка с отношенията с намиращите се отвъд Дунав готи. Градът пострадал при нашествията на хуните и се споменава между поправените от Юстиниан градове. Йорданес съобщава, че в средата на V в. край града били заселени хуни и други племена. Направените през последните години големи разкопки в града от А. Фрова и Т. Иванов разкриха богатата материална култура на селището: големи обществени сгради, улици, магазини и пр. Тук станувал V Македонски легион. Градът бил епископски център. Ескус не се споменава от Теофилакт Симоката в края на VI в., а само намиращият се наблизо Палационон. Монетите тук от IV в. са многобройни.[1]

---

[1] По въпроса за предаването на местните имена ще възприемем следния принцип: ще даваме имената в тази форма, в която те са получили гражданственост в български език — Одесос, Ескус, Филипопол, Бесапара и др. По-рядко срещаните имена ще се дават в съответната гръцка или латинска форма. На разночетенията на имената не ще се спираме.

[2] Вж. H. Vetters, Dacia Ripensis, Wien, 1950, S. 6 f.

[3] За Рациария вж. Б. Геров, Романизмът, II, с. 69 – 80; К. Иречек, Пътувания, с. 280; В. Иванова, Стари църкви, с. 456; Vulić, RE, I, A, 1920, col. 261, s. v. Ratiaria; Th. Mommsen, CIL, 3, p. 1020; Zeiller, Les origines chrétiennes, 1918, p. 152 et s. Zeiller, L'activité litteraire d'un évêque arrien de la région danubienne: Palladius de Ratiaria, CRAI, 1918, p. 172—177; Известните археологически находки от Рациария са посочени у R. Hošek — V. Velkov, New antique finds in Ratiaria (Moesia Superior), Eunomia, II/1, 1958, p. 32 – 39. За монетни находки срв. гл. III. Сбирката в училището е прегледана от мене. Част от монетите във Видин произхождат от Рациария.

В тази провинция Хиерокъл споменава още Бонония, днешен Видин, Кастрамартис край Кула и Акве до Неготин.[2]

Акве бил важен стратегически и кръстопътен център на Крайдунавския път между Виминациум и Бонония. Градът е укрепяван от Юстиниан. Акве се споменава и в една Юстинианова новела, която урежда мястото на неговия епископ.[3] Градът имал значителна територия — *χώρα Ἀκυενίσιος*, в която Прокопий споменава 35 кастела. Те били поправени и укрепени от Юстиниан.[4] Касае се за: Τιμαθοχιώμ, Πέτρες. *Σκουλκόβουργο, Βινδιμίολα, Βραίολα, Ἀργανόκιλι, Καστελλόνοβο, Φλωρεντίανα, Ῥωμυλίανα, Σεπτέκασας, Ἀργένταρες, Αὐριλίανα, Γέμβιρο, Κλέμαδες, Τουρρίβας, Γρίβο, Χάλαρο, Τζούτρατο, Μουτζίπαρα, Στένδας, Σκαρίπαρα, Ὀδρίουζο, Κιπίπενε, Τρασίανα, Πότες, Ἄμουλο, Σέτλοτες, Τιμακίολον, Μερίδιο, Μεριοπόντεδε, Τρεδετετιλίους, Βραίολα, Μώτρεσες, Βικάνοβο, Κουαρτίανα, Ἰουλιόβαλλαι, Πόντζας, Ζάνες.*

За някои от тия кастели имаме и допълнителни сведения. Така *Меридиум* се споменава като селище и важен епископски център в 11-а новела на Юстиниан.[5] До 535 г. епископът на Акве бил под надзора на епископа в Меридиум. *Зане* се споменава у Прокопий като малко, но добре укрепено селище и на друго място.[6] За *Ромулианум* се знае, че е било голямо село, родно място на Галерий, който го преименувал така в чест на майка си Ромула. Укрепяването му при Юстиниан сочи, че то е преживяло големите опустошения на областта през IV—V в. Локализира се при днешното с. Ясен, Видинско.[7] *Флорентиана* се локализира при днешното с. Флорентин между Видин и устието на Тимок.[8] Някои имена като *Муципара* и *Скарипара*, сочат за по-стари населени пунктове. *Аргентарис* се е намирал вероятно край някакви сребърни залежи.

За град *Кастрамартис* сведенията са оскъдни. Градът се споменава във връзка с похода на Грациан през 377 г. от Панония към Тракия. В 408 г. при похода на Улдис градът, макар и добре укрепен, не можал да издържи хунския натиск и бил превзет с предателство, но по-късно се съвзел. В средата на V в. край града се заселили варварски племена, които преживели тук чак до края на VI в. Градът бил епископски център.[1]

---

[1] За Ескус вж. Б. Геров, Романизмът, II, с. 90—97; В. Добруски, МСб, 2, 1890, с. 39—43; Б. Дякович, МСб, 20, 1904, с. 45—48; Т. Иванов, Ескус в светлината на последните проучвания, в: Археологически открития в България, 1957, с. 111—134; срв. А. Фрова, ИАИ, 17, 1950, с. 34—58; В. Иванова, Стари църкви, с. 457; Danoff, RE, 17, 1937, col. 2033—2038; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 154.

[2] Hier., Synecd., 655, 3—5.

[3] За Акве вж. Tomaschek, RE, 2, 1896, col. 294, s. v. Aquae, n. 3; Premerstein-Vulić, AB, 3, 1900, p. 114—149; Nov. Iust., 11; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 154 et s.; В Иванова, Стари църкви, с. 457.

[4] Proc., De aedif., 4, 4, p. 123, 44 sq., ed Haury.

[5] Fluß, RE, 14, 1931, col. 103, s. v. Meridio. Авторът не познава сведението в новела 11 и пише, че градът се среща само у Прокопий.

[6] Proc., De aedif., 4, 6, p. 127, 6, ed. Haury.

[7] За Ромулианум вж. Aur. Victor, Epit., 40, 15; Proc., De aedif., 4, 4; Kazarow, ÖJh, 27, 1932, p. 168; В. Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 282.

[8] За Флорентиана вж. Patsch, RE, 6, 1909, col. 2754, s. v. Florentiana; В. Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 282.

В *Бонония* през IV—V в. квартирувала конна част. Селището спадало в територията на Рациария. Градът Бонония, който се споменава във връзка с посочения по-горе поход на Грациан в 377 г., изглежда, че е нашата Бонония. Градът е поправен от Юстиниан. Споменава се и в итинерарите. При аварските нашествия той се споменава два пъти, което сочи, че при първото му превземане не е пострадал сериозно. Тогава пострадал и Акве. Докато обаче Акве и Кастрамартис не се споменават след това, Бонония с видоизменено име продължава да се развива като град и през средновековието.[2]

Край Бонония се споменават пътните станции ad Malum[3] и Νοβόν.[4] До днешното Вадинско кале била разположена станцията Pedonianis, или Pedolanis.[5]

Селище, укрепено от Юстиниан във вътрешността и поставено на едно ниво с Ескус и Кастрамартис, е *Зетнукорту* (Ζητνουκόρτου), чието местоположение не е установено.[6]

Край днешното с. Чомаковци в античността съществувало значително селище. Оттук произхождат много археологически находки. Между тях особено място заема един надпис на преториански войник от края на III в. Селището било поправяно от Юстиниан, както сочат многобройните съвременни монети, и продължило да съществува и по-късно. Открити са и монети от X в. Античното име на селището не е известно. Твърде е вероятно да се касае за споменатия по-горе Зетнукорту.[7] Селището ще да е било станция на пътя Ескус — Сердика.

Важен град от вътрешността на Крайбрежна Дакия е *Монтана*, днешният Михайловград. Оттук произхождат много латински надписи, най-късните от които стигат до края на IV в. Градът имал значителна територия. В писмени извори не се споменава. По останки от зидове се предполага, че тук било строено при Юстиниан. Градът лежал на път, за който се предполага, че е успореден на р. Дунав, а оттук излизал и път за Рациария.[1]

---

[1] За Кастрамартис вж. Patsch, RE, 3, 1899, col. 1769, n. 32, s. v. Castra Martis (непълна); Amm. Marc., 31, 11, 6; Sozom., 9, 5, Patr. Graeca, 67, col. 1605; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 155; В. Иванова, Стари църкви, с. 457; Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 289; предполага се (В. Миков), че селището е при Чичил, Кулско, или Макреш, Видинско.

[2] За Бонония вж. Patsch, RE, 3, 1899, col. 703, n. 4, s. v. Bononia; К. Иречек, Пътувания, с. 277 и сл. Монетите са прегледани от мене.

[3] TP; Geogr. Rav., 4, 7. Предполага се, че Малум може да е друго име на Бонония, вж. Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 283.

[4] Proc., De aedif., 4, 6, p. 130. 17, ed. Haury.

[5] Само в TP, Geogr. Rav., 4, 7. Вж. Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 285.

[6] Proc., De aedif., 4, 6.

[7] Подробности у H. Vetters, Dacia Ripensis, S. 14, където са споменати археологическите и епиграфските находки. Авторът смята неправилно надписа за неиздаден. Той е публикуван у И. Велков, ИБАИ, 5, 1928/1929, с. 369. Срв. още К. Шкорпил, ИРАИК, 10, 1905, с. 482 и сл.

Край днешния Кладоруп била разположена *Комбустика*, пътна станция на пътя Рациария — Найсос.[2]

Други селища в Крайбрежна Дакия, разположени покрай Дунав, са следните: Диерна, при днешната Оршова, на левия бряг на Дунав. И след изтеглянето на римските гарнизони от Дакия тук имало през IV—V в. гарнизон. Диерна бил експортен център на керемиди и тухли за живеещите в тия области племена.[3] Срещу Диерна се намирала *Трансдиерна*.[4]

Пак на левия бряг на Дунав се намирал градът *Дробета*, където също останал военен гарнизон след изтеглянето на римляните от Траянова Дакия. Градът бил разсипан от хуните.[5] През IV—V в. тук станували части от leg. XIII Gemina. Срещу него на отсамния бряг се намирал *Трансдробета*. Предполага се, че селището, възстановено от Юстиниан, се споменава у Прокопий под името *Понтес*.[6]

При днешната Бърза паланка била разположена *Егета*. Тук пребивавала част от Дунавската флотилия. През IV в. имало и военни поделения.[7] Южно от Егета на Крайдунавския път се намирала станцията *Клевора*, където са открити и надписи.[8] Тук наблизо била и пътната станция *Уна* или *Луна*.[9] Край устието на р. Тимок се намирал гр. *Дортикум* — с военен гарнизон през IV—V в., поправян от Юстиниан.[10] В територията на града тогава били поправени и укрепени следните кастели:[11] Μαρεβούργου, Σουσίανα, Ἀρμάτα, Τιμένα, Θεοδωρούπολις, Στιλιβούργου, Ἀλικανιβούργου, Βουργονόβορε, Λακκόβουργο, Ἰουδαῖος, Βουργουάλτου, Γόμβες, Κρίσπας, Λογγινιάνα, Ποντεσέριον. Между тях *Криспас* се споменава и в Notitia Dignitatum като селище, където през IV в. имало военен гарнизон.[12]

При устието на р. Цибрица при днешното с. Горни Цибър, Ломско, било разположено селището *Цебрус*. В 294 г. тук се спрял Диоклетиан. И това селище се споменава у Прокопий.[13] При с. Хърлец, Оряховско, се намирал пък градът *Августа*. През IV—V в. тук имало военен гарнизон. Градът бил обаче разрушен от хуните и при Юстиниан възстановен изцяло. „Недалеч оттам, пише Прокопий, били останали само основите на един град. Августа се наричал градът в по-предишната епоха, а сега, запазвайки старото си име, благодарение на император Юстиниан се превърнал изцяло в нов и непокътнат град с доста много жители.“ Градът се споменава и от Теофилакт Симоката като селище, пострадало от аварските нашествия в края на VI в.[1]

---

[1] За Монтана вж. Б. Геров, Романизмът, II, с. 80; И. Бассанович, МСб, 11, с. 55—65; Дякович, МСб, 20, с. 17—25, Fluß, RE, 16, 1935, col. 201, s. v. Montana (непълна); Vetters, Dacia Ripensis, S. 12.

[2] За Комбустика вж. Patsch, RE, 4, 1901, col. 607, s. v.

[3] За Диерна вж. Patsch, RE, 5, 1905, col. 476, s. v.

[4] За Трансдиерна вж. Braun, RE, 6, A, 1937, col. 2150, s. v.

[5] За Дробета вж. Patsch, RE, 5, 1905, col. 1710—1712, s. v..; Tocilescu, Fouilles et recherches en Roumanie, Bucarest, 1900, p. 140; Vetters, Dacia Ripensis, S. 9.

[6] За Трансдробета вж. Polaschek, RE, 6, A. 1937, col. 2150—2152, s. v.; Vetters, Dacia Ripensis, S. 10.

[7] За Егета вж. Patsch, RE, 5, 1905, col. 1982, s. v.

[8] За Клевора вж. Patsch, RE, 4, 1901, col. 21, s. v.

[9] За Луна вж. Geogr. Rav., 4, 7; TP.

[10] За Дортикум вж. Patsch, RE, 5, 1905, col. 1576, s. v.

[11] Proc., De aedif., 4, 6, 18 sq. Споменават се само тук.

[12] За Криспас вж. Patsch, RE, 4, 1901, col. 1722, s. v.

[13] За Цебрус вж. Patsch, RE, 3, 1899, col. 1820, s. v.

Други споменати у Прокопий селища са *Вариана*, днешното Лесковско кале на брега на Дунав до с. Селановци, Оряховско, и *Валериана*, днешното с. Долни Вадин, Оряховско. През IV—V в. тук станували няколко военни части. В 293 г. Вариана била посетена от Диоклетиан. Тук са открити няколко килограма дребни монети от IV—V в. От Вариана произхожда една хубава статуйка на Добрия пастир.[2]

Срещу Ескус бил разположен *Сукидава*, днешното Челеи, където през IV—V в. имало още останали римски военни части, които държали това предмостово укрепление. Оттук минавала част от търговията с готите през IV в. До Ескус бил разположен *Палациолон*, където в същност се намирал построеният от Константин мост.[3]

Край устието на р. Лом бил разположен *Алмус*, днешният Лом. Тук имало военен гарнизон през късноантичната епоха. В средата на V в. край града били заселени различни племена. И тук през VI в. било строено.[4] Между Алмус и Рациария при днешната Орсоя се намирал кастелът *Реметодия*.[5]

Около споменатите селища през VI в. били поправени и укрепени следните кастели и военни укрепления: *Мокатиана*, *Трикеса*, *Путедин* (може би споменатият в TP *Помодиана*) и *Кумодина* (само у Geogr. Rav.), *Бигране*, *Окос* и *Едава*.[6]

При устието на р. Вит било разположено селището *Утус* (Утум). Тук имало военен гарнизон. В средата на V в. край града се заселват варварски племена. Стените на града били поправени от Юстиниан.[7] Тук се намирали и кастелите *Лапидария* и *Лупернариобургу*.[8]

---

[1] За Августа вж. Tomaschek, RE, 2, 1896, col. 2345, п. 8, s. v.; Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 284.

[2] За тия селища вж. Vetters, Dacia Ripensis, S. 12; Proc., De aedif., 4, 6; Not. Dign., Or., 42, 18; 31; B. Saria, RE, 8, A, 1955, col. 381, s. v. Variana; Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 284—285; Д. П. Димитров, ИИД, 19/20, 1944, с. 40 и сл. Срв. гл. III.

[3] Изворите у Vetters, Dacia Ripensis, S. 13; Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 285.

[4] За Алмус вж. Tomaschek, RE, 1, 1894, col. 1590; срв. още Иречек, Пътувания, с. 282. Бассанович, МСб, 2, 1894, с. 64.

[5] За Реметодия вж. Vulić, RE, 1. A, 1920, col. 587.

[6] Споменават се у Proc., De aedif, 4, 6. Едава сигурно се е намирала между Августа и Вариана. Бигране може би отговаря на Ῥιγιανόν у Птоломей и на Ῥιγιανά у Proc., De aedif, 6, 28; Бешевлиев, пос. съч., 284.

[7] За Утус вж. Not. Dign., Or., 42, 21; Iord., Get., 267; Proc., De aedif., 4, 6; К. Шкорпил, ИРАИК, 10, 1903, с. 462.

[8] За тия селища вж. Fluß, RE, 12, 1925, col. 774; 13, 1927, col. 1613, s. v.; Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 285.

Не се споменават у Прокопий отбелязаните само в Notitia Dignitatum *Трансалба, Транслук, Сиоста, Состика* (?), *Бургоново, Бургозоно.* Това са селища, където до началото на V в. имало военни части. Твърде е вероятно, че те били унищожени от хуните.[1]

Най-после ще отбележим две селища в долината на р. Тимок: *Тимакум майус*, днешния Княжевац, със военен гарнизон, и *Тимакум минус,* днешната Равна, също лагер на военни части. Първото селище било поправяно от Юстиниан. Тук са открити археологически материали и монети.[2] Значителни материални останки са открити в едно късноримско селище с неизвестно име при Гъмзиград в областта на Зайчар (Югославия). То също е спадало в Крайбрежна Дакия.[3]

От направения преглед се вижда, че броят на укрепените селища и кастели в Крайбрежна Дакия е твърде голям. Многобройни са и военните части, квартируващи тук. Това е лесно обяснимо, като се има пред вид, че развитието на провинцията стои в тясна връзка с военната организация на тази част от Дунавския лимес. За поселенията във вътрешността имаме малко сведения.

б) Вътрешна Дакия

Според Хиерокъл провинция Вътрешна Дакия обхващала териториите на следните градове: Сердика, днешна София, Пауталия, днешен Кюстендил, Германия, днешна Сапарева баня, Найсос, днешен Ниш, и Ремесиана, днешна Бяла паланка.[4]

Определянето на южната и западната граница на провинцията е свързано с известни мъчнотии. Тия граници не са сигурни. Границата ѝ с Крайбрежна Дакия вървяла по билото на Стара планина докъм изворите на р. Вит. Оттук в южна посока пресичала Подбалканската долина и вероятно по билото на Средна гора стигала до прохода Суки (Траянови врата), който е сигурен пункт, тъй като Амиан Марцелин пояснява, че тук била границата между Тракия и Илирик.[5] Оттук границата минавала по Родопите (неизвестно къде), пресичала Струма, където обхващала територията на Германия и Пауталия. Не е ясно дали горното течение на р. Места, днешното Разлошко, е влизало в тази провинция. Южните и западните граници за известно време обхващали и Щипско — територията на античния град Баргала, минавали по орографските особености в северна посока, като оставяли наляво провинция Дардания с градовете Скупи и

---

[1] За тия селища вж. Polaschek, RE, 6, A, 1937, col. 2147 s. v. Transalba; Polaschek, RE, 6, A, 1937, col. 2170 s. v. Transluco; Not. Dign., Or., 42, 40; 41; 42, 28; 36; Proc., De aedif., 4, 6.

[2] За тия селища вж. Fluß, RE, 6, A, 1937, col. 1060, s. v. Tim. maius; col. 1060—1061, s. v. Tim. minus; Vetters, Dacia Ripensis, S. 13; Premerstein—Vulić, AB, 3, 1900. p. 137.

[3] Срв. Dj. Mano-Zisi, Le castrum de Gamzigrad et ses mosaiques, Arch. Iugosl., II, 1956, p. 67—84.

[4] Hier., Synecd, 654, 2—7. Статията за Вътрешна Дакия (Brandis, RE, 4, 1900, col. 1975—1976) е отдавна остаряла и непълна.

[5] Amm. Marcell., 21, 10, 3—4; Vales. ad Socr., 2, 22. Пасажите за прохода Суки, както и неговата история са разгледани у П. Мутафчиев, Старият друм през „Траянови врата", СпБАН, 56, 1937, с. 22—29.

Улпиана.[1] Някъде южно от Хорея Марги границата вземала североизточна посока и достигала Стара планина. Централният път южно от Хорея Марги бил пресичан от границата на осем мили от града и на дванадесет мили от станцията Сармате, която оставала във Вътрешна Дакия.[2]

Главният град на провинцията бил *Сердика*. През IV до началото на V в. градът преживял разцвет. В него имало голяма монетарница. Бил известно време резиденция на Константин Велики, както сочат многобройните укази, издадени в Сердика. Предава се, че Константин мислел да пренесе столицата на империята тук. „Константин, разказва анонимният продължител на историята на Дион, бил намислил първоначално да пренесе столицата си в Сердика. Обичайки този град, той често казваше: „Сердика е моят Рим."[3]

Проведените напоследък разкопки в центъра на София разкриха останки от монументални сгради, голяма амфитеатрална постройка и широки улици.[4] Амиан Марцелин, който познавал Сердика от лично посещение, я нарича заедно с Филипопол „известни и обширни градове".[5] От това време произхожда и една великолепна плоча с изображение на циркови игри, важно доказателство и за оживения културен живот в града. Сердика била значителен християнски център. В 343 г. тук се е състоял голям църковен събор, известният Сердикийски събор. От Сердика ни са известни доста имена на презвитери и епископи. Открити са и много късноантични погребения, добре украсени гробници и няколко значителни църкви, между които особено място заема църквата „Св. София", която била разрушавана и наново построявана през IV—V в. При нашествията на хуните в 441 г. Сердика пострадала, но сведенията у Аполинарий и Теофан сочат, че вредите не били големи и били бързо отстранени. През VI в. тук била разгърната строителна дейност. Прокопий пише за възстановени крепостни стени от Юстиниан, а в един наскоро открит надпис от времето на Тиберий II Константин (578—582) се разказва за възстановяване на разрушени сгради и на градския водопровод.[1] За превземането на града от авари и славяни нямаме писмени сведения. Сердика била превзета едва при Крум (IX в.). През средновековието тя продължава да се развива като важно селище под името Средец.[2]

---

[1] Вж. Vetters, Dacia Ripensis, S. 8, където е направен опит да се определят тия граници, обаче на Аврелиановата Дакия. През IV в. административното делене на Илирик се изменило, както посочихме по-горе. Ние разглеждаме Вътрешна Дакия от средата на IV в. след споменатите реформи. Тогава Улпиана и Скупи били отделени в отделна провинция — Дардания.

[2] IB, 565, 7: mansio Oromago mil. VIII /fines Myssiae et Asiae (scil. Daciae)/ mutatio Sarmatorum mil. XII.

[3] Anon. post Dion., 15, 1, FHG, 4, 199.

[4] Последните археологически разкопки не са още публикувани. Срв. някои предварителни съобщения у Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 50—57; Ст. Михайлов, Археологически изследвания в центъра на София, ИПр, 9, 1953, кн. 5, с. 546 и сл.; Т. Герасимов, Археологическите изследвания в центъра на София, Архитектура и строителство, 1953, кн. 7/8, с. 17—18; С. Н. Бобчев, Днешното състояние на проучванията върху останките на Сердика, Сердика, 15, 1952, с. 173—176; С. Н. Бобчев, Стара Сердика под нова София, Природа, 2, 1953, кн. 5, с. 56—58; М. Станчева, Археологическите проучвания на строежите на центъра, сп. София, 1953, с. 130—133; Ив. Велков, Из историята на Сердика, Природа, 3, 1954, кн. 5, с. 117—119, Ст. Михайлов, Сердика — Средец — София, в: Археологически открития в България, 1957, с. 199—216. С. Н. Бобчев, Сов. археология, 1958, кн. 3, с. 211—217.

[5] Amm. Marcell., 21, 10, 3: civitates amplas et nobiles.

В областта на Сердика били възстановени от Юстиниан следните кастели:[3] *Σκούπιον, Στένες, Μαρκίπετρα, Βρίπαρον, Ῥωμανανά, Στροβάς, Πρωτίανα, Μακκουνανά, Σκοπέντζηνα.*

В един късноантичен надпис се съобщава и името на един кастел *Бризана*, който не е локализиран.[4]

Вторият по значение град в провинцията бил *Найсос*, днешният Ниш. Той се споменава много често в писмените извори. Указите, издадени в този град от Константин Велики, Констанций, Юлиан, Валентиниан, са доказателство за честите и продължителни престои на тия императори тук. Градът бил добре укрепен. Амиан Марцелин го нарича „богат град", а Приск — „многолюден". Найсос пострадал сериозно от хунските нападения и бил обезлюден според израза на Приск. Градът обаче се съвзел, бил укрепяван от Юстиниан и през средновековието играл важна роля. Като значителен кръстопътен център — през града минавали Централният път и пътят от Рациария за Алесио — Найсос имал голямо търговско значение. Сам Атила искал да се пренесе тук тържището между хуни и ромеи от дунавския бряг. Найсос бил епископски център.[5]

В територията на града били поправени и обновени следните кастели:[6] *Καλβεντία Φαράνορες, Στρανβάστα, Ἄλβανες, Βαραγτέσιες, Σάρματες, Ἄρσενα, Βράρκεδον, Ἐραρία, Βερκάδιον, Σαβινίριβες, Τιμίανα, Κάνδιλαρ, Ἄρσαζα, Βικούλεα, Καστέλλιον, Γρόφφες, Γάρκες, Πίστες, Δούσμανες, Βράτζιστα, Ολόδορις, Κασσία, Γράνδετον, Οὐρβρίανα, Νώγετο, Γούρβικον, Λαύτζονες, Δουλλίαρις, Μεδίανα, Τιούγκωνα, Καστέλλιον, Ἔρκουλα, Μουτζιανικάστελλον, Βούρδωπες, Κάλις, Μιλλάρεκα,* **Δέδβερα,**[7] *Χεσδούπαρα.*

---

[1] Срв. предварителното съобщение у Iv. Venedikov, Une nouvelle découverte archéologique, La Bulgarie d'aujourd'hui, 4, 1953, p. 14. Надписът е публикуван в Сб. Д. Дечев, 1958, с. 731 сл.

[2] Литературата за римския и късноримския период от историята на София не е малка. Вж. Г. И. Кацаров, Принос към старата история на София, София, 1910; К. Иречек, Пътувания, с. 1—8; Г. И. Кацаров, Старохристиянските надписи от Сердика, в Р. Попов и др. Предисторически и старохристиянски паметници от София и околността, София, 1921, с. 37 и сл.; С. Н. Бобчев, Сердика. Материали за изучаване топографията, устройството и архитектурата на града, София, 1943 (за новите разкопки срв. предварителните съобщения, поместени на с. 79). За църквите в София, известни до 1923, и за епископите вж. В. Иванова, Стари църкви, с. 431 и сл.; Hefele, Conciliengeschichte, I^{2}, 1876, S. 533 f; Fluß, RE, 2, A, 1923, col. 1669—1671, s. v. Serdica; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 155; H. Wilhelmy, Hochbulgarien. II. Sofia, Wandlungen einer Großstadt zwischen Orient und Okzident, Kiel, 1936, 220 S.; Condurachi, Monumenti, p. 29—31. За монетите срв. гл. III.

[3] Вж. Proc., De aedif., 4, 4, p. 121, 1 sq.

[4] Вж. Цв. Дремсизова, Старохристиянски латински надпис от София, РП, 4, 1949, с. 115—121 — in castello Brizanense.

[5] За Найсос вж. подробната статия на Fluß, RE, 16, 1935, col. 1598—1599, s. v. Naisos; Premerstein—Vulić, AB, 3, 1900, S. 128 f.; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 159; В. Иванова, Стари църкви, с. 450 и сл.

[6] Proc., De aedif., 4, 4, p. 122, 27 sq.

[7] За Дербера вж. Patsch, RE, 5, 1905, col. 237. Срв. поправката на G. I. Kazarow, RE, 3, Suppl., 1918, col. 333, s. v. Dedbera въз основа на новото издание на Прокопий.

За някои от тях притежаваме и допълнителни сведения. За *Медиана* Амиан Марцелин съобщава, че била предградие на Найсос на около 3 км източно от града. През IV в. тук имало императорска вила.[1] Край *Сармате*, което споменахме и като пътна станция, изглежда, че са живели поселени сармати. При *Ерария*, изглежда пък, че е имало някакви рудници.

Третият споменат град от Хиерокъл е *Пауталия*, средновековният Велбъжд, днешният Кюстендил. Градът съществувал още от предримско време и се намирал на важния път Сердика — Пауталия — Стоби. През III в. градът достигнал голям разцвет. Сведенията ни за IV—VI в. са съвсем оскъдни. По времето на Юлиан градът е укрепяван. Не ни е известно Пауталия да е разрушавана. Градът се споменава в 479 г. във връзка с преговорите, които водили Зенон и остготският крал Теодорих. Зенон предлагал областта на града за поселване на остготите и изтъквал нейната плодородност. Изглежда, че по това време тя била слабо заселена. Пауталия била епископски център и през VI в. нейни църковни представители вземат участие в църковните разпри в империята. Градът бил укрепяван и в средата на VI в. Името му Пауталия се споменава за последен път в 553 г.[2]

В територията на този град се споменават през VI в. следните укрепени места:[3] Τάρπωρον, Σουάβαστας, Χερβούσκιρα, Βλέβοις, Ζεαπουρίες.

Следващият споменат от Хиерокъл град е *Ремесиана*, днешната Бяла Паланка. Градът бил епископски център. Известен е неговият епископ Никита, който в края на IV в. покръстил бесите. Освен съобщението за укрепяването му през VI в. други писмени сведения за Ремесиана нямаме.[4] Неговата територия била значителна. Прокопий отбелязва,[5] че тук през VI в. били укрепени и подновени: Βρίττουρα, Σούβαρας, Λαμπωνίανα, Στρόγγες, Δάλματας, Πριμίανα, Φερραρία, Τόπερα, Τόμες, Κούις, Τζερτζενούτζας, Στένες, Αἰάδαβα, Δέστρεβα, Πρετζουρίες, Κουμούδεβα, Δευριάς, Λούτζολο, Ῥεπόρδενες, Σπέλογκα, Σκόμβρο, Βρίπαρο, Τουλκόβουργο, Λογγίανα, Λουποφαντάνα, Δαρδάπαρα, Βουρδόμινα, Γριγκιάπανα, Γραῖκος, Δρασίμαρκα.

На едно ниво с Ремесиана у Прокопий са поставени *Кратискара* и *Куимедава*. Освен за тяхното укреняване ние не знаем нищо повече. Имената им сочат към по-стари тракийски поселения.[6]

---

[1] За Медиана вж. Fluß, RE, 15, 1931, col. 68.

[2] За Пауталия вж. Й. Иванов, Северна Македония, София, 1906, с. 1—32; К. Иречек, Пътувания, с. 542—546; Срв. още студията на W. Tomaschek, Notizen über Pautalia oder das heutige Köstendil (Zur Kunde d. Hämushalbinsel, II), Wien, 1882, S. 13—32; A. Salač, La ville de Pautalie dans l'oeuvre de Procope Περὶ κτισμάτων, Byzantinoslavica, 4, 1932, p. 131—134; Malch., fr. 18, FHG, 4, 126; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 163; В. Иванова, Стари църкви, с. 448 и сл.; Мл. Тонев, Мощехранителница от с. Перивол, ИБАИ, 8, 1934, с. 215—219; Condurachi, Monumenti, p. 31—32.

[3] Proc., De aedif., 4, 4, p. 122, 15—20.

[4] За Ремесиана вж. Burn, Niceta of Remesiana, Cambridge, 1905, p. 1 sq; Vulić, RE, 1, A, 1920, col. 593—594, s. v. Remesiana; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 160; 549—559; В. Иванова, Стари църкви, с. 456.

[5] Proc., De aedif., 4, 4, p. 123, 14 sq., ed. Haury.

[6] Proc., De aedif., 4, 1, p. 106, 19, ed. Haury.

Последният споменат от Хиерокъл град е *Германия*, днешната Сапарева баня. Тук е разкопан християнски некропол от V—VI в., открит е мозаичен под на базилика, която също е от това време, и няколко сгради. Градът е родно място и на известния Юстинианов пълководец Велизарий. През VI в. също е поправян от Юстиниан.[1] В областта на този град били укрепени още:[2] Γερμάς, Κανδαράς, Ῥολλιγεράς, Σκινζερίες, Ῥιγινοκάστελλον, Σουεγώγμενσε. Бил построен и един нов кастел — Σκαπλιζώ.

В областта Кавецос[3] (Καβετζὸς χώρα) били укрепени и възстановени: Βαλβαί, Βυρσία, Σταμαζώ, Κλεσβέστιτα, Δουΐανα, Τούρικλα, Μέδεκα, Πεπλαβιός, Κοῦναι, Βένεος, Τρισκίανα, Παρνοῦστα, Τζίμες, Βεδζώ, Στενεκόρτα, Δανεδέβαι, Ἄρδεια; в областта пък Скасетана (Σκασσετάνα) — Ἄλαρον, Μαγιμάς, Λουκονάντα, Βάλκυσον, Βούττις.

За тия посочени кастели се предполага, че се намирали във Вътрешна Дакия.

В територията на един град от тази провинция, чието име не се дава, се изброяват от Прокопий следните кастели:[4] Βουγάραμα, Βέτ ας, Βρεγεδάβα, Βόρβρεγα, Τουροῦς, Σαλεβρίες, Ἀρκοῦνες, Δουρίες, Βουτερίες, Βαρβαρίες, Ἀρβατίας, Κουτζοῦσουρα, Ἐταιρίες, Ἰταβερίες Βόττες, Βετζιμαίας, Βαδζιάνια, Βάνες, Βιμηρός, Τουσυδεάας, Σκουάνες, Σκεντουδίες, Σκαρες, Τουγουρίας, Βεμάστες, Στραμεντίας, ίγνος, Ἰταδεβά.

Най-после няколко думи за един град, който, изглежда, че за известно време е принадлежал към провинция Вътрешна Дакия — *Баргала*. Хиерокъл поставя града в провинция Македония Салутарис. В един открит преди няколко години обаче строителен надпис е отбелязано, че в 371 г. Баргала била в провинция Вътрешна Дакия. Надписът определя и мястото на града — в землището на с. Карбинци, Щипско. Градът бил център на епископ.[5]

Централният път във Вътрешна Дакия минавал[6] през Хорея Марги — Сармате — Каминитас — Президиум Помпеи — Рампиана — Найсос — Радицес — Улмус — Ремесиана — Латина — Турес — Транслите — Баланстра — Мелдия — Скретиска — Сердика — Екстуомне — Бурагара — Спарата — Хелице — Сонейум — Суки.

---

[1] За Германия вж. Kazarow, RE, 3, Suppl., 1918, col. 585; Proc., De aedif., 4, 1, p. 106, 16, Haury, го споменава като Γερμάνη (също и у Хиерокъл). Г. И Кацаров предполага основателно, че споменатият у Proc., De aedif., 4, 4, p. 122, 6, ed. Haury, град Γέρμενε не е никой друг, а Германия, до Сапарева баня. Kazarow, RE, 3, Suppl., col. 587. Срв. и коментара към въпросното място у Хиерокъл. E. Honigman, Le Synecdèmos d'Hiéroclès, p. 20, ad Hier., 654, 5; вж. още В. Иванова, Стари църкви, с. 450; Г. И. Кацаров, ИБАД, 2, 1911, с. 185—189; ГНМ, 3, 1921, с. 198; Т. Иванов, ИАИ, XXI, 1957, с. 211—213.

[2] Proc., De aedif., 4, 4. p. 122, 9.

[3] Proc., De aedif., 4, 4, p. 121. Д. Дечев смята, че в Куни се крие името на днешното с. Кунино, а Валве трябвало да се търси около днешната Враца; Медека пък се локализирала около днешното с. Върщец. В такъв случай тази област ще да е образувала част от провинция Крайбрежна Дакия. Вж. коментара на Д. Дечев към превода на Прокопий в Извори,[2] 1949, с. 448, бел. 47.

[4] Proc., De aedif., 4, 4, p. 121, 31.

[5] Hier., Synecd., 641, 6. Вж. Ив. Венедиков, Баргала, РП, 1, 1946 с. 83—86; В. Иванова, Стари църкви, с. 533 и сл.

[6] За тази част от Централния път срв. К. Иречек, Военният път от Белград за Константинопол, БИБ, 4, 1931, т. 4, с. 16—21; Miller, Itineraria Romana, I, col. 528—540.

Бурагара (Бугарама у Прокопий) се споменава и в Notitia Dignitatum като гарнизон на Pseudocomitatenses Bugaracenses, които ще да са охранявали това важно стратегическо място.[1]

Между по-значителните селища, разположени във Вътрешна Дакия, от които имаме само археологически находки, но на които не знаем имената досега, ще трябва да посочим едно неукрепено селище до Пирдоп с две големи градища и укрепена базилика до него.[2] На второ място по своите находки прави впечатление римското и къснoримско селище при Кадин мост, Кюстендилско, населението на което, ако съдим по намерените находки, ще да се е занимавало предимно със земеделие.[3]

в) Долна Мизия

Тази провинция обхващала днешна Северна България — земите между р. Вит, Дунав, Стара планина и Добруджа. Границата ѝ с Добруджа (тогава провинция Скития) минавала източно от Дуросторум и стигала до Черно море някъде между Дионисопол и Одесос.[4] Хиерокъл споменава следните по-значителни градове през VI в.: Марцианопол, днешното с. Река Девня, Одесос, днешната Варна, Дуросторум, днешната Силистра, Никополис ад Иструм, днешния Никюп, Търновско, Нове, местн. Стъклен до Свищов, Абрит — Хисарлъка при Разград, Апиария до с. Ряхово, Русенско.[5]

Главният град *Марцианопол* е основан от император Траян и наречен така в чест на сестра му Марция. Градът достигнал голям разцвет през IV в., когато за няколко години (367—369) се превръща във втора столица на империята. По това време тук пребивавал Валент с част от сената, зает с войната срещу готите. Зосим го нарича „най-голям град в Тракия“, а Йорданес — „прочут главен град“. Градът бил добре укрепен и издържал няколко готски обсади. За пръв път Марцианопол пострадал при нападението на Атила в 447 г. Към 470 г. градът отново се споменава във връзка с походите на Теодорих, сина на Триарий. Марцианопол бил важен кръстопътен център. Оттук минавал най-късият път от Константинопол за Долни Дунав. През Марцианопол минавал и пътят Одесос — Никополис ад Иструм — Мелта и оттук за Монтана(?). През VI в. е укрепен от Юстиниан. Превземан е от аварите, но се споменава и по-късно. В края на VI в. градът играе роля на военен център за войските на Маврикий при походите му против аварите. Градът бил епископски център и същевременно важен промишлен център: тук имало императорска оръжейна работилница. Направените наскоро отделни сондажи разкриха няколко големи базилики и части от сгради, както и останки от крепостни стени.[1]

---

[1] Not. Dign., Or., 9, 42.

[2] Вж. П. Мутафчиев, Еленската църква при Пирдоп, ИБАД, 5, 1915, с. 20—84, особ. с. 77—79.

[3] Вж. Й. Иванов, Отчет за разкопките при Кадин мост, ИБАД, 1, 1910, с. 163—201, особ. с. 180—195.

[4] В статията на Fluß, RE, 15, 1931, col. 2350, s. v. Moesia, където слабо се засяга историята на Мизия след 284 г., не са дадени нейните граници след тази дата. Напоследък М. Мирчев, ИВАД, 9, 1953, с. 78 и сл., направи опит да установи северната и западната граница на Одесос през римската епоха. Той установява северната граница на Одесос по р. Батовска. Ако Одесос е запазил тази граница и в епохата след Диоклетиан, което е много вероятно, границата между Скития и Долна Мизия е минавала по тази река.

[5] Hier., Synecd., 636, 1—8.

През късноантичната епоха *Одесос* се издигнал като един от най-богатите градове в източнобалканските земи. Неговото пристанище, поправяно, изглежда, през IV в., функционира и през най-тежките години на хунските нашествия. Градът взема дейно участие в бунта на Виталиан. През V—VI в. тук се заселват голям брой малоазийски преселници, главно търговци и корабостроители. Намерени са останки от богати църкви и базилики и ценни златни предмети. През тази епоха градът добива международно значение и става център, както видяхме, на създадената от Юстиниан quaestura exercitus. Градът не е превземан от хуни и готи, укрепяван е през VI в. и остава за известно време във византийски ръце и след създаването на българската държава.[2] Тук са открити извънредно много късноантични монети.

Голям град през късноантичната епоха, *πόλις ἐπίσημος*, както го нарича Теодорет, е *Дуросторум*. Историческите сведения за него през IV—VI в. не са много. Тук станувал XI Клавдиев легион. Градът е известен от началото на IV в. с мъченичеството на св. Дазий, чиито мощи през VI в. при аварските нашествия били пренесени в Анкона. През града минали Диоклетиан и Валент и издали тук укази. Предполага се, че през 376 г. тук преминали Дунав и вестготите. Амиан Марцелин го споменава в края на IV в. като град, стоящ по значение наравно с Одесос и Никополис ад Иструм. От Дуросторум произхожда една забележителна рисувана гробница от началото на IV в. Тук е роден известният късноримски пълководец Аеций (V в.). Градът не е пострадал до края на VI в., когато бил превзет от аварите. Едно не съвсем сигурно известие във „Видението на пророк Исая“ ни кара да предполагаме, че още със създаването на българската държава Дуросторум бил веднага заселен и укрепен. Скоро той се превърнал в един от значителните български центрове през Първата българска държава.[3]

---

[1] За Марцианопол вж. подробната статия на Fluß, RE, 14, 1930, col. 1505—1511; Срв. още Ив. Дуйчев, За наименованието на Марцианополис — Девня, ИИД, 19/20, 1944, с. 51—55; Г. Тончева — М. Мирчев, Исторически бележки за Марцианопол, ИПр, 12, 1956, кн, 6, с. 97 и сл. За Марцианопол през IV в. вж. у В. Велков, Сведенията на Темистий за Тракия, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 247—248; вж. К. Иречек, Пътувания, с. 849—850. За епископите тук вж. В. Иванова, Стари църкви, с. 458. Вж. и Геров, Романизмът, II, с. 315—318.

[2] За Одесос вж. В. Велков, Бележки върху социално-икономическото развитие на Одесос през късноантичната епоха, ИВАД, 10, 1956, с. 109—117 (= Bibl. Class. Orient., III, 1958, 2, p. 101—102), където е посочен всичкият изворен материал. За монети вж. гл. III.

[3] За Дуросторум вж. Patsch, RE, 5, 1901, col. 1863—1864, s. v.; V. Pârvan, Municipium Aurelium Durostorum, Rivista di filologia e d'istruzione classica, n. s. II, fasc. 3, Torino, 1924, 36 p.; Я. Тодоров, Durostorum, Сб. Силистра и

Освен Одесос и Дуросторум Амиан Марцелин отбелязва, че в края на IV в. и *Никополис ад Иструм* бил град с известно значение. В 348 г. в неговата област били заселени Вулфиловите готи. Засега нямаме сведения за неговия военен гарнизон. Градът е укрепяван през VI в. и се споменана в 601 г. във връзка с похода на Коменциол. В града имало епископ. Според една важна монетна находка се предполага, че Никополис бил разрушен в края на античността и след това тук възникнало ново селище.[1]

Важен военен център в провинцията бил *Нове*. Тук било седалището на I италийски легион. Нове се споменава във връзка с похода на Атила през 441 г., бил е резиденция на Теодориховите готи (477—483 г.) и е укрепяван през VI в. Нове се споменава в 595 г. от Теофилакт Симоката по повод минаването на една византийска войска и празнуването от страна на местното население на празника на някакъв мъченик Лупус. За последен път името Нове се споменава при похода на Коменциол в 601 г. Нове бил епископски център.[2]

Развалините от *Апиария* се търсят на 7 км от с. Ряхово, Русенско. През IV в. в Апиария имало военен гарнизон. Градът е укрепен от Юстиниан и издържал обсадата на аварите, обаче в 587 г. бил превзет с помощта на обсадни машини, които местният командир Бузас, пленен от аварите и неоткупен от жителите на града, изработил и научил аварите да си служат с тях. Градът бил епископски център. Предполага се, че той продължил да съществува и след VI в. под името Σκαρία.[3]

Абрит според един надпис бе наскоро локализиран при Хисарлъка до Разград. След известната битка от 251 г. градът се споменава в писмените извори едва при Юстиниан. Направените напоследък разкопки разкриха значителна късноантична култура, която прекъсва в края на VI в.[4] Открити са следи от път, който свързвал града с Марцианопол и с Тропеум Траяни, път, който не е отбе-

---

Добруджа, София, 1927, с. 58 и сл.; П. Мутафчиев, Съдбините на средновековния Дръстър, Сб. Силистра и Добруджа, с. 101 и сл.; За епископите вж. В. Иванова, Стари църкви, с. 462. За силистренската гробница вж. литературата на с. 146, бел. 4. Вж. Zeiller, Les origines chrétiennes p. 166; Theod., Hist. eccl. Patr. Gr., 82, с. 1093.

[1] За Nicopolis ad Istrum вж. Kazarow, RE, 17, 1937, col. 518—533, s. v. Nicopolis ad Haemum: Patsch, Beiträge, III/1, p. 35; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 166—167; В. Иванова, Стари църкви, с. 462. За монетната находка вж. Т. Герасимов, ИБАИ, 13, 1939, с. 340. Част от разкопките през 1907 г. са публикувани у G. Seure, Nicopolis ad Istrum, RA, 1907, II, p. 257 sq., 413 sq.; Геров, Романизмът, II, с. 105—120.

[2] За Нове вж. Polaschek, RE, 17, 1937, col. 1125—1129; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 167; В. Иванова, Стари църкви, с. 463. Геров, Романизмът, II, с. 98—101.

[3] За Апиария вж. Tomaschek, RE, 2, 1896, col. 237; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 167—168; В. Иванова, Стари църкви, с. 463; К. Шкорпил, ИРАИК, 10, 1905, с. 450—451; E. Honigman, Recherches sur les listes des pères de Nicée et de Constantinople, Byzantion, 11, 1936, p. 440—449.

[4] За Абрит вж. Tomaschek, RE, 1, 1894, col. 116; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 168; Т. Иванов, Сборник Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 175—183: Към въпроса за локализирането на античния град Абрит. В. Иванова, Стари църкви, с. 464.

лязан в итинерарите. Предполага се, че Робуста ('Ρουβοῦστα) и Монтерегина (Μοντερεγίνε) са станции на този път.[1]

Други селища в провинцията, за чието съществуване през късноантичната епоха има данни, но които не се споменават у Хиерокъл, са: Сексанта (Сексагинта) Приста, днешният Русе, Асемус, днешното Мусалиево при устието на р. Осъм, Теодоропол(?), Сторгозия, местн. Кайлъка до Плевен, Ятрум, днешното с. Кривина, Свищовско, при устието на р. Янтра, Сацидава, между селата Батин и Мечка, Русенско, Трансмариска, днешният Тутракан, Димум, днешното Белене, Тримамиум, днес развалини, западно от Русе, Мелта, днешният Ловеч, Сострa, днешното Ломец, Троянско, Секуриска, днешното с. Черковица, Никополско, Ерите, до с. Долни Близнак, Варненско, при устието на р. Камчия.[2]

Сексанта Приста бил, изглежда, само по-малък град без някакво по-голямо значение. Тук имало обаче епископ, какъвто се споменава в края на IV в. от Сократ. Селището се изброява между укрепените от Юстиниан кастели. Споменава се и във връзка с походите против аварите в края на VI в.[3]

Подобни кратки сведения имаме и за *Секуриска*. И тя била неголям военен център и е укрепявана в VI в. В края на VI в. тя била един от центровете за нападения срещу авари и славяни отвъд Дунав. След края на века тя не се споменава вече.[4]

Едно от малкото селища, които издържали напора на хуните, е *Асемус*. През IV в. се споменава в Notitia Dignitatum. Приск разказва подробно за героичната отбрана на града от местното население. Теофилакт Симоката пък ни е оставил един дълъг разказ за вътрешната уредба на града и за организираната от гражданите отбрана.[5]

В Мизия през VI в. според данни на Прокопий бил построен град, наречен *Теодоропол*. Той се споменава и в края на века във връзка с борбите против аварите, но повече не знаем нищо за него. Не е локализиран. Възможно е обаче под това име да се крие някое по-старо селище, което сега било преименовано и укрепено.[6]

За *Ятрум* знаем твърде малко. Както и споменатите селища, и той лежал на Крайдунавския път. Тук лагерувала конна част. При

---

[1] К. Шкорпил, ИРАИК, 10, 1905, с. 492 и сл.; В. Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 292.

[2] Като изключим Сторгозия, Сострa, Мелта и Ерите, останалите поселения са крепости и кастели по лимеса. Вж. К. Шкорпил, ИРАИК, 10, 1905, с. 444—448.

[3] За Сексанта Приста вж. Fluß, RE, 2, A, 1923, col. 1000, s. v.; Socr., Hist. eccl., 7, 36; Patr. Graeca, 67, p. 821.

[4] За Секуриска вж. Fluß, RE, 2, A, 1923, col. 1000.

[5] За Асемус вж. Tomaschek, RE, 1, 1894, col. 2064, s. v. Anasamus; Prisc., fr. 5, FHG, 4, 74; Theoph. Sim., 7, 3; 8, 6, 7; Theoph., A. M., 6089, разправя същия случай за Нове, и то за 589 г., и Zeiller, Les origines chrétiennes p. 167, приема неговото сведение за по-автентично. Ние се придържаме обаче към данните на Теофилакт Симоката. Срв. още G. Bratianu, Privilèges et franchises municipales dans l'Empire byzantin, Paris /Bucarest, 1938, p. 59 et. s., и правилните критични бележки на Enßlin, BZ, 39, 1939, p. 207—209, който не споделя тезата за „автономните романски общини".

[6] За Теодоропол вж. M. Fluß, RE, 5, A, 1934, col. 1805; Theoph. Sim., 7, 2, 19.

Юстиниан в Ятрум е строено и укрепеният кастел се споменава в края на VI в. от Теофилакт Симоката.[1]

Много важен военен център на брега на Дунав бил *Трансмариска*. През късноантичната епоха тук били разположени военни части и известен брой флотски единици от Дунавската флотилия. Градът имал силна крепост. Пострадал в самия край на III в., той бил укрепяван от Диоклетиан, който го посетил, а също и от Валент и Юстиниан. Тук имало брод за срещулежащия кастел *Дафне*, създаден от Константин Велики. В 366 г. през града минал Валент при войната между него и Атанариховите готи.[2]

Източно от Нове на Крайдунавския път се намирало селището *Сацидава*, където лагерували военни части, укрепявано от Юстиниан. Сацидава се споменава и от Теофилакт Симоката.[3]

За *Димум*[4] и *Тримамиум*[5] знаем само, че в тях имало военни части и че били поправяни от Юстиниан. Други кастели, където също било строено тогава, били:[6] Κυντοδήμου, Τιγάς, Μαξεντίου, τὸ Κυντῶν, Ἀλτηνῶν, Κανδιδιάνα, Σαλτουπύργος, Κουέστρις, Πάλματις, Ἄδινα, τὸ Τιλικίων.

Тегулициум, днешното Ветренско кале, се споменава и като лагер на военна част.[7] На мястото на днешното Кадъкьойско градище, където наскоро бяха разкопани късноантични сгради и бойни кули, се поставя от ТР станцията и кастелът *Нигриниана*. Тук живели войници от крайбрежните войски заедно със своите семейства.[8] *Кандидиана* освен у Прокопий се споменава и като пътна станция. Локализира се при днешното с. Попина, Силистренско(?). Наскоро тук беше разкопано селище с материали от V—VI в.[9]

Във вътрешността на провинцията трябва да се споменат *Сторгозия*, пътна станция на пътя Ескус — Филипопол. Направените малки археологически разкопки разкриха материалната култура на късноантичното селище, което загинало в края на VI в.[10] Особено внимание заслужава една базилика с хубав мозаичен под и надписи. Друга станция бил град *Мелта*, през който освен споменати път минавал и път от Марцианопол през Никополис ад Иструм с посока може би за Монтана. Мелта не се споменава у Прокопий.[1] След Мелта по пътя е следвала *Состра*, спомената само в ТР.[2]

---

[1] За Ятрум вж. Vulić, RE, 9, 1916, col. 804—805; у Ст. Стефанов, Старините по долния басейн на Янтра, София, 1956, с. 9—10, е даден план на градището.

[2] За Трансмариска вж. Polaschek, RE, 6, A, 1937, col. 2171; Patsch, Beiträge, III/1, p. 4.

[3] За Сацидава вж. Proc., De aedif., 4, 11; Theoph. Sim., 7, 13, 9; IA, 222, 1; Vulić, RE, 1, A, 1920, col. 1656, смесва това селище със Сукидава край Дуросторум според Not. Dign., Or., 40, 7, 14. Срв. тук с. 94, бел. 2.

[4] За Димум вж. Patsch, RE, 5, 1901, col. 649.

[5] За Тримамиум вж. Polaschek, RE, 7, A, 1939, col. 155—156.

[6] Вж. Proc., De aedif., 4, 7, p. 131—132.

[7] За Тегулициум вж. M. Fluß, RE, 5, A, 1934, col. 120, s. v. Teglicio.

[8] Вж. С. Георгиева, ИАИ, 18, 1952, с. 272—282.

[9] Вж. Ж. Въжарова, Славяно-българското селище край село Попина, Силистренско, София, 1956, с. 1 и сл. с. 58—59; К. Шкорпил, ИРАИК, 10, 1905, с. 447 и сл. Според нас Кандидиана е ново име на Нигриниана след III в.

[10] За Сторгозия вж. Fluß, RE, 4, A, 1931, col. 73; За находки оттук от IV—VI в. вж. Ю. Трифонов, ИИД, 10, 1930, с. 40 и сл.; К. Вълев, ИБАД, 1, 1910, с. 205 и сл.; ИБАД, 4, 1914, с. 252.

На Черноморския бряг на пътя Одесос—Анхиало—Константинопол било разположено селището *Ерите*. Тук е разкопана значителна базилика и други находки, които достигат според намерените монети до края на VI в.[3] От Одесос излизал и друг клон, който през Марцианопол — Панисос (на р. Камчия) — Скатре — Казалет (днешното Порой, Поморийско) — Анхиало продължавал в посока на Девелт — Константинопол.[4]

По-големи селища, на които не знаем имената, но които можем според археологическите находки да отнесем към късноантичната епоха, са селищата при Войвода, Новопазарско, където е открит много важен надпис от IV в.[5] Тук е открит и един извънредно интересен, но за съжаление много фрагментиран надпис от не съвсем определена епоха (вероятно ранносредновековна). Тук се говори, че имало някакви разрушения, че нещо било възстановено и че тук била въведена някаква войска;[6] при Овчарово (бившето Чобандере), Търговишко, са открити голяма базилика и селище с продължителен живот от късноантичната и средновековната епоха.[7] Голяма вила, чийто живот продължава и през късноантичната епоха и която може би е свързана и с някакво селище, е открита при с. Мадара, Коларовградско.[8] Много дебели зидове от силно укрепена късноантична крепост са открити и разкопани на Момина крепост до Търново.[9]

г) Скития

Тази провинция обхващала днешна Добруджа.[10] Границата ѝ с Долна Мизия не може да се уточни с подробности. Тя почвала източно от Дуросторум, който град оставал в Долна Мизия, и достигала Черно море някъде между Дионисопол, който оставал в Скития, и Одесос, който пък спадал към Долна Мизия.

---

[1] За Мелта вж. Fluß, RE, 15, 1931, col. 590; археологически находки от града и околността са посочени у Г. И. Кацаров, Принос към древната история на Ловчанско, Сб. Ловеч и Ловчанско, 1, 1928, с. 76 и сл.

[2] Срв. В. Аврамов, ИБАД, 4. 1914, с. 231.

[3] Вж. С. Покровски, ИБАИ, 14, 1940/42, с. 252; Шкорпил, МСб, 8, 1892, с. 44. Срв. с. 98, бел. 5.

[4] Срв. освен литературата на с. 98, бел. 5, Иречек, Пътувания, с. 813—814; Бр. Шкорпил, МСб, 4, 1891, 131—142; AEM, 10, 1886, 177 и сл.

[5] Срв. К. Шкорпил, ИРАИК, 10, 1905, с. 57—60. Надписът е издаван многократно. Срв. напоследък у J. Stroux, Eine Hafeninschrift von der Küste des Pontus, SB Akad. Wien, Ph.-hist. Kl., 1949, n. 1. Epigraphische Beiträge, n. 1, S. 1—23.

[6] Вж. В. Бешевлиев, Първобългарски надписи, ГСУИФФ, 31, 1934, с. 144, № 44.

[7] Вж. П. Мутафчиев и Й. Господинов, Базиликата при Чобандере, Търговишко, ИБАД, 7, 1919/1920, с. 15—37.

[8] Вж. Ив. Велков, Сб. Мадара, I, 1934, с. 74 и сл. Сега разкопките са разширени върху открития голям комплекс от постройки от Цв. Дремсизова. Срв. Цв Дремсизова, Паметници на културата и музеи, II, 1957, кн. 2, с. 16—17.

[9] Вж. Ив. Велков, Разкопките на Момина крепост до Търново, ГНМ, 7, 1942, с. 61—71; Старото Търново, Разкопките на Момина крепост през 1942/1943 г., ИПр2, 1945/1946, с. 62—102.

[10] Общо върху историята на Добруджа вж. R. Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja, Bucarest, 1938; La Dobroudja, Connaissance de la terre et de la pensée roumaine, IV, p. 35—454; J. Weiß, Die Dobroudscha im Altertum, Sarajevo, 1916.

Хиерокъл изброява тук 15 града,[1] чието значение през VI в. било голямо: Томи, днешната Кюстенджа, Дионисопол, днешния Балчик, Акре, при днешното с. Нанево до нос Калиакра, Калатис, днешната Мангалия, Истрос, днешния Истрос (бившето Каранасуф), Константина, селище край античния Томи, Залдапа (?), Тропеум, т. е. Тропеум Траяни, днешния Адамклисе, Аксиопол, днешния Хиног при Черна вода, Капидава, днешния Калакьой, Карзиум (Карсос), днешното Хърсово, Трезмис, днешната Иглица, Новиодунум, днешната Исакча, Егисос, днешната Тулча, Халмирис, днешния Разелм.[2]

Главният град на провинцията *Томи* бил значителен търговски център през късноантичната епоха. Тук са открити надписи на малоазийски и египетски търговци, заселени и починали в града. Созомен го нарича „голям и цветущ град". Амиан Марцелин също изтъква значението му. Томи бил голям християнски център, средище на епископ, единствен за цяла Скития. В града имало няколко църкви, а е открит и голям брой късноантични надписи. Томи бил ограден със здрави стени с няколко порти. В самия край на VI в. крепостта могла да издържи цяла зима на обсадата на аварите. Градът бил и голям военен център. За последен път името Томи се споменава в 704 г., което сочи, че градът е преживял нашествията на VI в.[3]

Сведенията ни за *Дионисопол* са по-оскъдни. През IV в. Амиан Марцелин го споменава наравно с Томи и Калатис като един от по-изтъкнатите градове в провинцията. През VI в. градът се споменава у Теофан като селище, пострадало чувствително от наводнение, вследствие на което част от населението загинало. У Прокопий не се споменава.[4]

---

[1] Hier., Synecd., 636,9—637, 1—15.

[2] За градовете в южните области на Добруджа вж. G. Popa—Lisseanu, Cetăţi şi Oraşe greco-romane in noul teritoriu al Dobrogei, Bucureşti, 1921, p. 1 sq.

[3] За Томи вж. Хр. Данов, Западният бряг на Черно море в древността, София, 1947, с. 84 и сл.; В. Иванова, Стари църкви, с. 477—478; Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 26 f.; V. Pârvan, Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist., 37, 1915, p. 419 et s., 432 et s., 447 et s.; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 171 et s.; Amm. Marcell., 27, 4, 12; Sozom., 6, 21; Cod. Iust., 1, 3, 35; Theoph. Sim., 7, 13, 1; Niceph., Op. hist., de Boor, p. 414; Honigman, Le Synecdèmos d'Hiéroclès, ad 637; R. Netzhammer, Die altchristliche Provinz Skythien (Tomis), Strena Buliciana, 1924, S. 397—412; V. Pârvan, Nuove considerazioni sul vescovato della Scizia Minore, Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia, 2, 1924, p. 117—135; Condurachi, Monumenti, p. 34—37; I. Barnea, Quelques considérations sur les inscriptions chrétiennes de la Scythie mineure, Dacia, I, n. s, 1957, p. 267—288 (сбирката от надписи в Studii teologice, II, S. VI, 1954, fasc. 1—2, p. 65—112, не ми беше достъпна). В последните работи са систематизирани всички имена на епископи и ранохристиянски надписи и паметници от провинция Скития.

[4] За Дионисопол вж. Brandis, RE, 5, 1901, col. 1008; O. Tafrali, La cité pontique de Dionysopolis, Paris, 1927; В. Иванова, Стари църкви, с. 478; Хр. Данов, Западният бряг, с. 92. Предава се, че старото име на Дионисопол е Κρουνοί, което не се споменава през IV—V в., но което очевидно се пази в името на днешното с. Кранево. А. Я. Гуревич, ВДИ, 1955, кн, 1, с. 129, предполага,

Освен в споменатия пасаж *Калатис* се споменава само у Прокопий и Хиерокъл без никакви подробности.[1]

Град *Истрос* пострадал твърде много от готските нашествия от средата на III в. и Амиан Марцелин го нарича „някога твърде могъщия град Истрос". Направените през последните десетилетия големи разкопки обаче разкриха, че през V—VI в. градът се разраснал, издигнал се икономически, за което свидетелствува богатата му материална култура. В Истрос са открити сгради — обществени и частни, базилики, улици и пр. Тук било строено както при Анастасий (намерени са тухли с печата му), така и при Юстиниан. Монетите, открити в града, стигат чак до Фока. Истрос е най-добре проученият в археологическо отношение късноантичен град в източнобалканските земи.[2]

Тропеум Траяни бил разрушен от готите в края на III в. По времето на Лициний градът бил изцяло възстановен, както се вижда от строителния надпис (между 18 октомври 315 и 26 юли 317 г.). След това той се развивал добре, достигнал известно благополучие, както се вижда от разкопаните тук четири раннохристиянски базилики. Последните сведения за него са от края на VI в., когато пострадва от аварите.[3]

Град *Залдапа* или *Залдава* просъществувал до края на VI в. Градът бил родно място на известния Виталиан. Залдапа бил укрепяван от Юстиниан. Йоан Антиохийски го нарича „незначително градче" и го поставя в Долна Мизия.[4]

Константиана се споменава едва през VI в., и то само у Хиерокъл, Прокопий и в „Епископските списъци". Името на града под формата Κονσταντιανα се среща и в един старохристиянски надпис. Предполага се, че това селище се намирало съвсем близко до Томи и че неговото име преминало върху града, възникнал на мястото на

че в два надписа, открити в Корик, град в Мала Азия, и публикувани в MAMA, III, № 650, 706, се споменават „преселници от Κροβύνοι в Южна Мизия". Това е възможно, но не е сигурно, защото в № 650 е казано [К]ρουνεστῶν, а в № 706 — Κρώνης, които биха могли да бъдат производни и от други местни имена. Известен е някакъв кастел Ῥόδνις от надпис, намерен във Варна (срв. Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., n. 360). В. Първан смята, че в това име е възможно да се крие името на града Κροβύνοι. Срв. V. Pârvan, Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului dacoroman, Bucureşti, 1911, p. 58. Ние смятаме това мнение за твърде правдоподобно.

[1] За Калатис вж. Vulić, RE, 10, 1919, col. 1610—1612 (късноантичните извори не са дадени); Amm. Marcell., 27, 4, 12; Proc., De aedif., 4, 11; Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 168; O. Tafrali, La cité pontique de Callatis, RA, 1925, I, p. 238—292; В. Иванова, Стари църкви, с. 479.

[2] За Истрос вж. Хр. Данов, Западният бряг, с. 80; В. Иванова, Стари църкви, с. 479; Amm. Marcell., 22, 8, 43. За богатите археологически находки тук вж. V. Pârvan, Histria, Anal. Acad. Rom., Memor. Secţ. istor., 38, 1915/1916, p. 533—732, особ. 700 sq.; Pârvan, l. c., 2, 1923, p. 1—123; Santierul archeologic Histria, Studii şi cercetări, 2, 1951, 1, p. 138—156; 4, 1953, 1/2, p. 99—103; 6, 1955, 3/4, p. 526—541; Histria, Monografie archeologică, vol. I, Bucureşti, 1954, p. 588. E. Condurachi, Dacia, I, n. s. 1957, p. 245 сл.

[3] За Tropaeum Traiani срв. Patsch, Beiträge, III/1, p. 10; V. Pârvan, Cetatea Tropaeum, Bul. Com. Mon. Istor., 4, 1911, p. 1—12; 163—191.

[4] Освен у Хиерокъл Залдапа се среща у Theoph. Sim., 1, 8; 2, 10; 7, 2; Proc., De aedif., 4, 11: Marc. Com. ad a. 512; Ioann. Antioch., FHG, 5, p. 32: τῆς κάτω Μυσίας πόλισμα βραχύ.

стария Томи, име, запазено и досега като Кюстенджа — Konstanța. Името Константиана ни кара да предполагаме, че тук имаме може би работа с град, селище или първоначално кастел, основан при Константин Велики.[1]

При вливането на р. Аксиос в Дунав било разположено селището *Аксиопол*. Градът имал важно военно значение през IV—V в.: тук ставували няколко военни части. Аксиопол имал речно пристанище, от което били открити следи. Намерени са и златни монети от VI в. Прокопий го споменава като поправен и укрепяван през VI в. В ранохристиянската литература Аксиопол също се споменава. Тук наблизо имало кастел, наречен на името на някакъв местен мъченик — св. Кирил.[2]

Край днешното Хърсово бил разположен *Карзиум*, селище, споменавано много рядко. Като военен център се споменава във Notitia Dignitatum. Тук било също строено през VI в.[3]

На пътя между Аксиопол и Трезмис при днешното Калидава било разположено селището *Капидава*. Тук имало военни части. Не се споменава у Прокопий, но посочването му у Хиерокъл сочи, че значението му през VI в. не било изчезнало.[4]

Един от големите военни центрове в провинция Скития бил *Трезмис*. Тук лагерували няколко военни части. Крепостните му стени са поправени при Юстиниан. Вътре в крепостта били открити три базилики, които се датират към VI в.[5]

Голям град в Скития бил и *Новиодунум*. Той притежавал значително речно пристанище и тук Валент преминал реката по мост от кораби през 369 г., тъй като Дунав по тия места е по-проходим. Силният гарнизон на селището бил обусловен от нуждите да се контролира по-добре областта на днешна Бесарабия, където през IV в. били разположени готите. През града минавал Крайдунавският път, а оттук излизал и път за Марцианопол. В града са издадени няколко указа на Диоклетиан и Валент по време на техния престой тук; Новиодунум се споменава по време на хунските нашествия, споменава се също у Йорданес. През VI в. бил укрепяван от Юстиниан.[6]

Освен в итинерарите *Акре* се споменава като силна крепост и по време на Виталиановия бунт (началото на VI в.).[7]

---

[1] За Константиана вж. Brandis, RE, 4, 1901, col. 959 sq., Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 170; Tocilescu, Neue Inschriften aus Rumänien, AEM, 15, 1891, S. 30, n. 63.

[2] За Аксиопол вж. Tomaschek, RE, 2, 1896, col. 2628; Netzhammer, Chritsliche Altertümer, S. 113 f.

[3] За Карзиум вж. Patsch, RE, 3, 1899, col. 1616; Proc., De aedif., 4, 11; Byzantion, 12, 1937, p. 459.

[4] За Капидава вж. Patsch, RE, 3, 1889, col. 1510.

[5] За Трезмис вж. A. Betz, RE, 7, A, 1939, col. 591—596; s. v. Troesmis: Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 129; В. Иванова, Стари църкви, с. 482.

[6] За Новиодунум вж. Polaschek, RE, 17, 1937, col. 1191—1194, Netzhammer, Christliche Altertümer, p. 188.

[7] За Акре вж. Marc. Com. ad a. 515; Ioann. Antioch., FHG, 5, p. 33. O. Tafrali, La cité pontique de Dionysopolis, Paris, 1922, p. 59—61.

Егисос лежал на крайдунавския път. Бил средище на военни части и се споменава между укрепените от Юстиниан крепости.[1] *Халмирис*, също военен център, бил поправян през VI в. В края на VI в. се споменава от църковните историци Филосторгий и Никифор Калист като място за изгнание на заточени от църквата. Градът бил често обект на нападения от страна на намиращите се наблизо варвари.[2]

Други селища, които не се споменават у Хиерокъл, но за които има данни, че са съществували през късноантичната епоха, са: Циус, Берое, Бизоне, Салици, Салсовия, Улметум, Сукидава, Ивида.

Циус бил разположен на Крайдунавския път близо до Карзиум. Тук бил построен кастел през 368—369 г. при личното присъствие на Валент. Строежът е описан подробно от Темистий, а запазен е и строителният надпис към този строеж. В Notitia Dignitatum Циус е посочен като лагер на военна част.[3] *Берое* се споменава само в итинерарите и в Notitia Dignitatum.[4] При днешната Каварна бил разположен *Бизоне*, споменат само в итинерарите. Тук е открит един надпис, от който се вижда, че в селището имало църква на името на Козма и Дамян.[5] Град *Ивида* се споменава само у Прокопий. Развалините му се търсят при с. Слава руса (Северна Добруджа). Тук били открити следи от много голяма триапсидна трикорабна базилика с подова мозайка.[6] В Северна Добруджа се намирало укрепеното селище *Салици*, което се споменава у Амиан Марцелин като място на сражение между готи и римляни. Салици било пътна станция. Селището било разположено на 26 мили от Истрос.[7] На 17 мили от последното селище в посока към Халмирис и Салсовия се поставя пътната станция Vale Domitiana.[8] Тази *Салсовия* се споменава само като лагер на военни части. Известен е един надпис, издигнат от едно vexillatio по времето на Лициний, (322 г.), в който името на селището е дадено като castris Salsoviensibus.[9]

Едно голямо селище през римската епоха (след Траян) било *Улметум*. Макар и западнало, животът може да се проследи по малко данни чак до началото на VI в., когато съвсем се обезлюдява и според Прокопий от него останало само името. Юстиниан обаче изпратил тук войски, които възстановили селището, снабдили го с дебели стени и се поселили в него. Запазен е строителният надпис на това военно поделение, а и направените големи разкопки тук разкриха значителна материална култура от VI в. и земеделския бит на местното население. Градът е издържал аварски обсади. Многобройни монети от Юстин до Маврикий дават хронологичните рамки на неговото второ кратко съществуване. След 600 г. изчезват данните за него.[1]

---

[1] За Егисос вж. Tomaschek, RE, 1, 1894, col. 477, s. v. Aegyssus.

[2] За Халмирис вж. Keune, RE, 1, A, 1920, col. 1990—1991, s. v. Salmorudis. Proc., De aedif., 4, 7; Patsch, RE, 7, 1912, col. 2878—2879, s. v. Halmyris. Селището се споменава в агиографската литература. Срв. още C. Moisil, Unde a fost vechiul Halmyris, Bulet. comis. monum. istor., 3, 1910, p. 93—94.

[3] За Cius срв. Patsch, RE, 3, 1899, col. 2624; В. Велков, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 256—258.

[4] За Берое вж. Oberhummer, RE, 3, 1899, col. 307, n. 4.

[5] За Бизоне вж. Brandis, RE, 3, 1899, col. 551; AEM, 10, 1886, p. 187; Kalinka, Ant. Denkm. in Bulgarien, p. 196, n. 233; Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 172.

[6] Proc., De aedif., 4, 7; В. Иванова, Стари църкви, с. 483.

[7] За Ad Salices срв. Amm. Marcell., 31, 7, 5; IA, 227, 1.

[8] IA, 226, 5.

[9] За Салсовия вж. Vulić, RE, 1, A, 1920, col. 2012; Netzhammer, Christliche Altertümer, p. 19. Студията на V. Pârvan, Salsovia, Convorbiri Literare, 40, 1906, не ми беше достъпна.

Всички градове и селища в правинция Скития били свързани с път, който преминавал покрай Дунав, делтата и покрай черноморския бряг се спускал към Одесос. Тук остават да се отбележат само *Сукидава* — между Дуросторум и Аксиопол, — името на което селище се среща и в надпис от император Аврелиан,[2] и *Диногеция*, днешната Бисерикуца, пътните станции Timogitia (?), Trissa, Tirissa, може би еднаква с Акре. Извършените в Диногеция разкопки разкриха голяма материална култура от VI в. У Прокопий обаче не се споменава.[3]

Характерно за градовете и селищата в Скития е, че те са разположени главно покрай Дунав и Черно море съобразно възможностите за поминък на местното население. От вътрешността ни са известни само няколко града: Тропеум Траяни, Залдапа, Улметум, Салици. Поселенията в Скития обаче били същевременно и центрове на богати земеделски области. Докато сведенията ни за тия селища през първите три века са по-обилни, след Диоклетиан те намаляват, обаче не изчезват въпреки честите варварски нашествия. Така Созомен отбелязва, че в началото на V в. в Скития имало „много градове, села и кастели", факт, който пролича и от поименното изброяване на тия селища.[4] Имената на много други кастели и села, които били укрепени през VI в., са дадени у Прокопий за съжаление общо за провинциите Долна Мизия и Скития, така че не навсякъде може да се разграничат кастелите между двете провинции. Ние ще ги дадем според реда им у Прокопий.[5] Покрай Дунав според него били разположени: Ἑρκούλεντε, Σκατρῖνα, Δεονίανα, Λιμώ, Βέδιγις, Ἀρῖνι, Ζικίδεβα, Σπίβυρος, Πόλις Κάστελλον, Κιστίδιζος, Βαστέρνας, Μέταλλος, Βηρίπαρα, Σπαθιζός, Μαρκέρωτα, Βόδας, Ζισνούδεβα,

---

[1] За Улметум вж. V. Pârvan, Cetatea Ulmetum, Anal. Acad. Rom., Mem. sect. istor., 34, 1912, p. 497—607; 36, 1913/1914, p. 245—420; 37, 1914/1915, p. 265—304.

[2] За Сукидава вж. IA. 224, 1; Proc., De aedif., 4, 7; Not. Dign., Or., 39, 12. Трябва да се отбележи, че имало три селища с име Сукидава в разглежданите от нас области: Сацидава в Долна Мизия между Нове и Тримамиум; Сукидава в Дакия и Сукидава в Скития до Дуросторум. Срв. Латински извори, I, с. 16, бел. 12.

[3] За Диногеция вж. Patsch, RE, 5, 1905, col. 654, s. v. Dinogetia. За археологическите разкопки срв. публикациите: Santierul archeologic Garvăn — Dinogetia, Studii şi cercetări, 2, 1951, p. 1, 19 sq.; 3, 1952, p. 349—418; 6, 1955, 3/4, p. 713—723.

[4] Sozom., Hist. eccles., 6, 21 (Patr. Graeca, 67, col. 1344): Τοῦτο δὲ τὸ ἔθνος (провинция Скития. — В) πολλὰς μὲν ἔχει καὶ πόλεις καὶ κώμας καὶ φρούρια.

[5] Proc., De aedif., 4, 11, p. 147, 54 sq. Ние изпускаме имената на селищата, на които вече се спряхме.

Τουρούλης, Ἰουστινιανούπολις, Θερμά, Γεμελλόμουντες, Ἀσίλβα, Κούσκαυρι, Κούσκουλι, Φοσσᾶτον, Βισδίνα, Σκυθικάς, Γραφώ, Νονώ, Ῥεσιδίνα, Βασσίδινα, Βελεδίνα, Ῥουβοῦστα, Δινισκάρτα, Μοντερεγῖνε, Βέκις, Ἀλτίνα, Μαυροβάλλε, Τίγρα, Σκεδεβά. Споменатата на седмо място Ζικίδεβα, изглежда, че е посочената Сацидава в Долна Мизия, станция на Крайдунавския път. По-нататък Прокопий допълва, че „във вътрешността“ се намирали поправените и укрепени от Юстиниан Κοπούστορος, Βεργινασώ, Τιλλιτώ, Ἀγκυριανά, Μουριδεβά, Ἴτζης, Καστελλόνοβο, Παδισάρα, Βισμαφά, Βαλεντινιάνα, Γρατίανα, Πρέϊδες, Ἀργαμώ, Παυλίμανδρα, Τζάσκλις, Πούλγρα Θεοδώρα, Κρέας, Κατασσοῦ, Νίσκους, Νοβεϊουστινιανά, Πρεσιδίω, Ἐργαμία.

В *Грациана*[1] имало военен гарнизон. Името му, както и името на *Валентиана*, сочи ясно, че тук имаме работа с кастели, издигнати по време на Валентовите строителни мероприятия, споменати у Темистий.[2] Πρεσιδίω твърде много напомня споменатия само у Клавдий Птоломей град в Тракия[3] Πραισίδιον.

Останалите земи между Стара планина, прохода Суки (Траянови врата), Пирин, Егейско море, Мраморно море, Константинопол и Черно море се разпределя между четирите провинции от диоцеза Тракия: Хемимонт, Европа, Родопа и Тракия.

д) Хемимонт

Провинцията била управлявана от praeses, чието седалище било в Адрианопол. Името на един такъв praeses ни е известно за 535 г. — Агерохий.[4]

Според Хиерокъл[5] Хемимонт освен Адрианопол обхващал и териториите на градовете Анхиало, днешното Поморие, Девелт, днешното с. Девелт, Бургаско, Плотинопол, днес при Димотика Τζοίδης (?). Границата на Хемимонт с Мизия вървяла по Стара планина, с Тракия — по р. Тунджа или малко западно от реката. Град Диоспол оставал в Тракия,[6] а Бурдипта, днешното Момково, Свиленградско — в Хемимонт. Областта на днешното с. Новоселец, източно от с. Раднево, по времето на Константин Велики и неговите синове спадала в територията на Августа Траяна — Бероя, следователно в Тракия.[7] Това ни дава един опорен пункт за границата между Хемимонт и Тракия, а именно че границата тук минавала източно от споменатата област. На югозапад Хемимонт обхващал областта на Адрианопол и Плотинопол. Границата пресичала р. Хеброс някъде южно от Плотинопол и оттук вероятно вземала източна посока по р. Еркене, минавала западно от Бергуле, днешния Люлебургаз, и Виза и оттук стигала до брега на Черно море.[8]

---

[1] За Грациана вж. Not. Dign., Or., 39, 27; Proc., De aedif., 4, 11.

[2] Вж. В. Велков, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 258.

[3] Ptolom., 3, 11, 7.

[4] Nov. Iust., 32, Praef.

[5] Hier., Synecd., 635, 9—14.

[6] Hier., Synecd., 635, 8.

[7] Proc., De aedif., 4, 11. Срв. Д. П. Димитров, ГНМ, 6, 1932/1934, 132. Според един надпис, намерен тук.

[8] Границата между Хемимонт и Европа е дадена сполучливо от Д. П. Димитров, ИБАИ, 8, 1934, с. 139.

пътя, преди той да навлезе в пределите на провинция Европа.[1] През Хемимонт този път минавал през Бурдипта — Дафабе — Адрианопол — Нике — Буртудизум.[2] *Бурдипта*, или Борция, както се споменава в Пътуването на Александър Римски, се локализира при с. Момково, Свиленградско. Прокопий го споменава като укрепено място през VI в.[3]

През Хемимонт минавал и пътят от Марцианопол през Анхиало за Константинопол. На клона, който от Девелт през Нике — Остудизум се свързвал с Централния път, се намирали пътните станции и селища *Садами* и *Тарподизум*.[4] Другият клон, който вървял по брега в Долна Мизия и Хемимонт, минавал през селищата Дионисопол — Герания — Одесóс — Ерите — Темплум Йовис — Месемврия — Анхиало — Созопол — Тера — Перонтикон — Салмидесос и оттук през Европа за Константинопол.[5]

В Хемимонт според Прокопий били поправени и възстановени следните кастели:[6] Ζημάρχου, Κηριπάρων, Καπιβόνων, τὸ Οὔκου, Ἀντωΐνον, Γεσιλαφοσσάτον, Χεροῖνον, Προβίνου, Τοῦ ἁγίου Θεοδώρου, Βουρδέπτω, Ῥακούλη, Τοῦ ἁγίου Ἰουλιανοῦ, Τζιταετοῦς, Βηλαστόρας, Γετρίνας, Βρέδας, Βῆρος, Θωκύωδις, Βία, Ἀναγογκλί, Σούρας, Αὐθιπάρου, Δορβᾶς, Σαρμαθών, Κλεισοῦρα, Ἱλαπάναι, Θρασαρίχου, Βαῖκα, Χρύσανθος, Μαρκέρωτα, Ζδεβρήν, Τοῦ ἁγίου Θεοδώρου, Ἄσγαρζος, Βουρτούδγιζ, Ταυρόκωμον, Νίκη, Καβοτούμβα, Δείξας, Γητριστάους, Δέβρη, Προβίνου, Κάρβερος, Τηεσιμόντη, Ἀσγίζους, Δαλάταρβα, Θεοδωρούπολις, Τζυειδῶν, Τζοντολέγων, Βασίβουνον, Μαρκιανόν, Κυρῖδανα, Βεχοῦλι.

На всички тия кастели знаем само имената. Един друг кастел, на име Ἄνσινον, се споменава в областта на Адрианопол.[7]

Между по-значителните селища, чието име не знаем, но където са открити късноантични находки, ще трябва да споменем това при с. Маточина (бившето Фикел), където има значителни останки от кула. Подобни селища, но с по-малко находки има и други в областта на днешния Свиленград.[8]

---

[1] За Буртудизум вж. Oberhummer, RE, 3, 1899, col. 1071; също и Д. П. Димитров, ИБАИ, 8, 1934, с. 134.

[2] IB,569, 1 sq.; IA,137,2 sq. Срв. за тази част от пътя К. Иречек, Военният път от Белград за Цариград, БИБ, 4, 1931, кн. 4, с. 37 и сл.

[3] За Бурдипта вж. Oberhummer, RE, 3, 1899, col. 1061; Д. П. Димитров, ИБАИ, 8, 1934, с 131.

[4] Вж. Oberhummer, RE, 4, A, 1931, col. 2343, s. v. Targodizo. Селищата се споменават само в итинерарите.

[5] Вж. TP, Miller, Itineraria Romana, 1, 1916, col. 513 sq. За този път вж. К. Иречек, Военният път от Белград за Цариград, БИБ, 4, 1931, кн. 4, с. 106—108; Бр. Шкорпил, Североизточна България в географическо и археологическо отношение, МСб, 8, 1892, с. 36 и сл. За части от този път вж. В. Бешевлиев, СпБАН, кн. 71, 1950, кл. ист.-фил., с. 212—218; Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 292—295. За пътищата в Хемимонт и Европа срв. Г. п. Аянов, Стари пътища и селища край тях през Странджа и Сакар, ИБАИ, 15, 1946, с. 94—113; Jireček, AEM, 10, 1886, S. 161 f.

[6] Proc., De aedif., 4, 11, p. 146, 39 sq.

[7] Theoph. Sim., 1, 7, 5.

[8] Ив. Велков, ГНМ, 5, 1926/1931, с. 185.

е) Европа

Провинцията обхващала днешна Югоизточна Тракия, брега на Мраморно море и Галиполския полуостров. Западната ѝ граница с Хемимонт и Родопа е установена вярно: западно от Виза, между Буртудизум и Аркадиопол, източно от Енос и Кипсела. Тук границата според IB,602,1 минавала между Зезутера и Сирогелис. Ние предполагаме, че от Бергуле границата следвала р. Еркене и оттук по един от десните ѝ притоци — Хайроболдере (?) — стигала до споменатите станции.

Провинция Европа била подчинена на consularis и имала 14 града: Селимбрия (известен през V в. и като Евдоксиопол), Хераклея (старият Перинт), Аркадиопол (старият Бергуле), Бизия (днешната Виза), Панион, Орной, Ганос, Калипол, Моризос, Силтика, Санадия, Афродизиада, Апри, Койла (Цела).[1]

Независимо от малките си размери Европа имала твърде много градове, което е във връзка със съживяването на старите селища по крайбрежието на Мраморно море след превръщането на Константинопол в голям търговски и консумативен център.

Евдоксиопол, главният град на провинция Европа, както съобщава Сократ, е преименованата Селимбрия. Този акт бил извършен в чест на жената на Теодосий II, известната Евдоксия. По този повод се споменават ергастериите в града. Градът се споменава от Амиан Марцелин в края на IV в., а от началото на V в. датират три указа, издадени в града. Евдоксиопол бил укрепяван от Юстиниан, но Прокопий го съобщава под старото му име Селимбрия, под което име се среща и в Епископските списъци. Тук са открити много антични и средновековни надписи.[2]

Най-големият град в провинцията бил обаче *Хераклея*, по-старият Перинт, споменаван много често в литературните извори на късната античност. Бил е важен търговски, политически и икономически център и заемал едно от първите места в източнобалканските земи. След Диоклетиан тук имало още монетарница и държавна тъкачна работилница (gynaeceum). Градът бил една от резиденциите на Диоклетиан. Тук имало големи обществени сгради, между които особено място заема дворецът, поправян по-късно и при Юстиниановите строежи в града. Градът имал добро пристанище, здрави крепостни стени. Преживял е всички смутни времена на IV—VI в. и не е бивал превземан никога. В средновековието играе също така важна роля.[3]

Старият град Бергуле след началото на V в. бил преименован на *Аркадиопол*, днес Люлебургаз. През IV в. итинерарите го отбелязват под старото му име. Теофан пише, че градът бил построен от Аркадий в 395 г., докато Кедрен твърди, че това направил Теодосий. Изглежда, че и в двата случая се касае главно за поправки на крепостните стени при преименованието на града. Градът бил превзет от Атила в 441 г., но не бил разрушен, защото в 473 г. Теодорих обсажда наново Аркадиопол. Здравите стени на града издържали обсадата и той бил превзет чрез глад. В средата на V в. край града се заселили руги. Градът не се отбелязва между поправените крепости от Юстиниан, но продължава да се споменава и през средновековието.[1]

---

[1] Hier., Synecd., 632, 1—634, 3.

[2] За Селимбрия вж. Oberhummer, RE, 2, A, 1923, col. 1324—1327, s. v. Selymbria; Socr., Hist. eccl., 7, 36; Cod. Theod., 15, 42, 1; 12, 1, 182; 9, 40, 23; Dumont—Homolle, Mélanges, p. 366 et s.

[3] За Хераклея вж. Oberhummer, RE, 19, 1938, col. 802—813, s. v. Perinthos; Oberhummer, RE, 8, 1913, col. 429, n. 7 (непълни). За мястото на града в агиографската литература вж. Delehay, Anal. Bollandiana, 31, 1912, p. 252—254; В. Велков, Сб. Д. Дечев, 1958, с. 732 сл. За града през IV—VI в. вж. L. Robert, Cahiers arch., 8, 1956, p. 28 et s., 33 et s.

Бизия, днешната Виза, в античността бил голям тракийски град, център на племето асти. След III в. се споменава рядко. Тук бил заточен Евстатий, един от видните църковни дейци от годините на Валент. Областта между Бизия и Аркадиопол била заселена с руги, както посочихме. У Прокопий не се споменава, но е продължил да съществува и през средновековието.[2] *Панион* днешният Панизо, бил пристанище на Мраморно море. Споменава се само у Амиан Марцелин, обаче тук са намерени извънредно много късни надписи от IV—V в. — важно доказателство за интензивен живот на селището. През 536 г. се наричал за известно време Теодосиопол. Намерените и след VI в. надписи, както и отбелязването му в Епископските списъци разкриват съществуването му и през средновековието. Градът не е бил превземан от готи и хуни.[3]

Южно от Панион било пристанищено *Ганос*. Освен у Хиерокъл споменава се само в Епископските списъци.[4] Град *Калипол* до дн. Галиполи е селище още от предримската епоха. В 324 г. край града била разбита флотата на Лициний. У Амиан Марцелин се споменава като един от изтъкнатите в провинцията градове през IV в., а и през VI в. неговото значение не намаляло. Така според Прокопий Калипол получил крепостни стени едва при Юстиниан, който построил тук големи складове за жито и вино. Описание на околността на града ни дава Агатий. Той изтъква нейната красота, която контрастирала със самия град, където нямало нищо забележително. Околността на Калипол била добре залесена и богата с изобилна вода. Благодарение на доброто напояване земята била много плодородна и давала добри реколти. През Калипол минавал пътят, отклонение от Виа Егнация, през Галиполския полуостров за Мала Азия.[5]

---

[1] За Бергуле вж. Oberhummer, RE, 3, 1899, col. 293, s. v. Bergule; Hirschfeld, RE, 2, 1896, col. 1156 f.; Dumont—Homolle, Mélanges, p. 366, n. 62^{a4}; К. Иречек, Военният път, БИБ, 4, 1931, кн. 4, с. 39.

[2] За Бизия вж. Oberhummer, RE, 3, 1899, col. 552, s. v. Bizye; Socr., Hist. eccl., 4, 15 (Graeca, 67, p. 499); Sozom., Hist. eccl., 6, 13 (Patr. Graeca, 67, 1328); Jord., Get., 266; Not. episcopatuum, s. v.

[3] За Панион вж. J. Schmidt, RE, 18^2, 1949, col. 601, n. 2, s. v. Panion. Надписите са издадени у Dumont—Homolle, Mélanges, p. 409—419; p. 434, n. 100^r. За Панион, който за известно време се наричал Теодосиопол, вж. Jones, The Greek City, p. 381, n. 34, въз основа на Mansi, Collectio, 8, a. 536, 974b.

[4] За Ганос вж. Oberhummer, RE, 7, 1912, col. 708.

[5] За Калипол вж. Oberhummer, RE, 10, 1919, col. 1659, n. 4; Agath., 5, 12.

На границата между Галиполи и континента била разположена *Афродизиада*, старо тракийско селище. Градът просъществувал през цялата антична епоха и бил укрепяван от Юстиниан. През VI в. градът пострадал от наводнение.[1] *Апри*, римска колония от I в., е изтъкнат от Амиан Марцелин като немалък град и е поставен заедно с Перинт на една плоскост. Апри бил кръстопътен център, средище на епископ и като добре укрепен издържал варварските нашествия. Споменава се след VI в. като Теодосиопол. Селището се локализира край днешния Инеджик.[2]

Последният отбелязан град у Хиерокъл е *Койла* (Цела). Споменава се и от Амиан Марцелин през IV в. Освен у този автор селището е известно и от Епископските списъци и итинерарите. Локализира се при днешния Килиа, северно от Мадит. У Прокопий не се посочва.[3]

Нерешена остава проблемата за *Флавиопол*. Според Плиний Флавиопол бил преименованата Койла. Градът се споменава от първите векове на н. е. в няколко надписа. Според L. Robert това не може да бъде Койла. Той смята, че другият град се е намирал някъде в Херсонес, но въпросът за локализирането остава открит.[4]

За останалите споменати у Хиерокъл селища имаме съвсем откъслечни данни. *Орной* до днешния нос Карабурун е известният от Корнелий Непот кастел Bornos. Той се споменава и в съборните акти.[5] *Моризос*, вероятно до днешното Чаталтепе, не се споменава никъде другаде през IV—VI. в.[6] За *Силтика* се предполага, че е днешният Силтикьой. В други извори не се споменава.[7] За *Савсадия* е изказано предположение, че е идентична с Афродизиада. Известни са няколко епископа оттук през IV—V в.[8]

Селища, неизброени у Хиерокъл, но за които се знае от другаде, че са съществували, са Редест, Атирас, Циралум, Мадит, Елеунт, Киберис, Херайон, Филеа, Друзипара.

Редест, днешният Родосто, е старата гръцка колония Бизанте. Под това име градът е известен до края на предхристиянската епоха. Името Редест се появява едва от IV в. и градът има не малка роля във византийската държава. През IV—V в. Редест бил значителен търговски център. Укрепяван е от Юстиниан.[1] *Атирас* бил разположен на едноименната река между Селимбрия и Константинопол на Централния път. Споменава се у Амиан Марцелин. Селището е било благоустроявано при Юстиниан, а се споменава и във връзка с похода на Заберган през 558 г., когато той достигнал стените на Константинопол. Споменава се и след VI в. Така Свида го отбелязва като „село в Тракия“ под името Мелантиада. Известно е, че през късноантичната епоха тук имало императорска вила — Мелантиада. Оттук името преминало и върху селището. До Атирас Юстиниан построил кастел, който местните жители наричали Ἐπισκοπεία, подробно описан от Прокопий. Кастелът бил построен от Юстиниан с някакви нововъведения в укрепителната система.[2] Град *Мадит* се споменава само у Георги от Кипър и в Епископските списъци.[3] Стара гръцка колония е и *Елеунт*, разположен на южния бряг на Тракийския Херсонес. Крепостните стени на града били поправяни през VI в.[4] За *Сестос* срещу Абидос знаем само, че е укрепяван при Юстиниан. Името му се споменава и у Агатий.[5] Наблизо бил разположен градът *Киберис*, за който знаем по данни на Прокопий и Агатий. Тук били построени бани, странноприемници, голям брой сгради, а и самият град бил укрепен.[6] По-навътре от брега на главния път за Константинопол на мястото на днешното Чорлу бил разположен Τζουρούλλος (Цурулон, Циралум), просъществувал и след VI в. В късноантичната епоха се споменава извънредно много: в итинерарите, у Прокопий, в Пътуването на Александър Римски, от Теофан, Теофилакт Симоката и др. Градът бил добре укрепен и издържал една тежка обсада на аварите в края на VI в.[7]

---

[1] За Афродизиада вж. Wilhelm, RE, 1, 1894, col. 2726; E. Honigmann, Pour l'Atlas byzantin, Byzantion, 11, 1936, p. 556—558.

[2] За Апри вж. Hirschfeld, RE, 2, 1896, col. 272; Amm. Marcell., 27, 4, 12; Not. Episc., App. 1, 16; Proc., De bello Gothico, 8, 27, 8; Jones, The Greek City, p. 61, 64, 83: L. Robert, Hellenica, 5, p. 42, n. 4; Honigman, Le Synecdèmos d'Hiéroclès, p. 12 ad Hier., 634, 2.

[3] За Койла вж. Oberhummer, RE, 11, 1922, col. 1048—1049. n. 3; L. Robert, Hellenica, 5, 1948, p. 44 et s., 47, n. 6.

[4] L. Robert, Hellenica, 5, 1948, p. 39 et s.

[5] Вж. Honigman, Le Synecdèmos d'Hiéroclès, p. 12; Acta Conc. Oecum., 1, vol. 12, p. 122, 30; Tomaschek, SB, Akad. Wien, Ph-. hist. Kl., 113, 1886, p. 338.

[6] За Моризос вж. Oberhummer, RE, 15, 1931, col. 1035; Honigman, Le Synecdèmos d'Hiéroclès, p. 12.

[7] За Силтика вж. Honigmann, Le Synecdèmos d'Hiéroclès, p. 12; Jones, The Cities, p. 25.

[8] За Савсадия вж. E. Honigman. Pour l'Atlas byzantin, Byzantion, 11, 1936, p. 556—558.

Друзипара, разположен при днешния Караџиран, имал силна крепост. Градът се споменава често по време на аварските нахлувания в Тракия. Бил пътна станция на Централния път. Известен е и с мъченичеството на Александър Римски.[8] Филеа се споменава освен в итинерарите още и у Зосим.[9] По Вия Егнация са отбелязани следните пътни станции, някои от които се срещат само в IA:

---

[1] За Редест вж. Oberhummer. RE, 3, 1899, col. 500—501, s. v. Bizanthe; Proc., De aedif., 4, 9; Robert, Hellenica, 5, 1948, p. 54—55.

[2] За Атирас вж. Oberhummer, RE, 2, 1896, col. 2074; Amm. Marcell., 22, 8, 8; Proc., De aedif., 4, 8; Agath., 5, 14—20; Suid. s. v. Melanfias; Not. episcop., 3, 68; 13, 58.

[3] За Мадит вж. Lenk, RE, 14, 1930, col. 204; Robert, Hellenica, 5, 1948, p. 45, n. 2; Not. episc., s. v. Maditos.

[4] Oberhummer, RE, 5, 1901, col. 2227—2228, n. 5; Proc., De aedif., 4, 9.

[5] За Сестос вж. Proc., De aedif., 4, 10; Agath., 5, 12.

[6] За Киберис вж. Proc., De aedif., 4, 10; Agath., 5, 12.

[7] За Цурулон вж. Oberhummer, RE, 7, A, 1948, col. 2012, s. v. Tzurulon.

[8] За Друзипара вж. Oberhummer, RE, 5, 1901, col. 1741—1742; Д. П. Димитров, ИБАИ, 8, 1934, с. 135.

[9] Пасажите, в които се споменава това селище, което съществувало и след VI в., са дадени у G. Seure, RA, 1912, II, p. 331, n. 6; срв. Zos., 1, 34; Steph. Byz., s. v.; Geogr. Rav., 4, 7.

Зезутера — Апри — Бедизум — Мокасура — Херайон[1] — *Дауниотихос — Селимбрия — Калум — Атирас — Константинопол.* По Централния път ще отбележим: *Уризиум — Наркум — Друзипара — Типсум — Беодизум — Хераклея.*[2] На брега на Черно море се намирал *Салмидесос*, днешната Мидия.[3] Прокопий най-после споменава, че в провинция Европа Юстиниан укрепил *Лидика* и *Елея.*[4]

ж) Родопа

Провинцията обхващала Родопите, долното течение на р. Хеброс (Марица) и долината на р. Нестос (Места). В източната си част обхващала градовете Енос и Кипсела, а границата с Европа според IB,602,1—602,3 минавала между Зезутера и Сирогелис. На юг границата била Егейско море между устието на р. Нестос и Тракийския Херсонес. Западната граница не е съвсем ясна, но общо може да се каже, че минавала по долината на р. Нестос и билото на Пирин, като градовете Топир и Никополис ад Нестум оставали в Родопа. Северната ѝ граница, т. е. границата ѝ с Тракия, не може да се определи с точност. Тя минавала някъде по северните възвишения на Родопите.

Хиерокъл изброява седем града, които по негово време са имали известно значение: Енос, Максимианопол, Траянопол, Маронея, Топир, Никополис ад Нестум, Кереопиргос.[5]

Главният град на провинцията бил *Енос*, разположен при днешния Енос на устието на Хеброс (Марица). Значението на града като административен и търговски център е подчертано у Амиан Марцелин и Агатий. Крепостните стени на града били поправени от Юстиниан.[6]

Старият град Порсуле бил преименован в началото на IV в. на *Максимианопол.* Градът бил разположен северно от Маронея на пътя Тесалоника — Хераклея. Амиан Марцелин го сочи като голям град. При Юстиниан тук било строено твърде много.[7] Близо до устието на Хеброс бил построен от Траян градът *Траянопол* на мястото на стария град Дориск. Оттук излизал пътят, който през Апри и Калипол водел за Мала Азия през Дарданелите. Градът се споменава често в агиографската литература.[8]

След Енос и Максимианопол Амиан Марцелин споменава на трето място като един от големите градове в Родопа *Маронея.*

---

[1] За Херайон вж. Robert, Hellenica, 5, 1948, p, 36, n. 2. Срв. IB, 601, 7: mutatio Aerea.

[2] Срв. Miller, Itineraria romana, 1, 1916, p. 515 et s.; К. Иречек, Военният път от Белград за Цариград, БИБ, 4, 1931, кн. 4, с. 38—41.

[3] Срв. Miller, Itineraria romana, 1, 1916, p. 514.

[4] Proc., De aedif., 4, 11, p. 145, 18—19.

[5] Hier., Synecd., 634,4—635, 1—2.

[6] За Енос вж. Hirschfeld, RE, 1, 1894, col. 1028, n. 1; Amm. Marcell., 27, 4, 13; Proc., De aedif., 4, 11; Agath., 5, 22.

[7] Amm. Marcell., 27, 4, 13; Proc., De aedif., 4, 11, 10.

[8] За Траянопол вж. Oberhummer, RE, 5, 1901, col. 1566, s. v. Doriscos; RE, 6, A, 1937, col. 2082—2085, s. v. Thraianopolis; Dumont—Homolle, Mélanges, p. 224. За мястото на Траянопол в агиографията вж. у Delehay, Anal. Boll., 31, 1912, p. 254.

Градът се споменава в Епископските списъци, но не е отбелязан в изброените от Прокопий селища.[1]

Близо до устието на Нестос бил разположен *Топир*. В началото на VI в. градът бил превзет от славяните и пострадал чувствително, обаче не бил разрушен и продължавал да се развива. Прокопий описва подробно местоположението на града и построените укрепления и градски стени.[2] *Никополис ад Нестум* е единственият античен град по средното и горното течение на Нестос. Останките от града личат и сега при с. Заграде на 2 км североизточно от гр. Гоце Делчев (бившия Неврокоп). Градът бил епископски център. Оттук е известен и един епископ — Поликарп, който бил преместен от Сексанта Приста. Всред останките е открита базилика с мозайка. Градът продължил да съществува и след VI в.[3] По време на готските нападения Евнапий съобщава, че град Никопол не можал да запази землището си от разрушение и не разчитайки на никаква помощ, сключил договор с тях.[4] Това сведение се отнася понякога към Никополис ад Иструм.[5] Ние се придържаме обаче към мнението на тия, които отнасят споменатото известие към Никополис ад Нестум. Това е много по-вероятно, като не се забравя, че Никополис ад Нестум действително бил откъснат от другите гарнизони на Тракия и не можал да разчита на бърза помощ. Известно е, че имало само един път между този град и Филипопол, който единствено свързвал града с другите части на Тракия.[6]

За *Кереопиргос* ще отбележим находчивото свързване от Б. Геров на този град със селището Καιρπάρα, известно само от един надпис, и локализирането му при с. Господинци, Гоцеделчевско.[1]

---

[1] За Маронея вж. Oberhummer, RE, 14, 1930, col. 1912; Dumont — Homolle, Mélanges, p. 445, n. 100$^{b\,11}$.

[2] За Топир вж. Oberhummer, RE, 6, A, 1937, col. 1721, s. v. Topeiros; Honigman, Le Synecdèmos d'Hiéroclès, p. 12; Proc., De aedif., 4, 11; De bello Gothico, 3, 38, 9—19.

[3] За Никопол на Места вж. Oberhummer, RE, 17, 1937, col. 518, n. 3; Honigman, Le Synecdèmos d'Hiéroclès, p. 12; K. Jireček, SB, Akad. Wien., Ph.-hist. Kl., 136, 1897, Abh. 11, p. 76 f.; P. Perdrizet, Corolla Numismatica, Oxford, 1906, p. 217—232; Georg. Cypr., 57; Not. episcopatuum, s. v.; Socr., Hist. eccl., 7, 36; Zeiller, Les origines chrétiennes, p. 167. Я. Тодоров, За речното име Места, ИИД, 16/18, 1940, с. 493—497. Кратко описание на старините тук вж. у К. Николов, По горното течение на Места, Минало, 2, 1911, кн. 5/6, с. 160—161; В. Иванова, Стари църкви, с. 558. За монети оттук вж. гл. III.

[4] Eunap., fr. 50, FHG, 4, p. 36.

[5] Kazarow, RE, 17, 1937, col. 522.

[6] Вж. Schmidt, Die Ostgermanen,^{2} S. 413, n. 3. Този град бил действително откъснат от останалите големи гарнизони в Тракия и не е могъл да разчита на бърза помощ. Освен това Евнапий (ц. м.) отбелязва, че тук живеели траки, което за тази епоха е много по-вероятно за Никопол на Места. В коментара към този пасаж във FHG, 4, p. 36, едно сведение у Амиан Марцелин (31, 11, 2) се тълкува неправилно, в смисъл че Никопол бил превзет от готите (касае се за Никопол на р. Росица), и това сведение се свързва с мястото у Евнапий като потвърждение за превземането му от готите. В същност текстът в превод гласи: „Като научили, че императорът също се движи с голяма войска, те [готите. — В.] побързали да се съединят със сънародниците си, които действували около Берoя и Никопол, където били установили своите застави." Извори^2, 1949, с. 408. Текстът гласи: Barbari motu imperatoris cum abundante milite cognito, popularibus iungere festinant circa Beroeam et Nicopolim praesidiis fictis.

Други селища, които не се споменават у Хиерокъл, но за чието съществуване имаме допълнителни сведения, са: Абдера, Анастасиопол, Улуцитра. *Абдера* се споменава само от Амиан Марцелин.[2] Значителен морски и търговски град бил *Анастасиопол*. Старото име на града не знаем. Юстиниан го укрепил и възстановил застрашената от варварските нашествия търговия. Освен това тук бил построен висок водопровод, който носел вода чак от планините (Родопите). Градът бил епископски център. През византийската епоха той се споменава често.[3] Според данни на Notitia Dignitatum в провинция Родопа се намирало някъде селището *Улуцитра*, където квартирувала една кохорта.[4]

Известният път Виа Егнация минавал през южните части на провинцията. В IB[5] са дадени следните пунктове в разглежданата провинция, като редица от тях се споменават за късноантичната епоха само тук:[6] *Сирогелис — Дрипа — Кипсела — Демас — Траянопол — Темпира — Салеи — Милолитум — Брендице — Брейерофара — Максимианопол — Стабулодиум* (Стабулум Диомедис) — *Румбодона — Топир*. Оттук пътят пресичал р. Нестос и преминавал в Македония.

В Родопите имало много села, както пишат Филострат и Прокопий. Едно от тях — *Велурос* — „по голямото си богатство и по многолюдието си се равнявало на град. Понеже то било съвсем неукрепено, продължава Прокопий, постоянно било изложено на грабежите на варварите и понасяло еднаква участ с многобройните, разположени около него селища. Обаче нашият император превърнал това село в град, оградил го със стени и го направил да съответствува на достойнството му."[7] В Родопа пак според данни на Прокопий били възстановени следните кастели:[8] *Κασεήρα, Θεοδωρούπολις, Τὸ τοῦ Θράσου, Σουδανέλ, Μούνδεπα, Θαρσάνδαλα, Δένιζος, Τόπαρον* (град Топир), *Δαλάταρβα, Βρέ, Κουσκάβιρι, Κούσκουλις*.

з) Тракия

Провинция Тракия от следдиоклетиановата епоха обхващала днешната Тракийска низина с областите на градовете Филипопол, днешния Пловдив, Августа Траяна, днешната Стара Загора, Средна гора и северните склонове на Родопите. С Долна Мизия и Крайбрежна Дакия границата била Стара планина. От границата ѝ с Вътрешна Дакия знаем само най-важния опорен пункт — прохода Траянови врата. С Родопа границата ѝ не е уточнена досега, а на границата ѝ с Хемимонт се спрехме при разглеждането на западната граница на Хемимонт.

---

[1] За Кереопиргос вж. Oberhummer, RE, 3, 1899, col. 826 f., s. v. Breierophara (непълна и неточна). Срв. В. Бешевлиев, Един забравен надпис от Nicopolis ad Istrum, СпБАН, кл. ист.-фил., 33, кн. 70, 1945, с. 201—209, особено 208; Б. Геров, Принос към античната география и етнография на Тракия, Сб. Ст. Романски (под печат).

[2] За Абдера вж. Hirschfeld, RE, 1, 1894, col. 22 f.; Amm. Marcell., 22, 8, 3.

[3] За Анастасиопол вж. Proc., De aedif., 4, 11; Not. episc., 7, 245 — погрешно в Европа. Georg. Cypr., 40, 46; Honigman, Le Synecdèmos d'Hiéroclès, p. 13 ad Hier., 635, 12.

[4] Not. Dign., Or., 40, 46.

[5] IB,602,2 sq.

[6] За Dyme вж. Oberhummer, RE, 5, 1901, col. 1878, n. 2. За Tempyra вж. Oberhummer, RE, 5, A, 1934, col. 489. За Sale вж. Oberhummer, RE, 1, A, 1920, col. 1867, n. 1. За Breierophara вж. бел. 1.

[7] Proc., De aedif., 4, 11, p. 143, 20, ed. Haury.

[8] Proc., De aedif., 4, 11, p. 145, 20, ed. Haury.

Тракия била подчинена на consularis. Известни ни са трима такива управители: Марк Аполинарий (началото на IV в.)[1], Паладий (между 337—350 г.)[2] и Валерий от времето на Констанций II.[3]

Хиерокъл споменава[4] в Тракия пет значителни града: Филипопол, Бероя — Августа Траяна, Диоклетианопол (?), Севастопол, може би Аугуста, днешното Хисаря—Момина баня, и Диоспол край Ямбол (?).

Главният град на провинцията и един от най-големите градове в антична Тракия бил *Филипопол*. Основан от Филип II върху постаро тракийско селище, той съществува без всякакво прекъсване до наши дни. Градът бил голям икономически, стратегически и кръстопътен център. През IV — VI в. се споменава много често: по време на бунта на Прокопий в 365—366 г., при Базилиск, при готските и хунските нашествия, при които пострадал, но бързо се съвзел. Укрепен добре при Юстиниан, той издържал една аварска обсада в 587 г. През 601 г. Коменциол презимувал с войската си в града, което говори достатъчно ясно за икономическите възможности на Филипопол от началото на VII в. В 343 г. в града се състоял контрасъборът на Сердикийския. В града са открити крепостни стени и останки от сгради, базилики и гробници, които датират от късната античност. Амиан Марцелин, който го познава от лично наблюдение, го нарича „голям и обширен град". От Филипопол излизал път за Ескус, за Никополис ад Нестум, а през града минавал Централният път.[5] Късноантичните монети тук са изобилни.

Град със също голямо значение бил *Августа Траяна*, по-старата *Берoя*, което име през късната античност наново измества официалното Августа Траяна. От града и околността са запазени няколко официални надписа от IV в. Амиан Марцелин го нарича „значителен, богат град". Берoя бил укрепяван от Юстиниан и издържал обсадата на аварите от 587 г. Градът се споменава често в агиографската литература. Тук бил заточен за известно време римският папа Либерий (355—358 г.). През VII в. градът се споменава у Георги от Кипър, а в 778 г. е отново укрепяван от императрица

---

[1] Бешевлиев, Приноси, с. 21, № 23.

[2] CIL, 3, 12330 = Kalinka, Ant. Denkm. in Bulgarien, p. 69, n. 75.

[3] Според Olymp., fr. 27, FHG, 4, p. 63. Enßlin, RE, 7, A, 1949, col. 2298, с основание отхвърля мнението, че император Констанций от текста на Олимпиодор е идентичен с император Констанций III (421 г.), понеже Тракия никога не е била част от Западната римска империя. Същата грешка е допусната и в Гръцки извори, I, бел. 320.

[4] Hier., Synecd., 635, 3—5.

[5] Писмените извори за Филипопол през късната античност вж. у Danoff, RE, 19, 1938, col. 2244—2263; Иречек, Пътувания, с. 123 и сл.; Hefele, Conciliengeschichte, I^{2}, S. 614; В. Иванова, Стари църкви, с. 483—484; срв. още Д. Цончев, Принос към старата история на Пловдив, София, 1938.

Ирина и носел за известно време името Иринопол. От града излизали пътища за Анхиало, за Централния път и вероятно за Никополис ад Иструм.[1]

Третият град, споменат от Хиерокъл, е *Диоклетианопол,* чието местонахождение не е установено. Самото име според нас сочи не толкова за новооснован град от Диоклетиан, както се приема понякога, но за селище, което било преименовано в началото на IV в. във връзка с широката урбанизационна дейност на Диоклетиан в Тракия и чието по-старо име не се знае. Градът имал епископ. Той не се споменава измежду поправените от Юстиниан крепости. За града има само едно историческо сведение у Теофилакт Симоката, че издържал обсадата на аварите през 587 г. От текста се вижда, че градът бил разположен някъде между Филипопол и Берoя. Диоклетианопол се споменава и у Георги от Кипър.[2]

По-нататък Хиерокъл поставя *Севастопол.* Предполага се, че това може да бъде гръцки превод от името на Аугуста, което акад. Д. Дечев локализира в днешното Хисаря — Момина баня, Левскиградско. В такъв случай сведението, че Юстиниан поправил Аугуста, ще трябва да се отнесе към този град. Юстиниановият период в строежа на града личи добре и от направените тук археологически разкопки. Находките сочат, че през V — VI в. градът преживял разцвет, както се вижда от откритите тук няколко базилики. Севастопол се споменава в Епископските списъци.[3]

На последно място Хиерокъл слага *Диоспол.* Името на този град не се среща преди IV в. Той се споменава в Епископските списъци и от времето на Юстиниан ни е известен един епископ — Александър. Диоспол не се споменава у Прокопий.[4]

Важна проблема за античната и средновековната топонимия на Тракия е отношението на Диоспол към *Кабиле,*[5] както и отношението на двата града към средновековния Диамполис.

---

[1] За Берoя вж. Oberhummer, RE, 3, 1899, col. 306—307; Д. П. Димитров, Археологически и епиграфски паметници от Стара Загора и нейната околност, ГПлНМ, 2, 1950, с. 201 и сл.; Д.П. Димитров, ИБАИ, 8, 1934, с. 129 и сл.; Иречек, Пътувания, 163. За Берoя в агиографската литература вж. Delehay, Anal. Bollandiana, 31, 1912, p. 194. Срв. особено следните изворни места: Amm. Marcell., 27, 4, 12; 31, 9, 1; 11, 2; Sozom., Hist. eccl., 4, 11 (Patr. Graeca, 67, 1137); Socr., Hist. eccl. (Patr. Graeca, 67, p. 321); Georg. Cypr., 53.

[2] За Диоклетианопол вж. Kazarow, RE, 3, Suppl., 1918, col. 336; Theoph. Sim., 2, 17, 1; Not. episc., 1, 471; 7, 240; 8, 520; 9, 431; Иречек, Пътувания, с. 382.

[3] Статийката на Oberhummer, RE, 2, A, 1923, col. 956, п. 4 отбелязва само името. У Proc., De aedif., 4, 11, се отбелязва под името Аугуста. Not. episc., 7, 241; 8, 521; 9, 432; Georg. Cypr., 471^{a}. Срв. Д. Дечев, Античното име на Хисаря, ГПНБ, 1935/1936, с. 47 и сл.; Д. Цончев, Хисарските бани, географски, исторически и археологически очерк, ГПНБ, 1935/1936, с. 53—207; В. Иванова, Три новоразкопани базилики в Хисаря, ИБАИ, 11, 1937, с 214—242, В. Иванова, Стари църкви, с. 495—496; Хисарската крепост и нейната базилика, ИБАД, 2, 1911, с. 99—146. За монети оттук вж. гл. III.

[4] За Диоспол вж. Kazarow, RE, 3, Suppl., 1918, col. 338; Georg. Cypr., 472; Malala, 18, p. 436, ed. Bonnae. Диоспол не се споменава у В. Иванова, Стари църкви, с. 501, където се говори само за Кабиле.

[5] За Кабиле вж. Oberhummer, RE, 10, 1919, col. 1455, и бел. 1 на с. 108.

К. Иречек поставя Кабиле в с. Кабиле (по-старо Извор, Таушантепе, Ямболско).[1] Сегашното селище Ямбол се споменавало от XI в. насам под името Дамполис или Диамполис, което фонетично правилно е стигнало до формата на сегашното име и което може да произлиза от форма Диосполис. Всичко това дало основание на Киперт да смята, че при Кабиле и Диосполис се касае за един и същ град — Cabile, postea Diospolis, Yamboli,[2] — мнение, което Иречек допуска с известна резерва. От друга страна, Киперт по съобщения на братя Шкорпил смята, че Кабиле би следвало да се търси край Сливен.[3] Старият и известен тракийски град Кабиле се споменава до края на IV в. в итинерарите и у Амиан Марцелин. Появата на град с име Διοσπόλις („Град на Зевс") поне според запазената форма на мястото на евентуално разрушения в края на IV в. Кабиле е трудно допустима в една християнска епоха. Такова едно преименование е възможно само във времето на Диоклетиан, когато и други градове били преименовани на богове и полубогове (срв. Перинт — Хераклея). Това предположение обаче среща мъчнотии при обяснението на споменаването на Кабиле в извори от IV в., макар че и в двата споменати документа — Марцелин и итинерарите[4] — някои селища се срещат със старите си имена (Перинт, а не Хераклея). В IA, 332, 6 се споменава Хераклея, а по-горе — IA, 331, 6—7 — се отбелязва Порсуле, макар, че градът бил вече преименован на Максимианопол, както е посочен правилно в IB,603,2. Ние допускаме, че е възможно Кабиле да е преименовано през IV в. в Диосполис.[5]

Античен град, за който се предполага, че е загинал през IV в. от н. е., е *Тонзос*, разположен някъде по горното течение на р. Тунджа, може би до Сливенските бани.[6]

От късната античност в Тракия са ни известни още две селища, където лагерували съответно по една кохорта: *Драздея*,[7] град, известен само от Notitia Dignitatum и нелокализиран, и *Субрадище — Виамата*,[8] пътна станция на пътя Ескус — Филипопол, днес при с. Михилци или с. Хр. Даново.

Агиографската литература споменава един град — *Гилдоба*, — чието местонахождение не е известно. Градът не се отбелязва у друг извор.[9]

---

[1] Вж. K. Jireček, AEM, 10, 1886, S. 135; Иречек, Пътувания, с. 673 и сл.; Бр. Шкорпил, Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия, Пловдив, 1885, с. 29—38, с описание на местността и посочване на най-важните изворни места.

[2] Kiepert, Formae orbis antiquae, XVII.

[3] К. Иречек, Пътувания, с. 676.

[4] Amm. Marcell., 31, 11, 5; IA,175,2; TP.

[5] Вж. Д. Яранов. Името на град Ямбол, МПр, 9, 1934, кн. 2, с. 17—24. Връзката, която авторът търси между Καρπουδαίμων = Διονυσόπολις > Διοσπόλις, не е изградена на научна основа и не е убедителна.

[6] Вж. статията на Т. Герасимов, Принос към античната география на Тракия. Град Тонзос, ИГД, 3, 1935, с. 182.

[7] За Драздея вж. Not. Dign., Or., 40, 49; Kazarow, RE, 3, Suppl., 1918, col. 414.

[8] Not. Dign., Or., 40, 48. Вж. В. Аврамов, Трaяновият път от Карпатите за Пловдив, ИБАД, 4, 1914, с. 232 и сл.

[9] Delehay, Anal. Boll., 31, 1912, p. 241: in Ţracia [sic] civitate Gildoba; Kazarow, RE, 3, Suppl., col. 766.

Според Прокопий в Тракия били поправени и укрепени следните кастели:[1] Βόσπαρα, Βεσσύπαρον, Καπιστούρια, Βηρίπαρα, Ἰσγίπερα, Ὀξέρμη, Βηργίζαρος, Ταμονβαρί, Σκέμνας, Καράσθυρα, Πίνζος, Τουλεοῦς, Ἄρζον, Καστράζαρβα, Ζωσίτερσον, Βέργισον, Δίγγιον, Σάκισσος, Κουρτουξοῦρα, Ποταμουκάστελλον, Εἰσδίκαια, Ταυροκεφάλιων, Βηλαϊδίπαρα, Σκίτακες, Βέπαρα, Πουσινόν, Ἱμαυπάρουβρι, Σκαριωτασαλούκρα, Αὐγούστας, Οὐρβαούς, Τοῦ ἁγίου Τραιανοῦ, Δέρταλλος, Σολβανοῦ, Βάσκον, Ζέγκυρο.

За някои от тях имаме и допълнителни сведения от късноантичната епоха. Споменахме вече за идентичността на Аугуста със Севастопол. *Бесупарон* е известният главен град на бесите. Той се споменава като пътна станция на Централния път, днешното Синитово, Пазарджишко. От околността на това село са известни и монети от IV.—VI в.[2]

Карасура, днес до с. Свобода, Пловдивско, е бил пътна станция както на Централния път, така и на пътя, който се отделял за Берoя.[3] *Пинзос* е известното тържище Пизос, основано в 202 г. и просъществувало, както се вижда, чак до VI в. Локализира се при с. Димитриево, Старозагорско. Пизос бил станция на Централния път.[4] *Арзос*, днес до с. Калугерово, Харманлийско, бил също станция на Централния път.[5]

През Тракия Централният път минавал през прохода Суки — *Бона Манзио* (Лисас)[6] — *Алузоре — Бесапара — Зирмис — Тугу-*

---

[1] Proc., De aedif., 4, 11, p. 146, 1 sq.

[2] За Бесапара вж. Oberhummer, RE, 3, 1899, col. 528; Иречек, Пътувания, с. 122; Г. И. Кацаров, Тракийските беси, ИИД, 6, 1924, с. 41—42; Д. Цончев, ГПлНМ, 2, 1950, с. 76. В един надпис (Цончев, пос. съч., с. 76, бел. 7) се споменавали две Бесапари: Горна и Долна: Βεσσοπαρηνοί οἱ ἄνωθεν καὶ οἱ κάθωθεν. За монети от късната епоха срв. Т. Герасимов, ИБАИ, 11, 1937, с. 323; Цончев, ГПлНМ, 2, с. 75. В два указа от 330 и 340 г. Cod. Iust., 3, 39, 3; 8, 4, 5, a. 330; Cod. Theod., 12, 1, 30 = Iust., 10, 32, 21, a. 340 се споменават имена Bessae, Bessi. Оберхумер и Томашек ги свързали с името Бесапара, (Bessapara), като предположили, че се касае за съкращение на това име — Oberhummer, RE, 3, 1899, s. v. Bessa, n. 2; Tomaschek, Die alten Thraker, I,75; II,2,60. Оттук това мнение се възприема в съчиненията върху Бесапара, нейното локализиране и пътищата около нея (срв. Кацаров, пос. съч., с. 42; Цончев, пос. съч., с. 81; Detschew, Die thrakischen Sprachreste, s. v. Bessapara. В действителност обаче О. Зеек още в 1901 г. и после в 1921 г. установи със сигурност, че в първия случай името Bessa е погрешно писано вм. Edessa, град в Азия, където по това време се намирал Констанций II, зает в поход към Месопотамия — Seeck, RE, 4, 1901, col. 1055, s. v. Constantius II; Regesten, p. 188 ad Theod., 12, 1, 30. При втория случай вероятността да се касае за Бесапара е по-голяма, защото седемнадесет дни по-рано Константин се намирал в Сердика (Seeck, Regesten, p. 180). И тук обаче не бива да се пренебрегва фактът, че у ed. Haloander е стояло Veronae вместо Bessi. Във всеки случай ние приемаме, че във втория случай може да се касае за нашата Бесапара.

[3] За Карасура вж. Д. П. Димитров, ИБАИ, 8, 1934, с. 127; Fluß, RE, 10, 1896, col. 1929.

[4] За Пизос вж. Д. П. Димитров, ИБАИ, 7, 1932/1933, с. 298, където са посочени археологически и писмени данни за селището.

[5] За Арзос вж. П. Детев, От Burdenis до Arzus, ИБАИ, 15, 1946, с. 172—176; Д. П. Димитров, ИБАИ, 8, 1934, с. 129—130; В Hirschfeld, RE, 2, 1896, col. 1498, не е споменато сведението на Прокопий (De aedif., 4, 11) за укрепяването на Арзос през VI в.

[6] За Бона Манзио вж. Д. П. Димитров, ИБАИ, 8, 1934, с. 124 и бел. 2; Oberhummer, RE, 3, 1899, col. 697.

герум — *Филипопол* — *Сирнота* — тържището *Пареμболе*[1] — *Ранилум* — *Циле*[2] — *Карасура* — *Пизос* — *Арзос* — *Пале* — *Кастраярба* — *Раме* и *Бурдипта*, който вече се намира в Хемимонт.[3]

И така от направения преглед на поселищното развитие на селищата в източната половина на Балканския полуостров през IV—VI в. се вижда, че населените пунктове тук не са малко. Проследяването на данните за отделните селища сочи за един интензивен живот през разглежданата епоха. Ясно се вижда, че въпреки готските и хунските нашествия нито един от големите градове не е пострадал така чувствително, че да се тури край на по-нататъшното му развитие. Нещо повече, те продължават да съществуват също и през средновековието. От прегледа се вижда, че редица по-малки поселения, пътни станции, кастели изчезват завинаги, и то предимно в Северна България и Добруджа, едва след хунските нападения. Една малка част от тях са възстановени при Юстиниан. От друга страна, у Прокопий се съобщават и по-малки поселения, повечето от имената на които са тракийски. Това идва да ни покаже, че те вероятно не били унищожени от нашествията, но са доживели до VI в., когато били укрепени.

---

[1] За Паремболе вж. Д. П. Димитров, ИБАИ, 8, 1934, с. 126.

[2] За локализирането вж. G. I. Kazarov, Contribution à la géographie de l'ancienne Thrace, EOS, 32, 1929, p. 143 et s.

[3] Между по-важните изследвания за тази част от Централния път вж. Иречек, Пътувания, с. 106—123; К. Иречек, Военният път от Белград за Константинопол, БИБ, 4, 1931, кн. 4, с. 71—74; AEM, 10, 1886, p. 85—97; Бр. Шкорпил, Римският път от Пловдив до Одрин в: Някои бележки върху археологическите и историческите изследвания в Тракия, Пловдив, 1885, с. 16—21; Д. Цончев, Римският път Philippopolis — Ranilum — Carassura, ГПНМ, 1940/1941; с. 40—60; Д. Цончев, Римският път Philippopolis — Tugugerum — Bessapara, ГПлНМ, 2, 1950, с. 69—85; Д. П. Димитров, Пътуването на св. Александър Римски през Тракия, ИБАИ, 8, 1934, с. 120—140.

III

ИКОНОМИЧЕСКО РАЗВИТИЕ НА ГРАДА В ТРАКИЯ И ДАКИЯ

Развитието на градовете в Тракия и Дакия в епохата след Диоклетиан протекло при редица обстоятелства, характерни за социално-икономическото развитие на Източната римска империя, в чиито граници те влизали административно. Кризата в робовладелското стопанство се проявила тук с по-малко острота, отколкото на Запад и при по-специфични условия. По-слабото развитие на робовладението, запазването на общинното земевладение в някои области, значителното развитие на градския живот и на свързаните с него занаяти и търговия, всичко това оказвало влияние върху икономическия живот на провинциите в източната част на империята. Тук ние не виждаме онова пълно възвръщане към натуралното стопанство и упадък на градския живот, така характерни за западните области на империята. Напротив, за епохата след Диоклетиан, както това е вече изтъквано, изворите съобщават за значително издигане на градски центрове на Изток, за наличие на големи и цветущи градове, като богатите търговски и промишлени центрове Константинопол, Александрия, Апамея и др. Те изиграли важна роля за устойчивостта на държавното устройство на Източната римска империя. Новият начин на производство, новите форми на експлоатация се развивали тук по-бавно при запазване външната форма на робовладелската държава. Съществуващите преживелици на робството, насилствено санкционирани от законодателството (особено при Юстиниан[1]), при развитието на някои феодални елементи — прикрепване на колони, занаятчии, развитие на патронатни отношения, разделяне на съсловия — всичко това затягало изживяването на робовладелската формация на изток.[2]

В такава именно икономическа обстановка трябва да разглеждаме и развитието на града през IV—VI в., като обърнем внимание и на някои външнополитически фактори, които са от значение за икономическия живот на източнобалканските земи.

Урбанизацията в Тракия и Мизия взела по-значителни размери от II в., особено от времето на Траян и Хадриан.[3] По останките от материалната култура, епиграфските паметници и описанията на съвременни автори (срв. например описанието на Филипопол от Лукиан)[1] се вижда ясно, че тукашните градове са достигнали висока степен на своето икономическо развитие. Повечето от тия градове били по-стари тракийски селища, които през епохата на римското владичество се развили като военни и административни центрове. Част от тях запазили своите стари имена: Пауталия, Топир, Сердика. Други получили династически наименования: Августа Траяна (старата Берoя), Адрианопол (старата Ускудама). Засилването на колонизационната дейност на Рим довело до създаването на нови градове, които, построени на подходящи места, се превърнали скоро в центрове на антична култура. Такива били Марцианопол, Никополис ад Иструм, Плотинопол, Девелт, Априˈ

---

[1] Вж. Iust., Instit., 1, 3: „Основното делене на правата на личността се състои в това, че всички хора са или роби, или свободни.

[2] Вж. М. В. Левченко, История на Византия, София, 1948, с. 13 и сл.; Левченко, Материалы, Виз. сборник, 1945, с. 12 и сл.; Н. В. Пигулевская, Византия на путях в Индию, Москва, 1951, с. 15 и сл., 25 и сл.

[3] Този въпрос е разгледан подробно у Геров, Романизмът, II, с. 17—28, по отношение на Северна България.

От началото на IV в. ние забелязваме едно увеличение на градовете в българските земи — едно явление, което е типично и за другите източни провинции. В повечето случаи тук се касае за разширяването на по-стари селища и тяхното икономическо замогване като градски центрове. Едно важно обстоятелство, което стимулирало това развитие, е оформянето на новата столица Константинопол като голям консумативен и производителен център, което дало голям импулс за развитието на тукашната търговия.[2] Това било в тясна връзка с новото по-благоприятно положение на балканските земи, които заемат сега едно централно място в империята и същевременно са и хинтерланд на новата столица. Сега се създават и предпоставки за развитието на вътрешните възможности на Тракия и условия за поява на промишленост и развито занаятчийско производство.

а) Промишленост и занаятчийство

Като предимно аграрни области Тракия и Мизия не са могли да развият една по-значителна промишленост през първите три века от римското владичество. През IV в. обаче забелязваме известно повишаване на промишленото производство, главно по отношение на производството на оръжие и други военни съоръжения, което стои в тясна връзка с новото място, което заемат долнодунавските земи в империята.

През IV—VI в. тия области играят важна роля в отбранителната политика на държавата. Необходимостта от пазене на Долнодунавския лимес насочва вниманието на императорите към тази част на държавата. Това налага влагането на значителни средства за укрепяване тукашните градове и пътища. Концентрирането пък на значителни военни сили в тази област създава нуждата от военни работилници за производство на оръжие. Това са т. нар. фабрики (fabricae). Какво значение се е отдавало на тия работилници, личи от факта, че от 15 за цялата източна част на империята 6, т. е. 40 %, били разположени в източната половина на Балканския полуостров. Те били в Найсос, Хорея Марги, Тесалоника, Рациария, Марцианопол и Адрианопол.[1]

---

[1] Luc., Fugit., 24—25. Вж. към това Хр. Данов, ИПр, 3, 1946/1947, с. 538 и сл.

[2] Вж. E. Gren, Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit, Uppsala/Leipzig, 1941, S. 159—164.

Производството в тия твърде големи работилници било разнообразно. Така в Рациария, Тесалоника и Найсос се изработвали всякакви видове оръжия, а работилниците в Адрианопол и Марцианопол — щитове и нападателни оръжия.[2]

Засега не може да се установи със сигурност кога са създадени тия „фабрики" и кога е престанало тяхното производство. Въз основа на някои намеци у Лактанций ние предполагаме, че тия оръжейни работилници съществували най-късно във времето на Диоклетиан или пък че са възникнали по негово време. Това е в духа на политиката на Диоклетиан на Балканския полуостров. Ние намираме потвърждение на този факт в един непубликуван още надпис от първата половина на IV в., в който се споменават „фабриките" в Марцианопол като функциониращи вече предприятия и намиращи се под военен надзор.[3] Тия оръжейни работилници са съществували може би до края на VI в., но сигурни данни имаме само до средата на V в. При това работата тук ще трябва да се проследява за всеки съответен град поотделно. Така например за „фабриката" в Адрианопол ние имаме сигурни данни, че тя е съществувала най-малко стотина години, тъй като се споменава при Констанций II (към 343 г.), при Валент (378 г.) и при Теодосий II (докъм 450 г.).[4]

Разполагането на споменатите „фабрики" в посочените градове било улеснено от наличието на определени суровини. За Адрианопол и Марцианопол рудите били доставяни вероятно от Странджа и Родопите, където до VI в. бесите се споменават кото прочути рудари. За Найсос, Рациария и Хорея Марги суровините ще да са били доставяни от мините на Вътрешна Дакия, Мизия и Дардания. За тия именно мини става дума в един указ от 386 г.[5] От указа се вижда, че държавата била извънредно заинтересувана от производството в мините.[6]

През IV—V в. тия „фабрики" били държавни.[7] Работещите тук т. нар. fabricenses били прикрепени към мястото на работата си и не можели своеволно да го напускат. Техният брой бил значителен, което например изрично се споменава за Адрианопол от Амиан Марцелин. Вероятно произвежданите оръжия не били никак малко. Условията, при които работели тия fabricenses, били много тежки, защото бягството от „фабриките“ било често явление. За да не се спира ходът на производството, държавата била принудена да налага най-строги наказания. В 398 г. излязла заповед, с която се постановявало на споменатите fabricenses да се постави знак върху тялото, за да могат да бъдат разпознавани избягалите и да бъдат връщани по работните им места. Производството на оръжие през късноантичната епоха било от голяма важност за държавата и контролът за неговото редовно функциониране бил от първостепенно значение. Такъв „надзирател“ във „фабриката“ в Марцианопол ни е известен от началото на IV в. — Φλ. Ζηνις, — който двадесет години изпълнявал тази служба според споменатия по-горе надпис.

---

[1] Not. Dign., Or., 11, 18—39. По диоцези те се разпределят така: Ориент—5, Понт—3, Азия—1, Илирик—4, Тракия—2.

[2] Подобни като в Адрианопол и Марцианопол имало още в Дамаск и Сарди.

[3] Lact., De mort. persec., 7. Споменатият надпис е от с. Паницово, Поморийско. Ще бъде публикуван от Иван Гълъбов, комуто благодаря за разрешението, което даде да използувам този паметник.

[4] Срв. Athan., Hist. Arianorum, 18 (Patr. Graeca, 25, p. 713); Not. Dign., Or., 11, 34; Amm. Marcell., 31, 6, 3.

[5] Срв. Cod. Iust., 11, 7, 4.

[6] За късноантичното рударство в Тракия и Илирик вж. G. I. Kazarow, Beiträge zur Kulturgeschichte der Thraker, Sarajevo, 1916, S. 58—61; K. Jireček, AEM, 10, 1886, p. 75 sq.; J. Jung, Römer und Romanen in den Donauländern^{2}, Innsbruck, 1887, S. 46—47; O. Davis, Roman Mines in Europe, Oxford, 1935. Значението на балканското рударство било голямо. Това личи и от факта, че била създадена специална длъжност в Илирик, за да се надзирават мините и производството в тях: comes metallorum per Illyricum — Not. Dign., Or., 13, 11.

[7] Вж. Seeck, RE, 6, 1909, col. 1925—1930. Главните извори са: Cod. Theod., 10, 22, 1—6; Cod. Iust., 11, 10, 1—2; Not. Dign., 11, 18—39. Вж. и Große, Römische Militärgeschichte, S. 97—104. Понякога в тия „оръжейни работилници" работели и роби. Срв. Piganiol, L'Empire chrétien, p. 285.

Значително било производството на оръжие в Тракия и Илирик от края на IV и началото на V в. Темистий съобщава, че войниците по Долнодунавския лимес били снабдени с хубаво оръжие. Ние вече изтъкнахме, че това оръжие е било изработвано в Марцианопол и Адрианопол.[1] Клавдиан пък порицава Аларих, че принудил със сила и заплаха траките да приготвят много копия, мечове, шлемове по времето, когато бил „началник на войската в Илирик“. По този повод Клавдиан отбелязва една интересна подробност в производствения процес: „Те (траките — В.) с охкания приготвят оръжия, които ще се насочват против тях, и омекотяваната дълго време от пламъците и от плачещия майстор стомана се нажежаваше до червено за негово зло.“[2] Тези думи на Клавдиан ни навеждат на мисълта за един по-продължителен и бавен процес на производство, за слабата производителност на труда, пълното възстановяване на който се нуждае от повече данни, предимно археологически.

*

Въпросът за дейността на големите промишлени работилници, т. нар. ергастерии, през късноантичната епоха е все още доста тъмен за Тракия. Ние имаме само едно известие, че в 404 г. император Аркадий отстъпил като дар на град Евдоксиопол намиращите се в този град ергастерии.[3] Какво се е произвеждало в евдоксиополските ергастерии, не знаем. Известно е обаче, че в такива ергастерии били произвеждани тъкани и различни стъклени изделия. Така например през IV в. сирийските ергастерии добили особена известност. Те снабдявали почти цялата империя с платове, пурпурни и копринени тъкани, стъклени съдове и пр.

Ергастериите (лат. officinae) били не само местата, където се произвеждали, но същевременно и местата, където се продавали изработените стоки.[1] Като места за търговия и производство на стоки ергастериите имали свои обори. Тук намирали подслон впрегатните животни на идващите отдалеч търговци. Ергастериите били държавни, градски (т. е. поставени под разпореждането на градския съвет) и частни. Евдоксиополските ергастерии били държавни и с указ на Аркадий били прехвърлени към градския съвет. Известно ни е също така, че в ергастериите работели роби или други лица, които били прикрепени към работата си.

---

[1] В. **Велков**, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 247 и сл.

[2] Claud., 26 530 sq. (De bello Gethico) — MGH, AA X, p. 279.

[3] Cod. Theod., 15, 1, 42.

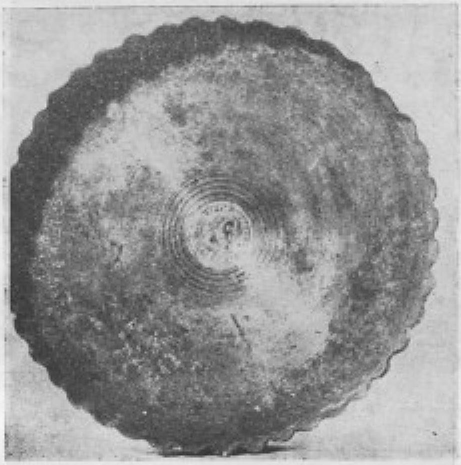

Фиг. 1. Сребърен съд от Червен бряг с медальон на имп. Лициний (фото Археол. музей)

Наскоро бяха открити сребърни съдове в Червен бряг и свързани с деценалиите на императора Лициний (фиг. 1, 2).[2] Върху един от съдовете бе разчетен надпис: o(fficina) Flav(ii) Nicani m(agistri) b(isellarii) n(ummulariorum). Същият надпис е известен и от други сребърни съдове, открити в околностите на Сирмиум.[3] Тези факти свидетелствуват, както е отбелязано правилно, за наличието на големи работилници за такива предмети в балканските земи. Остава обаче все още открит въпросът, къде е центърът на тази работилница: дали в Рациария, както предполага авторът, и то с известно основание, или пък в Сирмиум.

Важен факт за промишленото производство в диоцеза Тракия през късната античност е наличието на gynaecea в град Хераклея — Перинт. Това са държавни работилници, в които се изработвали платове. Работата тук ще да е била тежка, защото били изпращани хора да изтърпяват наказание. Парче от изработен в тази работилница плат по една щастлива случайност е запазено. То е било предназначено за завеса в някаква голяма обществена постройка. Върху него се

---

[1] Подробности за късноримските ергастерии вж. у V. Velkov, Au sujet du Codex Theodosianus, XV, 1, 42, Byzantinoslavica, XX, 1959 (под печат).

[2] Срв. Л. Огненова, Сребърни съдове от деценалията на император Лициний, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 233 и сл.

[3] CIL, 3, 6331. Вж. Огненова, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с 241.

Фиг. 2. Медалион на имп. Лициний върху сребърен съд от Червен бряг (фото Археол. музей)

чете името на града — НРАК, — за да се отличи вероятно производството му от това на други градове. Намерен е и един надпис, в който се споменава Αὐρ. σόστας, ἐκ τ(οῦ) γυναικίου, т. е. от колегията на тия, които работели в тия тъкачни работилници. Парчето плат и надписът се отнасят с основание към V в., което дало право на L. Robert, който пръв установи посочените факти, да сметне, че тази работилница в Хераклея е работила през цялата късна античност. Платът е намерен в Египет, което пък разкрива едно голямо производство, предназначено и за износ.[1]

*

Друг вид значително производство, което намираме главно покрай дунавските градове, е постройката и поправката на речни кораби. Подобен род производствена дейност имало и по Черноморското и Егейското крайбрежие, но тук познанията ни за тях са пооскъдни.

---

[1] Подробности у H. Seyrig — L. Robert, Sur un tissu, récemment publié, Cahiers archéologiques, 8, 1956, p. 27—36.

Построяването, съоръжаването и поправката на речните кораби по Дунав имало важно стратегическо и търговско значение. През IV—VI в. те отбранявали дунавските градове от чужди нашествия. Чрез тези кораби ставало и снабдяването на намиращите се покрай Дунав градове с храни и превозване на войници.

Още с идването си в долнодунавските земи римляните организирали дунавска флотилия с предимно стражеви задачи. През първите три века ние можем да установим нейното функциониране, обаче използуването ѝ не е надхвърляло границите на най-обикновените крайбрежни задължения.[1] От началото на IV в. обаче, когато Дунав се превръща в истинска граница и преграда между империята и варварския свят и долнодунавските земи стават център на важни вътрешнополитически и външнополитически събития, дунавската флотилия се появява все по-често в изворите. Така в 361 г. император Юлиан пренесъл 3000 войници върху речни кораби от Реция до Сингидунум. Тия кораби се движели с платна, тъй като се съобщава, че благодарение на добри попътни ветрове те могли бързо да стигнат до целта.[2] В 358 г. император Констанций II преминал Дунав някъде в Панония или Горна Мизия върху мост от кораби и нахлул в Сарматия.[3] В 369 г. император Валент преминал по същия начин Дунав при Новиодунум,[4] а известно е, че при Трансмариска бил направен нещо като понтонен мост от кораби пак по време на същите събития (т. нар. Първа готска война). В 376 г. дунавската флотилия поради заетостта на войниците с настаняването на вестготите бездействувала и в Тракия успели да преминат остготи.[5] След две години император Грациан потеглил за Тракия, за да помогне на Валент, и преминал с малки отреди по Дунав през Банония и оттам през Кастрамартис слязъл в Тракия.[6] В 383—386 г. Промот, началник на войската в Тракия при Теодосий, осигурявал дунавската граница със своите кораби.[7] Освен за военни цели тия кораби били използувани и за транспорт на храни. В 369 г. началникът на префектурата Авксоний по лично нареждане на Валент изпратил много кораби с храна за дунавската войска.[1] Тия кораби дошли до устието на Дунав и оттук храните били прехвърлени на речни кораби, които ги разнесли и разпределили по крайдунавските градове.[2] Темистий, който по това време се намирал в главната квартира на Валент в Марцианопол, също потвърждава, че кастелите по Дунав били снабдени с достатъчно запаси от храни.[3]

---

[1] За пръв път дунавската флотилия се споменава при император Клавдий — I в. (Tac. Ann., 12, 30). През II—III в. притежаваме повече отделни, главно епиграфски споменавания; AEM, 8, p. 22, № 61 (Гордиан III); CIL, 3, 7485 (Юлия Домна). Срв. J. Jung, Römer und Romanen in den Donauländern^{2}, 1887, p. 123—125; J. Kromayer, G. Veith, Heerwesen und Kriegsführung der Griechen und Römer S. 615 f. (Handbuch der Altertumswissenschaft, IV, Bd. 2, 1928); Daremberg — Saglio, I^{2}, p. 1236; Große, Römische Militärgeschichte, S. 73—75; RE, III, 2647, s. v. classis.

[2] Zos., 3, 10, 2.

[3] Amm. Marcell., 17, 12, 4.

[4] Amm. Marcell., 27, 5, 2; 6.

[5] Amm. Marcell., 31, 5, 3.

[6] Amm. Marcell., 31, 11, 2. Справедлива е забележката на Ю. Кулаковский, Аммиан Марцеллин, перевод с латинского, III, с. 273, б. 2, че в текста на Амиан има някаква празнота. Неясно остава защо Грациан, стигайки в Банония, ще се връща в Сирмиум, който град не лежи на Дунав, а на Сава, а след това ще минава през Кастрамартис. Ние ще добавим и това, че Кастрамартис не лежи на Дунав. Върху този пасаж обръща внимание и H. Vetters, Dacia Ripensis, p. 31 f.

[7] Zos., 4, 35, 1; 39.

Изнесените факти показват, че за да може дунавската флотилия така оживено да функционира през IV в., то и грижите за нейното поддържане ще да са били значителни, макар че засега не притежаваме някакви по-конкретни известия. Към края на IV и началото на V в. обаче грижите за тази флота ще да са намалели значително, което е създало сериозна опасност за редовната отбрана на лимеса. Ето защо в 412 г. Теодосий II се намесил активно с един дълъг едикт, отправен до началника на войската в Тракия Констант. С този едикт[4] били дадени редица разпореждания за потягането на дунавската флотилия и по-специално за т. нар. лузории (lusoriae) — вид речни кораби. Тия лузории били два вида: iudiciariae — бързо подвижни, които извършвали разузнавателна служба, и agrarienses — по-големи и тежки, които стояли на едно място и се намесвали там, където имало нужда. Броят на лузориите, които трябвало ежегодно да се строят и поправят, е различен за мизийската граница (от Дуросторум до Утус) и за скитската граница (от Дуросторум до делтата на Дунав). Едиктът гласи: „Постановяваме по лимеса на Мизия да има 90 новопостроени лузории и към тях да се прибавят 10, поправени от старите, а по лимеса на Скития, който се простира по-надълго и по-нашироко —110 нови и да се прибавят 15 поправени стари, като се полагат грижи за ежегодното им подновяване при следното условие“ (следва изложен начинът, по който трябва да се поддържа ежегодно този брой кораби, за да може в продължение на 7 години да се възобнови с нови плавателни съдове контингентът от флотски единици по лимеса). Работилниците по мизийския лимес трябвало да се грижат за ежегодното построяване на 14 лузории (4 iudiciariae и 10 agrarienses); за скитската граница пък — съответно 17 лузории (5 iudiciariae и 12 agrarienses). Тия всички кораби трябвало да бъдат построявани изцяло и снабдявани с всички съоръжения. Неспазването на тия нареждания водело със себе си тежки последствия за дукса и неговия щаб. Дуксът, под чието разпореждане се намирала съответната флотилия (т. е. скитската или мизийската), трябвало в такъв случай да заплати 30 либри злато (9.824 кг), а самият началник на войската — 50 либри (16.373 кг). Едиктът завършва с още един параграф, с който се обръща внимание, че старите поправени лузории трябва да се използуват за пренасяне на хранителни припаси само след като останалите бъдат приготвени за военни нужди. Доброто поддържане на дунавската флотилия от тия години намерило отражение и в съответната съвременна военна литература. Вегеций, който пише трактат върху военното изкуство, отбелязва със задоволство ежедневните грижи, които се полагали за лузорите по Дунав.[1]

---

[1] Нареждането е запазено в Cod. Theod., 7, 4, 15=Cod. Iust., 12, 37, 4.
[2] Пълно описание е дадено у Zos., 4, 10.
[3] Them., Or., X, 136 a. Срв. В. Велков, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 254.
[4] Cod. Theod., 7, 17, 1.

Във връзка с гореизложеното възникват някои въпроси: къде са строени тия кораби и какво са представлявали работилниците.

В самия едикт се обръща внимание на началника на войската в Тракия, че той трябва „усърдно да разпорежда откъде да се доставят материали за строеж и съоръжаването на корабите". Като се има пред вид обхватът на властта на този военен командир, ясно е, че необходимите материали били доставяни на самото място. Дървен материал имало в изобилие в Стара планина, както и в другите наши планини. Неуяснен обаче остава въпросът за изработката на техническите съоръжения, споменати в едикта — instrumenta. Като се знае, че в източнобалканските земи била концентрирана голяма част от оръжейното производство на Източната римска империя, би могло да се допусне, че и необходимите съоръжения били изработвани в Тракия.

Корабостроителните работилници за дунавските кораби били разположени в някои от главните дунавски градове, особено там, където станували флотските единици. Такива градове били Вимининациум, Егета, Рациария, Трансмариска, Новиодунум.[2] В края на VI в. в Секуриска били изработвани за войската някакви лодки и салове, с които войската трябвало да премине Дунав.[3]

Грижите за дунавската флотилия продължават и през следващите години. В 443 г. император Теодосий II напомнил в една новела за необходимостта от поддържане в изправност лузорите.[4] Как вървяло по-нататък това производство, засега не сме осведомени, като изключим случайното сведение за Секуриска. Ние предполагаме, че през VI в. имаме известно занемаряване на тия грижи, ако съдим по факта, че нареждането на Теодосий от 412 г. не е повторено в Юстиниановия кодекс.[5] Ние имаме известни данни за движения на кораби по Дунав, между които имало и дромони (по-големи кораби, които се движели и по море)[6], през VI в., но от това не би могло да се разбере нещо повече за тукашното производство.

По черноморското крайбрежие също имало развито значително производство, свързано с корабостроителството и корабоплаването. Между тукашните градове особено място заема Одесос, чието добро пристанище не е преставало да работи и при най-тежките хунски нашествия.[7]

---

[1] Veget, De arte milit., 4, 46.

[2] През IV—VI в. дунавската флотилия била разположена по следния начин: 1) classis Histrica във Вимининациум и Егета; 2) classis Ratiarensis в Рациария; 3) naves amnicae, вероятно в Трансмариска; 4) musculi Scythicae et classis, вероятно в Новиодунум. Тия musculi ще да са били някакви по-малки плавателни съдове, употребявани от местното население. Вж. Große, Römische Militärgeschichte, S. 75.

[3] Theoph. Sim., 8, 6, 8.

[4] Nov. Theod., 24, 5.

[5] За ранновизантийската флота вж. L. Brehier, Les institutions de l'Empire Byzantin, Paris, 1949, p. 404 - 409, особ. 406 sq.

[6] Theoph. Sim., 7, 10, 3. С такива кораби Приск отпътувал с част от войската чак до Сингидунум.

[7] За пристанището на Одесос през IV—VI в. вж. В. Велков, ИВАД, 10, 1956, с. 110.

В някои от многобройните старохристиянски надписи от Одесос се споменават лица, които се занимавали с корабостроителство и корабоплаване. Споменава се един навклер (ναύκληρος) арматьор, преселник от остров Пеле.[1] В Одесоското пристанище имало голямо оживление на кораби, особено когато градът става център на новата quaestura exercitus и когато се налагало непрекъснато движение между Кипър, Цикладските острови, от една страна, и Одесос, от друга. Многобройни флотски единици се споменават в трите черноморски пристанища — Одесос, Анхиало и Созопол — във връзка с бунта на Виталиан (512 г.).[2] Щом като такива кораби били разпръснати из тия пристанища, очевидно тук е имало работилници преди всичко за поправки и ремонти. Голямо пристанище бил и Томи.

Значителни пристанищни центрове били и градовете по крайбрежието на Мраморно море, на първо място Хераклея, Редест и Енос. В Перинт—Хераклея била на котва значителна морска флотилия през римската епоха.[3] Прокопий особено подчертава доброто пристанище на Редест. В края на VI в. император Маврикий се движел със своята войска от Селимбрия до Перинт. Корабите били бързоходни, снабдени с всякакво съоръжение.[4] Към 60-те години на VI в. доста кораби се споменават и в пристанището на Енос.[5]

Тъй като археологическите проучвания на крайморските и крайдунавските градове не са достатъчни, все още не са открити някакви находки, които да могат да разкрият по-добре корабостроителната дейност в посочените от нас градове през късноантичната епоха.

*

Занаятите, които намираме разпространени в Тракия и Дакия през късната античност, са резултат на дълго развитие. Занаятчийското производство тук, което може да се проследи по многобройни находки от сравнително ранна епоха, получава значителен тласък за развитие през епохата на римското владичество. Прекратяването на войните през I в. от н. е. и широко разгърналата се урбанизация в Балканския полуостров създават благоприятни условия за разцвет на занаятчийското производство. От първите три века от н. е. са ни известни много надписи на занаятчии от Филипопол, Сéрдика, Никополис ад Иструм, Ескус, Рациария, Берoя, Крайморските градове и пр. Намираните многобройни битови предмети, накити, керамика, произведения на изкуството (статуи, статуетки, геми и пр.) дават добра представа за широкото разпространение на различните видове занаятчийско производство и за високите художествени качества на местните майстори. Към тях следва да прибавим и немалък брой преселници от Мала Азия и други източни провинции, които тук в

---

[1] От надпис, вж. Beševliev, *ИИД*, 19/20, 1944, p. 20, n. 2.

[2] Ioann. Antioch., FHG, 5, p. 33 sq.; Euagr., Hist. eccl., 4, 43; Malala, 16, p. 404, 12, ed. Bonnae.

[3] IGR, 1, 778— κλάσσης Περινθία; Proc., De aedif., 4, 9.

[4] Theoph. Sim., 6, 1, 1.

[5] Agath., 5, 22.

Тракия намирали добри възможности за разгръщане на своето умение.

Проблемата за развитието на занаятите през първите три века от римското владичество в България е засега слабо проучена. Това до известна степен затруднява изследването на занаятите през IV, V, VI в., тъй като много въпроси за наследството, което заварва IV в., са неуяснени. Материалите не са систематизирани, хронологията им не е сигурна.[1] При много публикации, особено в „Археологически вести“ на Известия на Археол. и-т, находките са дадени съвсем сумарно. Най-после, намират се и доста предмети в сбирките на Археологическия музей в София и в другите музеи из страната, които не са публикувани и които не се влезли още в научно обръщение.

Много въпроси — за равнището на занаятите преди римското завоевание, за настъпилите промени след I в., за античната техника у нас, за мястото на тракийския елемент, за ролята и значението на преселниците занаятчии от източните провинции, за разпространението на известен вид производствена дейност в дадена област и пр. — са засягани бегло, без обаче да са били подробно и системно проучвани.[2]

Всичко това не ни дава възможност засега да разгледаме изчерпателно въпроса за късноантичното занаятчийско производство в Тракия и Дакия, още повече че през IV—VI в. тук се появяват нови мъчнотии, за които не може да не се държи сметка: намаляват надписите, един важен наш извор за разпространението на занаятите и занаятчиите. Освен това ние вече посочихме, че хронологията на късноантичните находки не навсякъде е напълно сигурна, което естествено не дава възможност за едно истинско научно разглеждане на някои въпроси, свързани с форми, техника, разпространение, място на изработка и пр.

Ето защо по този въпрос ние ще се ограничим засега да разгледаме формите на организацията на занаятчиите през късната античност (колегиите), тяхната социална диференциация, разпространението на отделните видове занаяти според наличните епиграфски, археологически и литературни известия, доколкото всичко това може да се свърже пряко и сигурно с положението в Тракия и Дакия.

---

[1] Известно изключение правят надгробните плочи, върху които Д. П. Димитров е посветил няколко проучвания. Тук покрай художествения анализ се споменава накратко и за тяхното производство. Срв. Надгробните плочи от римско време в Северна България, София, 1942; Портретът върху античните надгробни плочи от Североизточна Македония, ИБАИ, 13, 1939, с. 1—128; Les stèles funéraires en forme de médaillon dans la vallée de la Strouma moyenne à l'époque romaine, ГСУИФФ, 42, 1945/1946. Тия паметници обаче не надхвърлят края на IV в. Подготвени са проучвания върху фибулите, юздите, колесниците от Ив. Венедиков. Последното проучване представя интерес и за разглеждания от нас период, тъй като най-богатите погребения с колесници датират от Константиновата епоха.

[2] Срв. постановката на този въпрос у Д. П. Димитров, Първа научна сесия на Археологическия институт, София, 1950, с. 206.

*

Занаятчиите от различните провинции на Римската империя били обединени в т. нар. collegia.[1] Те упражнявали своята професия свободно и колегиите се ползували с вътрешно самоуправление, обаче държавата имала известни права относно регулирането на производството и дейността на колегиите изобщо. Характерен момент от отношенията между държавата и колегиите било изпълняването на т. нар. munera в смисъл на безплатни задължителни за известен период услуги, които колегиите били задължени да правят: участие в обществени строежи със собствени средства, доставяне на храни и пр. Тия повинности постепенно се увеличавали съразмерно с увеличаването на кризата в робовладелския начин на производство.

Членовете на колегиите, т. нар. collegiati, corporati, в противоположност например на колоните били свободни и имали редица права и привилегии: право на собственост, с която те могли да разполагат, известна immunitas от някои обществени задължения, от някои данъци, през V в. също и от военна служба, а също ползуването на известни почести.

От друга страна, обаче членовете на колегиите били длъжни да извършват споменатите munera. В епохата след Диоклетиан заедно с увеличаващата се зависимост на отделните категории градско население намалявала самостоятелността и на занаятчийските колегии. Засилен бил контролът на късноримската власт върху стопанската им дейност, включването на нови членове и пр. Увеличени били данъците и други изисквания, което понякога разорявало някои колегии и членовете на тия колегии се стремели да се измъкнат от ограниченията, на които били подложени. Това разстройвало производството и държавата се намесила като прикрепила занаятчиите към съответните колегии. В 337 г. Константин Велики издал един указ, с който определял положението на около 40 вида занаятчии за „всички градове на държавата“.[2] В указа се посочва, че споменатите в указа занаятчии се освобождавали от някои повинности, но в същото време били задължени непрекъснато да усъвършенствуват своето умение и да обучават своите деца в собствения си занаят. С това се целяло да се осигури редовното производство и приемствеността в тия занаяти, които синовете трябвало да наследяват задължително.

---

[1] Литературата върху колегиите е многобройна. Между по-важната ще споменем: Stöckle, RE, 4, Suppl., 1931, col. 155—211, s. v. Berufsvereine; A. Stöckle, Spätrömische und frühbyzantinische Zünfte, Klio, Beiheft 9, Leipzig, 1909; Kornemann, RE, 4, 1901, col. 380—480, s. v. collegium; Kornemann, RE, 6, 1909, col. 1888—1925, s. v. fabri; J. P. Waltzing, Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains, depuis les origines jusqu'à la chute de l'Empire d'Occident, I, II, Louvain, 1895. Студията на Groag, Collegien und Zwangsgenossenschaften im III Jhdt, Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgeschichte, 2, 1940, S. 481—510 не ми беше достъпна.

[2] Cod. Theod., 13, 4, 2 = Cod. Iust., 10, 66, 1. Срв. Mommsen, към Cod. Theod., 13, 4, 2 (Vol. I, p. 746), където е направена съпоставка на споменатите два документа. Посочени са разликите, които могат да се установят, а също и вариациите в четенията на някои имена на занаятчии.

Макар и да притежаваме недостатъчни данни, вижда се, че повинностите на занаятчийските колегии се изразявали в участие при укрепително-строителни мероприятия на градовете. При тия мероприятия отделните колегии получавали определени задължения. Така в един надпис от Томи (края на V или началото на VI в.) се посочва, че макеларите били изградили 4 стъпки (към 6 м) от крепостната стена на града.[1] Пак от околността на Томи вероятно от същото време произхожда и друг надпис, в който пък се посочва, че някой си Александър построил 76 стъпки от някаква стена.[2] Не се казва какъв бил този Александър, но като съдим от задълженията, на които били подложени отделните градски съсловия, той бил или занаятчия, или куриал.

Засилената строителна дейност през късноантичната епоха в Тракия направила тази повинност твърде честа и тежка. Известен ни е един указ от началото на V в., който се отнася за Илирик и с който се нарежда всички да вземат участие във възстановителните работи независимо от привилегиите, които по един или друг повод били получили.[3]

Друг важен въпрос е този за социалната диференциация между самите занаятчии: какъв бил процентът на бедните в сравнение с богатите занаятчии, които притежавали по-големи работилници, в които използували и робски труд. И тук данните не са много обилни за IV—VI в. В един указ от 383 г. относно попълването на опразнените курии в Долна Мизия е посочено, че богатите плебеи, които имат много роби, трябвало да бъдат натоварвани с куриални задължения.[4] Във върхушката на плебса от това време влизали занаятчиите и търговците и следователно тук имаме известно указание, че в края на IV в. в градовете на Долна Мизия имало богати занаятчии и търговци, които притежавали роби, следователно притежавали известни работилници. Това добре развито занаятчийство е засвидетелствувано добре за Одесос, един от най-богатите градове на провинцията през V—VI в. Тук било развито корабостроене, златарство, строителство. Ако се съди по намерени материали, наличието на по-богати занаятчии, както се вижда от следващото изложение, може да се установи в Сердика, Рациария, Филипопол, Томи, Одесос, Истрос, Хераклея и др.

Съдбата на античните и късноантичните колегии е свързана със съдбата на античните градове у нас. Засега обаче все още не могат да се правят някакви по-окончателни изводи за връзката между античното и средновековното занаятчийство поради недостатъчното проучване на тия проблеми и главно поради липсата на достатъчно и добре датирани материали.

*

Когато се опитваме да проследим късноантичното занаятчийство в Тракия, не бива да се изпускат из пред вид два важни документа, които могат косвено да ни помогнат: това са споменатият вече указ на Константин Велики от 337 г. (срв. с. 122, бел. 2), в който са посочени имената на около 35 занаятчии, и известният едикт на Диоклетиан за цената на отделните стоки от 301 г.[1]

---

[1] V. Pârvan, Anal. Acad. Roum., Mem. secț. istor., 37, 1914/1915, p. 415 et s.

[2] AEM, 8, 1884, p. 13, n. 33.

[3] Cod. Theod., 11, 17, 4.

[4] Cod. Theod., 12, 1, 96.

Тези два документа, върху които ние бегло се спираме, ни дават сравнително добра представа за имената на занаятчиите, за различните видове занаятчийски произведения и за тяхната цена, и то точно от прехода на античната към късноантичната епоха. Те се отнасят към източната част на империята — Мала Азия и Балканския полуостров, — в които разглежданите от нас области заемат значително място.

И така ние ще се опитаме да видим доколко можем да свържем данните в тия документи с наличния материал от Тракия и Дакия, като ще използуваме естествено само тия сведения, които могат сигурно да се отнесат към историята на нашите земи от IV в.[2]

*

Едни от най-разпространените занаяти през IV—VI в. били каменообработващите. Засилената и в някои периоди почти непрекъсната строителна дейност (укрепяване на градове, строеж на кастели, поправки на пътища и др.) поддържала многобройни каменоделци и майстори строители. В литературните извори се различават две групи каменоделци съобразно степента на обработката на камъка и съобразно художествената му обработка.[3] Първите се занимавали с дялането на каменните блокове, с тяхната подготовка за строеж — lapidarii, *λιθουργοί*. Други пък се занимавали с изработването на каменните саркофази, надгробните паметници и други каменни предмети[4] — marmorarii, lapicidae, *λιθογλύφοι*, *λιθογλύπτης*, *λάτυποι* (фиг. 3). От тия занаятчии в едикта на Диоклетиан са посочени marmorarius — със сравнително високо възнаграждение от 60 денара — и lapidarius structor — с възнаграждение от 50 денара.[5]

Известен ни е един *λιθουργός* от Сердика на име Малх по произход сириец. Надписът, в който се споменава той, принадлежи на IV в.[1] *Λιθολογεῖς* се споменават от Темистий[2] в строежа на кастела при Хърсово през 369 г.

---

[1] Срв. за Диоклетиановия едикт Stein, Geschichte, I, 113. Срв. някои статии за него и от Mommsen, Ges. Schriften, II, 1905, 292 f., 312 f., 323 f.

[2] В някои общи съчинения, които се отнасят до подобни проблеми за цялата империя, съвършено неправилно и ненаучно се вземат данни от юридически и агиографски извори и въз основа на тях се правят изводи за положението въобще в империята от късната античност. Като се има пред вид, че в икономическо отношение отделните провинции през IV—V в. поемат свой път на развитие, очевидно е, че сведенията в посочените извори имат преди всичко конкретно, а после общо значение. Така по този според нас неправилен метод например е постъпил и G. Mickwitz, Geld und Wirtschaft im römischen Reich des IV. Jahrhunderts, Helsingfors, 1932, S. 158 f.

[3] J. Marquardt, Römisches Privatleben, p. 559—616, особ. 605; Blümner, Technologie, III, passim.

[4] Marquardt, Römisches Privatleben, S. 634 f.; Blümner, Technologie, III, p. 3—7, 87.

[5] CIL, III, Suppl., p. 1934, 7, 5; p. 1934, 7, 2.

Край големите градове имало каменоломни, откъдето бил доставян необходимият камък. На нас са ни известни каменоломната на Никополис ад Иструм — при с. Хотница, Търновско — и каменоломната на Марцианопол — на един час път от с. Река Девня.

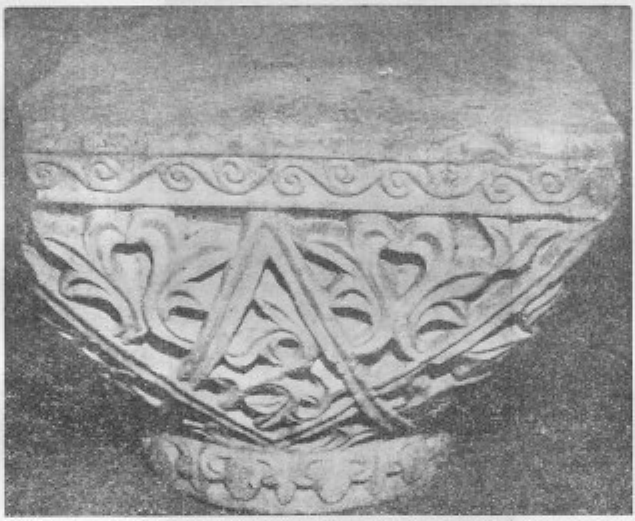

Фиг. 3. Капител от селището при с. Обзор, Поморийско (VI в.)
(фото Археол. музей)

По отношение на изработката на надгробни плочи със съответните изображения и надписи от късноантичната епоха биха могли да се посочат няколко установени каменоделски работилници. Освен в големите градове, като Сердика, Рациария, Одесос, Нове, Марцианопол и други, откъдето произхождат сравнително богати находки от III—IV в., и по-малки селища и градове разполагали с такива работилници, производството на някои от които се отличава със своя народен характер. Такива работилници са съществували в с. Макреш, Видинско,[3] Сваленик, Русенско,[4] Чеканчево, Софийско

---

[1] ИБАД, 2, 1911, р. 269. За този надпис вж. още G. Seure, Archéologie Thrace, RA, 1916, I, p. 359—361, с посочени данни за разпространението на сирийските каменоделци в Балканския полуостров. Вж. към надписа Clermont—Ganneau, L'épitaphe d'Apronia de Salone, CRAI,1918, p. 308—310.

[2] Вж. Them., Or., X, 137 d.

[3] Вж. Д. П. Димитров, Надгробните плочи, с. 32—34, 109.

[4] Вж Н. Ангелов, ИБАИ, 17, 1950, с. 279. За два късноантични надписа, открити в това село, издателят отбелязва, че те са работени от един и същ майстор (форма на буквите и обща направа). Материалът, от който са направени, е варовик, какъвто и сега има наоколо.

(фиг. 4),[1] а също и от античния град на мястото на днешния Хисаря, Левскиградско.[2]

При разкопките в една базилика от VI в. при с. Долни Близнак (античното Ерите) били намерени добре изработени каменни капители и бази, върху които били забелязани каменоделски знаци ΕΥΕΡ, ΕΥ, ΕΥΓ, EV, A. Може би това са съкратени имена на майсторите, участвували в изработката на базиликата.[3]

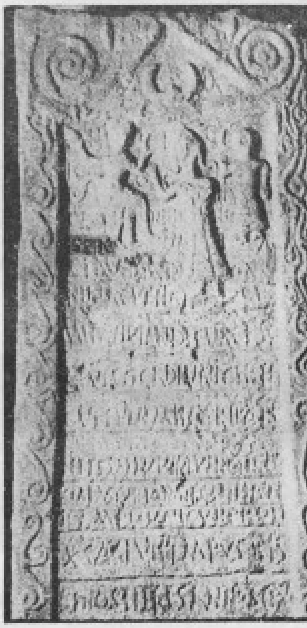

Фиг. 4. Надгробна плоча от с. Чеканчево, Софийско (фото Археол. музей)

В законодателството на IV в. се прави известна разлика между каменоделците и тия, които изчукват буквите върху надписите. Последните са известни под името quadratarii.[4] Как е било в Тракия през късноантичната епоха, не бихме могли да кажем.

---

[1] R. Egger, Das Grabdenkmal von Čekančevo, Wien, 1949, S. 30. За чеканчевските плочи вж. още A. A. Barb, Syria, 29, 1952, p. 275—276; Latomus, 10, 1951, p. XV; Fasti archeologici, 5, 1950, 61. Д. П. Димитров, ИАИ, 18, 420—423.

[2] Вж. В. Иванова, ИБАИ, 11, 1937, с. 230. Авторката подчертава редица формални и стилистически особености в три надписа от VI в. и изказва предположение, че те са работени в една работилница.

[3] Вж. С. Покровски, ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 254.

[4] Вж. с. 122, бел. 2.

Ако съдим обаче по външния вид на една част от запазените надгробни плочи от V—VI в., изглежда, че тогава вече тази разлика в работата на споменатите каменоделци ще да се е заличила.[1]

Тясно свързано с каменоделското изкуство е изработването на каменните статуи.[2] Късноантичното скулптурно изкуство в Тракия е сравнително още слабо познато и засега материалът не е голям, за да може да се проучи основно качеството на работата и умението на майстора. Известно ни е, че в Августа Траяна била издигната статуя на Константин Велики[3], във Филипопол — на император Базилиск.[4] Тук трябва да прибавим една глава от пясъчник

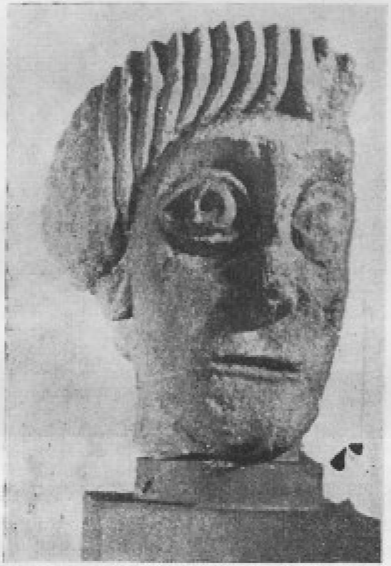

Фиг. 5. Глава на мъж от м. Козякград до с. Обзор, Поморийско (VI в.) (фото Археол. музей)

от с. Обзор (началото на VI в.) (фиг. 5),[1] една варовикова главичка от с. Дерманци,[2] една мраморна глава от Берoя (началото на IV в.),[3] една глава на император Диоклетиан.[4] Между релефите от тази

---

[1] В додноклетиановата епоха такова разграничение между тези производствени дейности е правено. Това се вижда и от някои надписи, които произхождат от Тракия, където е в сила същото положение, както и за другите провинции: срв. Добруски, МСб, 16/17, 1900, с. 45, № 13; CIL, III, 6127; 14412^{8}, 12391. Срв. още Д. П. Димитров, ИБАИ, 13, 1939, с. 103—109.

[2] Със statuarii (срв. Cod. Theod., 13, 4, 2) се назовават тия, които изработват бронзови статуи, които се леят. Срв. Blümner, Technologie, II, S. 186; IV, p. 324. У нас се среща епиграфски (надпис от Кюстендил, III в.) един ἀγαλματογλύφος в значение на marmorarius, т. е. този, който изработва статуи и релефи. Вж. ИБАИ, 6, 1930/1931, p. 121, n. 8; Kazarow, RE, 6, Suppl., 1935, col. 105, s. v. Herodes; Blümner, Technologie, II, S. 183.

[3] Kalinka, Ant. Denkm. in Bulgarien, n. 75.

[4] Danoff, AB, 30, 1936, p. 81.

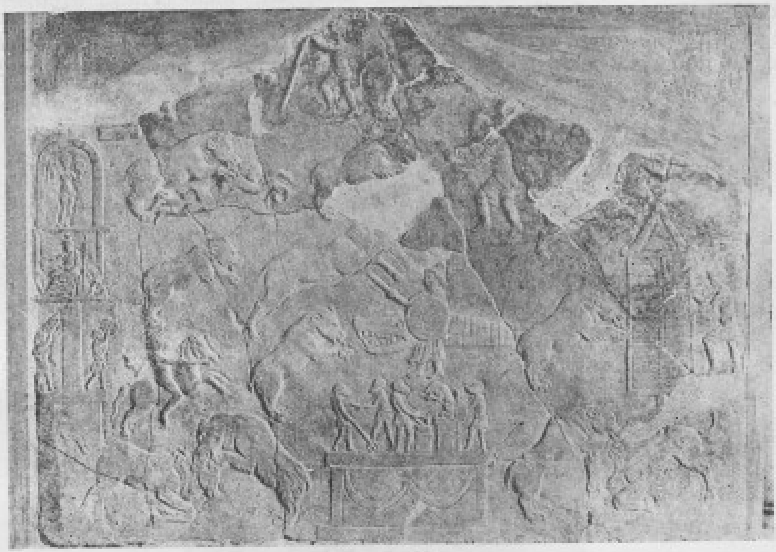

Фиг. 6. Релеф с циркови игри от София (IV в.) (фото Археол. музей)

епоха ще посочим известната плоча с изображения на циркови игри от Сердика (фиг. 6)[5] и две каменни алтарни прегради (фиг. 7) с изображения на пауни от една базилика при с. Осеново, Варненско.[6]

В 341 г. тримата управители на префектура поставили статуи на синовете и наследниците на Константин Велики, както се вижда от намерения край Нова Загора надпис.[7] На Константин Велики била издигната и бронзова статуя в Найсос (около 330 г.), главата на която била намерена (фиг. 8).[1] В края на III в. в Августа Траяна е издигната статуя на управителя на Тракия Аполинарий.[2] Пак в този град в началото на IV в. била издигната статуя в чест

---

[1] D. P. Dimitrov, Ein frühbyzantinischer Sandsteinkopf im Nationalmuseum zu Sofia, ИБАИ, 12, 1928, с. 304 f., където са дадени посочените дотук примери.

[2] Ив. Велков, ИБАИ, 5, 1928/1929, с. 368.

[3] Вж. Д. П. Димитров, Късноантичен портрет на мъж от Стара Загора, ГПНМ, 1940/1941, с. 88.

[4] D. P. Dimitrov, Ein Porträtkopf des Kaisers Diocletian im Nationalmuseum zu Sofia, Studia Serdicensia, 3, 1942, S. 1—3.

[5] Вж. Ив. Велков, Релеф с циркови игри от София, ИБАИ, 1, 1921/1922, с. 21—30.

[6] Плочите се намират във Варненския музей. Ще бъдат публикувани от Д. Ил. Димитров, сътрудник към музея (под печат). Те са разгледани и у H. Michaelis, Pharmacon athanasias. Ein neuer Beitrag zur spätantik frühchristlichen Kultsymbolik. Forschungen und Fortschritte, Bd. 31, Hft. 11, November 1957, S. 346—350.

[7] CIL. 3, 12330.

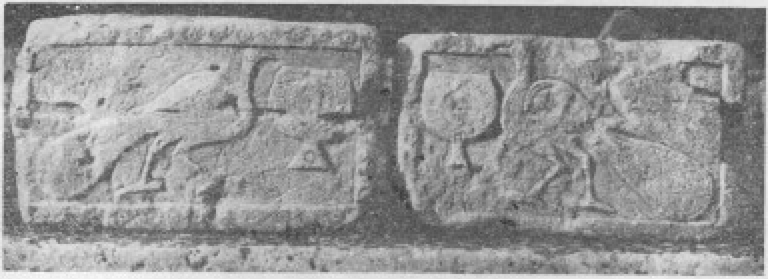

Фиг. 7. Каменни алтарни прегради от базилика при с. Осеново, Варненско (VI в.) (фото В. Велков)

на тогавашния управител на префектура, чието име не е запазено.[3] През същото време (началото на IV в.) били направени в Перинт, вече Хераклея, четири статуи в чест на императорите Диоклетиан и Максимиан и двамата цезари.[4] Едно не съвсем сигурно известие у Олимпиодор сочи, че в Тракия през първата половина на IV в. били разкопани някакви сребърни статуи (на брой 3), облечени в пъстри дрехи и принадлежащи на някакво светилище.[5] Запазена изцяло статуя на император от втората половина на IV в. е намерена в Афродизиада. От същото място произхожда и статуя на висш сановник, добре запазена. И тя принадлежи на IV в.[6]

Изнесените данни сочат, че статуарното изкуство, така широко разпространено през първите три века от н. е., когато градовете в Тракия и Мизия били пълни със статуи на императори и магистрати, постепенно запада заедно с упадъка на автономията на градовете и свързаните с тях институции. При това запазените образци разкриват и намалените художествени качества, засилената схематизация на образа и силно стилизираните форми.[7]

Интересен факт е, че някои градове в Тракия, като например Филипопол, издигат статуи на императори и пълководци чак до края на V в. (Базилиск), което впрочем е свързано със запазването на известен муниципален живот и на някои други причини, които засега все още не са напълно ясни. За упадъка на скулптурното изкуство по отношение на частните лица е допринесла твърде много и църквата, която е допускала правенето на скулптурни изображения само на сюжети из евангелските разкази. Творбите в свободната старохристиянска пластика са сравнително бедни. Изключение прави мотивът за „Добрия пастир“.[1] У нас са намерени два единствени досега скулптурни образа на „Добрия пастир“. Едното изображение произхожда от с. Селановци, Оряховско (античната Вариана) и се датира от началото на IV в., а другото — от неизвестно местонахождение — се пази в Пловдивския музей (вероятно е от края на IV в.). Първият образ се отличава с добрата си направа.[2] Статуи на Богородица, датирани от V—VI в., са ни известни от Хора на брега на Мраморно море.[3] Те се отличавали с художествената си изработка.

---

[1] Срв. R. Delbrueck, Spätantike Kaiserporträts, Berlin/Leipzig, 1933, S. 119—121, Taf. 35, 36.

[2] Бешевлиев, Приноси, с. 21, № 23.

[3] Д. Дечев, ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 236, № 2.

[4] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 391, n. 74.

[5] Olymp., fr. 27.

[6] Срв. O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst, I, Berlin, 1916, S. 153, Abb. 147.

[7] В същност в някои случаи ние привеждаме тук само надписи, в които става дума, че са издигани статуи. При това очевидно е, че подобни статуи били издигани и на друго място през IV в., но находките в това отношение са оскъдни.

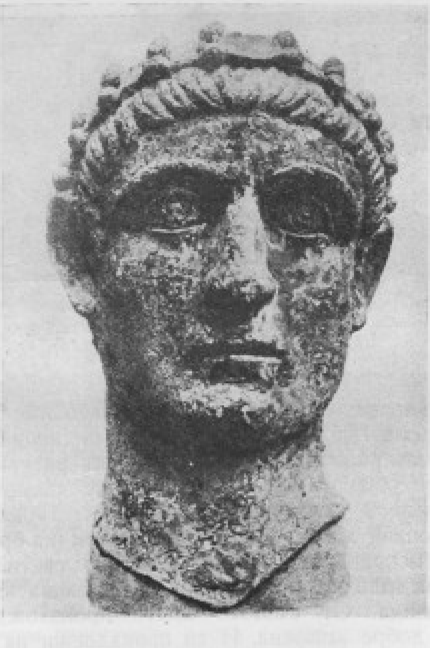

Фиг. 8. Глава от бронзова статуя на Константин Велики от Ниш (IV в.) (по Delbrueck, Spätantike Kaiserporträts, 1933)

---

[1] Срв. O. Wulff, Altchristliche und byzantinische Kunst, I, S. 147 f.

[2] Срв. Д. П. Димитров, Две изображения на Добрия пастир от България, ИИД, 19/20, 1944, с. 40 и сл., 45 и сл.

[3] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 422, n. 89 f.

Относно тия занаятчии, които се занимавали със строителство, изворите ни дават няколко имена: structores, aedificatores.[1] Често срещано наименование за строител — било като обикновен занаятчия, било пък на специалист с по-добра подготовка — е architectus.[2] В едикта на Диоклетиан е отбелязано, че такъв architectus magister обучавал и млади хора в своята специалност, за което получавал по 100 денара на ученик месечно възнаграждение.[3] Освен по многобройните останки от антични сгради тяхната дейност е засвидетелствувана и писмено. Приск разказва за един пленник у хуните, архитект от Сирмиум, който построил баня на един от хунските предводители.[4] От Хераклея също ни е известен в надпис от IV в.[5] един οἰκοδόμος (architectus).

Във връзка с хората, които имат някакво отношение към строителството, ще посочим споменатите в три надписа ἐργολάβοι: един в строителен надпис от Тиберий Константин (578—582 г.), друг върху фрагмент от керемида и трети — Тациан — в известен раннохристиянски надпис от Филипопол. За функциите им сме слабо осведомени. За ἐργολάβος се знае само, че това са лица, които изобщо наемат някаква работа за извършване.[6]

Към занаятчиите, които се занимавали със строителство, ще трябва да споменем и тези, които градели гробници. Зидани късноантични гробници (от камък и тухли) са открити на много места в страната: в София (фиг. 9) (най-богат досега известен некропол от V—VI в.),[7] до с. Белоградец, Новопазарско (семейна гробница с три легла),[8] от с. Таваличево, Кюстендилско,[9] Пловдив (рисувани от IV в.),[10] Крупник, Мелнишко (голяма гробница с няколко помещения и приспособления за вдигане и сваляне на плочите).[11] Тук са открити и монети от IV в. Гробници са открити още в Гиген,[12] с. Буково, Станкедимитровско,[13] и др.

---

[1] Вж. с. 122, бел. 2. Cod. Iust., 10, 64, 1: structores id est aedificatores. Вж. Marquardt, Römisches Privatleben, S. 614; Blümner, Technologie, S. 88—89.

[2] Marquardt, Römisches Privatleben, S. 595; Blümner, l. c.

[3] CIL, III, Suppl., p. 1936, 7, 74.

[4] Prisc., fr. 8, FHG, 4, p. 85.

[5] Seure, BCH, 36, 1912, p. 630—631, n. 84.

[6] Срв. Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., n. 81. Керемидата е непубликувана. Тя произхожда от с. Дриново, Поповско. Върху нея ми обърна внимание В. Бешевлиев. За третия надпис срв. Laurent, Echos d'Orient, 37, 1938, p. 1 sq. Вж. още Thalheim, RE, 1909, col. 436, s. v. ergolabos. При надписа на Тациан предложеното ἐργοδ[ότῃ] ще трябва да се замени с по-подходящото ἐργολ[άβῳ], към което водят и следите от букви при счупването.

[7] Вж. Бр. Шкорпил, МСб, 2, 1890, с. 46 и сл.; В. Добруски, МСб, 12, 1895, с. 327; 13, 1896, с. 435; Г. И. Кацаров, ИБАД, 1, 1910, с. 23 и сл.; Ю. Господинов, Некрополът около църквата „Св. София" в Р. Попов, Г. И. Кацаров и др., Предисторически и старохрист. паметници от София, 1921, с. 54—69.

[8] Ив. Велков, Късноримска гробница при Белоградец, ИБАИ, 12, 1938, 422 и сл.

[9] Й. Иванов, Северна Македония, София, 1906, с. 393.

[10] Н. Мавродинов, ГПНБМ, 1926, с. 21 и сл.; Д. Цончев, ИБАИ, 15, 1946, с. 214—217.

[11] Ал. Рашенов, ИБАИ, 8, 1934, с. 434—438.

[12] Ив. Велков, ИБАИ, 8, 1934, с. 452.

[13] Ив. Велков, ИБАИ, 4, 1926/1927, с. 320.

Във връзка с изграждането на сгради ще споменем и δομοτέκτων. В Тракия се среща в надписи от III в.[1] — от Никополис ад Иструм и Перинт. От IV в. са ни известни τέκτωνες, хора, които се занимават с дърводелска работа. Споменава ги Темистий при описването строежа на кастела при днешното Хърсово през 369 г.[2] С латинската им форма tignarii те се споменават в Диоклетиановия едикт и в известния указ от Константин Велики.[3]

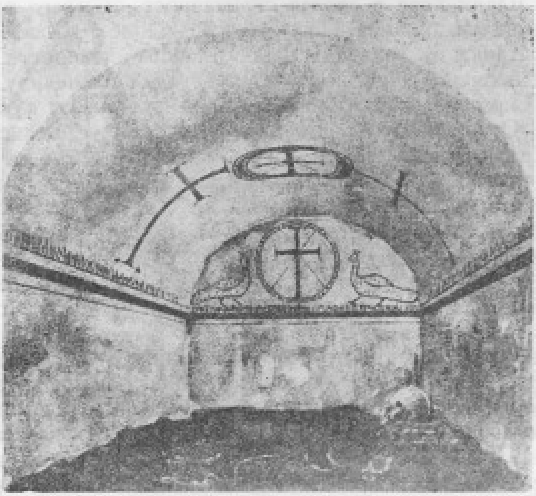

Фиг. 9. Рисувана гробница от некропола на София

В посочения указ от Константин Велики се споменават и други занаятчии, свързани с дърводелска дейност: tectores, които изработвали покривите;[4] albini (гр. κονιάται), тия, които измазвали стените с някакна мазилка;[5] intestinarii, които се грижели за вътрешното дърводелско оформяне на къщата[6] (те се срещат и в Диоклетиановия едикт); laquearii, които украсявали таваните с резба;[1] sculptores ligni, lectiarii, които изработвали легла.[2]

---

[1] Cagnat, IGR, I, 1431 = 590; Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., p. 249, n. 311. Срв. Seure, RA, 1908, II, p. 61, n. 63.; Kalinka, AB, 33, 1926, S. 183, n. 134.

[2] Themist., Or., X, 138-b. Към това В. Велков, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 257.

[3] CIL, III, Suppl., p. 1955, 7, 15. Срв. с. 122, бел. 2. В Дигестите се посочва, че понякога под tignarii се разбират и хора, които изобщо се занимават със строителна дейност: Dig., L., 16, 23, 5: fabros tignarios dicimus non eos dumtaxat, qui tigna dolant, sed omnes qui aedificant.

[4] Blümner, Technologie, II, S. 241, Anm. 7: tector tignarius.

[5] Blümner, Technologie, III, S. 177.

[6] Blümner, Technologie, III, S. 241; p. 321, CIL, III, Suppl., p. 1934, 7, 3.

В източнобалканските земи имало добри условия за развитието на дървообработващите занаяти поради голямото богатство на гори. От един пасаж у Йорданес може да се заключи, че едно от главните препитания на селското население било сеченето на дърва, които то продавало в съседните градове.[3] За съжаление материалът, с който работили споменатите дърводелци, е от такова естество, че най-лесно пострадва от пожар и затова не разполагаме с образци от тяхната дейност. Епиграфски те също не са засвидетелствувани в Тракия през IV в.

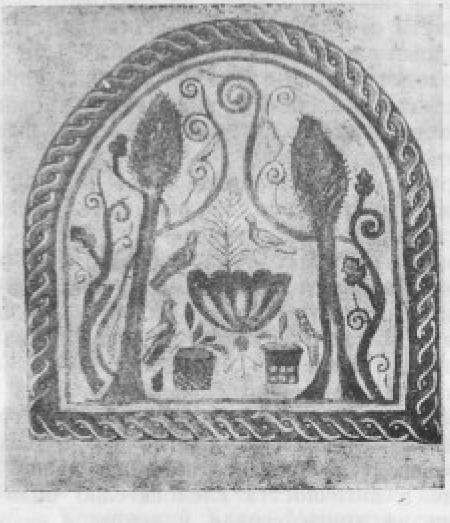

Фиг. 10. Мозайка от църквата „Св. София"

Мозайките били изработвани от т. нар. musivarii,[4] а камъчетата за тия мозайки — от tessellarii. Последните се споменават и в Диоклетиановия едикт. Мозаичното изкуство през римската и късноримската епоха било широко разпространено в Тракия и Мизия. От епохата след Диоклетиан произхождат забележителните мозаични подове в църквата „Св. София" (IV и V в.)[5] (фиг. 10). Подобна на софийската мозайка е открита при Сапарева баня

---

[1] Blümner, Technologie, II, S. 323—324.

[2] Blümner, Technologie, II, S. 327.

[3] Jord., Get., 267.

[4] Посоченият пасаж в юридическите извори е единственото място, което разграничава тия две категории занаятчии. Вж. с. 122, бел. 2.

[5] Вж. Б. Филов, Софийската черква „Св. София", София, 1913, с. 49—60; АА, 1912, с. 557—563.

(античната Германия).[1] Мозаичен под на църква е открит при Плевен (античната Сторгозия).[2] Баня с хубава мозайка е разкопана в Пловдив.[3] Мозайки от IV—VI в. са открити още в Стара Загора (Августа Траяна),[4] Кюстендил (Пауталия),[5] в развалините на Никополис ад Нестум,[6] на Марцианопол,[7] във Варна[8] и в някои базилики в Добруджа.

Важен дял в производството на градовете заемало производството на предмети от глина: тухли, керемиди, лампи, респ. калъпи за лампи, и съдове за ежедневна употреба.[9] Ние сме осведомени повече за производството на тухли и керемиди поради намиращите се върху тях печати. Тия печати ни дават възможност да открием местата, където те били произвеждани, както и някои подробности относно изработката им.

Така според тия печати може да се отделят няколко места на производство: работилници на легионите, частни работилници, работилници в императорски имения.

Най-много печати върху тухли произхождат от легионите по Дунавския лимес. Такива тухли се намират както из крайдунавските градове (Видин, с. Арчар с. Гиген, Силистра), така също и във вътрешността на Северна България (Мадара, Плиска), в Добруджа.[10] Произходът на тия тухли във вътрешността не всякога може да намери напълно задоволително обяснение. От една страна, те били може би пренесени в по-късна епоха и употребявани в градежи. От друга страна, обаче имало случаи, когато легионите продавали част от тухленото си производство на местното население срещу храна.[11] Тези тухли още в античността следователно били използувани в строежи на вили, на други сгради и затова в някои случаи се намират тухли с печати от легиони в места, където никога не е имало части от този легион. Датирането на този материал винаги е свързано с големи трудности.[12] Обикновено се отнася към III—IV в.

---

[1] Г. И. Кацаров, ИБАД, 2, 1911, с. 118.

[2] К. Вълев, ИБАД, 1, 1910, с. 209 и сл.; ИБАД, 4, 1914, с. 252.

[3] Срв. Д. Цончев, ГПНБМ, 1937/1938, с. 143; Д. Цончев, ГПлНМ, 2, 1950, с. 143; ИБАИ, 1, 1921/1922, с. 248.

[4] Ат. Кожухаров, ИБАД, 2, 1911, с. 264. Д. Николов, Наша родина, 1958, 12, с. 20.

[5] Й. Иванов, ИБАД, 7, 1919/1920, с. 71—72.

[6] Вж. В. Иванова, Стари църкви, с. 558.

[7] М. Мирчев, ИВАД, 8, 1951, с. 119—120; Г. Тончева и М. Мирчев, ИПр, 12, 1956, кн. 6, с. 78.

[8] Вж. М. Мирчев, ИВАД, 8, 1951, с. 117—119.

[9] На български вж. Зл. Ракева — Морфова, Тухларството в нашите земи през римската епоха, Паметници на културата и музеи, II, 1957, кн. 1, с. 24—28.

[10] За публикации на такива тухли вж. Danoff, AB, 31, 1939, S. 118, n. 27—34. Д. Дечев, Тухли с латински печати от Мадара, Мадара, II, 1936, с. 11 и сл; Д. Дечев, Тухли с латински печати, ГПНБМ, 1937/1939, с. 129 и сл.; К. Шкорпил, ИРАИК, 10, 1905, с. 261 и сл., 445 и сл.

[11] Върху това ми обърна внимание Б. Геров.

[12] Проблемата за античния тухлен материал в Плиска все още не може да намери своето пълно обяснение. Предполага се, че тук в римско време е имало военни сгради (Б. Филов, Епиграфически ситнежи, ПСп, кн. 68, 1907, с. 635—642, особ. 640 и сл.; Една проблема из историята на Абоба, БСб, 15, 1908, с. 250—256),

Намират се тухли на легиони с добавено име на по-малко селище, което обикновено се тълкува като доказателство за наличието на по-малки поделения в това селище. По тия тухли може да се проследи разпределението на войсковите части, данни, които се потвърждават от сведенията в Notitia Dignitatum. Така през IV в. в Трансмариска лагерувало поделение от XI Клавдиев легион;[1] подобно поделение от същия легион намираме и в Кандидиана.[2] Един фрагмент от тухла с позитивен изпъкнал печат [C]ebr[us] или [C]ebr[i] показва, че част от V Македонски легион била настанена в Цебрус, където имала и собствена тухларница.[3] Изработването на тия тухли ставало от самите войници като тяхно задължение. Има някои екземпляри, където са запазени войнишки подписи.[4]

Друга част от намираните тухли и керемиди произхождат от частни тухларници. Те се намират разпръснати на различни места, което разкрива и един важен момент на тяхното разпространение по търговски път, тъй като някои от тях се намират и в антични градежи. Занаятчиите, занимаващи се с тази дейност, обединени също в колегии, са наречени в юридическите текстове figuli, което е равнозначно на гръцкото κεραμεῖς.[5] В гореспоменатия указ и те са включени в общите разпореждания за занаятчиите в империята.

Много разпространен печат върху тухли в Североизточна България е Dules. От тези тухли се намират 10 в Мадара, 21 — в Плиска и още няколко от неизвестно местонахождение в Коларовградския музей.[6] Времето на дейността на тази работилница се изясни наскоро, след като бяха открити до Хисарлъка край с. Войвода, Коларовградско, плоски тухли, обгорели и слепени помежду си с монети от Лициний и Констанций Хлор. Монетите сочат, че работилницата на Dules е съществувала и е работила вече през първите десетилетия на IV в.[7]

В Русе е открит негативен изпъкнал печат Rumorid[us] — [i], името на съдържателя на съответната работилница.[8] Друг изпъкнал негативен печат — пак от Русе — се чете като Varinia (разб. figlina, т. е. „Тухларница на Вариний"). Подобни тухли са открити още две.[9]

В Мадара са открити няколко тухли с вдлъбнат печат Dionisis. Същият печат е намерен и върху 11 тухли в Плиска, както и върху 6 от неизвестно местонахождение.[10]

а също, че част е била изработвана и на самото място в Плиска в античността (Ст. Михайлов, Археологически материали от Плиска, ИАИ, 20, 1955, с. 103—104.

[1] Намерени са тухли с печат: L. XI Cl. f. Tranm(ariscae); Not. Dign., Or., 40, 34; 35.

[2] AEM, 17, 1894, p. 294=CIL, 3, 12527: Leg. XI. Cl. C(andidianae).

[3] Срв. Д. Дечев, ГПНБМ, 1937/1939, с. 242; Not. Dign., 42, 5; 15; 32.

[4] Непубликувани. Намират се в Софийския археологически музей.

[5] Blümner, Technologie, II, 5 f.

[6] Вж. Д. Дечев, Сб. Мадара, 2, 1936, с. 16. Такива тухли са открити и в Преслав. В. Иванова, РП, 3, 1949, с. 19.

[7] Вж. Т. Герасимов, ИБАИ, 17, 1952, с. 316.

[8] Вж. Д. Дечев, ГПНБМ, 1937/1939, с. 119.

[9] Вж. Д. Дечев, пос. м.

[10] Срв. Д. Дечев, Сб. Мадара, II, 1936, с. 17, № 10. За Плиска вж. Ст. Михайлов, ИАИ, 20, 1955, с. 104. В Мадара и Плиска са намерени и други тухли с

Твърде интересен негативен печат с кръстовидна форма (следователно от IV—VI в.) е открит в с. Стан, Новопазарско. Тук се чете „На тухларя Трофим“, т. е. производство на Трофим.[1] Тухли със същия печат са намерени в Одесос в една късноантична постройка. Покривни керемиди и тухли пак с печата на Трофим са открити в селището на Галата.[2] Всички тези факти сочат за съществуването на една работилница, ръководена от Трофим, която развивала широка производствена дейност в днешна Североизточна България. Къде е била разположена, не бихме могли да кажем с положителност, обаче фактите ни карат да предполагаме, че тя се намирала в Одесос. В Софийския музей пък се пази една тухла с поставено водоравно и отвесно име (във вид на кръст) на някой си Хармоний.[3]

Подобни частни работилници са известни и от други градове. При разкопките на Кюстендилския Хисарлък били открити 12 фрагмента от корубести керемиди, върху които се четяло името на майстора (?) + ΘWMA.[4] Издателят е отбелязал, че имало различия в отпечатването, което води до заключение, че били използувани не един, а няколко печата. Това вече е доказателство и за значителното производство на тази работилница.

Някои подробности относно производството на тухлите в разглежданите от нас градове бяха осветлени след публикуването на няколко късноантични тухли от София. Тухлите са с почти еднакви размери и еднакво местонахождение и носят следните надписи:[5]

№ 47 — „На 10-ия ден преди календите на юли (= 22 юни) 302 тухли“;

№ 48 — „На 7-ия ден преди календите на август (= 26 юли) 302 тухли“;

№ 49 — „На 14-ия ден преди календите на юли (= 18 юни) 302 тухли“;

№ 50 — „На 6-ия ден преди идите на юли (= 10 юли) 302 тухли“;

№ 51 — „На ... преди идите на юли (между 8 и 13 юли) 302 тухли“.

Ясно се вижда, че времето на изработването на тухлите е било съвсем естествено горещите летни месеци. Върху тухлата е отбелязана датата на изпичането, за да се следи кои тухли кога са изпечени, което ни кара да предполагаме, че производството на сердикийските тухларници ще да е било значително. Голям интерес предизвиква повтарящото се число върху намерените екземпляри което е навсякъде едно и също — 302. То намира своето обяснение в едно общо за цялата империя нареждане, с което под страх на

разнообразни имена и съкращения, които, както изглежда, принадлежат на III в и не следва да се споменават тук. Срв. Д. Дечев, ГНМ, 6, 1932/1934, с. 51, № 8; Сб. Мадара, II, 1936, с. 16 и сл.; с. 19 и сл.

[1] Вж. Д. Дечев, ГНМ, 6, 1932/1934, с. 53, п. 10.

[2] Тухлите са публикувани у М. Мирчев, ИВАД, 8, 1951, с. 121; 9, 1953, с. 27.

[3] Тухлата е непубликувана. Обърна ми внимание В. Бешевлиев.

[4] Вж. Й. Иванов, ИБАД, 7, 1919/1920, с. 95.

[5] Вж. Бешевлиев, Приноси, с. 31 и сл., п. 47—54; п. 103, 104.

сурово наказание и конфискация на имуществото било забранено да се строят в големите градове тухларници с дневен капацитет повече от 300 тухли.[1] Изглежда, че това била някаква норма, за да се осигури доброто изпичане на тухлите, или пък може би са играли роля и някакви хигиенни съображения. Върху друга тухла — пак от Сердика — се чете: „плочи 120“. Тук се касае вероятно за някаква друга норма, тъй като и външният вид на тази тухла е друг.[2]

От Диоклетиановия едикт може да се направят интересни заключения за начина на изработването на тухлите (πλίνθοι), и то с оглед на възнаграждението на съответния работник: „На грънчаря-тухлар, който хвърля по четири тухли с двойно тегло всяка и сам си приготвя калта, се плаща по 2 денара.“[3] Касае се за работника, който си приготвя калта, напълва калъпа, разделен на четири части, вдига го и го хвърля върху някаква плоскост, след което се чака изсъхването на тухлите. Това било сравнително тежък труд и прави впечатление ниското възнаграждение, което е определено в закона.

Тези тухли били и предмет на търговия, но тяхното продаване било ограничено в областта на съответния град, защото производството на тия артикули било разпространено на много места, навсякъде, където имало подходяща пръст. Така в Кубратово (бившето Куманица), Софийско, са намерени две от посочените тухли (№ 49—50). Тук е намерена и друга тухла с надпис „Зосим направи“[4] — подпис на работника вместо печата на работилница. За разпространението на тухли в околността на един град ние посочихме по-горе и примерите с тухлите на Трофим от областта на Одесос.

Интересен факт е, че в същинска Тракия досега не ни са известни (измежду публикуваните) военни печати върху тухли. До известна степен това се дължи на обстоятелството, че в Тракия лагерували съвсем малко военни части. Това обаче не обяснява липсата на повече частни тухларници и бъдещите находки ще ни дадат обяснение на този факт.[5]

В Месемврия — Несебър — са открити няколко тухли с печат +ΙΟΥϹΤΙΝΙΑΝΟΥ ΤΟΥ ΦΙΛΟΚΤΙϹΤΟΥ, които явно свидетелствуват за строителната дейност, предприета от Юстиниан I (?) в Месемврия, макар че не всички въпроси, свързани с произхода на тези и други подобни тухли (с кръст в началото, следван от име), са окончателно разрешени. Надпис със същия епитет на Юстиниан е известен и върху един мраморен корниз от Мангалия, античния Калатис.[1]

---

[1] Срв. Liebenam, Römische Städteverwaltung, Leipzig, 1900, S. 407. Върху този факт ми обърна внимание Б. Геров.

[2] Вж. Бешевлиев, Приноси, № 53. Сега може да намери обяснение и един друг тухлен надпис от София, известен от преди 50 години: Maxsimo CCC [=300]. Г. И. Кацаров и издателят на надписа В. Добруски (срв. Г. И. Кацаров в Попов, Кацаров и др., Предисторически и старохристиянски паметници от София, 1921, с. 50, № 17) изказват предположение, че Максим поръчал 300 тухли. В светлината обаче на споменатите вече тухли може да се допусне, че се касае за нормата.

[3] CIL, III, Suppl., p. 1955, 7,15.

[4] Вж. Бешевлиев, Приноси, п. 103.

[5] Известен ни е един старохристиянски тухлен гроб с надпис, направен обаче от семейството на починалия. Надписът е важен извор за народния латински език от V—VI в. Вж. В. Бешевлиев, РП, 4, 1949, с. 123 и сл.; Вл. Георгиев, Надписът върху керемидата от с. Главиница и неговото значение за историята на народния латински език, РП, 4, 1949, с. 131—147; срв. и бележките на Ив. Петканов, Към надписа върху керемидата от Главиница, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 271—278.

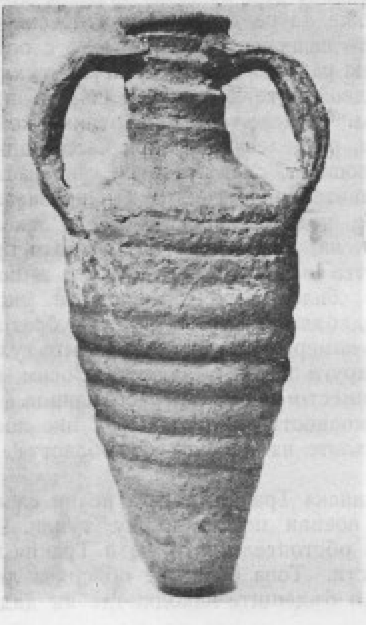

Фиг. 11. Късноантична амфора от селището при с. Обзор, Поморийско (фото Археол. музей)

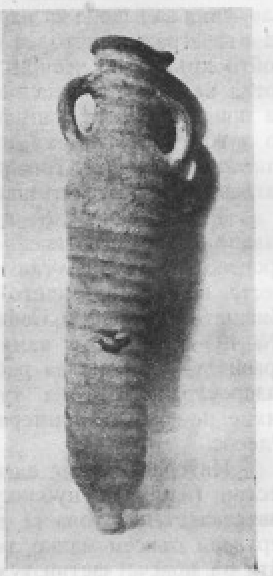

Фиг. 12. Късноантична амфора от местн. „Кавчата" при с. Извор, Бургаско (фото Археол. музей)

И така от изнесените данни се вижда, че и през късната античност в редица градове в Тракия и Дакия производството на тухли е вървяло сравнително редовно, което стои в тясна връзка с увеличеното строителство по тия места. Появили се доста работилници, които подпечатвали своята стока, за да се различава тя една от друга. По-точни данни за хронологията на намерените тухли ние не притежаваме, защото в повечето случаи се касае за случайни находки. Ето защо засега все още е трудно да се нарисува една точна картина на развитието на тухларното производство в късноантична Тракия и Дакия.

Друг много важен клон от производството на предмети от глина е грънчарството — изработване на съдове за ежедневна употреба.

---

[1] Срв. Iv. Velkov, BByzl, I, 1946, p. 69; V. Beschevliev, Notes epigraphiques, ГПлНМ, 2, 1950, p. 63. Нов екземпляр е открит и през 1958 г.

То било разпространено в големи размери. При липсата обаче на всякакви изследвания и систематизирани сводни публикации на късноантична керамика не би могло да се каже нещо по-подробно по този въпрос (за хронологията, за развитието на типовете, за различните форми и пр. (фиг. 11 и 12).[1]

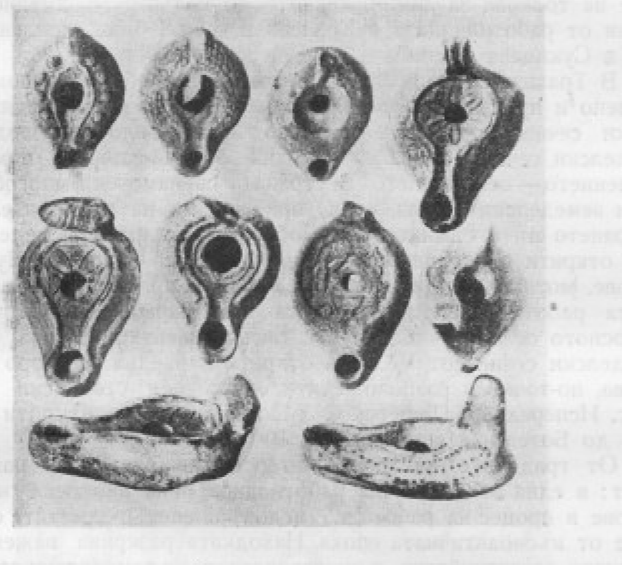

Фиг. 13. Глинени лампи от селището при с. Садовец, Луковитско (VI в.) (по W e l k o w, Germania, XIX, 1935)

По-интересни данни обаче имаме за производството на глинени лампи и калъпи (фиг. 13).[2] И тук доста находки произхождат от Североизточна България и изглежда, че тук са работили доста работилници.[3] Най-значителната измежду тях бе открита неотдавна край с. Кранево, Балчишко, в една крепостна кула.[4] Тук били открити 36 калъпа за лампи, калъпи за похлупаци на гърнета, хаван за стриване на боя, хромел — за същата цел, — две рогчета за правене на орнаменти и част от плоска кост за оглаждане. Върху някои от лампите имало изписани имена — Λουκα, Κουτοτινος (на майстора ?).

---

[1] Напоследък И. Чангова е подготвила специално изследване върху Средновековни амфори в България (под печат). Тук са систематизирани и амфорите от късноантичната епоха. От типа като на фиг. 12 са известни още амфори от Преславско, Избул, Новопазарско, Созопол, Силистра, Долен чифлик, Варненско, Варна, Гиген, Петров дол, Провадийско.

[2] Срв. М. Чичикова, Калъпи за антични глинени лампи от Мизия, ГПлНМ, 2, 1950, с. 149 и сл.

[3] Срв. К. Шкорпил, ИБАИ, 8, 1934, с. 28.

[4] Срв. Г. Тончева, Керамична работилница край с. Кранево, ИВАД, 9, 1953, с. 81 и сл. Очевидно работилницата е била скрита тук при нападение.

Всички тия находки ни разкриват добре някои страни от производствения процес. Изглежда, че тази работилница е работила добре, ако се съди по факта, че в Сукидава на Дунав били намерени лампи, изработени от калъпи, също както намерените в горната работилница. Още румънският им издател предположил, че това са лампи, внесени от Скития. Г. Тончева предполага с основание, че тук се касае не толкова за лампи, колкото до калъпи. Те именно били изнасяни от работилницата в Краново и с тях били правени намерените в Сукидава лампи.[1]

В Тракия и Мизия през римската епоха било широко разпространено и производството на предмети от метал: предимно земеделски сечива и накити. Особено важно било производството на земеделски сечива, свързано с един от най-важните поминъци на населението — земеделието. В страната са намерени многобройни антични земеделски сечива, обаче при липсата на допълнителни данни датирането им е съмнително. Добре са датирани земеделските сечива, открити в укрепеното селище при с. Садовец, Луковитско: плугове, мотики, клещи, ключалка, брадва и пр. (фиг. 14). Бе открита и самата работилница, където те са били изработени. Изглежда, че въпросното село е снабдявало с такъв инвентар цялата околност.[2] Земеделски сечива от VI в. са открити и в една наскоро разкопана църква, по-точно в разположените около нея стопански постройки при с. Исперихово, Пещерско.[3] Много сечива са открити и в селището до Ботево (а не Жеглица), Видинско.[4]

От градските центрове интересни находки са направени в Абрит: в една занаятчийска работилница била намерена находка от сърпове в процес на работа, т. е. недовършени. Предметите се датират добре от късноантичната епоха. Находката разкрива важен клон от градското занаятчийство — производството на земеделски сечива, като се има пред вид, че една част от градското население се е занимавала и със земеделие. Така в едно помещение на откритата тук голяма вила били открити железни лемежи, сърпове, косери, мотики, свредел и пр., с които били обработвани имената на собственика на вилата.[5]

Наличието на ковачи, медникари и други е засвидетелствувано и в другите части на Тракия. В Перинт е намерен надпис от IV в. на Евдоксий — *χαλκεύς*.[6] Върху един старохристиянски (?) надпис от Одесос са изобразени чук и наковалня.[7] Починалият се е казвал Scuri. *Χαλκεύς* се споменава и в един надпис от Сердика (края на III в.).[8] В същия надпис се споменава и един медникар — *χαλκοτύπος*.[9]

---

[1] Срв. Тончева, пос. съч., с. 86.

[2] Iw. Welkow, Germania, 19, 1935, S. 149 f.

[3] Вж. Хр. Джамбов, ГПОМ, 2, 1956, с. 187—188.

[4] Вж. Т. Герасимов, ИБАИ, 15, 1946, с. 204—205.

[5] Вж. Т. Иванов, ИПр, 12, 1956, кн. 1, с. 90—91; Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 30—31.

[6] Kalinka, AB, 23, 1926, S. 191, n. 145; Blümner, Technologie, IV, p. 321 f.

[7] Beševliev, ИИД, 19/20, 1944, с. 37, n. 35.

[8] Detschew, AB, 28, 1933, S. 114, n. 2.

[9] Вж. Blümner, Technologie, IV, S. 323.

Силно разпространено през късноантичната епоха в Тракия било и производството на сребърни и златни изделия.[1] Занаятчиите — argentarii, aurifices, aurarii — имали през IV в. същата съдба,

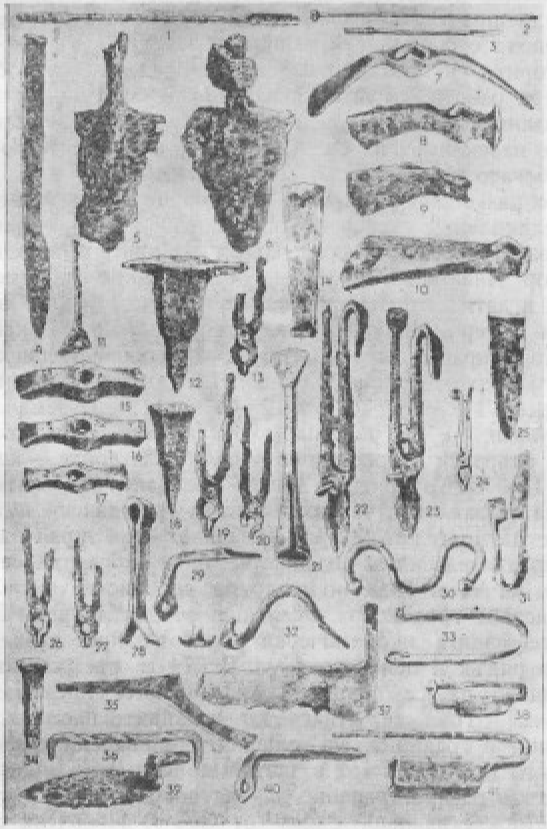
1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40

Фиг. 14. Земеделски сечива от селището при с. Садовец, Луковитско (VI в.) (по Welkow, Germania, XIX, 1935)

както и споменатите вече други занаятчии: и те били прикрепени към колегиите.[2] Към по-забележителните находки на сребърни изделия ще посочим известните сребърни съдове на Лициний, открити до Червен бряг, върху които се спряхме вече по-горе.[1] От околността на Разград произхожда едно сребърно блюдо с четири контролни печата с имената на чиновниците, които били натоварени да следят за чистотата на сребърната сплав. Блюдото се датира преди 527 г. и е важно доказателство за надзора на държавата в това отношение в днешна Северна България.[2] Един ἀργυροτέχνης от късноантичната епоха е споменат в надпис от Перинт.[3]

---

[1] Редица сведения за златарството в Мизия през римската епоха са посочени у Б. Филов, Римското съкровище от Николаево, ИБАД, 4, 1914, с. 1—49, особ. 40 и сл.

[2] Вж. Blümner, Technologie, IV, p. 303; Hobel, RE, 2, 1896, col. 710—711, s. v. argentarii. За разпространението им във Византия вж. A. Stöckle, Spätrömische und frühbyzantinische Zünfte, Leipzig, 1909, S. 20—23, 153.

Майсторите на сребърни изделия и предмети са добили значително поле за работа с установяването на християнската религия като официална и появилата се нужда от украси из църквите. Известно е, че параклисът на св. Александър и неговият гроб в Друзипара били богато украсени със сребро.[4]

В едно разкопано в Украйна съкровище е открита една плоска паница с великолепни украси от животински и птичи фигури, изработени в позлатен релефен фриз. Върху паницата има надпис с името на император Анастасий, печати и обозначение на вместимостта. Освен това в латинския надпис е посочено, че съдът е възстановен от епископа Патерн. Проучванията установиха, че се касае за по-старо блюдо, поправено и украсено от томитанския епископ Патерн (след 519 г.). Вероятно с него били откупени от варварите някакви пленници през VI в., защото Томи не е никога превземан, а е имало специални укази, че се разрешава откупуване с църковни вещи.[5]

Тясно свързани с аргентариите са и златарите — aurarii, χρυσοχόοι (фиг. 15). От откритите досега късноантични златни находки би могло да се заключи, че находките за граждански нужди, които могат да се датират, като че ли намаляват към края на IV в., докато тия, предназначени за църквата, биха могли да се проследят чак до края на VI в. Това би могло да се обясни, като не се забравя, че част от градското население обеднява през V в., докато църквата се издига икономически. Златото през тази епоха било сравнително рядък и ценен артикул. В 374 г. със специален закон било забранено да се плаща на варварските племена със злато срещу стока.[6] Това се отнася до външните племена, защото на разположените в границите на империята варварски федерати държавата винаги плащала само в златни монети.

Широкото разпространение на златообработването е намерило израз и в Диоклетиановия едикт от 301 г. Посочени са няколко вида заплащания с оглед на различни начини и степени на обработване на златото. Те са систематизирани в специална глава „за златото".[1] Златодобиването в Тракия било разпространено от много ранна епоха. През късноантичната епоха ние знаем за златотърсачи в Тракия, които плащали тежки данъци и които в 376 г. се присъединили към въстаналите готи. Това сочи, че до края на IV в. ние сигурно можем да проследим златодобиването в разглежданите от нас области.

---

[1] Вж. фиг. 1, 2.

[2] Вж. Т. Д. Герасимов, Откъслек от сребърно византийско блюдо от VI в., ИБАИ, 13, 1939, с. 335—337.

[3] Kalinka, AB, 1, 1898, S. 107, n. 2.

[4] Theoph. Sim., 7, 14, 10.

[5] Срв. В. Бенешевич, К изучению Перещепинского клада, ИАК, 49, 1913, с. 108—115; М. Фармаковский, Блюдо епископа Патерна, ИАК, 49, 1913, с. 101, 117—127; J. Strzygowski, Altai—Iran und Völkerwanderung, Leipzig, 1917, p. 50 f.; R. Netzhammer, Strena Buliciana, 1924, p. 4, 404. Работата на I. Barnea, Discul episcopului Paternus, Analecta II, Bucureşti, 1944, не ми беше достъпна. Срв. N. Bělaev, L'argenterie byzantine du trésor de Perescepina, Arta şi archeologia, I, 1928, f. 2, p. 1—3, с доп. литература.

[6] Cod. Iust., 4, 63, 2. Н. В. Пигулевская, Византия на путях в Индию, с. 67—68, отбелязва с право, че с това се е целяло да се запазят златните ресурси за държавата.

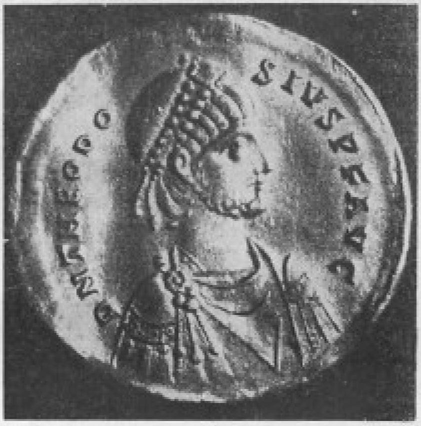

Фиг. 15. Златен медальон на Теодосий II (около 430 г.) от с. Брегово, Първомайско (по Gerassimow, Bericht über den VI. Intern. Kongress für Archäologie, 1939)

Между по-забележителните находки от злато от IV—VI в. ще споменем един златен и един сребърен реликвиар, намерени в базиликата на Джанавартепе до Варна.[2] Златни накити и украси са открити в Арчар,[3] в Гиген,[4] в с. Петърница, Плевенско,[5] от неизвестно местонахождение — един златен кръст.[6] До с. Акалан (при Цариград) е намерено ценно съкровище от 420 златни монети и златни накити, датирани между 613 и 641 г.[7] Йоан Ефески съобщава,[8] че при похода си в 582 г. в Тракия славяните били забогатели, понеже заграбили много злато и сребро. Това ни дава основание да смятаме, че броят на предметите, изработени от тия метали, не е бил малък.

---

[1] CIL, III, Suppl., p. 1951, 30, 1—7.

[2] Вж. Беляев, Seminarium Kondakovianum, 3, 1929, с. 120 и табл. XVII.

[3] Непубликувани.

[4] Вж. Н. А. Мушмов, ИБАИ, 7, 1932/1933, с. 423.

[5] Вж. Ив. Велков, ИБАИ, 2, 1922/1923, с. 226.

[6] Вж. Ив. Велков, ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 281.

[7] Вж. ИБАД, 3, 1912, с. 324—325.

[8] Цит. според М. Дринов, Съчинения, I, 1909, р. 250.

Към металообработващите занаяти през късноантичната епоха следва да посочим и леярството. По-горе споменахме за бронзовата глава на Константин Велики, която ще да е била изработена в Найсос. В един надпис от Берoя се споменава, че била издигната бронзова статуя на някой си Аспар, обаче твърде е съмнително, че се отнася за известния Аспар от средата на V в.[1]

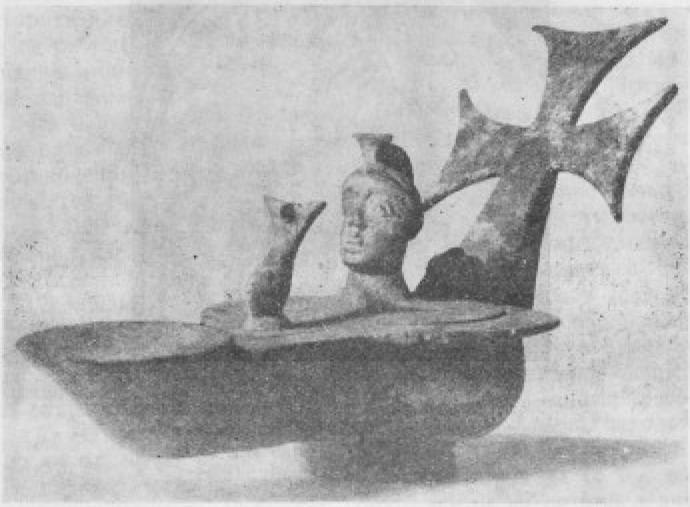

Фиг. 16. Бронзова лампа от Стара Загора (края на IV в.)
(фото Археол. музей)

От Берoя произхожда една извънредно важна находка за леярството от късноантичния и ранносредновековния период на града.[2] В един голям глинен кюп (по-висок от човешки ръст) били намерени много бронзови предмети и сечива от една цяла леярна работилница: четири самовара, два свещника, два големи бронзови триножника, единият украсен с три конски бюста, бронзова лампа с изобразена войнишка глава, бронзови камбанки, обикновени бронзови съдове, железни чукове, лостове, бронзови окачалки за кандило, бронзови и железни вериги, бронзови кръстове. Намерено е и парче от стопен бронз. Някои от предметите били съвсем нови, а други остарели и излезли от употреба. Наред с предмети от II в. имало и предмети от VI—VII в. Предполага се, че тук се касае за работилница на леяр, който събирал стари бронзови предмети, претопявал ги и правел различни църковни принадлежности. По формите на буквите от един малък надпис се смята най-общо, че работилницата е съществувала през VI—VII в., когато при някаква опасност предметите били събрани, турени в кюпа и заровени в земята. Между тия предмети по-добре е изследвана само бронзовата лампа (от края на IV и началото на V в.) (фиг. 16), твърде интересна с изработената на нея войнишка глава. Подобна лампа била намерена и в Одесос.[1]

---

[1] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 353, n. 61^{1}, Кацаров, ИБАИ, 4, 1926/1927, p. 89–91, n. 17; Danoff, AB, 30, 1936, S. 81 f.; Dimitrov, ИБАИ, 12, 1938, p. 312. По същия начин е бил почетен с εἴκονι χαλκείῃ, издигната в Атина, известният началник на префектурата Илирик – Проб (365—375 г.) — L. Robert, Hellenica, 4, 1948, p. 53—55. И тук имаме двустишие в хексаметър. По формата на буквите обаче и по наличието на ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ надписът от Берoя не може да се отнесе към V в.

[2] Вж. Б. Филов, Античните самовари в Народния музей, БСб, 17, 1911, с. 654–657.

Отделни бронзови предмети от късната епоха (предимно накити, фибули и др.) са намирани на много места из страната. Те произхождат в повечето случаи от гробни находки и благодарение на намерените с тях монети се датират добре.

До с. Тъжа, Казанлъшко (бивше Голямо село) са открити бронзови лампи и бронзов свещник от IV в.,[2] при с. Павелско, Асеновградско — бронзови обици и гривни от началото на V в.,[3] при Луковит — бронзови плетени гривни, бронзови пръстени и други дребни предмети,[4] при Арчар, Видинско — бронзова игла за коса със следи от позлата,[5] при с. Мътница, Коларовградско — фибули, тока, пръстен, обици с позлата,[6] до Брацигово — мъниста от IV—VI в.[7] и други предмети при Гулянци, Никополско,[8] Друган, Радомирско,[9] Люботрън, Врачанско — последната находка със златна монета от Юстин I.[10] В развалините на една градска баня от Филипопол е намерена фибула с гравирано име — Γαβριήλ — може би на майстора.[11] Доста бронзови предмети, както и железни сечива, за които вече споменахме, са намерени в насипа на едно ранновизантийско селище до с. Жеглица (в същност в землището на с. Ботево), Видинско. Тук са намерени също един екзагий с вместимост $^1/_2$ л. части от кантар и верига за окачване на някакъв предмет. Находките се отнасят към края на VI и началото на VII в.[12]

У нас се намират и някои накити — бронзови, сребърни, позлатени, — които са характерни за културата на варварските племена, поселвани от късноримската държава в днешна Северна България и Добруджа. Касае се за предимно гробен инвентар от фибули, токи, пръстени, обици и други предмети (фиг. 17). Находките засега не са много и не са били още предмет на задълбочено и всестранно проучване, което да разгледа тяхното разпространение в Тракия, тяхното производство и етническата им принадлежност.

---

[1] Вж. Д. П. Димитров, Старохристиянска бронзова лампа от Стара Загора, ГПНБМ, 1937/1939, с. 175, където е публикувана само бронзовата лампа.

[2] ИБАД, 3, 1912, с. 338.

[3] Вж. В. Миков, ГПНБМ, 1940/1941, с. 28.

[4] Вж. Ив. Велков, ИБАИ, 3, 1925, с. 248.

[5] Вж. Ив. Велков, ИБАИ, 7, 1932/1933, с. 409.

[6] Вж. Т. Иванов, ИАИ, 17, 1950, с. 331.

[7] Вж. Н. А. Мушмов, ИБАИ, 5, 1928/1929, с. 328.

[8] Вж. Ив. Велков, ИБАИ, 7, 1932/1933, с. 409.

[9] Вж. Ив. Велков, ИБАИ, 8, 1934, с. 467.

[10] Вж. ИБАД, 2, 1911, с. 270.

[11] Вж. Д. Кончев, ГПлНМ, 2, 1950, с. 144.

[12] Вж. с. 140, бел. 4.

Подобни находки са открити в Троянско, с. Момин брод, Ломско,[1] и в укрепеното село при с. Садовец, Луковитско.[2] Засега обикновено те се свързват с готите.

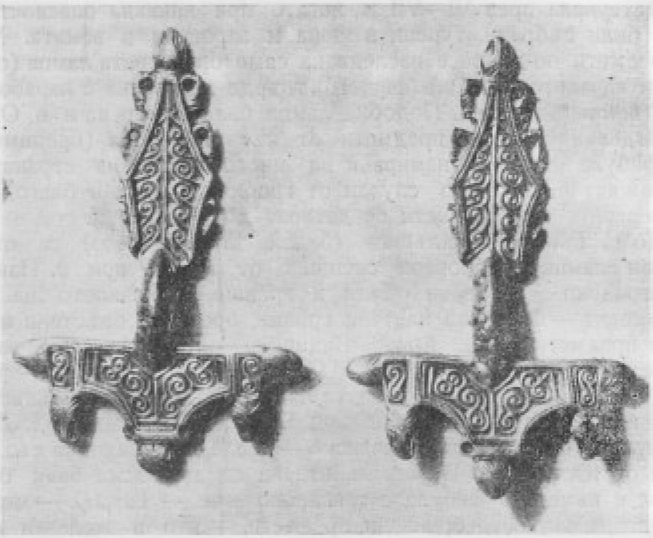

Фиг. 17. Фибули от селище при с. Садовец, Луковитско (VI в.) (фото Археол. музей)

Най-после нека посочим, че развитието на леярството в първата половина на IV в. може косвено да се установи и по намираните богати погребения с колесници, които датират именно от III—IV в. и за чието изработване били необходими доста бронзови и железни части и украшения.[3]

По-нататък следва да се посочат някои занаятчии, които изготвяли облекло за градското население. Засега не разполагаме с почти никакви данни относно масово производство на платове в Тракия, така както ни са известни например сирийските ергастерии, които работили такива платове в голямо количество. Знаем само за споменатите тъкачници в Хераклея.

Един от важните извори, по които може да се съди за характера на облеклото в днешна Добруджа от IV в., са стенописите на Силистренската гробница.[4] Тук е представено облеклото на един богат местен земевладелец, на жена му и техните роби и робини (фиг. 18). Жените са облечени в дълги дрехи с ръкави. Робите носят къси туники, препасани през кръста, и са обути в т. нар. braccae, в които влизат целите крака. В известното нареждане на Константин Велики се споменават тия именно хора, които са изработвали тоя вид „панталони" — braccarii. Те се споменават и в Диоклетиановия едикт.[1] Един от робите носи през рамото си едни braccae, вероятно тия на господаря му. От изображението се виждат някои подробности от изработката: вижда се колан, с който се пристягат към тялото и някакви джобове. Този роб държи и чифт обувки с връзки (фиг. 19). Всички роби са обути в сандали. Те поднасят също и отделни части от облекло: пояс, мантия, платно, което може да е някаква наметната дреха (фиг. 20). Споменатите braccae намират паралели в някои изображения на Траяновата колона, където варварите (сармати, даки) са представени именно с подобни панталони.

---

[1] Iw. Welkoff, Völkerwanderungszeitliche Grabfunde aus Bulgarien, Germania. 26, 1942, S. 48 - 50. Ив. Велков, ИБАИ, 12, 1938, s. 419—424; Tackenberg, Germanische Funde in Bulgarien, ИБАИ, 5, 1928/1929, S. 266 f.

[2] Вж. с. 140, бел. 2.

[3] Върху колесниците е подготвено специално изследване от Ив. Венедиков.

[4] A. Frova, Pittura romana in Bulgaria, Roma, 1943; А. Фрова, Римска живопис в една гробница от Силистра, Прометей, 7, 1943, кн. 3—4, с. 61; Д. П. Ди-

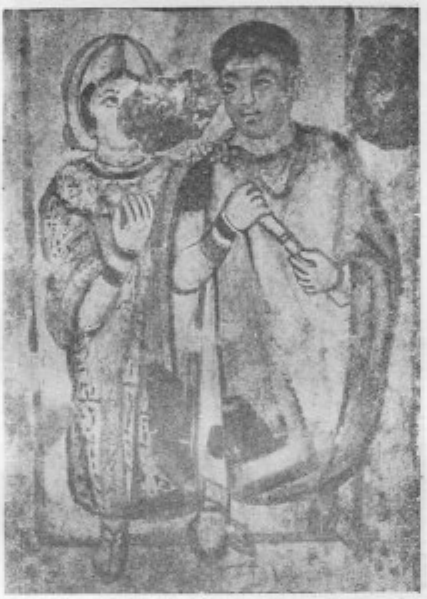

Фиг. 18. Съпружеска двойка на едър земевладелец и жена му от рисувана гробница в гр. Силистра (фото Ив. Велков)

митров, Стенописите на късноантичната гробница при Силистра, Архитектура, 1, 1946, кн. 10, стр. 10—12; Д. П. Димитров, На границата на античната и средновековната живопис, Наука и техника за младежта, 1957, кн. 5, с 7—8; A. Frova, Peinture romaine en Bulgarie, Cahiers d'art, 29, 1954, p. 25—40; 244—259.

[1] CIL, III, Suppl., p. 1935, 7, 42; 46.

Следователно в облеклото, изобразено в гробницата, биха могли да се открият известни северни влияния или по-точно влияние на неримски елементи, което през тази епоха се засилва.[1]

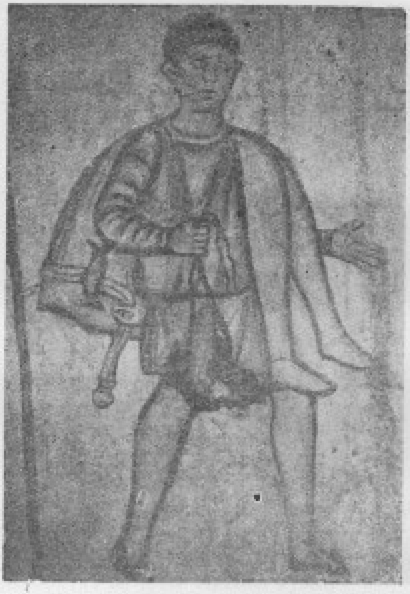

Фиг. 19. Образ на роб от рисувана гробница в гр. Силистра (фото Ив. Велков)

В Диоклетиановия едикт при изобразяване на различните видове дрехи се отбелязва и някаква тракийска дреха — *σκνγιλίων Φρυγιακὸς ἤτοι Βέσσος*. Същият този вид дреха се посочва и като „норикска", „галска" и др. Изглежда, че се касае за някаква горна дреха, която била широко разпространена и която според различните области носи и различно име.[2] В едикта се споменава и някаква друга дреха — birrus ripensis, — за която Момзен смята,[3] че е някаква военна дреха, изработвана и предназначена за войниците в пограничните провинции, като Dacia Ripensis и Noricum Ripense.

За изработването на обувки ще обърнем внимание, че изображение на обувки имаме в стенописта на Силистренската гробница, а в един саркофаг, намерен в с. Гиген, върху скелета била открита запазена формата на обувката, както е отбелязано в кратката публикация.[1] Известни ни са още lanarii, които се занимавали с обработването (разчепкването) на вълната, но същевременно я и продавали (от Сердика и Одесос),[2] lentiarii, които тъчели, но

---

[1] Вж. K. Lehman-Hartleben, Die Trajenssaüle, Tafelband, Berlin/Leipzig, 1926, Taf. 12 (XVIII); 14 (XXIV). Върху това ми обърна внимание Ив. Венедиков. За braccae вж. E. Saglio, Dict. des ant., 1, 1873, p. 746—747.

CIL, III, Suppl., p. 1943, 19, 47—50.

[3] Срв. Mommsen, Ges. Schriften, II, 1905, S. 317.

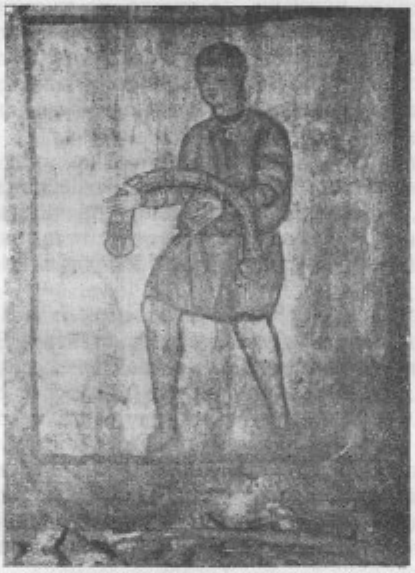

Фиг. 20. Образ на роб от рисувана гробница в гр. Силистра (фото Ив. Велков)

които и продавали платна,[3] purpurarius от околността на Абрит, които се занимавали с боядисване с пурпур.[4] Един продавач на пурпур се споменава и в надпис от Хераклея — Перинт, — и то от IV в.[5]

От надписи преди IV в. са ни известни имена на занаятчии, които се занимавали с обработването на кожите — щавене, шиене и пр.

Подобни занаятчии не са ни още познати от късноантичната епоха. В Одесос обаче са открити няколко надписа на различни хора с едно и също презиме — Γουννάριος, — което според досещането на В. Бешевлиев означава „този, който изработва кожуси" (γοῦννα). Това са преселници от Мала Азия, които тук като в студени области са намерили добро приложение на своя занаят.[1]

---

[1] Вж. Н. А. Мушмов, ИБАИ, 7, 1932/1933, с. 423.

[2] Detschew, AB, 28, 1933, S. 144, n. 2; Blümner, Technologie, I, S. 213, отбелязва, че тия занаятчии се занимавали с приготвянето на плъстена материя — рече (πῖλος); вж. Геров, Взаимоотношения, I, с. 52. Надписът от Одесос е непубликуван.

[3] Detschew, l. c.; Blümner, Technologie, I, S. 184. Б. Геров, Взаимоотношения, I, с. 52, бел. 6, правилно отбелязва, че съществува известна мъчнотия относно формата lentiarius (вм. правилното lintearius. Той обръща внимание с основание, че думата може да означава и търговец на леща (lentiarius), още повече че името е поставено в този дял на надписа, където са търговците на съестни продукти.

[4] Kazarow, Denkm d. Thrakischen Reitergottes, 1938, n. 549.

[5] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 411. n. 869г.

От приведените примери се вижда, че имаме налице диференциация в изработването на отделните части на облеклото, като това производство било съсредоточено в ръцете на дребни занаятчии. За част от тях се посочва, че са дошли от Мала Азия и някои дори са внесли известни нови дрехи — сирийските — (надпис от III в.), които, изглежда, са намерили добър прием в Тракия.

В разглежданите от нас градове се намират твърде често запазени стъклени съдове (в некропола на Сердика, при разкопките на „Св. София", в Садовец и другаде), обаче засега не би могло да се каже нещо по-положително относно производството на стъклени съдове в Тракия през IV—VI в. поради липса на сигурни сведения.[2]

Немалка роля през късноантичната епоха са играли и т. нар. pictores, също споменати в указа на Константин Велики.

В Диоклетиановия едикт те се разделят на две категории — pictor parietarius, т. е. „който рисува (боядисва) стените" с възнаграждение от 70 денара, и pictor imaginarius, или εἰκονογράφος, истински живописец, художник, комуто се плащало по 150 денара.[3] Добре запазени стенописи от тази епоха са открити в Сердика (много богат старохристиянски некропол);[4] във Филипопол са открити няколко гробници, украсени главно с животински и растителни орнаменти, не всички от които обаче се отличават с достатъчно художествена изработка;[5] в Хисаря — Момина баня, в Томи.[6] Най-добра в това отношение е без съмнение стенописта на Силистренската гробница. Рисувани гробници са открити в Ниш.[7]

Както се вижда от изнесените факти, при разглеждане на занаятчийското производство в Тракия през късноантичната епоха ние се натъкваме на някои съществени мъчнотии: добре датираните находки са сравнително малко и при това те не са разпределени съразмерно по векове. За повечето занаяти имаме сигурни данни до края на IV в., за други — от VI в. A priori ние допускаме, че някои производствени дейности са продължили да се развиват до края на VI в., но само по косвени данни. Това, което е сигурно, в повечето случаи не отива по-далеч от готските нашествия в края на IV в. За тази епоха ние действително можем да говорим за известен разцвет на занаятчийството, свързан с разцвета на градовете. Това състояние се проследява както във вътрешността, така и в крайбрежните градове. То се констатира и по нарасналата икономическа база на занаятчиите, които вече биват включвани в градските съвети (Долна Мизия).

---

[1] Срв. ИИД, 19/20, 1944, с. 23—24, п. 7; с. 30, п. 23; с. 31, п. 24, с. 31, п. 25.

[2] Вж. Филов, Софийската църква „Св. София", с. 61; Welkow, Germania, 19, 1935, p. 156; В. Миков, ГПНБМ, 1940/1941, с. 28 (Асеновградско); ИБАД, 2, 1911, с. 285 (с. Слокощица, Кюстендилско).

[3] CIL, III, Suppl., 1935, 7, 8, 8.

[4] Вж. Кр. Миятев, Декоративната живопис на Софийския некропол, София, 1925, с. 5 и сл. За Силистренската гробница вж. с. 146, бел. 4.

[5] За гробниците от Пловдив вж. Н. Мавродинов, Гробница от IV в. сл. Хр. в Пловдив, ГПНБМ, 1926, с. 21—53; Д. Цончев, ИБАИ, 15, 1946, с. 214—217.

[6] За Хисаря вж. Хр. Джамбов, Хисарската гробница, в. Народна култура, бр. 1, 4 януари 1958. За Томи вж. Strena Buličiana, 1924, p. 406.

[7] Срв. L. Mirković, La nécropole paléochrétienne de Niš, Arch. Iugosl., Vol. II, 1956, p. 85—100.

Докато през ранната императорска епоха известна част от необходимите занаятчийски произведения били внасяни в Тракия, през III—IV в. едновременно със засилилия се процес на обособяване на отделните провинции като самозадоволяващи се икономически единици се засилило и местното производство в Тракия. Бъдещите находки безспорно ще открият богати материали в това отношение. Това производство било насочено предимно към местните нужди и за вътрешнопровинциалния пазар. Така в едно известно икономикогеографско описание на империята от средата на IV в. се казва, че Мизия и Дакия се самозадоволявали, т. е. че произвеждали стоки главно за вътрешния пазар. За Тракия пък в този извор се изтъква, че тя била много плодородна и че основният й поминък бил земеделието.

През V—VI в. обаче точната хронология на находките засега е все още проблема. Настъпва очевидно съкращаване на редица занаяти поради променените вътрешнополитически и външнополитически условия; известна несигурност, липса на достатъчна възможност за пласмент на стоките и пр. Това положение обаче засегнало главно вътрешността. В крайморските градове занаятчийското производство продължило да се развива благоприятно. Одесос, Томи, Хераклея достигат през VI в. голямо икономическо замогване. Освен със здрави крепостни стени те били защитени и от морето, пък и лежали сравнително по-настрана от пътищата на честите варварски нашествия. Техният брой обаче в сравнение с многочислените селища из вътрешността бил малък. Известно раздвижване, и то главно на строителни занаяти, наблюдаваме през първата половина на VI в., което обхваща цялата област, но то е само краткотрайно явление и е свързано с дейността на Юстиниан.

От направения преглед на данните за занаятчийството се вижда, че през IV в. ние имаме немалка диференциация на отделните производствени дейности; забелязва се едно по-голямо обществено разделение на труда. Към основните причини, които са характерни за икономическото развитие и на другите източни провинции, би следвало да се отнесе и ролята на войската. Концентрирането на многобройни военни части по Долнодунавския лимес наложило да се разшири и дейността на някои занаяти, за да може да се задоволяват нуждите на съответните войскови части. Това особено се вижда от състоянието на ред градове по Дунав и във вътрешността на Мизия, на Северна България и Добруджа, като Рациария, Хорея Марги, Найсос, Ескус, Нове, Дуросторум, Новиодунум, Марцианопол и др. Така например от шестте „фабрики“ в източнобалканските земи четири са разположени в Хорея Марги, Найсос, Рациария, Марцианопол, а останалите две — в Тесалоника и Адрианопол.

Значителна роля в занаятчийското производство в Тракия и Дакия през IV—VI в. са играли и малоазийските преселници, които донесли тук своето високо майсторство и опитност. Все пак докато не бъдат изследвани по-задълбочено занаятите в балканските земи и нивото на местния елемент в сравнение с развитието на занаятчийското производство в Мала Азия, заключенията относно ролята и мястото на малоазийския елемент ще бъдат прибързани.

Във връзка със създаването на новата религия, която скоро се налага и като господствуващ мироглед в държавата, настъпват известни промени и в някои видове занаяти. Изчезва правенето на оброчни плочки, изчезва изработката на каменни саркофази с богати украшения. Загива постепенно и статуарното изкуство, особено по отношение на изработването на статуи на частни лица. Сега се появяват някои занаяти, свързани с изработката на църковни принадлежности. Някои занаяти продължават да съществуват, но се променят съществено. Продължава изработката на мозайки, но тематиката им се променя коренно, със силно преобладаване на схематизация и стилизация в орнаментиката. При това променят се и формите на редица занаятчийски произведения (керамика, стъклени съдове, метални предмети), тяхната техника и начин на изработване. Това води до известна несъвършеност, грубост и съществена отлика в сравнение с производството през античността. Освен общия икономически упадък тук известна роля са играли и варварските етнически групи, които, поселвайки се в Тракия, допринесли не малко за изчезването на античното и заменяването му с нови елементи.

Между занаятите, които достигат широко разпространение, ще трябва да поставим тия, които били свързани с различните страни на строителството. Разпространение намират и занаятите, свързани с производството на оръжие, организирано в по-големи размери. Производството на облекло също е играло известна роля.

б) Търговия. Пътища и съобщения

Проблемата за развитието на търговията в Тракия и Дакия през късноантичната епоха е от голямо значение за изясняване икономиката на тия области. За разлика от западните части на империята в Източната римска империя търговията играе особено важна роля. Докато на Запад ние забелязваме едно съкращаване на търговския обмен, на изток, напротив, може да се говори за цветуща търговия, свързана с разцвет на градския живот, един факт, на който още Енгелс обърна сериозно внимание. „Каквото било заварено и запазено от търговията, загинало от изнудванията на чиновниците, каквото още се крепяло, спадало към източната, гръцката част на империята, която излиза извън рамките на нашето разглеждане."[1] Това положение обикновено се свързва, и то правилно, с по-особеното икономическо развитие на източните римски провинции, където имало по-здрави елинистически традиции с добре организиран и устроен икономически градски живот.

---

[1] Срв. Фр. Енгелс, Произход на семейството, частната собственост и държавата, София, 1949, с. 157.

Без да отбелязваме в подробности някои въпроси, свързани с развитието на търговията в Източната римска империя, част от която била и Тракия, бихме искали да обърнем внимание на някои основни положения.[1] Независимо от развитието на парично-стоковите отношения икономическият живот през разглеждания период е подчинен на развитието на натуралното стопанство. Отношенията, свързани с обработката на земята, заемат господствуващо положение в икономиката независимо от развитието на занаятчийското и промишленото производство. Икономическата база на градската аристокрация била земевладението. Занаятчиите и търговците според иерархията спадали към градския плебс и нямали големи права.

Търговията през IV—VI в. в Тракия и Дакия може да се разграничи в няколко направления: вътрешна, т. е. обмен между отделните градове, между града и селото, и външна търговия, т. е. търговия между империята и отвъддунавските варвари, както и търговия на Тракия с другите провинции.

Търговията между отделните градове и области в източнобалканските земи е все още трудно да се установи. Стремежът към самозадоволяване и липсата на конкретни данни затрудняват нашите наблюдения. Ние посочихме по-горе известни данни за търговия между Сукидава и областта на Одесос с калъпи за лампи.

Приск разказва за един грък, който дошъл по търговия във Виминациум, където отседнал и се оженил за богата жена. След завладяването на града от хуните той бил лишен от голямото си състояние и отведен като пленник. С какво е търгувал този човек, не е казано, обаче е посочено ясно, че от тази дейност той бил натрупал известно богатство.[2]

По отношение на обмена между града и селото можем по-лесно да си представим характера на стоките, които се продавали и купували. Селяните предлагали, както това става обикновено, продуктите на селското стопанство и търсели произведенията на градското занаятчийство.

Една форма на обмен между селото и града, която в Тракия имала стара традиция, са т. нар. „панаири“ — πανηγύρεις.[3] През късната античност подобни „панаири“ са засвидетелствувани по селищата около Дунавския лимес. Те били използувани като места за търговия между варварите и поданиците на империята, живеещи в Крайбрежна Дакия, Мизия и Скития. Приск разказва, че хуните нападнали ромеите за първи път по време на някакъв „панаир", т. е. когато се били събрали много хуни и жители на империята да търгуват[1]. В Нове през VI в. ставал също такъв πανήγυρις, свързан с култа на някакъв мъченик Лупус. Народното празненство траело няколко дни.[2]

---

[1] Вж. по тия въпроси Н. В. Пигулевская, Византия на путях в Индию, Москва, 1951, с. 6 и сл.; Н. В. Пигулевская, К вопросу об организации и формах торговли и кредита в ранней Византии, ВВр, 4, 1951, с. 84—90. Piganiol, L'Empire chrétien, p. 300.

[2] Prisc., fr. 8, FHG, 4, p. 86: „Тогава той се засмя и ми каза, че е грък по произход, че е дошъл по търговия във Виминациум, мизийски град на Истър. Там прекарал много време и се оженил за богата жена. Той бил лишен от състоянието си, когато градът минал под властта на варварите и поради наличното си богатство при разпределението на плячката се паднал на Онегизий.“ Преводът според Гръцки извори, I, с. 113.

[3] Тия „панаири“ са ни известни в Тракия още от III в. преди н. е. От римската епоха знаем за „панаири“ при Скаптопара, при античния град до днешния гр. Сандански (бившия Св. Врач). Срв. Г. И. Кацаров, Просбата на Скаптопаренците до император Гордиан III, ГСУ, 1, 1904/1905, с. 28—38; Д. Дечев, Едно дарение от областта на Средна Струма, ИБАИ, 13, 1939, с. 190—194.

Такива πανηγύρεις ставали и в другите източни провинции през V—VI в. В тия дни тук идвали много хора от града и селото и разменяли произведенията на своята стопанска дейност. Твърде интересно е описанието на един такъв „панаир" в Пафлагония, запазено в едно житие.[3] Разказано е как идват селяните, натоварили стоките си върху своите каруци. Всичко това се продавало или пък се разменяло за стока, необходима за селското стопанство. Показан е и образът на търговеца, който за една година, ходейки по такива панаири, увеличил с 50 % своето имущество.

Важни пунктове в търговския обмен между града и селото били т. нар. тържища — ἐμπόρια. Някои от тия тържища възникнали във връзка с току-що споменатите панаири, а други били създавани със специални едикти на държавата. Административно те били нещо средно между града и свободната селска община с развит полуградски живот. Те били снабдени със складове, бани и други постройки и играели голяма роля във вътрешнотърговския живот на страната.[4] Такова тържище бил *Пизос*, основан в 202 г., но просъществувал чак до средата на VI в., както може да се заключи от споменаването му у Прокопий. В житието пък на Александър Римски се отбелязва едно тържище в областта на Филипопол.[5] Темистий разказва за многобройни тържища по брега на Дунав, в провинциите Скития, Долна Мизия и вероятно в Крайбрежна Дакия.[6]

Направените разкопки в едно късноантично селище, това на Галата при Одесос, разкриха някои подробности относно стоките, внасяни от близкия град в това село. Обърнато е правилно внимание, че един голям ажурен купел, големи долиуми, покривни керемиди и тухли са внесени от Одесос.[7] Това, както и други поселения около Одесос пък снабдявали града с жито и други зърнени храни.

---

[1] Prisc., fr. 2, FHG, 4, p. 72 ὅτι τῶν Σκυθῶν κατὰ τὸν τῆς πανηγύρεως καιρὸν κατεστρατηγησάντων Ῥωμαίους καὶ πολλοὺς ἀνελόντων...

[2] Theoph. Sim., 7, 2, 17.

[3] За панаирите на Изток вж. Н. В. Пигулевская, Византия на путях в Индию, 1951, с. 63 и сл. За споменатия панаир във Пафлагония вж. Пигулевская, пос. съч., с. 64; Пигулевская, ВВр. 4, 1951, с. 88; А. П. Рудаков, Очерки византийской культуры по данным греческой агиографии, Москва, 1917, с. 155.

[4] Вж. Д. П. Димитров, Големият Пизоски надпис, БМ, 9, 1934, с. 397—404. Тържища преди IV в, били Дискодуратера, до днешното с. Гостилица, Дряновско — Ив. Велков, ГНМ, 4, 1922/1925, с. 127 - 137, и Emporium Piretensium до с. Горско Косово, Севлиевско — Бр. Шкорпил, МСб, 7, 1892, с. 85 и сл.

[5] За тържището Парембоде вж. ИБАИ, 8, 1934, с. 126 сл.

[6] Them., Or., X, 135 и сл.

[7] Вж. М. Мирчев, ИВАД, 9, 1953, с. 27—28.

Вътрешната търговия в самите градове била насочена главно към продаване на съестни продукти и платове за дрехи. Както вече споменахме в главата за занаятчиите, характерно за градовете в Тракия е, че твърде често самите производители търгували със собствените си стоки, т. е. били са и производители, и търговци едновременно.Това добре личи по имената и сведенията, които притежаваме за функциите им.

Така лентиариите в Сердика, за които вече говорихме, не само изработвали ленени платна, но ги и продавали. В Дигестите те се изтъкват като търговци.[1] Макелариите били едновременно и касапи, и месари. Те купували стоката (говеда и др.), заколвали я и продавали месото. Заедно с това те продавали дивеч, птици, както и съестни продукти. Те се споменават в известния надпис от Сердика, в един надпис от Томи[2] (началото на VI в.) и в един надпис, намерен в с. Долистово, Станкедимитровско (преди IV в.).[3] В надписа от Сердика,[4] в който се споменават няколко вида занаятчии, се изброяват още: *παντωπόλης*, който продава всичко, бакалин; един Валент — *οἰνοπώλης*, който продава вино на дребно; един *Διζας ἀρτοκόπος*, който пече и продава хляб. Споменаването му поставя интересната проблема за хлебоприготвянето и хлебопродаването в градовете на Тракия и Дакия. Във Византия през X в. се споменава *ἀρτοποῖος*, хлебопекар, като у него били обединени няколко функции: от купуване на житото, неговото смилане до изработването на хляба и продажбата му.[5]

От разглежданите градове ни е известна една пещ за хляб от Истрос.[6] Какви били функциите на нашия *ἀρτοκόπος*, не ни е известно. При това интересно е и кому е продавал хляб. Знае се, че известна част от градското население се занимавала със земеделие. Материалната база на градската аристокрация било земевладението. Освен това на градския лумпенпролетариат е раздаван безплатно хляб във всички градове на империята до 618 г.[7] Какво е било положението в Тракия, не знаем.

Споменатите в надписи от III в. *κάπηλοι* (от с. Долистово, от Пловдив и от Кюстендил[8]) не се срещат през IV в. Тяхната първоначална функция е на дребен търговец, а по-късно с това име се наричат кръчмарите. През V—VI в. те са засвидетелствувани в Мала Азия.

В някои от разглежданите градове в Тракия и Дакия са открити и градски магазини. Такива са открити в Ескус — четири големи на една широка улица, в Абрит — шест в голямата разкопана жилищна сграда с вход отвън без връзка помежду им. Единият от магазините обаче имал вход и към сградата. Предположението на Т. Иванов, че тук ще да е търгувал самият собственик на сградата, е правдоподобно. В единия от магазините били открити две бронзови тежести по 100 г, глинени лампи, фрагменти от големи амфори за вино и дървено масло. Тук са открити и други помещения, вероятно складове.[1] Магазини са открити също и в Истрос.

---

[1] Detschew, AB, 28, 1938, c. 114; Б. Геров, Взаимоотношения, I, c. 52; Dig., 14, 4, 5, § 15.

[2] V. Pârvan, Zidul cetăţii Tomi, Anal. Acad. Roum., Mem. secţ. istor., ser. II, 37, 1914/1915, p. 419 sq.; AA, 30, 1915, p. 251, n. 5. Вж. още Геров, Взаимоотношения, 1, c. 52.

[3] AEM, 18, 1895, p. 108, n. 8.

[4] Вж. бел. 1.

[5] Stöckle, Spätrömische Zünfte, 1909, S. 47.

[6] Вж. Studii şi cercetări, 5, 1954, 1/2, p. 118.

[7] Stöckle, Spätrömische Zünfte, S. 49.

[8] Вж. бел. 1. За надписа от Кюстендил вж. ИБАД, 7, 1919/1920, c. 84, 8. За надписа от Пловдив вж. Л. Ботушарова, ИАИ, 21, 1957, c. 308—311. Stöckle, Spätrömische Zünfte, S. 50 f.

От особен интерес за вътрешнотърговския живот в разглежданите градове е наскоро откритата добре запазена теглилка в Диногеция. Теглилката е намерена в една изгоряла постройка и носи следния надпис: + ἐπὶ τοῦ μ(ε)γ(άλου) ἐπάρχ(ου) πόλεως Γεροντίου. Касае се за Геронций, префект на град Константинопол от 561 г. Надписът означава, че данните върху паланцата били официално заверени в Константинопол в 561 г. Теглилката в Диногеция ще да е имала стойност на официална градска мярка, с която местните търговци сверявали своите мерки и теглилки.[2]

В Сукидава, днешното Челеи срещу Ескус, едно римско предмостово укрепление и през късната античност изходен пункт на част от търговията с готите (оссбено в IV в.)[3] била открита стъклена тежест също с функции на официална мярка и също с надпис ἐπὶ Φλ(αβίου) S Γεροντί(ου).[4] Касае се за същия Геронций.[5] Подобни тежести били открити и в крайморските градове на Мраморно море. От откритите досега екземпляри е установено, че такива стъклени тежести са намирани само от времето между Зенон и Хераклий. Извън тези хронологични рамки те не се срещат.[6]

Тези факти разкриват оживен вътрешнотърговски живот дори и през епохата на ожесточени варварски нашествия в Тракия (средата на VI в.). Същевременно проличава и непрекъснато поддържаната връзка между градовете и столицата с оглед на установяването на здрава търговска база и борба против злоупотреби, с каквито са изпълнени изворите на късната античност и които никой не бил в състояние да спре.

Би трябвало да се спрем накратко и на един важен указ на император Анастасий от 505 г., който разкрива някои важни страни от развитието на парично-стоковите отношения между града и селото.[7]

---

[1] Срв. Т. Иванов, Ескус в светлината на последните археологически проучвания, в: Археологически открития в България, 1957, с. 130; Т. Иванов, ИПр, 12, 1956, кн. 1, с. 88—89.

[2] Вж. G. Ştefan, O balanţă romana din sec. VI e. n. descoperita in Dobrogea, Studii şi cercetări, I, 1950, 2, p. 152–162.

[3] Срв. D. Tudor, Sucidava, II, Dacia, 7—8, 1937/1942, p. 359—400, особено 399—400. Много е интересна картината на живота на това селище, която се разкрива от монетите. Монетите продължават до Констанций II, след което прекъсват до Грациан (355—378). От Грациан наново се появяват монети, които спират с Теодосий II (хунските нашествия). През VI в. се появяват наново монети от Юстин I, Юстиниан и спират с Юстин II (аварските нападения).

[4] Вж. Dacia, 11—12, 1943, p. 180–183, fig. 18,2.

[5] Вж. Benjamin, RE, 7, col. 1268–1269.

[6] Вж. Dr. Mordmann, Byzantinische Glasstempel, BZ, 7, 1898, S. 605 f.

[7] Cod. Iust., 10, 27, 2.

Разоряването на някои области на Тракия от края на V и началото на VI в. станало причина диоцезът да не може да внася редовно изискуемите се данъци. Селското население било разорено и обедняло. Императорът, като установява общите положения за доставките в държавата на храни за непроизводителното население, изключва Тракия от тия промени, като запазва тук в сила старото правило: съответните градски ръководни органи ще възлагат на частни търговци (ἔμποροι) доставката на зърнени храни за войниците. На търговците, респ. на селяните, трябвало да се плаща в пълноценни истински монети и в обрикси и съответно да се изисква селяните да внасят храните без отклонение и наказание. Споменатите пасажи са от значение за проследяването на отношенията между града и селото на основата на търговските отношения помежду им. Производителите имали точно отношение към циркулиращите монети и знаели, както изглежда, добре тяхната стойност. Тези оживени парични отношения са характерни за времето на Анастасий не само в Тракия, но и в другите части на империята.[1] Главен продукт на обмена били зърнените храни, цените на които според Анастасий трябвало да се определят съобразно валидните цени в областта на дадения град за съответната година[2] — важно указание за оформяването на отделните области като икономически единици.

От друга страна, се вижда, че събирането и закупуването на храните било тежко бреме за местното население и ставало в обстановката на засилена класова борба. От закона добре се вижда стремежът на административни чиновници и търговци да грабят селото, един факт добре известен и за Илирик от IV в.[3] Дейното участие на около 50 000 селяни в бунта на Виталиан, избухнал точно през тия години, е добро доказателство за недоволството на селското население в Тракия.

Закупуването на храните за градовете в Тракия ставало със специално предвидените за тази цел σιτωνικὰ χρήματα. При липса на такива средства се разрешавало на градските магистрати да направят συνωνή, coemptio, т. е. задължително събиране на храни само в съответната градска територия.

*

Външната търговия в Тракия и Дакия се водела по два пътя: търговия с народите, живеещи отвъд Дунав (готи, хуни), и търговия с другите провинции.

---

[1] Вж. Bury, History of the Later Roman Empire,^{2} 1923, p. 441 sg; Stein Histoire, II, p. 192—198.

[2] Cod. Iust., 10, 27, 2: ἐξέστω μὲν τοῖς ἄρχουσι ταύτην ποιεῖν, ἐν μόνῃ δὲ τῇ ἐνορίᾳ τῆς πόλεως τῆς τοῦ σίτου δεομένης καὶ ἐν τοῖς αὐτῆς ὅροις, καὶ κατὰ τὰ ἐν τοῖς τόποις κρατοῦντα κατὰ καιρὸν τιμήματα.

[3] Cod. Theod., 11, 11, 1: Si qui eorum, qui provinciarum rectoribus obsequuntur quique in diversis agunt officiis principatus et qui sub quocunque praetextu muneris publici possunt esse terribiles, rusti ano cuipiam necessitatem obsequii quasi mancipio sui iuris imponat aut servum eius vel forsitan bovem in usus proprios necessitatesque converterit sive xenia aut munuscula, quae canonica ex more fecerunt, extorserit, vel sponte haec quae improbata sunt oblata non refutaverit, sublatis omnibus facultatibus ultimo subiugetur exitio. . .

Амиан Марцелин съобщава за галатски търговци, които често отивали всред готите, за да купуват роби. Пътят на тия търговци минавал през Тракия.[1]

През мирния период на отношения между готите и империята — от Клавдий — Галиен до Валент, особено между Константин I и Валент — търговските връзки се доста оживили. Сега бил построен мост при Ескус, който имал преди всичко стратегическа цел, но който в същото време играел и важна икономическа роля. Това място на Ескус го издигнало като важен център на Дунав през IV в., още повече че той бил свързан с добри пътища с вътрешността.

През този период готите и поданиците на империята могли свободно да търгуват където пожелаят по многобройните пазарища и тържища, както съобщава Темистий.[2] Подобни търговски пунктове съществували по целия Дунавски лимес и те били разположени предимно в градовете. Една такава ἀγορά на брега на Дунав, както разказва Приск, съществувала твърде отдавна.[3] Темистий добавя, че печалбата от взаимните търговски връзки била голяма, което явно разкрива активните взаимоотношения през първите седемдесет години на IV в.[4] Известно е сведението, че Максимин Тракиецът (235—238 г.), живеейки в своето село в Тракия, търгувал твърде оживено с живеещите отвъд Дунав готи. Това сведение отразява очевидно състоянието от IV в., когато именно границата между готите и Тракия става р. Дунав, а не през III в., когато още съществува Траянова Дакия.[5]

Разкопките в Румъния покрай Дунав, а и във вътрешността (Сукидава, Ромула) дадоха значителен нумизматически материал от късната античност.[6] Намерените монети са главно бронзови и по-малко сребърни. Златни монети не се намират съобразно забраната, издадена в 374 г., с която се забранявало да се плаща на варварите със злато за роби или за други продукти.

Същата картина наблюдаваме и в отсамдунавските градове — Бонония, Рациария, Ескус, Нове, Сексагинта Приста, Дуросторум, Новиодунум и пр. (срв. по-долу за монетното обръщение). В този случай обаче не бива да се изпуска из пред вид, че обилният късноантичен нумизматически материал в пограничните провинции е свързан не само с търговията, но и с укрепителната дейност, с военната организация, както и изобщо с живота на населението, което живеело в границите на империята.

---

[1] Amm. Marcell., 22, 7, 8.

[2] Them., Or., X, 135.

[3] Prisc., fr. 7, FHG, 4, p. 76.

[4] Около същото време (371 г.) Валентиниан построил в Панония един кастел, наречен Commercium, създаден именно с цел да се контролира търговията между варварите и империята. Кастелът бил построен за 48 дни. Вж. издигнатия по този случай надпис: Dessau, ILS, 775: . . . Hunc burgum, cui nomen Commercium qua causa et factus est, a fundamentis et construxit et ad summam manum operis in diebus XXXXVIII. . . fecit pervenire.

[5] Hist. Aug., XIX, 4,4: . . . in Thracia in vico, ubi genitus fuerat possesiones conparavit ac semper cum Gothis commercia exercuit.

[6] Вж. C. Chuchardt, AEM, 9, 1885, S. 230 и литературата на с. 156, бел. 3

Главните търговски пунктове ще да са били тия, където римляните са заемали и отсрещните селища като предмостови укрепления: Ескус — Сукидава, Трансмариска — Константиниана Дафне, Трансдиерна — Диерна.[1]

Редовните връзки били за кратко време прекратени по време на т. нар. Първа готска война, до 370 г. След сключването на мира между Валент и Атанарих възстановяването на търговията било важен пункт в договора. Темистий, като разказва за тия събития, пояснява, че Валент устроил тържища само в два града покрай Дунав, където можел да става обменът, за да може по-лесно да се контролират движенията на готите в империята. Ние вече изтъкнахме, че тия два града били Константиниана Дафне и Новиодунум.[2]

За търговия с хуните съобщава Приск. Атила поискал от късноримската власт да измести съществуващия дотогава пазар тържище от брега на Дунав, където се намирал дотогава, и да го премести в Найсос. Тук според Атила трябвало да бъде границата на неговата държава с империята.[3] Ние се спряхме по-горе на „панаира", който ставал на брега на Дунав и където се събирали много хора.

Цялата тази търговия била контролирана от държавата. Освен споменатите ограничителни мерки, като определени пунктове, определени стоки и други, през IV—V в. била създадена и една длъжност — comes commerciorum, — който бил длъжен да следи за правилното и редовно търгуване с племената отвъд границите на държавата. Тази длъжност била свързана само с пограничните области. В Notitia Dignitatum[4] са посочени за Източната римска империя трима comes commerciorum: per Orientem et Aegyptum; per Moesiam, Scythiam et Pontum; per Illyricum. Както се вижда, посочени са главните области (диоцези и провинции), през които протичала външната търговия. От тях 50 % се падат на балканските земи, което е красноречив факт за тяхното търговско значение. Особено място са играли Мизия (Долна) и Скития, които изрично са споменати. Специален чиновник имало и за префектурата Илирик.

Големи подробности за функциите на този чиновник не ни са известни. Знае се само, че било забранено без негово знание да се приютяват чужди търговци. Той контролирал и изнасяните стоки.[5] В Западната римска империя по това време имало само един comes commerciorum, и то за Западен Илирик, което разкрива големия упадък на външната търговия в началото на V в. в западните области на Римската империя.

За изнасяните и внасяните стоки имаме известни данни в юридическите извори. От готите търговците вземали преди всичко роби, както и някои скотовъдни произведения и кожи. През IV в. робите от готски произход били най-разпространени в държавата.[1] Като говори за моралния упадък на войската по мизийския и скитския лимес и за користолюбието на военните командири, Темистий пише, че тукашните фрурарси и таксиарси наподобявали повече търговци, отколкото военни лица, тъй като се стараели да купят колкото се може готи и да ги препродават после като обикновени търговци.[2] Същите тия деяния се разказват после и от Амиан Марцелин и Зосим. Като пишат за избухването на бунта на готите в 376 г., те посочват, че висши военни и административни чиновници купували готи като роби и ги препродавали във вътрешността. Това увеличило броя на робите в Тракия през тия години.

---

[1] Вж. Patsch, Beiträge, III/1, S. 53.

[2] Them., Or., X, 135. Вж. В. Велков, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 252—253. Поради същите причини в началото на V в. търговията с Персия била ограничена само в три пункта: Низибис, Калиникон, Артаксата. Вж. Seeck, RE 4, 1901, col. 644, s. v. comites. Срв. още S. J. de Laet, Portorium, étude sur l'organisation douanière chez les Romains, 1949, p. 457 et s.

[3] Prisc., fr. 7, FHG, 4, p. 76.

[4] Not. Dign., Or., 12, 6–9.

[5] Seeck, RE, 4, 1901, col. 644, s. v. comites.

Готите се нуждаели от съестни продукти. Те например енергично настоявали за сключването на мира в 369—370 г., понеже поради водената война пазарите били закрити и те страдали от липса на хранителни продукти.[3] Темистий пише също, че ежегодната издръжка от зърнени храни, която те получавали, т. нар. σιτηρέσιον, била за тях от съществено значение.[4]

Продукти, за които се знае, че били изнасяни от империята, били вино, зърнени храни, масло, сол, всякакъв вид оръжие, сурово и обработено желязо.[5] Някои от тия артикули по-късно престанали да се изнасят — оръжие, злато — поради забрана от страна на държавата. Изнасяно било също и някакво облекло. Такова облекло, и то пъстро (ποικίλη ἐσθής), било винаги желано от варварските племена при сключване на договор наравно с плащаните от империята пари.[6]

През късноантичната епоха източнобалканските земи играли и транзитна роля. През тия области минавали и малоазийски и други търговци, които търгували с отвъддунавските племена.

Що се отнася до търговията на диоцеза Тракия с другите провинции, оскъдните данни ни карат да предполагаме, че тази търговия ставала главно по море и че главно участие тук вземали черноморските градове и градовете по брега на Мраморно море.

Между черноморските градове изпъкват Томи и Одесос. Пристанището на Одесос било поправяно през IV в. и функционирало дори и през най-тежките нашествия в Тракия. Доброто местоположение и сигурност на града привлекли през V в. значителен брой малоазийски преселници — търговци и занаятчии. Техните надгробни надписи ни осведомяват за поминъка им. В един надпис от средата на VI в. се споменава някой си Даниил, дошъл с търговска цел от Апамея.[7] В друг се говори за Оксихолий, арматьор. Арматьорите понякога били и едри търговци. Този Оксихолий бил родом от остров Пеле в Смирненския залив.[8] Трябва да се отбележи, че повечето от тия хора са родом от села, което се отбелязва и в надписите. Очевидно е, че за да напуснат своите родни места и да се заселят в Одесос, ще е имало известни икономически съображения, т. е. градът им е предлагал добри възможности за препитание. И действително през VI в. Одесос се издига като богат и голям град и от това време са останали значителни материални останки от неговата култура — както базилики, така и доста златни предмети.[1]

---

[1] Вж. Ю. Кулаковский, История Византии, I, с. 89 и сл.

[2] Them., Or., X, 136 b.

[3] Amm. Marcell., 27, 5, 7.

[4] Them., Or., X, 135 b.

[5] Cod. Iust., 4, 41, 1; 2. Вж. допълнителни литературни указания у В. Велков. Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 253.

[6] Them., X, 135 a; Theoph. Sim., 1, 3, 3.

[7] Beševliev, ИИД, 19/20, 1944, S. 18, n. 1.

[8] Beševliev, ИИД, 19/20, 1944, S. 20, n. 2.

В началото на V в. Томи се издига също икономически. И неговото пристанище, както и другите черноморски пристанища от тези области били поправени при Валент. Созомен го споменава като голям и цветущ град. Запазен е надгробен надпис на един евреин (?) от Александрия, търговец на вино, добро доказателство за широките търговски връзки на града през V в.[2] Съществуването на подобен род търговия предполага естествено и развито лозарство — един поминък, добре развит и в другите черноморски градове, както имаме преки данни за Одесос през VI в. Томи имал търговски връзки и с по-далечни страни. В 599 г. при обсадата на града от аварите по време на краткото примирие между Приск и аварския хаган на Великден хаганът поискал от коменданта на византийските войски някакви индийски подправки, които той действително получил. Те били: пипер (πέπερι), индийски лист (φύλλον) Ἰνδικὸν κ (ασίαν) и т. нар. кост (?) (κόστον).[3] Наличието на подобни артикули в този сравнително отдалечен град разкрива широките възможности на ранновизантийската търговия, без засега да сме в състояние да кажем нещо повече по тези въпроси, що се касае за другите черноморски градове.

Преселници от Мала Азия през V—VI в. имало и в Месемврия, както се вижда от един надпис на починал тук жител на Апамея, чието име не е запазено.[4]

От градовете покрай Мраморно море, които всички били малко или повече търговски средища, по-особено място заемат Хераклея, Панион, Редест. Така ние посочихме по-горе, че произведени в Хераклея платове били открити в Египет, което разкрива значително производство и широки търговски връзки на споменатите градове. Интересно е описанието у Прокопий на Редест, което според нас важи за всеки град в тази част на диоцеза Тракия. Тук са посочени значението на морския път през Мраморно море, издигането на отделните търговски средища, опасността, на която те били изложени при заселването на варварски племена през V в., които успявали да достигнат тук, и най-после тяхното укрепване, което осигурило спокойствието на търговията по този бряг. „На един ден път от Хераклея, пише Прокопий,[5] се намира едно приморско място на име Редест, удобно разположено на морския път за Хелеспонта, с добро пристанище и пригодно за морска търговия. Пътуващите по море търговци съвсем лесно спирали там своите кораби и ги разтоварвали, а после отново потегляли оттам без всякакви затруднения. То обаче било изложено на нападенията на неприятелите, които се втурвали внезапно в ония места, понеже не било укрепено и по местоположение не било недостъпно. Затова търговците от страх пред опасността го пренебрегвали и то било занемарено. А сега император Юстиниан не само осигурил безопасността на това място, но спасил и всичките съседни селища, като въздигнал при Редест град, укрепен със стена и особено бележит с големината си. Там именно, когато варварите се приближавали към тях, прибягвали навреме всички съседни жители и се спасявали заедно с имота си.“

---

[1] Вж. ИВАД, X, 1955, с. 109 сл.

[2] D. Teodorescu, Bul. com. monum. istor., 7, 1914, p. 189, n. 17: . . . πος Σίππονος οἰνέμπορος.

[3] Theoph. Sim., 7, 13, 1—6.

[4] Вж. Бешевлиев, Приноси, п. 119. За други търговци от Мала Азия, главно преселници от Сирия, срв. J. Jung, Römer und Romanen in den Donauländern², 1887, S. 126. Броят им по епиграфски паметници може да се увеличи твърде много по отношение на III в. Книгата на V. Pârvan, Die Nazionalität der Kaufleute im römischen Kaiserreiche, Diss., Breslau, 1909, не ми беше достъпна.

[5] Proc., De aedif., 4, 9, 17—21.

Тук ще отбележим два надписа — от Хераклея и Селимбрия, — в които се споменава по един ἀποθηκάριος, т. е. човек, който държи някакъв склад. Тия хора са свързани с търговската дейност на споменатите градове по Мраморно море.[1]

Важен показалец за развитието на парично-стоковите отношения в Тракия и Дакия са колективните и единичните монетни находки, намирани из различните антични селища и градове у нас. Тяхното системно проучване би могло да даде важни изводи по отношение на някои икономически въпроси за разглежданите от нас области. Тук обаче не бива да се изпуска из пред вид, че при монетните находки от късноантичната епоха ние ще трябва да се справяме с известни мъчнотии. Твърде трудно е понякога да се определи античното селище, от което произхождат монетите, защото голямата част от тях сигурно е скривана при бягство. Освен това след ликвидирането на градската автономия градовете не секат вече собствени монети, а последните се секат в държавни монетарници, което не дава възможност да се контролира движението на монетите между отделните градове. В разглежданите земи през IV в. такива имало в Сердика и Хераклея.[2] Прегледът на колективните монетни находки, който ние ще направим по области, може да ни покаже засега само по-силно икономическите средища, където имало по-голяма концентрация на парични средства. Трябва да се отбележи при това, че колективните монетни находки се публикуват редовно само у нас. Липсват подобни публикации за градовете в Северна Добруджа и по градовете край Мраморно море. Като прибавим и факта, че не всички колективни находки у нас стигат до публикация, ясно е, че прегледът и изводите от него в някои отношения не ще бъдат съвсем изчерпателни.

От черноморското крайбрежие на първо място по находки стои Одесос. Доста монети са намерени от IV в., между които особено място заема една находка от 60 000 монети на Константин Велики, Лициний, Констанций II и др.[1] Многобройни са и монетите от Юстиниан, което е в съгласие с другите данни за икономическото състояние на града през негово време.[2] Между монетите, прегледани лично от мене във Варненския музей, има екземпляри от почти всички императори от IV—VI в. Най-много има от Константин Велики и Лициний. След това се наблюдава едно спадане при императорите от втората половина на IV в., за да се увеличат наново при Теодосий, Аркадий и Хонорий. След Теодосий II монетите пак намаляват — при Лъв и Зенон, — за да се увеличат чувствително при Анастасий, Юстин и Юстиниан. Монетите достигат до 40-те години на VII в. Тук има отделни екземпляри от Маврикий, Фока, Хераклий, дори от Константин Погонат.

---

[1] За надписа от Хераклея вж. BCH, 36, 1912, p. 633, № 87. За този от Селимбрия вж. Dumont — Homolle, Mélanges, p. 372, n. 62bis.

[2] Срв. L. Robert, Cahiers arch., VIII, 1956, p. 33; Н. А. Мушмов, Монетите и монетарниците в Сердика, София, 1926, с. 34—44.

От черноморското крайбрежие произхожда едно сандъче с монети от IV в. с преобладаване на Константинови монети.[3] Доста монети са открити и при разкопките на селището на Галата, Варненско.[4] В Бургаско също има намерени монети, между които и златни. Между тях има и от Тиберий II Константин.[5] Много монети от VI в. и началото на VII в. са открити и в Несебър при последните разкопки.[6]

Големи количества монети са открити и в крайдунавските градове и села. Така в Ескус е намерено едно гърне с 11 кг монети (няколко хиляди) главно от Константин Велики и неговите наследници.[7] Ние посочихме по-горе, че през тия десетилетия икономическото значение на Ескус е порасназо значително.

Не малко монети са открити в с. Арчар и околността — главно от Константин, Констанций II, Валент и Грациан.[8] Тук са открити и две златни монети от Теодосий II, което стои във връзка с благосъстоянието на града преди хунските нашествия, за което пише Приск. От околността на Арчар (с. Гайтанци) произхожда и една златна монета от Юстин I, сега във Видинския музей.[9] В училищната сбирка на с. Арчар се намират монети и от Лициний, Юлиан, Валентиниан, Анастасий, Юстиниан.

В с. Белене, Свищовско (античния Димум), са намерени монети от първата половина на V в.;[10] в с. Каран-Върбовка, Беленско — 300 медни монети от IV в.;[11] в с. Селановци, Оряховско (античната Вариана) — 4.400 кг медни монети от IV— V в. Повечето от тях били от най-дребен номинал — центенионали и майорини — и били много изтрити, което сочи за дългата им употреба. Имало доста монети от IV в.[12]

---

[1] AA, 25, 1910, S. 402—403.

[2] ИБАД, 4, 1914, с. 274—275; ИБАИ, 11, 1937, с. 320. Колективните монетни находки са публикувани от Н. А. Мушмов (до ИБАИ, 7, 1932/1933 вкл.), след което и досега се публикуват редовно от Т. Герасимов.

[3] ИБАИ, 11, 1937, с. 319—320.

[4] ИБАИ, 18, 1952, с. 404; М. Мирчев, ИВАД, 9, 1953, с. 26.

[5] ИБАИ, 5, 1928/1929, с. 382.

[6] По сведения на Иван Гълъбов.

[7] ИБАИ, 12, 1938, с. 454. Срв. още ИБАИ, 15, 1946, с. 239 и сл.

[8] ИБАИ, 11, 1937, с. 317.

[9] Монетите са прегледани от мене във Видинския музей.

[10] ИБАИ, 15, 1946, с. 241.

[11] ИБАИ, 8, 1934, с. 469.

[12] ИБАИ, 11, 1937, с. 321; ИБАД, 3, 1912, с. 333.

Монети са намерени също и в с. Горна Гнойница, Ломско — от Валентиниан, Валент и Константин Велики;[1] в с. Долни Вадин, Оряховско,[2] Ряхово.[3]

При преглеждането на музейните сбирки във Видин (античната Бонония), Свищов (античния Нове) и Русе (античната Сексагинта Приста) установих почти една и съща картина: най-многобройни бяха монетите от първите десетилетия на IV в. — от Диоклетиан, Лициний, Константин Велики, Констанций Хлор, Констанций II — и от VI в. — от Анастасий, Юстин и Юстиниан. Последните монети стигаха до Маврикий включително.

Между късноантичните монетни находища в Северна България (т. е. в Долна Мизия и Крайбрежна Дакия) на първо място изпъква укрепеното село при с. Садовец, Луковитско. От V в. тук са намерени само 19 златни монети от Аркадий и Хонорий. През VI в. обаче находките са многобройни: в една постройка са намерени 54 златни и 50 медни монети; в глинено гърне — 128 златни; до един зид — 12 златни; в жилищно помещение — 162 медни монети.[4] Начинът на скриването на тези монети, както и външният им вид показват, че с тях се е плащало на населението направо, без да има някакви данни, че монетите са циркулирали по-дълго време. Наличието на многото златни монети и доброто им състояние доказва, че тук са живели федерати.

Отделни монети са намерени в с. Осиково, Врачанско (VI в.),[5] Бежаново, Луковитско (златна от Теодосий II),[6] в с. Орешене(?), Луковитско.[7] В Никополис ад Иструм е открита една находка от 529 екземпляра, повечето обгорели. Голямата част от тях произлиза от IV—V в.[8] При преглеждането на Разградския музей бяха установени доста монети от IV в., също Юстинианови и дори и от Маврикий. Златни монети от VI в. са намерени в Коларовградско.[9] В Поповско също са открити монети от Юстин и Юстиниан.[10]

Измежду градовете в Северна Добруджа по-добре ни е позната картината в Улметум. Тук са открити малко монети от Константин до Теодосий II (само една находка). През VI в. обаче броят на намерените монети се увеличава — от Юстин до Маврикий, — и то бронзови и златни.[11] Монетните находки съвпадат с известията на Прокопий.

Монетите, които прегледахме в Търновския музей, произхождат от Момина крепост и от Никополис ад Иструм. Тук има монети от Диоклетиан до Тиберий Константин (582 г.). И тук Константиновите бяха многобройни. Медни монети от VI в. са открити и в Еленско.[1] В с. Войвода, Новопазарско, са намерени монети от Лициний и Констанций Хлор, в с. Кюлевча пък са открити над 200 медни монети от IV в.[2]

---

[1] ИБАИ, 15, 1946, с. 242.
[2] ИБАИ, 18, 1952, с. 400.
[3] ИБАД, 2, 1911, с. 275.
[4] ИБАИ, 8, 1934, с. 468; ИБАИ, 11, 1937, с. 321; ИБАИ, 17, 1950, с. 318.
[5] ИБАИ, 15, 1946, с. 237.
[6] ИБАД, 7, 1919/1920, с. 147.
[7] ИБАД, 1, 1910, с. 224.
[8] ИБАи, 13, 1937, с. 340.
[9] ИБАИ, 18, 1952, с. 401.
[10] ИБАИ, 18, 1952, с. 404.
[11] V. Pârvan, Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist., 36, 1913/1914, p. 328; 37, 1914/1915, p. 281—282.

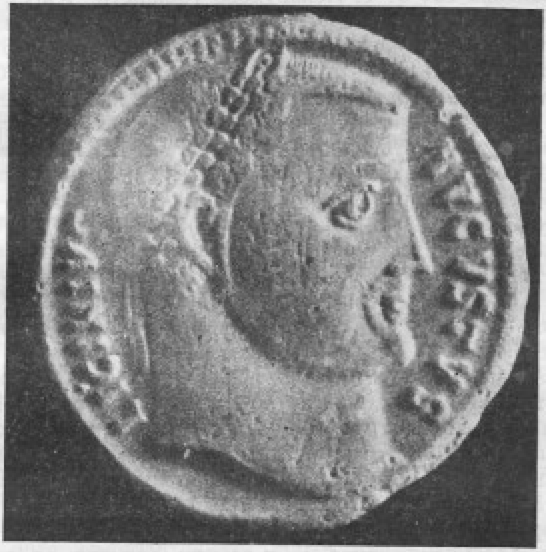

Фиг. 21. Златна монета (увеличена) на император Лициний от Пловдивския музей (фото от отливък, Археол. музей — София)

Голяма колективна находка произхожда от с. Махалата, Плевенско. В малко гърненце са намерени много медни монети от подребен номинал: майорини и центенионали. Повърхността им е много развалена от дълга употреба. От постъпилите 895 монети в Плевен най-много има от Константин Велики и Хонорий.[3] От Берковско също произхождат няколко колективни находки: от с. Гаганица — глинено гърне с около 3 кг монети, полуизтрити от дълга употреба;[4] монетите спадат към първата половина на V в.; от с. Говежда — глинено гърне с около 3 кг медни монети от Грациан и Валент, както и друго гърненце с медни монети от Константин и Валентиниан.[5]

В Южна България най-много колективни находки са намерени във Филипопол и Хисаря—Момина баня (Аугуста,Севастопол ?) (фиг. 21).

---

[1] ИБАИ, 8, 1934, с. 470.
[2] ИБАИ, 6, 1930, с. 316; ИБАИ, 17, 1950, с. 316.
[3] ИБАИ, 15, 1946, с. 283.
[4] ИБАИ, 17, 1950, с. 320.
[5] ИБАИ, 15, 1946, с. 239; ИБАИ, 12, 1938, с. 450.

Между находките в Пловдив ще посочим един глинен съд с 8 кг медни монети от края на IV и началото на V в.[1] Единични монети, които стигат до края на VI в., се откриват често. Доста монети от VI в. са открити и в Хисаря—Момина баня.[2]

Други колективни монетни находки от областта северно и южно от Балкана са: от с. Аспарухово (бившето Ченге), Провадийско — 20 златни монети от VI в.;[3] от с. Синитово, Пазарджишко (античната Бесапара) — медни монети от първата половина на IV в.;[4] от с. Борец, Пловдивско — от Юстиниан, от Юстин II и София;[5] от с. Везенково, Поляновградско — „около 3 оки“ златни монети от Теодосий II и Лъв I;[6] от с. Црънча, Пазарджишко, до старата базилика — голям брой Юстинианови монети;[7] от с. Павелско, Асеновградско — дребни медни монети от първата половина на V в. със силно повредена повърхност;[8] от с. Труд, Пловдивско — монети от VI в. и друга значителна монетна находка с монети от Анастасий I до Юстиниан I;[9] от с. Оряхово, Асеновградско — гърне с медни монети от IV—V в.;[10] от с. Столетово, Левскиградско — 800 медни монети от Константин Велики и наследниците му;[11] от с. Ръжена, Казанлъшко — гърне с над 1000 медни монети от Лициний и Константин Велики;[12] от с. Тъжа, Казанлъшко — златни монети от втората половина на IV в.;[13] от с. Павел баня, Казанлъшко — златни ранновизантийски монети, между които и от император Базилиск;[14] от с. Караново, Новозагорско — 1429 бронзови монети от първата половина на IV в.,[15] 987 от Константин Велики, 228 от Констанций II, 110 от Лициний и други; от същото село има и друга находка пак от IV в.[16] Колективни находки от Южна България има още и от с. Черна гора, Чирпанско (античното Циле), с. Жълт бряг, Хасковско, с. Надежда, Хасковско, както и от самото Хасково, от с. Руен, Айтоско. В последното село са намерени златни монети от Теодосий II и Марциан.[17]

Колективните находки от Югозападна България са от София и околността, Кюстендил, Трънско, Радомирско, Ихтиманско, Самоковско. Най-много находки, и то от почти всички късноантични императори, са намерени в София (Сердика).[1] От околността ще споменем с. Райко Даскалово (бившето Владая), където са открити доста, и то изтрити монети с дребен номинал.[2] Монети от VI в. (Юстиниан и Юстин) са открити до с. Батулия, Софийско.[3]

---

[1] ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 234; ИБАИ, 15, 1946, с. 219.

[2] ИБАИ, 11, 1937, с. 319; ГНМ, 3, 1921, с. 242; ГПНБМ, 1931/1934, с. 118

[3] ИБАИ, 3, 1925, с. 254.

[4] ИБАИ, 11, 1937, с. 323.

[5] ИБАИ, 11, 1937, с. 318.

[6] ИБАД, 4, 1914, с. 2—3.

[7] ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 279—280.

[8] ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 284.

[9] Д. Цончев, ГПлНМ, 2, 1950, с. 274. Т. Герасимов, ИАИ, 18, 1952, с. 401.

[10] ИБАИ, 8, 1934, с. 471.

[11] ИБАИ, 11, 1937, с. 317.

[12] ИБАИ, 11, 1937, с. 323.

[13] ИАИ, 17, 1950, с. 320.

[14] ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 284.

[15] ИБАД, 4, 1914, с. 274.

[16] ИБАД, 3, 1912, с. 337 и сл.

[17] ИБАИ, 15, 1946, с. 240; ИБАИ, 12, 1938, с. 455; ИБАИ, 8, 1934, с. 472; ИБАИ, 11, 1937, с. 317; 324; ИБАИ, 11, 1937, с. 322.

В Трън е намерено гърненце с бронзови монети от IV в. От същото време са и колективните находки от селата Мрамор, Забел, Ерул, Козенци.[4] Между радомирските села ще отбележим с. Егълница, Трекляно, Углярци, откъдето има находки от края на IV и началото на V в.[5] Медни монети от Юстиниан, сечени в Константинопол, са открити в градището до с. Садовик, Брезнишко,[6] до с. Гоз в същата околия.[7]

В Ихтиман е намерено гърне с 2000 сребърни монети от II—IV в. Голяма находка е открита при с. Ветрен, от която 850 монети били от Констанций II.[8] Монети от IV в. са намерени в с. Доспей, Самоковско,[9] в Литаково, Ботевградско,[10] и в Чукурово, Самоковско.[11] Над 50 златни монети от края на IV и началото на V в. са намерени в Кюстендил.[12] От с. Долно Кобилье, Кюстендилско, произхождат Юстинианови монети,[13] от с. Горановци, Кюстендилско — също Юстинианови монети, само че златни,[14] а 95 златни монети са открити и всред развалините на Никопол на р. Места.[15]

Една забележителна находка от 420 златни монети била открита при с. Акалан до Цариград. Находката била заровена към 613—641 г.[16]

Най-после ще посочим, че монети от IV в. са открити във всички тракийски светилища, които по това време постепенно престават да функционират.

Направеният преглед на колективните монетни находки показва, че през късноантичната епоха имаме известно развитие на парично-стокови отношения в градовете и селата на разглежданите от нас области. Прави впечатление, че монети са намерени из почти всички краища на нашата страна. Значителните монетни находки от първата половина на IV в. съвпадат с другите данни, които притежаваме за икономическия живот на разглежданите диоцези. Това е време на значителен разцвет на градския живот. Особено много са монетите от Константин Велики. Няма друг император от първите пет века от н. е., от когото да са останали толкова много монети. Времето на Константин Велики е време на спокойно развитие за източнобалканските земи, на широко развитие на търговията и засилено строителство. Твърде много са Константиновите монети, открити по дунавското и черноморското крайбрежие, факт, тясно свързан с търговията и строителството по тия места от това време: дунавските градове — като част от лимеса и като съседни на варварските племена, крайморските — като търговски пунктове за отвъдморска търговия.

---

[1] ИБАД, 3, 1912, с. 328; ИБАИ, 1, 1921/1922, с. 244; ИБАИ, 6, 1930, с. 314; ИБАИ, 8, 1934, с. 472; ИБАИ, 11, 1937, с. 324:6, ГНМ, 6, 1932/1934, с. 164; ИАИ, 18, 1952, с. 401.

[2] ИАИ, 18, 1952, с. 400.

[3] ИБАИ, 8, 1934, с. 467.

[4] ИБАИ, 4, 1926/1927, с. 272; 11, 1937, с. 322; 15, 1946, с. 236: ИБАИ, 13, 1939, с. 344; ИБАД, 1, 1910, с. 224.

[5] ИБАИ, 4, 1926/1927, с. 321; ИБАИ, 11, 1937, с. 322; ИБАИ, 13, 1939, с. 244.

[6] ИБАИ, 17, 1950, с. 318 и сл.

[7] ИАИ, 17, 1950, с. 320.

[8] ИБАИ, 7, 1932/1933, с. 424.

[9] ИБАИ, 13, 1939, с. 348.

[10] ИБАИ, 4, 1926/1927, с. 324.

[11] ИБАД, 2, 1911, с. 287.

[12] ИБАИ, 3, 1925, с. 192; ИБАИ, 8, 1934, с. 471.

[13] ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 289.

[14] ИБАД, 4, 1914, с. 282.

[15] ИБАИ, 11, 1937, с. 322.

[16] ИБАД, 3, 1912, с. 324.

Направеният преглед на търговията и паричните отношения показва един увеличен обмен между града и селото. Той бил силен през IV в. от н. е. Монетите намаляват през V в. и през VI в. се увеличават особено във връзка с големите мероприятия, които Юстиниан провежда в балканските земи. Сега обаче паричното обръщение не е вече във възход, а в залеза на своето развитие. Срещат се не малко непълноценни монети, а и след Юстиниан монетните находки рязко намаляват.

Ако сравним областите северно и южно от Балкана, можем да констатираме, че докато през IV в. някаква особена разлика не би могла да се установи, праз V в. находките се увеличават количествено в Южна, а не в Северна България. При Юстиниан монетните находки също са разпръснати из всички краища на страната. Това ще да е във връзка със строителните мероприятия, които този император провеждал навсякъде. По-богатите находки обаче са сега от крайморските градове, които преживяват значителен разцвет.

*

Приключвайки въпроса с търговията, бихме искали да се спрем накратко на въпроса за съобщенията и пътищата през късноантичната епоха, които са играли съществена роля за редовния икономически живот в източнобалканските области.

Ако потърсим мястото на Тракия и Дакия в пътната система на Римската империя, ще видим, че оттук минават три големи международни пътя: Централният път, който от Виндобона (Виена) през Сингидунум (Белград) достигал до Константинопол; прочутият път Via Egnatia, който през Дирахиум (Драч) — Тесалоника по южния бряг на Тракия достигал също до Константинопол, и най-после Крайдунавският път, който също от Сингидунум покрай Дунав, неговата делта, покрай черноморското крайбрежие достигал до Константинопол, през който град минавали всички пътища от Запад за Изток.

Централният път минавал в разглежданите от нас земи през 62 пътни станции, имената на които ние съобщихме при разглеждането на поселищното развитие в Тракия и Дакия.[1] Тия станции възникнали поради голямото оживление и движение по пътя, по който минавали всички, които пътували от Централна Европа за Константинопол. Централният път бил поддържан редовно и през късната античност. Запазени са милиарни колони от Диоклетиан, Константин Велики, Юлиан, Валент, Теодосий I.[1] При Юстиниан била поправена тази част, която се намирала между Регион и Константинопол. „Сега, разказва Прокопий,[2] пътят бил послан с големи камъни и бил направен удобен и лек за пътуване. Широчината му била достатъчна, за да могат да се разминат две коли. Камъните били много големи, твърди и се издигали високо над почвата. Изравнени и грижливо изгладени, те изглеждали като сраснали помежду си.“

---

[1] Към съответните провинции и градове посочихме и най-важната литература относно Централния път. Срв. и с. 172, бел. 1.

В една наша студия ние се опитахме въз основа на някои сведения у Темистий да установим приблизително времето, докогато са съществували по-голямата част от пътните станции не само по Централния път, но и по другите пътища.[3] Една част от пътните станций се споменава у Прокопий между поправените кастели. Голямата част обаче били унищожени по време на хунските и остготските нашествия от средата и втората половина на V в. След готските нашествия в Тракия от края на IV в. била започната бързо възстановителна дейност и според Темистий животът в повечето пътни станции бил възстановен. Темистий ни дава и кратък облик на една пътна станция от IV в.: самата станция като цяло (σταθμοί), местата, където се прибират конете (ἱπποστάσια), жилищата, където се нощува (ἐπαύλεις).[4]

От началото на V в. изчезват милиарните колони по причини, които още не са ясни. Следователно липсват ни сигурни данни, за да проследим как са били поддържани тия пътища през V в. Ако съдим по движенията на войските, би могло да се предположи, че за военни нужди винаги е имало място за малки поправки. Тия строителни мероприятия обаче са засягали само главните пътища, тъй като само за тях имаме данни за движения на войски. По Централния път обаче ние можем да установим движения до най-късна епоха. Нещо повече. И през средновековието и чак до наши дни той си остава главната артерия, която пресича по диагонал Балканския полуостров.

От голямо значение за отбраната на лимеса, както и за отношенията с отвъддунавските племена бил Крайдунавският път. В Крайбрежна Дакия и диоцеза Тракия той минавал през около 75 пътни станции, които ние посочихме към съответните провинции. Пътят е поддържан при Диоклетиан, който минал лично няколко пъти, при Константин Велики, Валент.[1] Пътят в някои свои части е функционирал чак до края на VI в., както се вижда от сведенията за движенията на авари и византийски войски.

---

[1] Вж. ГПНБМ, 1940/1941, с 46; Д. Дечев, ИБАИ, 8, 1937, с. 73; ИБАД, 1, 1910, с. 227 (от с. Оризово, Чирпанско, Рупки, Чирпанско), от времето на Диоклетиан; Dumont — Homolle, Mélanges, p. 322^{k^1} = CIL, 3, 747; Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., n. 73=CIL, 3, 14207, Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., n. 23 и 52 — от Константин Велики; Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., n. 76 — от Юлиан; ИБАД 2, 1911, с. 287 — от Валент до Теодосий.

[2] Proc., De aedif., 4, 8, 6—9.

[3] Вж. В. Велков, По някои проблеми на късноантичното село в Тракия, ИПр, 12, 1956, кн. 5, с. 97 и сл.

[4] Them., 33, 62 (XXXIV).

Третият важен път в Балканския полуостров бил известният Via Egnatia. Той минавал и през провинциите Родопа, Европа, Хемимонт и тук по него имало към 25 пътни станции. Пътят е един от най-старите римски пътища в Балканския полуостров, създаден още преди н. е. Той имал важно значение за връзките на Италия с Константинопол и Мала Азия.[2]

Тези три основни пътя били свързани помежду си с по-малки пътища, някои от които са споменати в итинерарите, други обаче могат да се установят само по археологически път.

Най-важният път, който свързвал Крайдунавския и Централния път, бил Ескус—Филипопол, който минавал през 11 пътни станции.[3] Пътят пресичал Балкана през Троянския проход. Този път имал важно икономическо значение през IV в., когато Ескус бил свързан с мост с отвъддунавските земи и оттук протичала част от търговията между готите и империята. Пътят престанал да бъде поддържан към края на V в., както се вижда от разказа на Теофилакт Симоката. В самия край на VI в. една византийска войска, водена от Коменциол, трябвало да пристигне от Нове във Филипопол, където да презимува. Жителите на Нове не знаели вече стария път през Балкана и изпратили Коменциол при един 112-годишен старец, който живеел на около 20 мили от града. Той още помнел пътя. Въпреки неговия отказ да ги прекара, тъй като той твърдял, че пътят е мъчнопроходим и отдавна не бил поддържан, Коменциол настоял и с големи трудности и жертви те успели да преминат Балкана и да стигнат до Филипопол.[4]

Важен път излизал от Рациария, който през Комбустика—Найсос водел за Lissus на Адриатическо море.[5] Този път бил най-краткият път от Италия за Долни Дунав. Той бил използуван още с настаняването на римляните в Балканските земи и превърнал Рациария в значителен икономически център.

По-малки пътища, които излизали от дунавските градове към вътрешността, които могат да се установят по археологически и епиграфски път, са: пътища през Монтана — за Дунав;[1] Ескус — през античното селище при Чомаковци—Сердика, път поддържан при Константин Велики,[2] път Нове — Никополис ад Иструм — Августа Траяна;[3] път Дуросторум — Марцианопол.[4] Последният път е споменат в ТР и е функционирал оживено през 366—369 г. (по време на походите на Валент против готите) и в края на VI в. при движенията на византийските войски при похода им против аварите.

---

[1] CIL, 3, 7603; 7606; 7609; 13757; 14460; 14215г; CIL, 3, 7614 — от Диоклетиан; Мирчев, ИВАД, 9, 1953, с. 72—73; CIL, 3, 12518; 13755 — от Константин Велики. Освен литературата на с. 98 срв. още Jireček, AEM, 10, 1886, с. 177 и сл.; Добруски, МСб, 2,1890, с. 16—41; МСб, 16/17, 1900, с. 107, № 11; МСб, 18, 1901, с. 756, № 52 (Русенско, колони от Аврелиан); К. Шкорпил, Опис на старините по течението на река Русенски Лом, София, 1914, с. 88—93; Ив. Велков, ГНМ, 2, 1920, с. 63; ИБАИ, 5, 1928/1929, с. 326 (колона от наследниците на Константин Велики).

[2] O. Tafel, De via militari Romanorum Egnatia, Tubingae, 1842; Oberhummer, RE, 5, 1905, col. 1987—1993, s. v. Egnatia via.

[3] Вж. Добруски, МСб, 18, 1901, с. 759—760; В. Аврамов, Траяновият път от Карпатите през Дунав и Балкана за Пловдив, ИБАД, 4, 1914, с. 226—240; П. Мутафчиев, Стари градища и друмове вз долините на Стрема и Тополница, София, 1915, с. 17—20; Иречек, Пътувания, с. 368, 383, бел. 35, 386; AEM, 10, 1886, p. 99 и сл.

[4] Theoph Sim., 8, 4, 3—8.

[5] Вж. TP, VII

По археологически път е установен път между Марцианопол—Аптаат—Тропеум Траяни и оттук чак до Новиодунум.[5] От Марцианопол, който през късноантичната епоха е важен кръстопътен център, излизал и друг път през Никополис ад Иструм за Мелта.[6] Последният път е споменат в ТР.

В Южна и Югозападна България ще отбележим пътя Сердика—Пауталия, който оттук продължавал до Стоби, където имало връзка с Филипи и Виа Егнация.[7]

От Филипопол водел път за Никополис ад Нестум, път, поправян през Константиново време и при Теодосий I.[8]

Важен кръстопътен център в Източна България бил Анхиало. Оттук излизал път за Марцианопол, част от Крайдунавския път, особено често използван в края на VI в. при походите на Приск и Петър срещу аварите.[9] Пак от Анхиало имало път през Кабиле—Августа Траяна—Ранилум, където се свързвал с Централния път.[10] От Кабиле пък според IA се отделял клон, който през Адрианопол водел за Хераклея (Перинт).[11] Той минавал през Кабиле—Орудиза ад Бургум—Ин медио—Адрианопол—Плотинопол—Траянопол—Априи—Резистус—Хераклея. Важен път, връзка с Мала Азия, е свързвал Адрианопол с Енос.[12]

---

[1] Вж. Б. Геров, ИАИ, 17, 1950, с. 13; В. Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 289—290; Добруски, МСб, II, 1890, с. 33—35.

[2] Върху този път обръща внимание и Vetters, Dacia Ripensis, S. 8, 22 (срв. CIL, 3, 12520). Мнението му обаче, че от Мелта минавал път през селището при Чомаковци — Монтана — към запад, не е съвсем сигурно. Срв. още Шкорпил, ИРАИК, 10, 1905, с. 482.

[3] Вж. Иречек, Пътувания, с. 209; К. Шкорпил, ИБАД, 1, 1910, с. 149; бел. 1, 151, 154; ИБАД, 2, 1911, с. 102, бел. 2; ИБАД, 5, 1915, с. 200; Ив. Велков, ГНМ, 4, 1922/1925, с. 125.

[4] Срв. ТР, VII. Вж. Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 291—292.

[5] Вж. К. Шкорпил, ИРАИК, 10,1905, с. 492 и сл.; М. Мирчев, ИВАД, 9, 1953, с. 70—71. Пътят е поправян в частта му до Марцианопол в периода 383—393 г. В. Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 292.

[6] Срв. К. Шкорпил, ИРАИК, 10, 1905, с. 470—482. Тук са отбелязани само три станции: Марцианопол—Никополис ад Иструм—Мелта. К. Шкорпил, ИРАИК, 10,1905, с. 489 и сл., е проследил път, който от Сексанта Приста през Абрит се свързвал с този път.

[7] Св. ТР (Miller, IR, I, col. 578—580); Й. Иванов, Сев. Македония, 20—25.

[8] Вж. P. Perdrizet, BCH, 24, 1900, p. 547 sq.; Collart, Philippes, Paris, 1937, 502 et s.; К. Николов, Минало, 2, 1911, кн. 5/6, с. 172—174.

[9] Срв. ТР; Бешевлиев, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 292—295. Вж. с. 98, бел. 5.

[10] Вж. ТР (Miller, IR, col. 590—591). Пътят е поправян през Константиново време. Вж. Бешевлиев, Приноси, с. 69, п. 116, с. 42, п. 65.

[11] Вж. IA, 175, 1—9. Вж. Г. п. Аянов, ИАИ, 15, 1946, с. 96 и сл.

[12] Вж. ТР (Miller, IR, col. 591—592).

Това са именно пътищата, за които ние имаме сигурни данни, че са съществували през късноантичната епоха.[1] Както се вижда, те обхващали всички големи и голям брой средни селища. Това имало важно икономическо значение и облекчавало търговията в провинциите. Пътищата, поне най-главните, както видяхме, били поддържани през IV и може би през V в., тъй като те имали същевременно и важно стратегическо значение за движенията на войските по тях.

в) Земеделие и поземлени отношения

Направените напоследък изследвания върху поземлените отношения в Мизия и Тракия през първите три века от н. е.[2] изтъкнаха, че голяма част от земята била концентрирана в ръцете на градското население в лицето на едрите и средните земевладелци, особено в Северна България. Богатството на градската аристокрация, и то на тази, която вземала дейно участие в ръководството на градовете, било земевладението. Това било обусловено и от характера на поминъка на нашите земи, земи с подчертано аграрен облик, с по-слабо развита промишленост.

През късноантичната епоха обаче може да се констатират известни промени, които не изменят основните линии на икономическото развитие на града. От една страна, вследствие на различни причини куриалите, част от които били средни земевладелци, се разоряват и сега се разраства едрото земевладение, концентрирано в ръцете на т. нар. сенатори, или nobiliores, potentes. Те живеели в своите укрепени вили, разположени обикновено в покрайнините на градовете и обработвали земите си със зависима работна ръка: роби, а впоследствие и с колони.

От друга страна, ние вече посочихме известно засилване през късната епоха на занаятчийското производство и на някои клонове на промишлеността, които ангажирали известна част от градското население. Тъй като земята си оставала основното средство за производство, владението на която било винаги гаранция за благосъстояние, независимо от нашествията, забелязва се следният факт, който е установен за всички провинции на империята: забогателите занаятчии и търговци влагат част от печалбите си в земя, която обработват с роби и колони. Това положение принудило къснoримската власт да накара тези търговци и занаятчии да участвуват задължително в градското ръководство, въпреки че по своята социална йерархия те не били задължени.

---

[1] Литературата върху пътищата в Тракия и Мизия е многобройна. Освен тук бе посочена и към отделните провинции и градове. Като по-общи съчинения, в които се прави преглед на пътната система, вж. J. Todorov, Le grande strade romane in Bulgaria, Quaderni dell'Impero. Le grande strade del mondo romano, 1937, p. 33; E. Gren, Kleinasien und der Ostbalkan in der wirtschaftlichen Entwicklung der römischen Kaiserzeit. Uppsala, 1941, S. 30—39; В. Бешевлиев, Латинските местни имена в Мизия и Тракия, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 279—303.

[2] Вж. Б. Геров, Проучвания върху поземлените отношения в нашите земи през римско време (I—III в.), ГСУФФ, 50, 2, 1955, с. 41 и сл., 56 и сл.

На трето място се появява един нов едър поземлен собственик в градовете: църквата. Наследила първоначално земите на старите градски светилища, постепенно нейният поземлен фонд се увеличил чувствително за сметка на многобройните дарения или пък на закупувания, които църквата сама извършвала; 65-а Юстинианова новела ни разкрива известен момент от борбата между църквата и едрите земевладелци в Одесос за владеенето на известни парцели земя в средата на VI в. Част от тях са посочени: ниви, лозя. От новелата може да се констатира наличието на едри поземлени собственици в Одесос, както и значителни църковни имения, обработвани от колони и роби. При споменатите едри собственици (potentiores) може би се касае именно за забогатели търговци и занаятчии, които същевременно притежавали и земи.[1]

Интересни наблюдения са направени при разкопаната късноантична църква при Исперихово, Пещерско. Била разкрита еднокорабна църква (от VI—VII в. според автора) с комплекс от стопански помещения около нея. Тук бил намерен многоброен земеделски инвентар и предмети за домашна употреба. Авторът я нарича дори църква-манастир и обръща внимание върху нея като едно обособено затворено църковно стопанство.[2] Косвени данни за наличието на други манастири, и то в провинция Европа и може би Хемимонт, могат да се извлекат от разказа на Агатий за нахлуването на кутригурите по тия места.

Със съществуването на едри поземлени собственици в провинцията Скития са свързани и няколко могилни гробници, една от които — известната Силистренска гробница — е цялостно разкрита (от началото на IV в.). Тия едри собственици, както ще посочим, се увеличават особено в края на IV и през V в., когато колонатът и патронатът вземат тук широко разпространение.

За устройството на споменатите „вили“ в Тракия ние сме осведомени както археологически, така и от литературни източници. Житието на св. Филип от Хераклея изброява няколко такива „вили“ в околността на Адрианопол. Едната била притежание на някой си Семпор. Друга пък се казвала Gestistyrum, която според автора на житието била тракийска дума и означавала locus possessorum, т. е. място на земеделците. Тя била разположена на 12 мили от града на брега на р. Хеброс (Марица). „Вилата“ била добре залесена и тук имало вода в изобилие. Голямата част от поземлената площ била засадена с житни култури и лозя.[3] Амиан Марцелин също споменава „вилите“ край Адрианопол. Управителят на града сам притежавал такава „вила“, която била разграбена от готите през 377 г.[4] Пак същият автор разказва за многобройни „вили“ в Североизточна България, които били запалени и изгорени по време на опустошенията на готите през 376 г.[1] В тази област е разкрита една голяма „вила“ край Мадара.

---

[1] Вж. В. Велков, ИВАД, 10, 1956, с. 112—114.

[2] Вж. Хр. Джамбов, Раннохристиянска църква при с. Исперихово, Пещерска околия, ГМПО, 2, 1956, с. 175—192.

[3] Passio S. Philippi, 2, 17; 2, 28; 1, 10.

[4] Amm. Marcell., 31, 6, 1—2.

Най-добре археологически е позната „вилата“ край София до с. Орландовци, която, както се вижда от монети, просъществувала през целия IV в. чак до хунските нашествия от средата на V в.[2] Други „вили“ са ни известни от с. Радомир, Чирпанско,[3] край гара Искър,[4] друга вила до София,[5] една в Слатина, до София,[6] до с. Конско, Брезнишко.[7] Между Хисаря—Момина баня и Левскиград е открита също голяма римска постройка с монети от Юлиан.[8] Сократ разказва за две „вили“ в околността на Константинопол — Елея и Мариана.[9]

От сведения за тия имения от други провинции се знае, че те били обработвани главно от колони. „Вилите“ имали и малък административен апарат.[10]

Интересни факти за развитието на земеделието в градовете бяха открити при последните разкопки в Абрит. В разкритата голяма сграда били намерени много земеделски оръдия, изработени в самия град, както се вижда от една недовършена находка на сърпове. Предположението на Т. Иванов, че тук се касае за собственик, който притежавал обширни земи и зависима работна ръка, на която раздавал земеделски инвентар, за да ги обработват, е според нас правдоподобно и правилно.[11]

Находки от разнообразни земеделски оръдия са намирани и другаде, но не всякога хронологията им е сигурна. При разкопките в Сердика бе открит палешник в една постройка. Пак тук бе открита голяма делва, в която се намерили железни копачки, метални брави и др.[12]

В Улметум също били открити разнообразни земеделски сечива[13]: кирки, сърпове, коси, брадви с различна големина и форма, железни скоби и други, изобщо всичко, което е необходимо за воденето на редовно земеделско стопанство. Тия находки се датират добре от VI в. между Юстин и Маврикий. Многобройни земеделски сечива са открити и в едно частно жилище в Диногеция — сърпове, ножици, решетки и други, — които явно са били собственост на жител на града през V—VI в. Тук са открити и тежести за рибарска мрежа, което пък стои във връзка със един друг естествен поминък на крайдунавските градове — риболова.[1] Земеделски сечива били открити и в насипа на едно селище край с. Жеглица (в същност до Ботево), Видинско: два косера, две мотики, един търнокоп, клещи и др.[2]

---

[1] Amm. Marcell., 31, 12, 4.

[2] Вж. Ив. Велков, Късноримска вила при Орландовци, ИБАИ 12, 1938, с. 409—413.

[3] Вж. Ив. Велков, ИБАИ, 7, 1932/1933, с. 413.

[4] Вж. Ив. Велков, Римска вила при гара Искър, ИБАИ, 12, 1938, с. 407—409.

[5] Срв. ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 265.

[6] Непубликувана. Вж. Ив. Велков, в. Вечерни новини, бр. 1895/19. IX. 1957.

[7] Вж. ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 267.

[8] Вж. ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 279.

[9] Socr., 4, 16; 7, 26.

[10] Срв. М. В. Левченко, Материалы, Виз. сборник, 1945, с. 69 и сл.

[11] Вж. Т. Иванов, ИПр, 12, 1956, кн. 1, с. 90; Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 30.

[12] Вж. Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 55.

[13] V. Pârvan, Anal. Acad. Roum., Mem. secţ. istor., 36, 1913/1914, p. 308—309.

Най-после ще отбележим, че добре развито земеделие имало в Тракийския Херсонес и Агатий изрично изтъква там град Калипол, чиято околност била много плодородна и добре напоявана. Юстиниан бил построил тук складове за жито и вино.[3]

И така изнесените данни ни дават право да заключим, че част от градското население се е занимавала със земеделие и че голямата част от земите били съсредоточени в ръцете на едрите земевладелци, църквата и по-дребни собственици.

Цялостното разкриване на поземлените отношения обаче е възможно след проучването на въпроса за колоната и патроната, което е свързано с изучаването на връзките между града и селото.

---

[1] *** Santierul archeologic Garvan-Dinogetia, Studii şi cercetări, 6, 1955, 2/4, p. 713—723.

[2] Вж. Т. Герасимов, ИБАИ, XV, 1946, с. 203 сл.

[3] Agath., 5, 12; Proc., De aedif., 4, 10.

IV

МАТЕРИАЛНА КУЛТУРА НА КЪСНОАНТИЧНИЯ ГРАД В ТРАКИЯ И ДАКИЯ

Изследването на материалната култура на късноантичните градове в Тракия и Дакия е още в самото си начало. Разкопаните обекти са недостатъчни, а хронологията на отделните находки, твърде често със случаен характер — несигурна. От разглежданите области доскоро бяха проучени доста пълно Истрос и Улметум, а отчасти — Пауталия, античното селище в днешния Хисаря—Момина баня, Левскиградско, Никополис ад Иструм. През последните години бяха проведени по-големи разкопки в Ескус, Сердика, Абрит, където бяха открити много материали и от IV—VI в. От тия разкопки засега разполагаме обаче само с предварителни кратки съобщения за по-главните резултати.

*

Известно е, че старите елини, а по-късно и римляните са създали богата научна литература по въпросите за градоустройството и укрепяването на градовете. Необходимо било да се обоснове научно удобното разполагане на градовете и да се осигури тяхната отбрана. От епохата, която ни интересува, особено място заема т. нар. Анонимен византийски автор (VI в.), който ни е оставил ценни сведения за някои градоустройствени принципи и фортификационни методи през късноантичната епоха. Независимо, че в ред пунктове се чувствува и влиянието на неговите предшественици (Филон, Витрувий, Вегеций), съчинението на Анонимния византиец отразява състоянието през късноантичната епоха. Ценността на неговите известия се увеличава от факта, както изтъкват още едни от първите му издатели, че в негово лице вероятно се крие един военен специалист от VI в., който участвувал и в няколко похода до Дунав и следователно познава източнобалканските земи от лично наблюдение. Ето защо неговите наблюдения и препоръки ще да са правени до известна степен и върху състоянието в тия области.[1]

В съчинението си, посветено главно на военната тактика и различните военни строеве, Анонимният византиец отделя няколко глави (IX—XIII) за кастелите и за градовете (къде и как да се строят и как да се укрепяват най-добре).

---

[1] Издаден от Köchly — Rüstow, Griechische Kriegsschriftsteller, II Teil' Leipzig, 1855. За този автор срв. Köchly — Rüstow, l. c., S. 37—40; Krumbacher, Geschichte d. byz. Litteratur², München, 1897, S. 635—637; E. Pernice, в: Handbuch der Archäologie, I, München, 1939, S. 261, 263; Fr. Lammert, RE, 21, 1949, col. 1389, s. v. Poliorketiker.

При построяването на един град, изобщо на укрепено селище, Анонимният византиец поставя четири условия (гл. X): характерът на местността да дава добри условия за отбрана, по-точно да дава възможности да се изгради добре крепостната стена; да има наблизо вода, която да е добра за пиене и да е достатъчна за задоволяване нуждите на повече хора, които ще потърсят убежище в крепостта. Ако водата е извън града, да се осигури нейното доставяне. На трето място било необходимо в околността да има подходящи камъни за строеж и достатъчно дървен материал.[1] Най-после околната местност трябвало да бъде плодородна и с добри възможности за земеделие.

Най-удобни местности за поселение, особено ако са близо до границата (гл. XI), били следните: хълмове със спускащи се склонове към всички страни, по-нататък местности, които се обграждат от големи реки, места, разположени покрай морето или големи реки, които лежат на полуострови, които с тесен език се свързват със сушата (точно такова е местоположението на кастела до Циус, чийто строеж описва Темистий). При това крепостните стени не трябвало да лежат непосредствено до водата, за да не могат нито да се подкопават, нито да се доближават от враговете с кораби. Стената трябвало да се намира не по-малко от 30 лакти от водата, за да не може градът да бъде нападан с кули, построени върху корабите, при това и не по-далеч от 100 лакти, защото в такъв случай хвърлените камъни и други оръжия не ще могат да достигнат десантиращите врагове. От една страна, това разстояние ще пречи на слизането им на брега, а, от друга, ще пречи и на тяхното обратно качване, ако са успели да слязат.

След като заявява, че в противоположност на някои, които предпочитат да разположат града красиво, той казва, че пред вид несигурното бъдеще предпочита сигурността и доброто укрепване пред всичко друго. В случай, когато градът се намирал в равнината, той трябвало да получи по-силна крепостна система. Това се постигало чрез използуване на по-големи камъни, чрез строително изкуство и особено чрез формата на укрепленията. Такива градове обаче трябвало да се строят по възможност по-далеч от границите, за да няма място за изненади от внезапни нападения.

В този случай (гл. XII) дебелината на крепостните стени не бивало да е по-голяма от 5 лакти, а височината — по-малка от 20 лакти. Едното било за противопоставяне на ударите на „овните" и силата на хвърлените камъни, другото — за да не може безпрепятствено да се слагат стълби и враговете да се качват по тях. В този случай крепостните стени получавали особена сила чрез формата на кулите. Тук Анонимният византиец препоръчва особено триъгълните и петоъгълните кули като особено ефикасна форма за отбиване ударите на хвърляните камъни. Подобни кули са открити както по крепостните стени на Сердика, Пауталия, така и в други ранновизантийски укрепени селища в Тракия. Прокопий описва подобни нововъведения, като отбелязва, че кастелът Ἐπισκοπεῖα до град Атирас в Тракия бил укрепен именно с някаква многоъгълна постройка. От не съвсем ясното описание у Прокопий би могло да се заключи, че се касае за многоъгълна кула[1]

---

[1] В някои случаи се налагало да се превозват строителни материали отдалеч, особено при строежите на лимеса. В такъв случай пренасянето ставало с помощта на местното население, на което това било възлагано като ангария. Срв. Them., Or., X, 137 d.

Зъбците на крепостните стени трябвало да бъдат правоъгълни. Нишите в такъв случай трябвало да бъдат толкова здрави, че да могат да издържат удара на камъните и поставените тук войници нямало да пречат на минаващите по стената, нито пък сами щели да бъдат лесно уязвими.

Долната част на укрепленията трябвало да е до 7 лакти под земята, ако има възможност да бъде изградена от големи и твърди камъни. Тия камъни трябвало при това да прилепват добре един към друг и с дължината си да лежат върху зида, за да не могат лесно да се разкъртват от „овните“, нито пък да се пробиват от „костенурките“.

Анонимният византиец препоръчва също да се построят пред града външни укрепления. Тук трябвало да се скриват бягащите от селата хора, за да не се преизпълва градът и да могат и тия хора да вземат участие в отбраната. Такива укрепления били строени твърде много из балканските земи през VI в., както ни е добре известно от Прокопий:[2] „Така (Юстиниан) издигнал начесто укрепления в отделните места, та всяко селище се превърнало в кастел или се намирало наблизо до някое укрепление както тук (Илирик. — Б. м.), така и в т. нар. Нови и Стари Епир.“ При Редест в провинция Европа също било направено подобно нещо, та „ ... не само осигурил безопасността на това място, но спасил и всичките му съседни селища, като въздигнал при Редест град, укрепен със стена и особено бележит с големината си. Там именно когато варварите се приближавали към тях, прибягвали навреме всички съседни жители и се спасявали заедно с имота си.“[3]

Анонимният византиец смята за целесъобразно пред тия външни укрепления да се прокара един ров, та по този начин крепостта да се защищава от неприятелите. Широчината му да е най-малко 40 лакти, та ако врагът поиска да се промъкне по подземна галерия, да бъде лесно открит. С подобен ров трябвало да се укрепват не само лежащите в равнината градове, но и намиращите се върху хълмове кастели при следните условия: на разстояние около 30—40 лакти от крепостта се изкопавал около зидовете ров; изкопаната пръст се насипвала така, че се образувал стръмен склон, което правело достъпът до селището невъзможен.

Глава XIII е посветена на различните тактически средства, до които трябвало да прибягват защитниците при отбрана. Доста подробни са препоръките, как да се предпазват от враговете, когато последните се опитват да подкопаят крепостта, и как да се смекчават ударите на стенобойните машини, които според Анонимния византиец били много ефикасни.

---

[1] Proc., De aedif., 4, 8, 19—24.

[2] Proc., De aedif., 4, 1, 35.

[3] Proc., De aedif., 4, 9, 19—21.

Известен интерес представлява гл. 13—14, където Анонимният византиец разкрива ефикасността на укрепленията с триъгълна форма. Когато бъдела пробита някъде някаква стена, той препоръчвал да се направи колкото се може по-бързо на пробитото място една постройка, която да започва от едната страна на поваления зид и да върви до другата страна. Постройката да бъде насочена навътре и да има формата на триъгълник, на който липсва едната страна, т. е. тази, която се образува от дупката на зида. Ако врагът проникнел, можел да бъде обстрелвал и от двете страни.

Сведенията на Анонимния византиец намират потвърждение в археологическите находки у нас. На първо място бихме обърнали внимание, че построените у нас антични градове и селища действително отговарят на посочените условия. Тия условия обаче не били измислени от Анонимния византиец. Той само обобщил и обяснил това, което практиката и нуждите на хората през тази епоха наложили. Добрите местоположения на античните градове в Тракия с отлични условия за живот са и едни от главните причини за непрекъснатия живот по тия места, разбира се, в различна степен според различните икономически условия през отделните епохи. Там където в античността имало по-значителен град, и днес почти във всички случаи има живот.

Анонимният византиец разкрива големите съвършенства на отбранителната техника, която достигнала античната градоустройствена наука и фортификация в края на древността. Препоръчваните принципи биха могли да се проследят най-добре чрез проучването на Юстиниановите строежи, което у нас е все още в самото начало.

Разцветът на градската материална култура в Тракия и Мизия се пада през II—III в. Запазените архитектурни части, статуи, останки от сгради разкриват големия външен блясък на тукашните селища. Тук имало изградена водопроводна и канализационна мрежа, бани, големи обществени постройки, храмове, театър, форум и пр. Добра представа за един град от римската епоха в разглежданите от нас области дава Никополис ад Иструм, където е разкопана известна част заедно с форума; IV век заварва добре организирани и благоустроени градски центрове с две- до тривековна традиция.

Този разцвет на градовете бил тясно свързан с икономическата сила на муниципалната аристокрация. Променените икономически условия, настъпилите нови политически отношения във връзка с нашествията на варварите, загиването на старата аристокрация, тясно свързана с институциите на античния полис, довели постепенно до коренни промени в материалната култура на късноантичния град. Благоустройствените мероприятия постепенно намаляват и се свеждат главно до поддържането на водопроводите, които са жизнено необходими за живота на града. Всички усилия са насочени към укрепяването на градовете и към възстановяването на нанесените при нашествията повреди. Към това се прибавя и обедняването на голяма част от градските слоеве, което естествено довежда до съкращаване на строежите на външнопредставителни сгради. Финансовите средства на градовете едва стигат за поддържане укрепителната система на града.

Четвъртият век заварва добре благоустроени градове. До времето на Валент ние можем още да говорим за издигането на обществени и частни сгради. Посочените по-горе икономически и политически промени довеждат постепенно до намаляване на строежите (без военните), отначало до поддържане на старите сгради, а после и до тяхното занемаряване. Това състояние на много градове в края на V в. е добре обрисувано от Прокопий в неговата IV книга от „За постройките". Така например, като разказва за Юстиниановите строежи в Хераклея — Перинт, пише, че водопроводът на града бил в лошо състояние, „защото времето, вярно на своите привички, унищожило водопровода му, било като проявявало пренебрежение към остарялата постройка, било като се влияело от небрежността на хераклийците към нейните повреди… В същото това положение времето превърнало и тамошния дворец, макар и да бил великолепен на глед." Изтъквайки поправките на част от пътя в провинцията Европа, Прокопий отбелязва, че „пътят, който води оттам за Регион, бил почти навред неравен и щом паднели проливни дъждове, ставал блатист и непроходим за пътниците."

В следващите редове ще изнесем тия данни, които ни помагат да добием по-добра представа за състоянието на градската материална култура в началото на късната античност, за настъпилите промени, доколкото те са уловими от нас, за строежите, поправките и пр. Колкото и да сме ограничени в нашите познания поради недостатъчни проучвания, все пак наличните данни могат да ни дадат една приблизителна картина на състоянието на материалната култура в града в Тракия и Дакия през IV—VI в.

Всички късноантични градове в Тракия и Дакия били укрепени със здрави крепостни стени. Кога всеки отделен град е получил тези укрепления, не би могло да се каже засега с положителност. Големите укрепителни мероприятия обаче в източнобалканските земи започват едва през III в. от н. е. независимо, че отделните градове били малко или повече укрепени и преди тази дата.

Късноантичната укрепителна дейност в Балканския полуостров взема по-големи размери при предшествениците на Диоклетиан — Аврелиан, Проб. Сега Долни Дунав се превръща в граница между империята и отвъддунавските племена и преградна линия на новата столица — Константинопол.

Още Галиен изпратил двама военачалници — Клеодам и Атеней, — които трябвало да се погрижат за укрепяването на градовете в Мизия.[1] Аврелиан също провеждал укрепителни мероприятия по Долни Дунав.[2] От тази епоха са запазени и няколко строителни надписа: от Филипопол — за възстановителни работи при Галиен,[1] също и от Сердика;[2] от Монтана, където през 258 г. били построени изцяло главната порта и крепостни кули, както и някакво укрепление до града (256 г.).[3]

---

[1] Hist. Aug., 23, 13, 6.

[2] Hist. Aug., 26, 10, 1—2. Свр. L. Homo, Essai sur le règne de l'empereur Aurélien, Paris, 1904, p. 153—154.

След Диоклетиан главната роля в строителството заемат държавата и императорът, които действували чрез съответните управители по провинции и диоцези. Дейността на градските съвети в това отношение била ограничена и те вече разполагали с по-малки суми — $^{1}/_{3}$ от градските доходи — за всички градски мероприятия, включително и поправките по градските стени.[4] Това положение е добре подчертано в една Юстинианова новела от 535 г. относно функциите на новосъздадения претор в Тракия. Тук добре проличават и главните обекти за строителство по градовете: „Преторът ще се грижи за всички постройки, които съществуват там (т. е. в Тракия. — В.), и не ще допусне да се разрушават нито пристанища, нито градски стени, нито мостове, нито пътища, нито каквото и да е друго, но сам, доколкото е възможно, да се грижи за поправката им от гражданските доходи. И ако някоя от тия поправки се нуждае от по-голяма грижа, да ни се докладва и предприетите начинания да се извършват така, както ние ще постановим.“[5]

В нашия главен извор за юридическата страна на строителната дейност — Cod. Theod., XV, 1 — от около 50 указа само в три (33, 34, 37) се говори за градски съвети, докато навсякъде се подчертават задълженията на провинциалните управители и на други магистрати. При това трябва да се има пред вид, че в единия от тия укази изрично се споменава, че градските съвети в този случай могат да разполагат само с $^{1}/_{3}$ от доходите. В запазените строителни надписи от късноантичната епоха винаги се подчертава името или на административния, или на военния управител, под чиято грижа е извършен строежът. Към префектурите имало специални чиновници (numerarii), които трябвало да полагат грижи в тази насока. Такъв имало както в префектурата Илирик, така и в префектурата Ориент, част от която била и Тракия.[6]

Съобразно с това положение на пръв план изпъкват държавните строежи, строежи предимно със стратегическа цел. Това се обуславя от самото местонахождение на Тракия. От една страна, диоцезът лежал непосредствено на границата с варварския свят, а, от друга, отбраната му се налагала и от факта, че той се бил вече превърнал в хинтерланд на новата столица Константинопол. За по-значително частно строителство писмените извори не ни дават сведения. Безспорно такова е съществувало, но то може да се проследи само чрез разкопки. Такъв е случаят, както е известно, с „чифлиците“ на върхушката на градската аристокрация, известни под името villae и разположени обикновено около големите градски центрове

---

[1] Danoff, AB, 29, 1935, p.155—159.

[2] Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., n. 70, n. 71.

[3] CIL, 3, 7450 = ILS 2622; CIL, 3, 12376.

[4] A. H. M. Jones, The Greek City, p. 149, n. 98.

[5] Nov. Iust., 26, 4.

[6] Not. Dign., Or., III, 26.

Ние посочихме по-горе пътуванията на Диоклетиан, както и градовете, които е посетил. Всичко това било в тясна връзка с широките строителни мероприятия и градоустройствената дейност, която той развил в Тракия. Тази дейност не се ограничила само тук. Тя обхванала и другите области на империята. Известният писател Лактанций обвинява Диоклетиан в някаква „безпределна“ страст към строежи, свързани с големи задължения, които той налагал на провинциите. Последните били принудени да доставят работници, майстори, товарни коли и всичко, каквото е необходимо.[1] С оглед обаче на интересите на държавата и на запазване на съществуващия строй политиката на Диоклетиан била правилна. Той като далновиден политик схванал къде трябва да се засили отбраната с оглед на бъдещите нашествия и удари срещу държавата.

Дейността на Диоклетиан е отразена както в някои надписи, така също и в литературните извори. През есента на 297 г. риторът Евмений отбелязва „многобройни лагери на али и кохорти, възстановени и укрепени по целия лимес на Истър“. За многото укрепени градове, кули и кастели по лимесите пишат Зосим и Евнапий.[2] Два надписа — от Дуросторум и Трансмариска — с почти еднакво съдържание илюстрират това укрепяване на лимеса. В надписа от Трансмариска, издигнат след 1 март 293 г., се говори, че след разбиването на вражеските племена кастелът „бил укрепен завинаги“. В надписа от Дуросторум пък, който се датира наскоро след 302 г., се посочва, че крепостта на града била възстановена и потегната.[3] През тия години била поправена главната порта на Томи,[4] а имена, като например това на град Диоклетианопол, Максимианопол във вътрешността на Тракия, разкриват широките размери на неговата урбанизационна дейност.

Времето на Лициний и Константин (311—337 г.) било ознаменувано със значителни строежи в Тракия и Дакия. Между 315 и 317 г. бил поправен пострадалият в края на III в. град Тропеум Траяни.[5] Сега е строено и във вътрешността. Открит е в селището в с. Хисаря — Момина баня, Левскиградско, един надпис, датиран след 313 г. и направен в чест на някакъв неизвестен строеж, като за случая била използувана и по-стара плоча.[6] Върху един солиден зид пък, запазен до 19 м дължина и широк 1,40 м, е направен тухлен надпис от времето на Галерий и Лициний, т. е. след 11 ноември 308 г.[7] През тия години били построени много укрепени кастели по дунавската граница;[1] сега бил построен каменният мост на Дунав при Палациолон (Ескус).[2] Срещу Трансмариска Константин издигнал кастел и го нарекъл на свое име Константиниана Дафне.[3] В един надпис от Трезмис, издигнат при наследниците на Константин Велики (337—340 г.), се споменава за издигане на укрепления по лимеса под непосредственото ръководство на дукса на Скития Sappo.[4]

---

[1] Lact., De mort. persec., 7, 8–9.

[2] Paneg. Latini, 4, 18; Eunap., fr. 5 (FHG 4, p. 14); Zos., 2, 34, 2.

[3] Срв Anuarul inst. de stud. clas., 2, 1933/1935, p. 210—217—Ann. Epigr., 1936, p. 256, n. 10; H. Vetters, Dacia Ripensis, S. 20, Anm. 191; CIL, 3, 6151 et p. 1349—ILS, 641; Patsch, Beiträge, III/1, S. 9—10.

[4] CIL, 3, 14450.

[5] За Константиновата строителна дейност и нейното значение вж. S. Mazzarino, Aspetti sociali, p. 315—316. Надписът е разглеждан често: CIL, 3, 13734—ILS, 8938: Tropeensium civitas a fundamentis feliciter opere constructa est. Вж. Patsch, Beiträge, III/1, S. 10.

[6] Вж. Д. Дечев, Античното име на Хисаря, ГПНБМ, 1935/1936, с. 47 и сл. Д. Цончев, ГПНБМ, 1935/1936, с. 125 и сл.

[7] Вж. Ив. Велков, ИБАИ, 5, 1928/1929, с. 379.

Доста са благоустройствените и укрепителните мероприятия при Юлиан, който имал благосклонна политика към градовете, стремейки се да ги направи социална опора на своята власт. Ние посочихме погоре, че той лично минал през Балканския полуостров. Амиан Марцелин пише, че през есента на 361 г. Юлиан се спрял във Вътрешна Дакия и „извършил много и разнообразни дела в Илирик". Същият автор добавя, че всички градове в Тракия, Дакия и Македония и крайбрежните кастели и крепости били потегнати и поправени.[5] Това известие се подкрепя и от Мамертин в неговото „Похвално слово за Юлиан".[6] По-добре сме запознати със строежите в Никопол при нос Акциум, които Мамертин дава като пример за строителството на Юлиан. Тук били поправени пазарищата и снабдени с покрив, били поправени старите водопроводи, а също и крепостните стени.[7] Изтъкнато е вече, и то основателно, че крепостта на Пауталия ще да е била поправена именно при Юлиан.[8]

С не по-малка сила продължила тази дейност и при Валент и Валентиниан. С един указ от 19 юни 364 г. на Валентиниан I до дукса на Крайбрежна Дакия Тавтомед се нарежда: „Освен тия кули, които трябва да се поправят, ако се нуждаят от поправки, построявай ежегодно през времето на службата си нови кули на удобни места."[9] От времето на Валентиниан (371 г.) произхожда и един надпис за построяването на нова градска порта в гр. Баргала.[10]

Много важен извор за строителната дейност на Валент в Долна Мизия и Скития е X реч на Темистий.[11] Той посетил лично долнодунавските земи през 368—369 г. и ги описва като очевидец. Тук били построени нови кастели и поправени старите, които били порутени, така че целият дунавски бряг се бил изпълнил с укрепления. Ниските крепостни стени били издигнати сега по-високо и разширени на дебелина там, където имало нужда. Били прокарани водопроводи в кастелите и били поправени пристанищата на съседното море — Одесос, Томи, Калатис, Истрос. Ние обърнахме внимание върху известната епиграма от с. Войвода, Новопазарско, в която се говори за поправката на някакво пристанище и която свързахме със сведенията на Темистий. Предполага се, че надписът произхожда от Одесос. Важно доказателство на Валентовата строителна дейност са и двата кастела по тия места — Грациана и Валентиниана. Темистий подробно описва и строежа на един кастел, този при Хърсово.[1]

---

[1] Aurel, Vict., De caes., 41, 18: castra et castella pluribus locis commode posita.

[2] Изворите за моста срв. у Patsch, Beiträge, III/1, S.20—21. Schmidt, Die Ostgermanen^2, S. 226.

[3] Proc., De aedif., 4, 7, 7; Amm. Marcell., 27, 5, 2; 5, 3.

[4] CIL, 3, 12483=ILS, 724.

[5] Amm. Marcell., 22, 1, 1; Amm. Marcell., 22, 7, 7 и сл.: Nec tamen, cum corrigendis civilibus ita diligenter instaret, omisit castrensia, rectores militibus diu exploratos adponens, urbes quin etiam per Thracias omnes cum munimentis reparans extimis, curansque sollicite, ne arma vel indumenta aut stipendium vel alimenta deessent his quos per supercilia Histri dispersos excursibusque barbarorum oppositos agere vigilanter audiebat et fortiter.

[6] Paneg. Lat., 11, 7.

[7] Paneg. Lat., 11, 9.

[8] Вж. Й. Иванов, ИБАД, 7, 1919/1920, с. 116.

[9] Cod. Theod., 15, 1, 13; Tautomedi duci Daciae Ripensis: In limite gravitati tuae commisso praeter eas turres, quas refici oportet si forte indigeant refectione, turres administrationis tempore quotannis locis opportunis extrue. Срв. Vetters, Dacia Ripensis, S. 26. Някои изворни данни относно характера на бургите вж. у C. Patsch, SB, Akad. Wien, Ph.-hist. Kl., 209, 1931, Abh. 5, S. 15, Anm. 53.

[10] Вж. Ив. Венедиков, Баргала, РП, 1, 1946, с. 84.

[11] Ние разглеждаме подробно сведенията в тази реч: В. Велков, Сведенията на Темистий за Тракия, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 245 и сл.

Избраното за кастел място било много удобно. Заемайки възвишението на един малък полуостров, то давало възможност за добър оглед на околността, като при това било и трудно уязвимо. Преди готите предприемали през съседния блатист залив нападения в околността и затова някои от предишните императори (Темистий не казва кои) започнали издигането на укрепление, но го изоставили. Темистий сам видял приготвените основи. По-нататък той изброява най-необходимите строителни материали: камък, тухли и керемиди, вар, също и стрити керемиди, необходими за направата на хоросана. Тия матерали липсвали в околността на избраното място и трябвало да се докарват отдалеч. Тази тежест била възложена на местното население· Темистий разправя, че сам видял хиляди впрегатни животни и коли, които пренасяли споменатите материали отдалеч. Самият строеж се извършвал от войниците, факт, който ни е известен и от другите провинции. За самия срок на построяването не се дава конкретно сведение, но косвено може да се заключи, че то било извършено за два-три месеца. Интересно е съобщеното у Темистий за τέκτωνες и λιθολογεῖς. Доколко те били местни майстори или пък някакви военни чинове, не знаем. Легионът обаче по това време, както съобщава Вегеций,[2] си имал дърводелци, ковачи и всякакви майстори, които трябвало да изграждат сгради за зимна квартира, различни стенобойни машини и др. Най-добрият коментар към Темистиевото описание е намереният макар и фрагментиран надпис,[3] издигнат по случай завършването на това укрепление. Посочени са и военните части, взели участие в описаното мероприятие.

Взетите през разглежданата епоха мерки изиграли своята роля. Добре укрепените градове в Тракия издържали готските удари и нито един от тях не бил превзет.[4] Градските стени обаче претърпели някъде сериозни повреди, което налагало поправки.[5] Макар и съвсем кратки, ние имаме известни сведения за строителство и от самото начало на V в. В един надпис от Аркадий и Хонорий, намерен в Панион, се говори за някакъв строеж.[1] В самото начало на V в. Гайна се опитал напразно да опустоши Тракия, но намерил всички градове добре укрепени, както съобщава Зосим.[2] В един недатиран надпис от късноантичната епоха (V в.?), произхождащ вероятно от Марцианопол, се четат думи като moenia, muros, porta,[3] а с един указ от 408 г. се нарежда да се вземат мерки за укрепването стените на градовете в Илирик.[4] В друг не съвсем ясен строителен надпис, намерен край с. Стан, Новопазарско, и датиран в 431 г., се споменава за издигането на някаква порта,[5] а в една епиграма (IV в.?) от Никополис става дума пак за някакъв строеж.[6] Строителен ще да е и един известен надпис, открит край Девелт и произхождащ от времето на император Марциан (450—457 г.).[7]

---

[1] Them., Or., X, 136d—138a-b.

[2] Veget., De re militari, II, 11.

[3] CIL, III, 6159=7494=ILS, 770. За надписа вж. Th. Mommsen, Die Inschrift von Hissarlik und die römische Sammtherrschaft in ihren titularen Ausdruck, Ges. Schriften, II, 1905, S. 303—323.

[4] Eunap., fr. 42, FHG, 4, p. 32.

[5] Claud., In Ruf. II (V), 45 (MGH, AA, X, p. 35).

Голямото засилване на строителната дейност в Тракия и Дакия съвпада с управлението на Анастасий (Анастасиевата стена) и особено на Юстиниан. При Анастасий било строено в Истрос, Томи, Диногеция, а вероятно и другаде, защото Малала и Йоан Лидиецът разказват, че в почти всички градове на държавата били предприети мерки за поправки на крепостни стени, сгради, пристанища, бани и др.[8]

Тук му е мястото да изтъкнем извънредно важната балканска отбранителна система, която се състои от преградни стени, кастели, землени окопи, места за наблюдения и пр. Както изтъква Шкорпил, тя върви по северните подножия на Балкана, започвайки от Черно море, с важната задача да пази Тракия. В голямата си част тя е изградена през късноантичната епоха (V—VI в.), но е използувана и по-късно—през средновековието.[9]

Строителната дейност в източнобалканските земи достига своята кулминационна точка при Юстиниан (фиг. 22). Съчинението на Прокопий „За постройките“, главният ни извор за тази дейност, има явно панегиричен характер. Изнесените обаче факти могат да ни дадат добра представа за размаха на това строителство.[10]

По отношение на градовете тази дейност се изразява в няколко основни момента.

---

[1] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 414, n. 86^{3}.

[2] Zos., 5, 22.

[3] AEM, 17, 1894, p. 20 f, n. 99=CIL, 3, 1806.

[4] Cod. Theod., 11, 17, 4.

[5] D. Detschew, Festschrift R. Egger, I, Klagenfurt, 1952, p. 22, n. 5.

[6] Вж. L. Robert, Hellenica, IV, 1948, p. 141—146.

[7] ILS, 8954=CIL, 3, 14207^{12}.

[8] Malala, XVI, p. 409, ed. Bonnae; Stein, Histoire, II, p. 192 sq.; Netzhammer, Die christlichen Altertümer, S. 19 f.; V. Pârvan, Anal. Acad. Rom., Mem secţ. ist., 37, 1914/1915, p 416 sq., 450 sq.; 38, 1915/1916, p. 700 и сл.; Studii şi cercetări, 2, 1951, p. 53; 3, 1952, p. 393; 4, 1953, 172, p. 255—258 sq.; 419 sq.; AEM, 8, 1884, S. 13, n. 33.

[9] Подробен преглед на тази система с плановете на много крепости е даден у К. Шкорпил, Стратегически постройки в Черноморската област на Балканския полуостров, Byzantinoslavica, 2, 1930, с. 197—230; 3, 1931, 11—32. Системата е проследена до Сливенския проход.

[10] За Юстиниановото строителство вж. Stein, Histoire, II, p. 420—422.

На първо място, градовете били укрепявани в смисъл на поправяне и възстановяване на порутени и повредени стени (Сердика, Найсос, Германия, Пауталия, Ескус, Кастрамартис,[1] Дуросторум, Ивида,[2] Селимбрия, Калипол, Афродизиада, Траянопол, Максимианопол); било поправено „това, което липсвало или било разрушено“ във Филипопол, Бероя, Адрианопол, Плотинопол,[3] Бонония, Нове, Рациария.[4] Сега били изградени наново цели градове, разрушени през последните десетилетия, като Августа, Вариана, Кратискара, Куимедава, Ремесиана, Секуриска, Улметум;[5] били изградени крепостни стени на селища, които по-рано не притежавали — селищата в Родопите;[6] били издигнати стените там, където били по-ниски.[7]

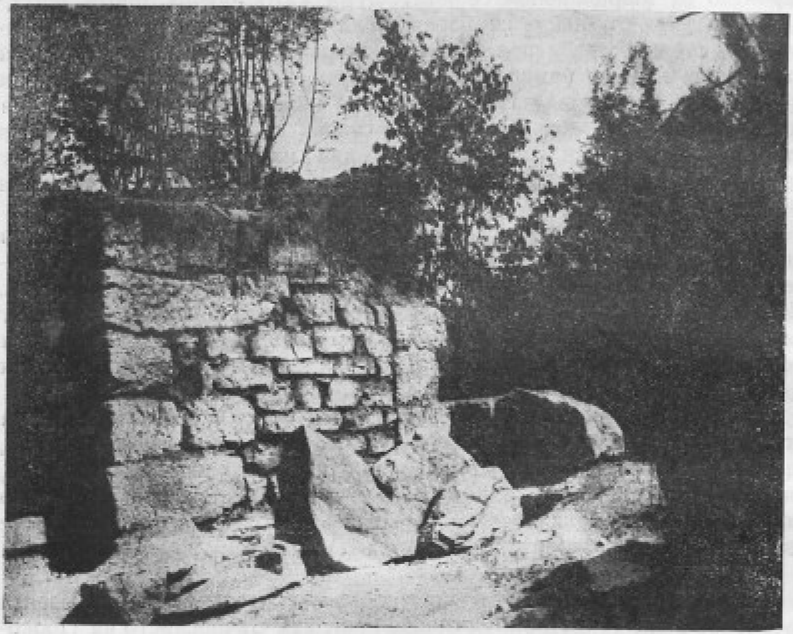

Фиг. 22. Врата от късноантичната „Момина крепост“ (VI в.) до Търново (фото Ив. Велков)

---

[1] Proc., De aedif., 4, 1, 31; 4, 4.

[2] Proc., De aedif., 4, 7, 10; 19.

[3] Proc., De aedif., 4, 9, 12; 10, 20; 11, 19.

[4] Proc., De aedif., 4, 6, 24; 11.

[5] След тяхното възстановяване Секуриска и Улметум се споменават в извори чак до края на VI в. Улметум от тази епоха е разкрит и в археологическо отношение. Proc., De aedif., 4, 1; 4, 4; 4, 7, 4; 17.

[6] Proc., De aedif., 4, 11. Вж. Велков, ИПр, 12, 1956, кн. 5, с. 103–104.

[7] Изглежда, че в по-ранната епоха стените са били правени по-ниски вероятно поради по-малката опасност от варварски нашествия. Така Овидий (Tristia, 5, 10) споменава ниските стени на Томи от I в. Прокопий също отбелязва, че на

На много места, особено по лимеса, били построени отделни кули главно за стражеви постове.

Данните на Прокопий ни дават известна представа и за по-изтъкнатите градски сгради, които давали външния облик на града и които естествено били и предмет на най-големи грижи.

На първо място това са градските крепостни стени със своите порти и кули, които оформяли града като цяло. По-нататък следват сградите с административно значение, тържищата, градските бани, църквите, пристанището (където е имало), водопроводът, странноприемниците, житните, винените и другите складове, магазините, занаятчийските работилници, частните жилища и др.

Така при изграждането на Юстиниана Прима били построени голям водопровод, църкви, жилища, улици, чешми, бани, тържища, богати частни жилища, площади с колонади.[1] В Хераклея бил поправен дворецът,[2] в Киберис — бани, странноприемници, много сгради, в Калипол — житни и винени складове,[3] при Анхиало били укрепени прочутите бани,[4] при Херсонес — вълноломът,[5] при Редест — пристанището.[6] Извършването на подобни мероприятия се вменявало в дълг на претора на Тракия, както вече видяхме, а поддържането на споменатите сгради може да се види и от изброените строителни мероприятия на Диоклетиан, Константин Велики, Юлиан, Валент.

Юстиниановото строителство засега е познато слабо в епиграфско отношение. На нас ни са известни само два строителни надписа, които сигурно могат да се датират от тази епоха: строителен надпис от Улметум и друг надпис, открит в околността на Варна. В последния надпис се чете ясно името на Юстиниан, а се споменава и някакво селищно име [Θ]εοδω[ρι]άδα, а също и думата ἄστυ.[7] Издателят правилно е обърнал внимание, че в Хемимонт и Мизия Прокопий съобщава за селище с име Θεοδωρούπολις, но не и за Θεοδωριάς — άδος, което не ни дава право да свържем тези имена.

Надписът от Улметум е издигнат от военното поделение, изпратено да възстанови града.[8] Тия lanciarii iuniores построили една част (pedatura), така както и занаятчиите в Томи в посочения по-горе надпис построили известна част от градската стена. Надписът е отличен коментар към Прокопий, който пише: „Имало... едно укреп-

---

Евос „околовръстната му стена могла лесно да се превземе, понеже била ниска и не достигала необходимата височина" (4, 11, 11). Сега тя била издигната на височина. За ниските стени на кастелите по Дунав пише и Темистий (X, 136 a), като допълва, че по нареждане на Валент те били издигнати на височина.

[1] Proc., De aedif., 4, 1, 17 sq.

[2] Proc., De aedif., 4, 9, 14.

[3] Proc., De aedif., 4. 10, 20—23.

[4] Proc., De aedif., 3, 7, 18—23.

[5] Proc., De aedif., 4, 10, 1 sq.

[6] Proc., De aedif., 4, 9, 17.

[7] Срв. Ф. И. Успенский, ИРАИК, 10, 1905, с. 238—239. В. Бешевлиев правилно ми обърна внимание, че допълването в р. 2 — τῆς χώρας Ὀ]δρύσης — е изключено. Тук се касае за сложен глагол от ἱδρύω — построявам град, — което подхожда и на смисъла на надписа.

[8] V. Pârvan, Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist., 36, 1913/1914, p. 379—384, n. 23.

ление на име Οὐλμιτὸν, но тъй като варварите славяни дълго време устройвали на това място засади и много време пребивавали на същото място, укреплението съвсем запустяло и от него почти вече нищо не останало, освен името. Сега като го съгра-

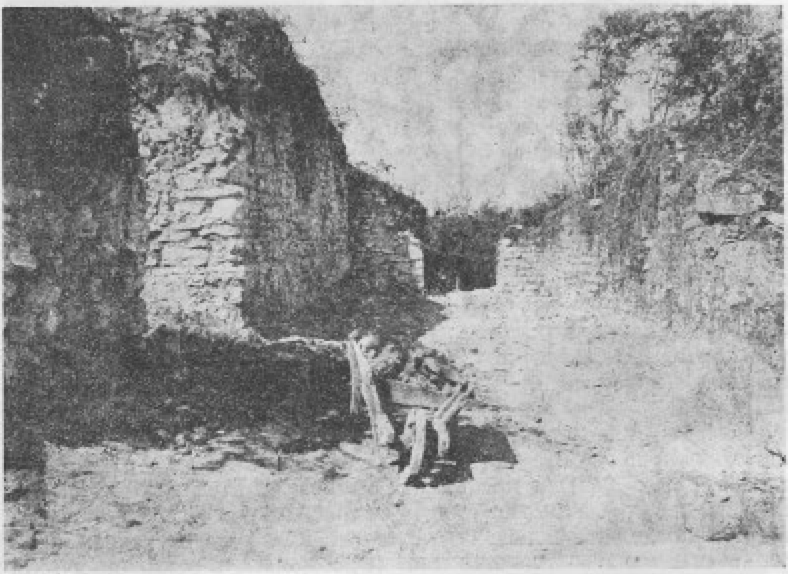

Фиг. 23. Част от крепостта на Садовец (фото Ив. Велков)

дил изцяло от основи (Юстиниан. — Б. м.), освободил околните места от нападенията и засадите на славяните.«[1] Следователно надписът, свързан още от В. Първан с това място у Прокопий, ни дава добра картина за начина на възстановяването на споменатите поправени крепости. Бъдещите епиграфски находки безспорно ще увеличат нашите познания и в това отношение.

*

Ние вече посочихме, че между античните градове в Тракия и Дакия, чийто късноантичен период ни е познат сравнително по-добре и чиито находки могат да ни дадат известна представа за материалната култура на града в разглежданите от нас области, са Сердика, Ескус, Никополис ад Иструм, Абрит, Пауталия, Филипопол, Истрос, Улметум, селището в Хисаря, Левскиградско, селището при с. Садовец (фиг. 23, 24).

---

[1] Proc., De aedif., 4, 7, 17.

Разкритите крепостни стени тук дават възможност да се оформят отчасти плановете на съответните градове и да се установят основните направления на крепостта.

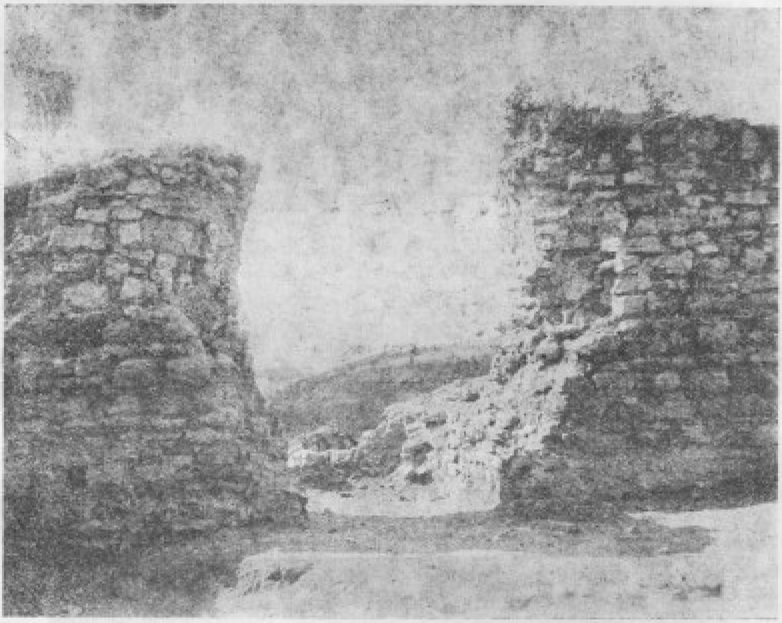

Фиг. 24. Врата от крепостната стена на Садовец (фото Ив. Велков,

Така сердикийската крепост (вътрешният град) обхващала приблизително днешния център на София: стената почвала някъде близо до ъгъла на улиците „Алабинска" и „Леге", минавала малко западно от ул. „Леге" до центъра на жилищния блок между улиците „Веслец", „Искър", „Сердика" и „Екзарх Йосиф". Оттук вървяла в западна посока до бул. „Георги Димитров" (при халите), откъдето вземала югозападна посока и минавала западно от Македонския народен дом. Западната стена вървяла почти по ул. „Лавеле", южната— между улиците „Позитано" и „Алабинска"[1] (фиг. 25).

По стените бяха разкрити към 7 триъгълни и няколко кръгли кули (фиг. 26). По-добре е проучена източната стена. Тук на много места бяха разкрити допълнителни подсилвания и бе установено развитието на дебелината на стената. Първоначално стената била градена с камъни и тухли, а някъде само с тухли с дебелина до 2 м. По-късно било построено още толкова и най-сетне към така изграде-

---

[1] Вж. С. Н. Бобчев, Сердика, София, 1943, с. 16 и сл.; Ст. Михайлов, ИПр, 9, 1953, кн. 5, с. 543 и сл. Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 50 и сл.

Тракия и Дакия. Крепостта на Сердика била много здрава и била превзета едва при Крум (IX в.).

Въпреки че не са правени цялостни разкопки, установено е, че Никополис ад Иструм е заобиколен със зид, дебел до 2,80 м, с кръгли кули и порти.[1] При Берoя (Стара Загора) са открити следи от два паралелни зида: вътрешният е с дебелина 3,60, външният — 2,50 и с разстояние помежду им до 6,80 м. Стената била с типичния за късноантичната епоха градеж.[2] С подобна дебелина и същия градеж е крепостната стена на античната крепост при Хисаря — Момина баня, която е разкрита почти по цялото протежение. И тук е открита втора крепостна стена, но само от северната страна, където селището било по-достъпно. Разстоянието между двете стени е към 10,50 м. Първата стена също е градена с редуващи се пояси от камъни и тухли, споени с червен хоросан. По крепостта били установени 42 кули, главно четириъгълни с правоъгълна основа. Местата на кулите са избрани според характера на местността, а някъде кулите са сравнително добре запазени. Имало е и доста стълби (запазени са 12) за изкачване до върха на крепостната стена. Открити са и трите главни входа: южният — известен като „Камилите", западният и северният. Запазени са и няколко второстепенни входа.[3]

Досегашните изследвания датират крепостта от края на IV в. и началото на V в., обаче споменатият надпис на Лициний и някои исторически съображения ни карат да смятаме, че в началото на IV в. тя била вече построена.

При Ескус също била разкрита крепостната стена, дебела до 3 м и градена с дялани камъни. Установени били кули и някои порти.[4]

Сравнително добре са проучени крепостните стени на Филипопол, Пауталия. Град Филипопол също бил обграден с две крепостни стени — вътрешна и външна. Значителна част от тази стена, и то от интересуващата ни епоха, е открита от източната страна — от Небеттепе на юг, по южните склонове на Джамбазтепе и по северозападните склонове на Небеттепе. Запазените части достигат между 2 и 8 м височина и са градени също с редуващи се пояси от камъни и тухли. Втората крепостна стена около града (дебела до 3 м) обхващала същото трихълмие, като минавала на около 80—150 м от вътрешната. Дълга била към 2630 м.

Вътрешният град имал четири входа, поставени според възможностите на мястото. Най-добре е запазен, и то изцяло (разбира се, с късни преправки и кърпежи), източният вход, т. нар. Хисаркапия, на границата между Небет- и Джамбазтепе. В един естествен склон на северната страна на Небеттепе е изсечена каменна стълба. Запазени са 16 стъпала. Изграждането на тази стълба се отнася към късноантичната епоха. Около крепостната стена имало ров, споменат още от Дексип (средата на III в.).[1]

---

[1] Kazarow, RE, 17, 1936, col. 527.

[2] Вж. Г. И. Кацаров, ИБАД, 3, 1912, с. 185.

[3] Вж. Филов, Хисарската крепост в Пловдивско и нейната базилика, ИБАД, 2, 1911, с. 99—124; Д. Цончев, Хисарските бани, ГПНБМ, 1935/1936, с. 91—127.

[4] Вж. Т. Иванов, в: Арх. открития в България, 1957, с. 120 сл.

В Северна Добруджа много добре са проучени крепостните стени на Истрос, Улметум, Диногеция. При крепостните стени на Истрос бе установено, че тук могат да се разграничат три строителни периода: в началото на IV в., в края на V в., в края на VI в.[2] В Улметум, крепостта на който град се датира добре в VI в., са открити стени, дебели до 3 м, а някои от кулите имат значителни размери: 10,46 на 14,75 м.[3]

Между проучените крепостни стени ще отбележим най-после и крепостта на Кюстендилския Хисърлък. Основите на стената минават по естествения ръб на Хисарлъка, който е ограден изцяло. Стената (дебела до 1,5—2 м), е съобразена с характера на местността, като по-уязвимата част (югозападната, където хълмът се свързва с Осоговската планина) била подсилена с две триъгълни кули. Освен тия кули крепостта имала кули по ъглите си — четири кръгли и три четвъртити. Разкрити били четири врати — три на южната и една на северната страна. Смята се, че крепостта е издигната през IV в. и била поправяна, както казва Прокопий, в средата на VI в.[4]

Споменатите тук крепостни стени са характерни със значителната си дебелина, с добре изградените и силно укрепени кули, със своя градеж от редуващи се пояси от камъни и тухли. Тия данни са в съгласие със сведенията на Анонимния византиец и изобщо с фортификационните теории от късноантичната епоха.

*

Площта, която заемали късноантичните градове в Тракия и Дакия, не била голяма. У нас не са се развили градове от величината на Антиохия, Александрия и други големи градски центрове в Източната римска империя. Тук не би следвало да се споменава, че най-големият град в империята — Константинопол — бил разположен в Тракия, защото неговото развитие като столица е съвсем различно от развитието на градовете във вътрешността. През III и IV в. обаче може да се констатират разширения на редица градове, които разширения се обграждат с допълнителни крепостни стени. Това може да се обясни с нарастване на градското население и невъзможността да се събере това население в старите градски черти. Такова разширение е констатирано в Сердика. Тук извън вътрешния град градът бил разширен към север — някъде до днешната улица „Кирил и Методий", успоредно на ул. „Веслец" — трамвайното депо — ул. „Охрид" — западно от „Майчин дом", а също и към изток. Така под днешния Министерски съвет, който се пада извън вътрешната градска стена, бе открита улица (с посока север — юг), изградена също както улиците на вътрешния град. Тук бяха разкрити и основите на еднокорабна църква (с дължина 16 м и ширина 10 м). До нея от северната ѝ страна бе разкопан един баптистерий. Наличието на тези стари култови сгради датира и разширението към изток най-рано в началото на IV в. Данните сочат, че тази част била веднага благоустроена, както и вътрешният град. Предполага се, че тези сгради били опожарени още през IV в. и че изградената върху техните развалини трикорабна базилика (с дължина 25 м и ширина 17 м) не може да е преди V в.[1]

---

[1] Вж. Д. Цончев, Приноси към старата история на Пловдив, София, 1938 с. 33 и сл.

[2] Вж. Histria, Monografie archeologică, I, p. 572.

[3] Pârvan, Anal. Acad. Rom., Mem. secţ. ist., 36, 1913/1914, p. 245 et s.

[4] Й. Иванов, ИБАД, 7, 1919/1920, с. 88—117.

Ескус също се разраснал и излязъл от старите си граници. Разширението на юг и на изток било заградено с крепостна стена. Извън града била разкопана грамадна постройка с доста помещения и солиден градеж (дължина 52 м и ширина 64 м). Общо градът бил застроен върху площ от 180 дка и имал формата на петоъгълник.[2]

При Никополис ад Иструм също се забелязва едно разширение на южната страна във форма на петоъгълник, обиколено с крепостна стена.[3]

Град Марцианопол се разширил на запад през IV в. И до днес тук личат дебели зидове (до 2 м), които заграждали външния град.[4]

Значително излязъл из старите градски черти и гр. Истрос.

Най-големият град в разглежданите от нас области през късноантичната епоха, изглежда, че бил Филипопол. Според Д. Цончев втората крепостна стена възникнала по-късно, когато градът излязъл от рамките на трихълмието, и обхващала площ от 430 000 кв. м, а пространството между първата и втората стена било 350 000 кв. м. Следователно през римската епоха първоначалният град се увеличил близо тройно. В разширената градска част били издигнати големи постройки: баня, базилика, площад.[5]

Големите градове в Тракия и Дакия били благоустроени добре и в градоустройствено отношение не отстъпвали на градовете от другите източни провинции. Така разкопките в Сердика разкриха[6] прави и успоредни улици, които се пресичат под прав ъгъл. Улиците били ориентирани по четирите посоки на света. Предполага се, че във вътрешния град имало към осем успоредни улици (с посока север — юг), от които са разкрити четири — между днешния площад Ленин и източната крепостна стена. Напречните улици (запад — изток), изглежда, били повече на брой. На ширина улиците били различни: от 3,80 до 6,50 м. Те били постлани с големи каменни плочи с неправилни размери. Разстоянието между две успоредни и съседни улици било около 50 м. По този начин оградените квартали не били големи и понякога само една обществена постройка била достатъчна, за да ги обхване.[1] Под улиците минавал канал, зидан с тухли (с дълбочина до 1 м и ширина до 0,55 м). Това било главният канал за нечистотиите, които идвали от съседните постройки по съответните глинени тръби.

---

[1] Вж. Ст. Михайлов, ИПр, 9, 1953, кн. 5, с. 544 и сл.; Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 54—55.

[2] Вж. Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 26—27. А. Фрова, Разкопки на италианската археологическа мисия в Ескус, ИАИ, 17, 1950, с. 34—58. Срв. и скицата на с. 39.

[3] Вж. Kazarow, RE, 17, 1936, col. 527 f.

[4] Лични наблюдения.

[5] Вж. Д. Цончев, Приноси към старата история на Пловдив, с. 57 и сл., 66 и сл. Д. Цончев, ГПлНМ, 2, 1950, с. 145; ИБАИ, 15, 1946, с. 219.

[6] Вж. Ст. Михайлов, ИПр, 9, 1953, кн. 5, с. 546; Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 52—53.

Разкопките в Ескус и Никополис ад Иструм разкриха също прави успоредни и перпендикулярни улици, постлани с големи каменни плочи. Под улиците имало навсякъде канали. В Ескус ширината на улиците била различна, но достигала до 7 м. Тук били открити и тротоари. Тъй като платното на улиците било по-дълбоко, пресичането ставало с двойни стъпала.[2]

В Истрос също са открити две улици с посока север — юг, едната от които била канализирана, пресичани от трета улица. Между тях били разположени различни здания.[3] В Диногеция пък е установено, че една улица от IV в. (датирана с монети) била разширена по-късно при някакви градоустройствени мероприятия в града.[4] Улици били открити и в Абрит и Филипопол.[5]

Доброто водоснабдяване е едно от най-важните условия за съществуването на един град и ние посочихме по-горе, че Анонимният византиец особено държи на това условие при изграждането на всякакви поселения.[6]

Още с идването си в Балканския полуостров римляните взели преди всичко мерки за уреждането на този въпрос. Прокопий, като отбелязва този факт, пояснява, че жителите на Европа съумели да използуват голямото богатство от извори и да си направят добри водопроводи.[7] Направените проучвания установиха, че в почти всички случаи римските каптажи били използувани и през средновековието, дори с малки поправки чак до ново време.

Останки от водопроводи се намират във всички антични градове. По-добре обаче са проучени в Сердика, Пауталия, Рациария, Никополис ад Иструм, Нове, Ескус. В повечето случаи се касае главно за проследяване следите от водопроводите от съответния извор до града. Самата водопроводна мрежа е проучена по-системно главно в Сердика.

Този град имал добре развита водна мрежа. Градът се снабдявал с вода както от богатите минерални извори, така и от Витоша.

---

[1] В Сердика през IV в. имало действително големи жилищни сгради, както може да се заключи и от някои кратки писмени сведения. Така съобщава се, че при своя престой в Сердика в 343 г. по време на събора 80-те опозиционно настроени епископи били настанени в една къща, за да не се влияят от общението с другите епископи. Срв. Mansi, Collectio, ad a. 343, p. 63; Hefele, Conciliengeschichte, I, p. 548.

[2] Вж. Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 26—27; Т. Иванов, ИАИ, 18, 1952, с. 220; Kazarow, RE, 17, 1936, col. 527 f.

[3] Santierul archeologic Histria, Studii şi cercetări, 6, 1955, 3/4, p. 526—541.

[4] Santierul archeologic Garvăn — Dinogetia, Studii şi cercetări, 6, 1955, 3/4, p. 713—723.

[5] Вж. Т. Иванов, ИПр, 12, 1956, кн. 1, с. 88. Срв. с. 193, бел. 5.

[6] Anon. Byz., 10, 2.

[7] Proc., De aedif., 4, 9.

Голям водопровод бе открит близо до източната крепостна стена (недалеч от Народния музей). Няколко големи каменни плочи (52—60 см) покривали каменни улеи, през където минавала и се разпределяла водата по многобройните водопроводни тръби. Един надпис

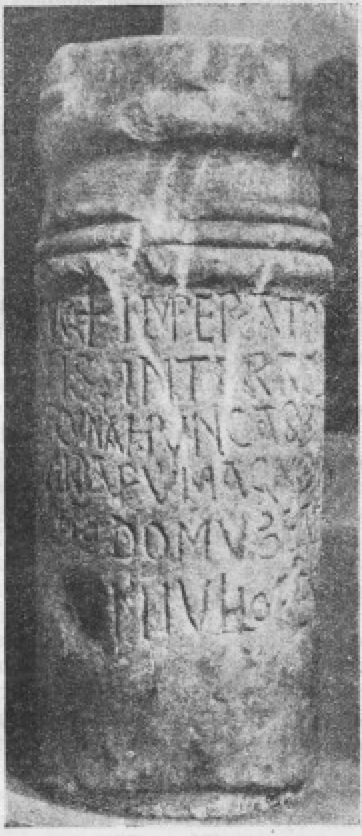

Фиг. 27. Строителен надпис от времето на император Тиберий Константин (578—582), открит в Сердика (фото В. Бешевлиев)

от времето на Тиберий Константин (578—582 г.) сочи, че по това време бил възстановен водопроводът на Сердика — един много важен факт за благоустройствените мероприятия в града през късноантичната епоха, и то в годините на ожесточени нашествия на различни племена (фиг. 27).[1] Откритите тук тръби са главно от добре изпечена глина, дълги до 45—46 см и с диаметър 9—10 см или пък дължина до 50 см и диаметър 18—20 см. В повечето случаи били поставени в добре засводени канали, при това и добре споени. Често следвали посоката на улиците, но някъде това не било спазено. В някои случаи в тръбите текла и допълнително вода — след прекратяването на дейността на главния водопровод. Това дало възможност в тия места да се изградят кладенци.[1]

---

[1] Iv. Venedikov, La Bulgarie d'aujourd'hui, 1952, febr., n. 4, p. 14. Надписът е публикуван в Сб. Д. Дечев, 1958, с. 323—331.

При Никополис ад Иструм били разкрити един главен и три допълнителни водопровода. Главният събирал вода от пещерата при с. Мусина и с извивките си достигал до 26—27 км. Водопроводът е зидан с камъни и хоросан и има обикновената форма на правоъгълник отгоре с полукръг. Водопроводът минавал през долините на течащите тук реки и рекички посредством арки и се изливал в един резервоар (15 на 13 м), разположен на 500 м западно от града. Оттук водата била отвеждана в града.

Останалите водопроводи идвали от северозападна посока, от днешното с. Градина (бившето Ст. Стамболово, Бедерлий) на 7—8 км, а другите, които не могат да се проследят съвсем ясно навсякъде, се движели паралелно на него. Водата тук текла през глинени тръби. Допълнителните водопроводи, както се предполага, ще да са по-късни (последният се отнася чак към VI в.), когато градът нараснал и водата била недостатъчна за цялото градско население.[2]

При Нове са проследени три водопровода. По-дългият е почвал на около 6 км югозападно от Свищов при чешмата „Беляновец“ при р. Дермендере. Водопроводът е зидан в обикновената форма. Измазан бил с хоросан, смесен с чукани керемиди. Друг водопровод е водел началото си на около 200 м западно от Свищов. Водата тук била каптирана в оловен резервоар. С две галерии подпочвените води били отвеждани в този резервоар, откъдето били докарвани в Нове. Последният водопровод започвал 1 км източно от Свищов, от северните склонове на „Дервентския баир“ — една местност, богата с подпочвени води и с естествен наклон. Предполага се, че тия три водопровода снабдявали три различни части на града.[3]

Поради характера на местността водопроводът в Пауталия бил изграден малко по-различно. Крепостта „Хисарлъка“ се снабдявала чрез водопровод, който идвал от югозапад, откъм Осоговската планина, откъдето течала водата. Водопроводът влизал в крепостта между две триъгълни кули. На това място имало малък басейн, четвъртит, изграден от тухли (70 на 70 см, с дълбочина 1 м). Оттук водата текла успоредно на крепостната стена и на едно място била събирана и разнасяна из крепостта. От южната страна, там където имало известен наклон, били открити следи и от водопровод, покрит с корубести керемиди. Върху някои от тия керемиди имало печат с кръстен знак ΘWMA (името на майстора на работилницата, вж. по-горе).[1]

---

[1] Вж. С. Н. Бобчев, Сердика, София, 1943, с. 49—51; Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 52; Ст. Михайлов, ИПр, 9, 1953, кн. 5, с. 546.

[2] Вж. Д. Цончев, Водопроводите на Nicopolis ad Istrum, ГПНБМ, 1931/1934, с. 131—148; Т. Иванов, ИАИ, 18, 1952, с. 231—232; Kazarow, RE, 17, 1936, col. 527 f.

[3] Вж. Ст. Стефанов, Римските водопроводи на Novae, ИБАИ, 6, 1930, с. 265—279.

Водата в Рациария била докарвана с два водопровода от околността на селата Държаница и Въртоп — югозападно от града. Единият от водопроводите започвал високо над десния бряг на р. Арчар, слизал към североизток и буйно течащата вода преминавала реката по висок акведукт, части от който са запазени и досега. Дължината на този водопровод, от който са запазени доста глинени тръби, била към 6—7 км. Другият водопровод, за който пише Добруски, идвал западно от Държаница и водата тук текла по оловени тръби.[2]

Водопроводът на Ескус[3] носел вода от околността на с. Оряховица през добре изградена система, дълга около 20 км. Той бил висок 1 м и широк 0,45 м. Бил зидан от камък и хоросан. Минавал е ту под земята, ту над земята. Били открити следи и от странични канали и резервоари. В града имало и кладенци, които облекчавали снабдяването. Втори водопровод събирал вода в местн. „Доброшин" на 3 км от Гиген. Предполага се, че е строен през късната античност.

Филипопол бил снабдяван с вода от Родопите чрез два водопровода: единият идвал от околността на с. Марково, Пловдивско, другият пък — от с. Куклен, Асеновградско. Двата се събирали при с. Коматево. Оттук до града водата достигала по дълъг водопроводен канал. Дължината му достига до 22 км. Водопроводът според Д. Цончев се схождал най-вече с водопровода на Нове. Зидан бил от обикновени ломени камъни, споени с червен хоросан. Из града и в околността на Пловдив се откриват доста глинени водопроводи, част от които могат да се датират със сигурност от ранновизантийската епоха. Резервоарът, през който се разпределяла водата, не е открит досега.[4]

За Абрит Т. Иванов предполага, че началото на неговия водопровод трябва да се търси в землището на с. Пороище на 3—4 км южно от античния град. Части от глинен водопровод били открити в самия град. В местн. „Долния боаз" на землището на това село били намерени глинени тръби от този водопровод.[5]

Много добре били снабдявани с вода Диногеция[6] и Истрос. Части от водопровода на последния град заедно с акведукта били открити запазени в добро състояние.[7]

Не навсякъде имаме точна датировка на споменатите водопроводи. Те били построени едновременно с благоустрояването на съответния град и както сочат данните, били непрекъснато държани под контрол и поправяни чак до края на VI в.

---

[1] За водопроводите на Пауталия вж. Й. Иванов, ИБАД, 7, 1919/1920, с. 96.

[2] За Рациария вж. В. Добруски, МСб, 2, 1890, с. 27—28.

[3] Вж. за Ескус В. Добруски, МСб, 2, 1890, с. 41; А. Фрова, Разкопки на италианската археологическа мисия в Ескус, ИАИ, 17, 1950, с. 35—36 Т. Иванов, в: Археологически открития в България, 1957, с. 124 – 125. ;

[4] Вж. Д. Цончев, Приноси към старата история на Пловдив, 1940, с. 77—93, със скицата на с. 81.

[5] Т. Иванов, ИПр, 12, 1956, кн. 1, с. 90.

[6] Studii şi cercetări, 6, 1955, 3/4, p. 713.

[7] V. Canarache, Despre alimentarea Histrici cu apă de baut, Studii şi cercetări, 2, 1951, 2, p. 61—72.

Темистий разказва например, че разгръщайки строително-укрепителна дейност в Долна Мизия и Скития, император Валент снабдил разположените тук кастели с изобилна вода, което означава че е поправил съществуващите стари и изградил вероятно нови водопроводи.[1]

Фиг. 28. Част от късноантична баня в Пловдив — сегашно състояние (фото Археол. музей — Пловдив)

Водопроводите били потегнати и при император Юстиниан, когато всичко в империята се строи и поправя. Прокопий пише, че Хераклея, който град имал добър водопровод, започнал да страда от липса на вода, защото водопроводът, неподдържан известно време, не бил в състояние да доставя редовно вода. Сега той бил поправен и градът получил „изобилна, вкусна и бистра вода“.[2] Анастасиопол, град, намиращ се на морския бряг, бил снабден с вода чак от планините (Родопите ?) посредством „твърде висок водопровод“ — вероятно върху акведукт.[3] При Атирас пък била построена някаква щерна, в която се събирало голямо количество вода, достатъчна за нуждите на околното население.[1]

---

[1] Them., Or., X, 136 a. Вж. В. Велков, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 254.

[2] Proc., De aedif., 4, 9, 14—15.

[3] Proc., De aedif., 4, 11, 13.

За да приключим с въпроса за водоснабдяването на градовете, ще обърнем внимание и на градските бани. Известно е, че Тракия се славела в древността с богатите си минерални извори, около които римляните изградили хубави бански помещения. Но и в големите градове, където не е имало минерални бани, имало също изградени бани с обикновена вода. Банята била една от важните съставни части на римската благоустройствена система.

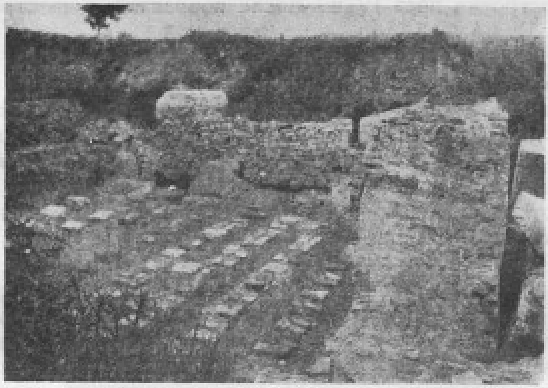

Фиг. 29. Постройка с хипокауст от Никополис ад Иструм (IV в.) (фото В. Велков)

Значителни по размерите си бани от IV — VI в. са открити в Хисаря — Момина баня,[2] Пловдив, Старозагорските минерални бани,[3] Никополис ад Иструм, Хасковските минерални бани и другаде. В Пловдив една баня, от която и до днес са запазени значителни останки, просъществувала до края на VI в. (фиг. 28).[4] За една друга баня е установено, че била разрушена през III в., подновена и окончателно разрушена през IV в.[5] В Анхиало са открити останки от чешма или резервоар за вода, около който са намерени монети от Анастасий, Юстиниан и др.[6] Старозагорските минерални бани (с внушително запазени и досега басейни и други помещения) също предлагат не малко късноантични монети. В Никополис ад Иструм бе разкопана една голяма постройка с хипокауст от III—IV в. (фиг. 29).

---

[1] Proc., De aedif., 4, 8, 18.

[2] Вж. Д. Цончев, Хисарските бани, ГПНБМ, 1935/1936, с. 128—157.

[3] За по-старите находки вж. Д. Цончев, ИБАИ, 12, 1938, с. 350. Предварителни данни за новите разкрития вж. у Д. Николов, Наука и техника за младежта, бр. 11, 1956, стр. 8 – 9.

[4] Вж. Д. Цончев, Римска баня в източната част на Пловдив, ГПлНМ, 2, 1950, с. 137—148.

[5] Вж. Д. Цончев, Новооткрита римска баня в Пловдив, ГПНБМ, 1937/1939, с. 129—156.

[6] Вж. ИБАД, 3, 1912, с. 336.

За нея се предполага, че била баня.[1] В Хасковските минерални бани били открити много монети от Теодосий II (408—450 г.) до Юстин I (527 г.).[2] В Панчарево при ремонт на сегашните минерални бани били открити останки и от късноримската епоха.[3] Добре изработена голяма баня (800 кв. м) е открита в Истрос. Тя била построена през IV в., после поправяна и престроявана чак до края на VI в.[4]

Твърде интересни писмени сведения притежаваме за т. нар. Aquae Calidae (Бургаски или Анхиалски бани), известни със своята лечебна сила. Йорданес, като разказва за нахлуването на готите в средата на III в., пише: „Тук (Анхиало), както казват, готите били останали много дни и се наслаждавали на баните с топла вода, които се намират до двадесетия милиарен стълб от град Анхиало и избликват от дълбочината на огнения си извор. В сравнение с останалите многобройни топли бани по целия свят те са във всяко отношение отлични и най-годни да лекуват слаби хора.“[5] Липсата на добри укрепления принудила император Юстиниан при укрепителната си дейност в Тракия да укрепи и тия бани. „Там не много далеч от града (Анхиало) бликат извори от естествена топла вода, които образуват от само себе си бани за тамошните хора. Обаче на това място, останало от старо време неукрепено, гледали с пренебрежение по-предишните императори, макар че в съседство с него да се заселили много варварски племена и да го посещавали болни, които с риск на живота си получавали там облекчение на болките си. А сега император Юстиниан го оградил със стени и направил лекуването им безопасно.“[6] Това укрепяване се отразило благотворно върху дейността на баните и те били посещавани през VI в. твърде много. Имаме сведения, че дори жената на император Тиберий Константин (578—582 г.) — Анастасия — се лекувала тук[7] и дори надарила църквата в Анхиало с някакви пурпурни дрехи. Няколко години по-късно, когато аварите опустошили тази област, те пощадили банските постройки. Теофилакт Симоката пояснява, че тук се били изкъпали жените на хагана и „като награда за удоволствието си били го помолили да не събаря банските постройки. Казват, че тези води били полезни за тия, които се къпят, и спомагали за здравето им.“[8] Хаганът разположил тук харема си. Изворите съобщават, че тия постройки били запалени едва при кръстоносните походи.[9]

Центърът на римския град, около който били разположени главните обществени сгради, бил градският площад — форумът. По време на градската автономия в Мизия и Тракия тук кипял политико-общественият живот на града. През късноантичната епоха (поне през IV в.) форумът ще да е запазил своя облик, но съдържанието на живота тук се поизменило съобразно основните промени в муниципалния живот.

---

[1] Вж. Т. Иванов, ИАИ, 18, 1952, с. 215–239.

[2] Вж Д. Цончев, ГПНБМ, 1937/1939, с. 85—104.

[3] Вж. ИБАИ, 17, 1950, с. 328.

[4] Histria, Monografie archeologică, I, p. 575—576.

[5] Jord., Get., 109. Превод според Извори,[2] с. 430.

[6] Proc., De aedif.. 3, 7, 19—23. Преводът според Извори[2], с. 434.

[7] Срв. Chronique de Michel le Syrien, ed J. B. Chabot, Paris, 1901, X, 21 (II), p. 362—363.

[8] Theoph. Sim., 1, 3.

[9] Вж. К. Иречек, Пътувания, с. 757—758.

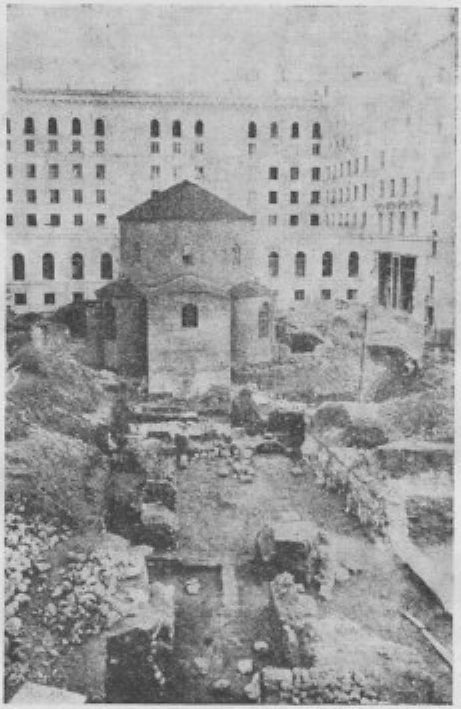

Фиг. 30. „Св. Георги" в София с разкопана църква от източната страна (фото Археол. музей)

За форумите в градовете на Илирик става дума в края на IV в. в два указа, в които се пояснява, че провинциалните събрания трябвало да стават на форума или на някое друго обществено място, до което имали достъп повече хора.[1] В 303 г. се споменава форумът на Адрианопол, където се състоял процесът срещу св. Филип и неговите другари. Агиографът разказва, че тук винаги се събирали много хора и тук кипял търговският живот на града.[2]

От форумите в мизийските градове ни е познат сравнително по-добре само форумът на Никополис ад Иструм, който обаче е изграден през II—III в.

---

[1] Cod. Theod., 12, 12, 12; 13.

[2] Passio S. Philippi, 2, 17.

Около днешната църква „Св. Георги“ бе разкрит сложен комплекс от постройки (фиг. 30). Кога е построена първоначалната сграда, не е установено, може би средата или първата половина на IV в. Пострадала през V в., а през VI в. тук били извършени поправки. Северозападно от „Св. Георги“ бяха разкрити основите на монументална сграда, заемаща цял квартал. Предназначението ѝ е неизвестно.

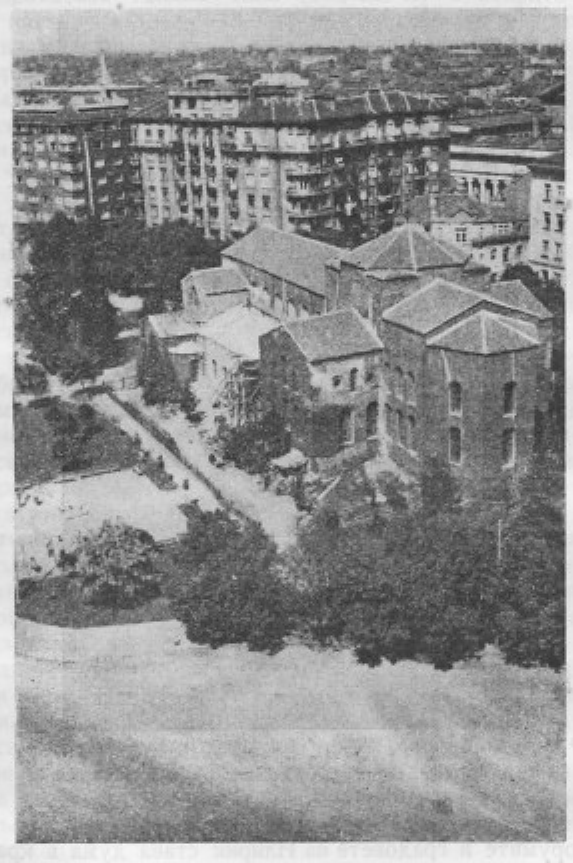

Фиг. 31. Църквата „Св. София“ в София през 1957 г.
(фото арх. Ст. Бояджиев)

В западната част на стария град под Съдебната палата и северозападно от нея били разкрити основите на няколко базилики с гражданско предназначение: за събрания, за търговия, за съдене и пр.

В самия център на града бяха открити основите от различни постройки, чието предназначение все още не може напълно да се изясни.[1] Особено място всред обществените сгради на късноантичния град в Тракия заемала базиликата (църквата). В повечето случаи базиликите се намирали извън градските стени и били постройки със значителни размери. Засега са открити базилики главно в Южна България, Добруджа и черноморските градове. Между по-известните базилики от разглежданите области ще спменем „Св. София“ в Сердика (фиг. 31 и 32), базиликата при Плевен, „Еленската“ при Пирдоп със следи от стени, които я ограждат, тия в Клисекьой (сега Църквище), Пирдопско, Марцианопол — с хубав мозаичен под, — на Пиринчтепе и на Джанавартепе при Варна, при с. Осеново (Варненско), при Чобандере (сега Овчарово), Търговишко, в Хисаря—Момина баня (седем базилики), Филипопол (от Джендемтепе и извън градските стени), при с. Синджирлий (сега Веригово), Левскиградско, Галата, Варненско, до Голямо Белово, Пазарджишко, Месемврия, Истрос, Диногеция, Трезмис, при Томи, както и в самия град, една старинна църква до с. Студена, Димитровско, базилика с останки от крепост до Костенец, базилика в местн. „Дели Душка“ до Преслав, при с. Бухово, Софийско, в с. Каменица, Пирдопско, в с. Браниполе, Пловдив-

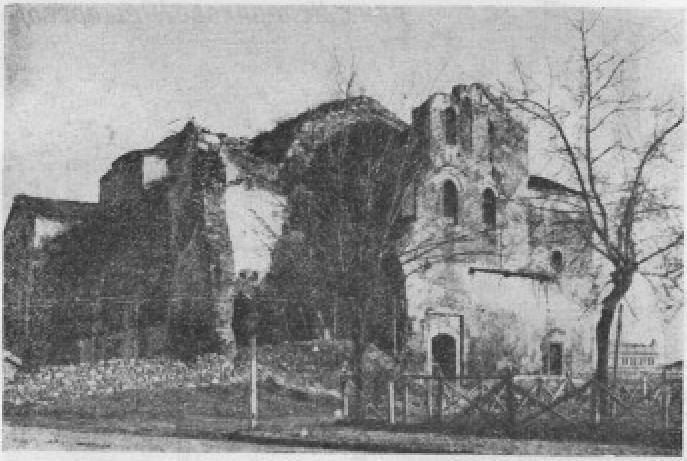

Фиг. 32. Църквата „Св. София“ в София преди възстановяването ѝ (фото Археол. музей)

ско, в с. Црънча, Пазарджишко, до Исперихово, Пещерско, и др. (фиг. 33).[1] Последната базилика има твърде интересен план.

---

[1] Вж. Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 53 и сл. Допълнителна литература върху новите разкопки вж. по-горе. Литературата за „Св. Георги“ е многобройна. Срв. Б. Филов, Софийската църква „Св. Георги“, София, 1933; П. Карасимеонов, Църквата „Св. Георги“ в София, ГНМ, 7, 1942, с. 185—231. Кратък преглед на последните резултати е даден у Iv. Venedikov, Our Oldest Building, Bulgaria today, 1957, 9, p. 25.

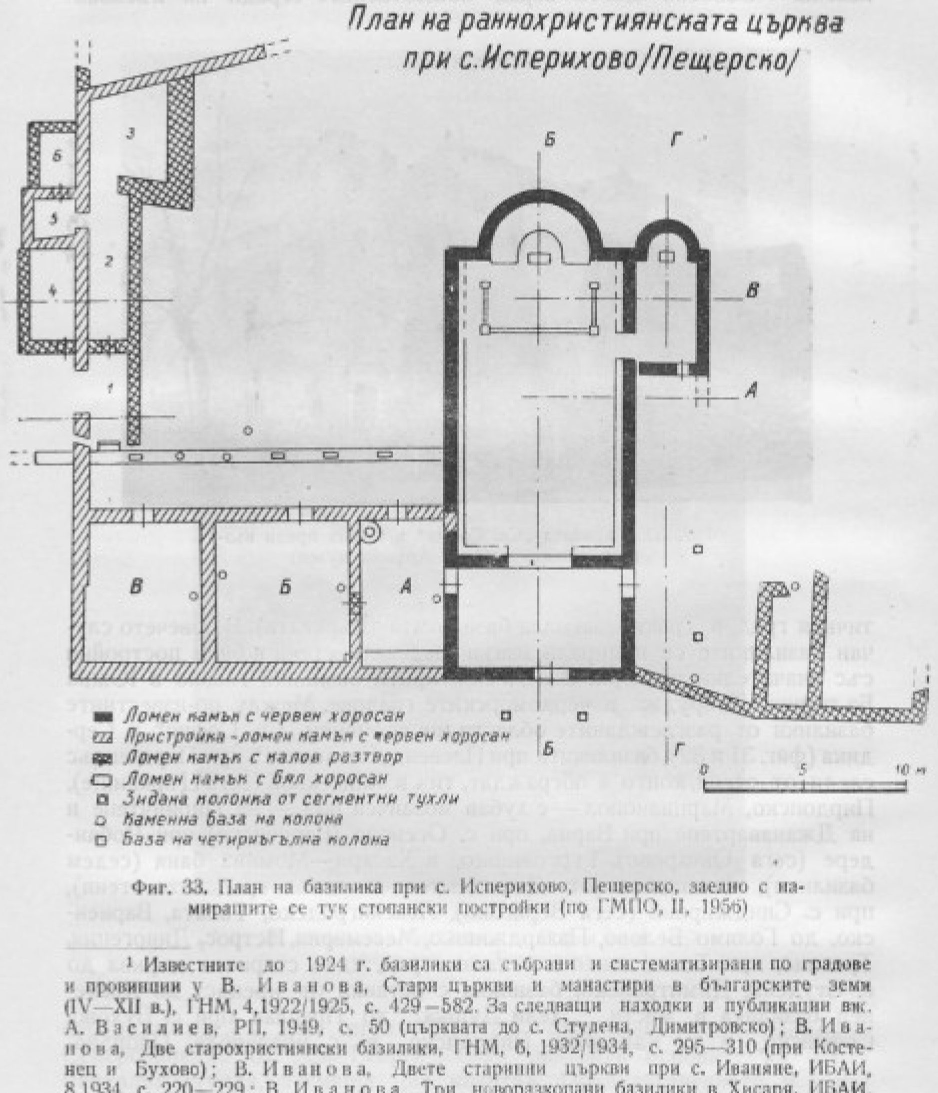
План на раннохристиянската църква
при с.Исперихово/Пещерско/
Б
Г
В
А
1
2
3
4
5
6
В
Б
А
Б
Г
0
5
10 м
Ломен камък с червен хоросан
Пристройка - ломен камък с червен хоросан
Ломен камък с калов разтвор
Ломен камък с бял хоросан
Зидана колонка от сегментни тухли
Каменна база на колона
База на четириъгълна колона

Фиг. 33. План на базилика при с. Исперихово, Пещерско, заедно с намиращите се тук стопански постройки (по ГМПО, II, 1956)

---

[1] Известните до 1924 г. базилики са събрани и систематизирани по градове и провинции у В. Иванова, Стари църкви и манастири в българските земи (IV—XII в.), ГНМ, 4,1922/1925, с. 429–582. За следващи находки и публикации вж. А. Василиев, РП, 1949, с. 50 (църквата до с. Студена, Димитровско); В. Иванова, Две старохристиянски базилики, ГНМ, 6, 1932/1934, с. 295—310 (при Костенец и Бухово); В. Иванова, Двете старинни църкви при с. Иваняне, ИБАИ, 8,1934, с. 220—229; В. Иванова, Три новоразкопани базилики в Хисаря, ИБАИ, 11, 1937, с. 214—242; 305—306; Ив. Велков, Една старинна църква... при Каменица, ИАИ, 18, 1952, с. 384–385; Ив. Велков, ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 279 (до с. Цръича, Пазарджишко); Хр. Джамбов, Раннохристиянска църква при с. Исперихово, Пещерска околия, ГМПО, 2, 1956, с. 175–191; М. Мирчев, ИВАД, 9, 1953, с. 1 и сл. (от Галата, Варненско); Г. Тончева — М. Мирчев, ИПр, 12, 1956, кн. 6, с. 78 (от Марцианопол); Д. Цончев, ГПНБМ, 1937/1939, с.

Известна е и т. нар. „Червена църква“ при с. Перущица[1] (VI в.)

От тия данни се вижда, че броят на базиликите е чувствителен в градовете в Тракия. От една страна, разкопките в Северна България са по-малко и може би бъдещи находки ще променят картината. От друга страна, обаче материалните възможности на Тракия винаги са били по-големи, като и през IV – VI в. това съотношение в полза на Южна България било запазено.[2]

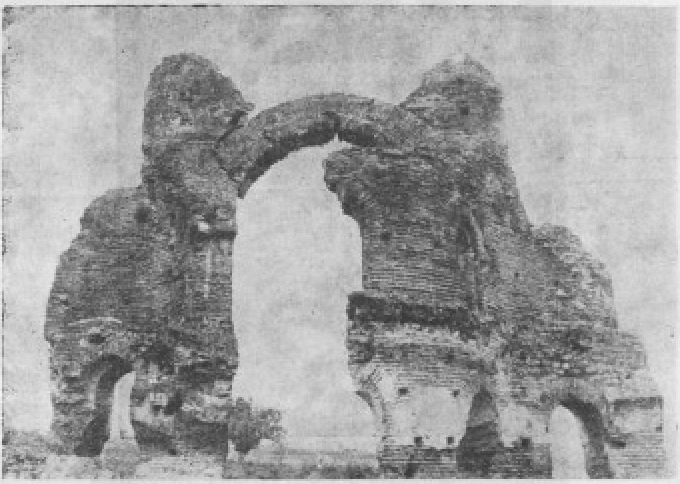

Фиг. 31. Червената църква при с. Перущица, общ изглед (фото Археол. музей)

Интересен факт е, че голямата част от посочените базилики са разположени извън съответното селище. Между причините за това ще да е играл роля и фактът, че при възникването на този вид постройки през IV в. площите в самите градове били вече достатъчно добре заселени. Това наложило част от тях пък да бъдат добре укрепени, за да могат да се справят с внезапни нападения.

*

Накрая няколко думи за частните жилища. Жилища на широките слоеве от населението бяха открити в Сердика и Истрос. От открития инвентар на сердикийските жилища се изясни, че част от

---

188 (Хисаря); Д. Цончев, ГПлНМ, 1, 1948, с. 41 и сл. (при Бранипоне, Пловдивско); J. Barnea, Nouvelles considérations sur les basiliques chrétiennes de Dobrudja, Dacia, 11/12, 1945/1947, p. 221–241; J. Zeiller, Anciens monuments chrétiens des provinces danubiennes de l'Empire romain, Strena Buliciana, 1924, p. 413–416. Condurachi, Monumenti, p. 104–110; V. Ivanova, ИБАИ, 10, 1935, p. 211–215; Iv. Velkov, BByzl, 1,1946, p. 61–70. Срв. с. 90, бел. 3.

[1] Литературата върху тази значителна църковна сграда е многобройна. Срв. напоследък Д. Панайотова, Червената църква. Опит за реставрация, София, 1957.

[2] Върху второто обстоятелство ми обърна внимание Ив. Венедиков.

тукашното население се е занимавало със земеделие, градинарство, тъкачество.[1] В Истрос пък бяха открити групи от жилища с улици и площад между тях. Всяка група се състояла от по няколко

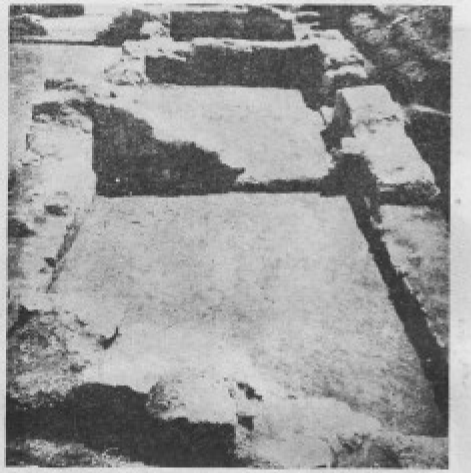

Фиг. 35. Магазини в Абрит (фото Т. Иванов)

жилищни помещения с правоъгълна форма и с две отделения. Намерени монети датират тия жилища от края на V в.[2] По-горе посочихме, че в едно изгоряло частно жилище в Диногеция били открити доста земеделски сечива, които също говорят за земеделието като главен поминък на част от населението на града.[3]

По-добре сме осведомени за някои жилища на едри земевладелци. Подобна сграда бе разкрита и добре проучена в Абрит.[4] Предполага се, че била издигната през III и разрушена в края на VI в. Тук следователно не е живяло едно, а няколко поколения, може би от един род, представители на местната господствуваща класа. Сградата е застроена върху площ от 3200 кв. м и е изградена от груби дялани камъни, споени с бял хоросан. Разположена е на две улици и има 80 м дължина и 41 м ширина. Стените ѝ са широки до 0,95 м. Сградата се състои от 27 помещения около голям двор с йонийска колонада (25 на 12,5 м). Влизането в нея ставало през два входа: от изток и от юг. От двете страни на южния вход има шест големи магазина. Дворът на сградата е постлан с големи, добре изгладени правоъгълни плочи (фиг. 35, 36).

Самата постройка както всички римски къщи била с лице към двора. Външните ѝ стени били лишени от отвори и били грубо изработени. Самото жилище на собственика било разположено в северната, най-високата част на сградата.

---

[1] Вж. Д. П. Димитров, Последните арх. разкопки, с. 55.

[2] Studii şi cercetări, 5, 1954, 1/2, p. 69—122.

[3] Вж. с. 174—175.

[4] Описанието е според Т. Иванов, ИПр. 12, 1956, кн. 1, с. 88—91.

Стените били покрити с хубава мазилка, от която не е останало нищо. Осветляването станало с бронзови и глинени лампи. В

Фиг. 36. Перистилен двор на голяма частна сграда в Абрит (фото Т. Иванов)

едно от помещенията, както вече споменахме, били намерени земеделски сечива. Сградата била снабдена с водопроводна и канализационна мрежа.

Подобна голяма частна сграда била разкопана и в Истрос. Тук също са открити много находки, които разкриват частния живот на господствуващата класа в града докъм края на VI в., когато постройката била опожарена при аварските нападения в Добруджа.[1]

Една грамадна частна постройка (с площ около 3280 кв. м) е разкрита при с. Мадара, Коларовградско. Около един перистилен двор с басейн в центъра са разкрита 47 помещения — вероятно жилищни помещения и някакви складове. Открити са отоплителна инсталация и канализация. Открити били и доста предмети, свързани с ежедневния стопански живот. Според Цв. Дремсизова тук има няколко строителни периода от II до края на IV в., когато постройките били опожарени, вероятно от готите.[2]

---

[1] Histria, Monografie archeologică, I, p. 538; Studii şi cercetări, 4, 1953, 1/2, p. 99—103.

[2] Вж. Цв. Дремсизова, Научноизследователската дейност на Коларовградския музей, Паметници на културата и музеи, II, 1957, кн. 2, с. 16—17; Цв. Дремсизова, Принос към историята на Мадара, в. Народна култура, бр. 1 от 4 януари 1958.

*

Краткият преглед на материалната култура на късноантичния град, макар и правен въз основа на не съвсем обилен материал, ни дава известна представа за външния облик на града. В сравнение с града от първите векове в тази епоха настъпили съществени промени. Градовете сега се превръщат в добре укрепени крепости с дебели стени и силни кули. Изчезват и се разрушават старите езически светилища с техните статуи и се издигат култовите сгради на новата религия: базиликите.

През късноантичната епоха много градове нарушават своя правилен план. Често улиците се пресичат от допълнително изградени помещения, особено след известни разрушения. Липсва вече регулярната система на улиците. Неспазването на старите градоустройствени принципи (липса на място, нужда от бързо възстановяване на жилищни помещения, обедняване на населението, етнически промени и пр.) е характерно за развитието на градовете през V—VI в. Характерна също е липсата на антична техника при оформяне на сградите, чиято правилна форма не се спазва стриктно, нов начин на градеж и пр..

Ликвидирането на градската автономия и изчезването на старите градски институции променя и външния вид на градските обществени места (форума и др.), където през V—VI в. изчезват многобройните през първите три века статуи на частни лица и императори. Въпреки това обаче наличието на статуи като тази на Базилиск във Филипопол сочи, че традицията в това отношение продължавала, макар и в съкратени размери. Грижите за благоустрояването на града през IV—VI в. се свеждали към поддържане в ред на укрепителната система, поддържане на водопроводната мрежа, на обществени сгради. Докато през IV в., при Юлиан например, ние все още имаме данни за строежи и поправки на градския център, на пазарищата и други, до Юстиниан изворите не отбелязват нищо по този въпрос, а археологическите проучвания на късноантичния период не са така напреднали, за да ни дадат по-точна представа. През IV в. ние все още имаме данни за украса на обществени сгради с богати мозайки (Марцианопол); през V в. такива данни засега ни липсват. Данните на Прокопий за строителните мероприятия на Юстиниан са верни, обаче красивите думи, с които той иска да изтъкне, че Юстиниан била върнал предишния външен блясък на градовете, изглеждат пресилени и са в тон с панегиричния характер на неговото съчинение. Що се отнася до църквите и базиликите, тук грижата по тяхното изграждане и украсяване била в ръцете на църковната върхушка, която не жалела средства в това отношение, за да изтъкне своята сила и мощ пред експлоатираните маси в държавата.

V

КЛАСОВИ И СОЦИАЛНИ ОТНОШЕНИЯ В КЪСНОРИМСКИЯ ГРАД В ТРАКИЯ И ДАКИЯ

а) Роби

Най-ниското обществено стъпало всред съсловната йерархия в разглежданите от нас градове през късноантичната епоха заемали робите. Докато сведенията ни за робството през първите три века от римското владичество са по-оскъдни, данните за IV в. се увеличават значително. Относно характера на робовладението през римската епоха в Тракия съществуват две мнения: от една страна, се смята, че робовладението тук било широко разпространено,[1] а, от друга, че в сравнение с другите провинции робовладението през първите три века в нашите земи било по-слабо развито.[2] Като причини за второто се посочват характерът на икономиката в Тракия (дребно селско стопанство, липса на големи латифундии), по-късното вмъкване на Тракия в системата на римската робовладелска държава, недостатъчното развитие на промишлеността и др.

През IV в. обаче числото на робите показва известно увеличение, което стои във връзка вероятно със събитията, разиграващи се по Долнодунавския лимес. В резултат на тия събития се увеличават пленниците от готски произход, които на първо място били продавани в балканските земи. При това подобно увеличение забелязваме и в някои други среднодунавски провинции, на първо място в Панония, където имаме същите явления както в Тракия.[3] Много роби от готски произход се споменават през IV в. още в Египет, Африка, Мала Азия.[4]

---

[1] Вж. Д. П. Димитров, Един нов паметник на робството в римска Тракия, София, 1949, с. 11 и сл.

[2] Вж. Е. М. Штаерман, Рабство в западных провинциях Римской империи, ВДИ, 1951, кн. 2, с. 97—98; Е. М. Штаерман, ВВр, 7, 1953, с. 327; А. П. Каждан, О некоторых спорных вопросах истории становления феодальных отношений в Римской империи, ВДИ, 1953, кн. 3, с. 84—85; Хр. М. Данов, Към историята на робството в древна Тракия, ИПр, 5, 1949, кн. 3/4, с. 416.

[3] Expositio totius mundi, § 50, GGM, II, p. 525: Pannoniae regio... dives... mancipiis.

[4] Синезий съобщава за такива роби в Африка и Египет. Synes., Or. de regno, 15 (Patr. Graeca, 66, p. 1093). За положението на робите в Източната римска империя вж. М. В. Левченко, Материалы, Визант. сборник, 1945, с. 20—22; Кулаковский, История, I, с. 89 и сл.

Още по-горе споменахме сведението на Амиан Марцелин за галатските търговци на роби и за търговията с готски роби по Долнодунавския лимес въз основа на сведенията на Темистий и сведенията на Амиан Марцелин за готските движения през 376—378 г.: „Понеже доведените варвари били измъчвани от глад, тия ненавистни вождове измислили срамна търговия: откъдето и колкото кучета могли да съберат в своята ненаситност, продавали им ги срещу един роб едното.“ Тия роби според Евнапий щели да имат трояка съдба: или за задоволяване развратния живот на аристокрацията, или като роби в градовете, или като роби в селското стопанство, факти разказани и от Зосим.[1]

При военните походи на императорите от края на III и началото на IV в. отвъд Дунав заловените пленници били продавани като роби или пък разпределяни като колони. Не навсякъде обаче може точно да се разграничи как е постъпвано с пленниците. В някои случаи това е указано, а някъде могат да се правят само догадки. От края на IV в. обаче всички пленници се разпределят предимно като колони.

Така император Кар (281—283 г.) по време на военни действия пленил около Долни Дунав към 20 000 сармати.[2] През пролетта на 323 г., когато Константин Велики разбил една група готи, които били нахлули в Северна България, пленил голяма част от тях и „след като разпределил пленниците между градовете“, се завърнал в Тесалоника.[3] Вероятно те били продадени като роби в градовете на разглежданите от нас провинции.

След потушаването на бунта на Прокопий (366 г.) Валент задържал голяма част от дошлите на помощ на Прокопий готи (те били няколко хиляди) и „принуждавайки ги да си предадат оръжието, ги разпределил по крайдунавските градове, заповядвайки да бъдат държани като заложници, без да бъдат оковавани“.[4] По време на самото въстание на Прокопий той и неговите хора въоръжили с голяма лекота много роби от околностите на Константинопол.[5]

След битката при Адрианопол (378 г.) Теодосий I водил упорити борби с готите до 382 г. По време на тия борби неговият военачалник Модарес (383 г.) нападнал една голяма група готи в Тракия. Той ги разбил, избил мъжете и пленил всички жени и деца заедно с 4000 обозни коли, с които те се движели.[6]

Изворите сочат, че и дребните селски собственици в Тракия притежавали през IV—VI в. роби, които работели в тяхното стопанство. Ние разгледахме този факт на друго място, без да сме в състояние напълно да го обясним.[7]

---

[1] Amm. Marcell., 31, 7, 8; Them., Or., X, 136 b; Amm. Marcell., 31, 4, 11; Zos., 4, 20; Eunap., fr. 42, FHG, 4, p. 38.

[2] Vita Cari, 9, 4.

[3] Zos., 2, 22.

[4] Zos., 4, 10.

[5] Zos., 4, 5.

[6] Zos., 4, 25.

[7] Вж. В. Велков, По някои проблеми на късноантичното село в Тракия, ИПр, 12, 1956, кн. 5, с. 98 и сл.

И така от изнесените данни се вижда, че в средата на IV в. и особено в неговата трета четвърт броят на робите в разглежданите от нас области се увеличил. Тия роби взели енергично участие в избухналия през 376 г. бунт на заселените в Тракия вестготи.

Това увеличение на робите намерило отражение и в съвременното законодателство. При възникналата нужда през 70—80-те години на IV в. от попълването на опразнените курии в градовете на Долна Мизия, а именно Марцианопол, Одесос, Дуросторум, Нове, Никополис ад Иструм, Апиария, било наредено тия плебеи, които притежават много роби, да бъдат привлечени към изпълнение на муниципални задължения независимо от техния долен произход, както изрично е отбелязано в указа.[1] От императорското законодателство през IV в. не ни е известен указ, в който богатството на куриалите, по-точно на тия, които имат право и трябва да участвуват в управлението на градовете, да се изчислява съобразно владените от тях роби. И това, разбира се, не може да бъде случайно. Императорската канцелария имала сравнително точни сведения за състоянието в провинциите и с оглед състоянието в Мизия и разпределението на робите в производството е сметнала, че това е типично и характерно за установяване икономическите възможности на върхушката от плебса.

Като имаме пред вид, че във върхушката на плебса в града влизали занаятчии, търговци и дребни поземлени собственици, ясно е, че робският труд през IV в. в градовете в Долна Мизия бил използуван на първо място в занаятчийското производство и после и в селското стопанство. Ние вече се опитахме да свържем тия данни с други сведения за икономиката на град Одесос, който бил в Долна Мизия, и да изтъкнем, че един от градовете със значително развито занаятчийско производство, основано и на използването на робския труд, бил този голям град на Черно море.[2]

Положението на робите в разглежданите от нас провинции било тежко и те бягали често от именията и местата, където работели. Ето защо в 377 г. Валентиниан I наредил да се вземат строги мерки и да се наказват всички собственици в Илирик и съседните области, които приемали избягали роби.[3] В 401 г. избягали роби заедно с дезертьори от римската войска направили бунт в Тракия. Зосим съобщава, че те се били представили за хуни и грабели из Тракия, докато римската войска не потушила това движение.[4]

Освобождаването на робите и през IV в. било често явление. Данните за либертините в изучаваните от нас области през тази епоха са малко. Когато те бягали от мястото, където работели, били третирани не като роби, а като свободните колони. Това се вижда от един указ, който се отнася до провинциите в Илирик.[5] С един друг указ от 316 г., издаден в Сердика и отправен до сердикийския епископ Протоген, Константин Велики му дава право да освобождава местните роби (famuli) при спазване публичността на този акт, т. е. в присъствието на граждански и църковни лица. Тия роби били вероятно прислуга или работели в поземлените имения на сердикийските робовладелци.[1]

---

[1] Cod. Theod., 12, 1, 96: Concessum curialibus provinciae Mysiae, ut, si quos e plebe idoneos habent, ad decurionatus munera devocent, ne personae famulantium facultate locupletes onera, pro quibus patrimonia requiruntur, obscuritate nominis vilioris evadant. . .

[2] В. Велков, ИВАД, 10, 1956, с. 110—111.

[3] Cod. Iust., 11, 53, 1.

[4] Вж. Zos., 5, 22.

[5] Cod. Iust., 11, 53, 1.

Разгледаното количествено нарастване на робите в Тракия през IV в. обаче не е могло да доведе до засилване на робовладелския начин на производство през късноантичната епоха. С появата на колоната по тия места, който се засилил през V в., се появяват и елементи от новия начин на производство. Освен това известно е, че при робите в балканските земи настъпва и една промяна във формата на експлоатация. Тяхното юридическо положение се доближило до това на колоните, чрез което се е търсело да се засили тяхната заинтересуваност в производството. Така Константин нарежда до комеса на Македония (327 г.) за в бъдеще робите да бъдат записвани в цензовите списъци на провинцията, като се забранявало те да бъдат продавани извън границите на провинцията. Продажбата им могла да стане само със земята, към която принадлежали.[2] Това положение се разпространява по-късно и в другите провинции; то е засвидетелствувано обаче за пръв път в балканските земи.

Изживяването на робовладението като основа на производствените отношения в Тракия и Дакия, изживяване, което се дължало на факта, че то „станало икономически невъзможно“, „престанало да се рентира“ (Енгелс),[3] личи добре и от съобщеното за съдбата на пленените скири през 409 г. През тази година те нападнали провинция Крайбрежна Дакия, но били разбити и пленени. Наскоро излязло императорско решение пленените скири да бъдат заселени като колони в Мала Азия, като изрично се забранявало поселването им в Тракия и Мизия с оглед да се пресече тяхното сътрудничество за в бъдеще с нахлуващите тук други племена.[4] Созомен обаче, който разказва същия факт, добавя,[5] че една част от тях били продадени на евтини цени, а по-голямата част били разпределени да робуват безплатно — едно важно указание за нежеланието на земевладелците да купуват роби и да използуват труда им както по-рано. Като пише, че видял тия скири като колони във Витиния, Созомен не уточнява къде били продадени другата част от тях. Фактът обаче, че тяхното пленяване станало в Крайбрежна Дакия, и изричното нареждане в указа те да не бъдат заселвани в Тракия и Мизия, не изключва възможността въпреки това известен брой да е останал и в дунавските земи, още повече че за поселени скири имаме данни и у Йорданес.[1]

---

[1] Срв. Cod. Iust., 1, 13, 1. Seeck, Zft. f. Sav. Sit. R. A., X, 1889, p. 230, поправя датата от 316 на 323, когато Константин също се отбил в Сердика. За този указ вж. В. Велков, Робовладението в Сердика от началото на IV в. в светлината на Константиновото законодателство (под печат).

[2] Cod. Theod., 11, 3, 2.

[3] Вж. Фр. Енгелс, Произход на семейството, частната собственост и държавата, София, 1949, с. 158.

[4] Cod. Theod., 5, 6, 3.

[5] Sozom., Hist. eccl., 9, 5.

За съдбата на робите след VI в. при настаняването на славяните и ликвидирането на византийската власт в Северна България не разполагаме засега с никакви конкретни известия.

б) Градски плебс

Свободното градско население през късноантичната епоха в Тракия и Дакия, така както и в другите провинции се разпределяло между двете съсловия — плебеите и куриалите. За наличието на известните градски низини, т. нар. plebs infima, plebs ima, в Тракия и Дакия знаем съвсем малко за разлика от другите провинции на Източната римска империя, където данните са повече. Познати са движения на градските низини в Адрианопол и Томи. Така в Адрианопол „многобройни плебеи“ били изпратени от управителя на града да се сражават с готите, а в Томи те взели дейно участие в едно градско вълнение, насочено против арианството на Валент, и то в негово присъствие.[2]

В низшето свободно градско население влизали дребни поземлени собственици, занаятчии и търговци. През IV в. всички те били окончателно прикрепени към колегиите си и нямали първоначално никакво участие в ръководството на градовете, което било в ръцете на куриалите. При разглеждането на въпроса за разпространението на занаятите (гл. III) ние се спряхме на някои въпроси относно задълженията и привилегиите на занаятчиите и търговците. Изтъкнахме също, че характерно за народностната принадлежност на търговците и занаятчиите (не на всички) и през късната античност е, че те били малоазийци.

Всред градския плебс ставала непрекъсната диференциация. Една част от него се разорявала, а друга, която успявала да натрупа известни богатства, издигала своето обществено положение и била привличана в управлението на градовете. През IV в. второто явление било по-характерно, тъй като мирните години били продължителни. Указът от Долна Мизия от 383 г., върху който се спряхме вече, разкрива добре процеса на обогатяване на част от занаятчиите и търговците. Държавата обаче била твърде настоятелна във въвличането на тази част от градското население в куриите.[3]

По своето социално положение плебеите се характеризират като хора от „долен произход“. Техните права и задължения били еднакви за всичките провинции и от наличните сведения не бихме могли да изтъкнем нещо, което да отличава Тракия в това отношение. Така плебеите, а по-късно и куриалите бивали натоварвани с т. нар. munera sordida et extraordinaria: грижи по поддържане на пътища, строежи и доставки на камъни, изграждане на части от крепостни стени, посрещане и настаняване на войници и пр.[1]

---

[1] Jord., Get., 265. Вж. В. Велков, ИПр, 11, 1955, кн. 4, с. 34—35. Станојевић, Византија и Срба I, с. 73, приема също, че споменатите у Йорданес скири в 453 г. в Мизия са останки от посочените скири.

[2] Amm. Marcell., 31, 6, 1—2; Sozom., Hist. eccl., 6, 21.

[3] Вж. с. 211, бел. 1.

в) Куриали

Висшият слой от свободното градско население били т. нар. куриали, от които се състояли местните градски съвети. По своя имотен ценз те спадали към средните земевладелци.[2]

Куриалите плащали данъка aurum coronarium — първоначално почетен дар, по-късно задължителен. Той бил разпределян между отделните куриали съобразно тяхното имущество и бил изпращан направо в Константинопол.[3]

Като поземлени собственици куриалите плащали данъка capitatio iugatio, известен данък, изчисляван върху парцелите земя, които могат да дават определен доход според вида на културата, с която са засети, и плодородието на почвата.[4] Имал значение и броят на зависимата работна ръка, която работела в имението. В същност според последните проучвания се вижда, че в случая се касае за данъка capitatio в две негови разновидности: върху земята, изчисляван в данъчни единици iuga, и върху хора и животни, изчисляван в данъчни единици capita. В края на IV в. се премахва единият и се запазва само iugatio terrena.[5] Този акт е засвидетелствуван за пръв път в Тракия с указ, с който на второ място се прикрепяват колоните.[6]

Кратките юридически сведения, които са запазени за положението на куриалите в градовете на Тракия, ни разкриват същата картина, която знаем добре и от другите части на империята: разоряване на куриалите, бягство от куриите и куриалните задължения и усилия от страна на държавата да спре това бягство.

Един указ от 386 г. нарежда всички куриали, назначени като прокуратори на мините във Вътрешна Дакия и Мизия, които били напуснали своите задължения, да се завърнат в куриите незабавно.[7]

---

[1] За градския плебс срв. Déclareuil, Quelques problèmes, Nouvelle revue de droit franç. et étr., 28, 1904, p. 306 et s.; 34, 1910, p. 196 et s.; Petit, Libanius, p. 57 et s., 318 et s.

[2] Вж. гл. II, където е посочена литература за куриите и куриалите.

[3] Cod. Theod., 12, 13, 2: Universi, quos senatorii nominis dignitas non tuetur, ad auri coronarii praestationem vocentur, exceptis his, quos lex praeterita ab hac collatione absolvit. Omnes igitur possessores aut inter decuriones coronarium aurum aut inter senatores glebalem praestationem deinceps recognoscant. Срв. Déclareuil, Quelques problèmes, Nouvelle revue de droit franç. et étr., 34, 1910, p. 196 et s. Студията на Th. Clauser, Aurum coronarium, Röm. Mitt., 59, 1944/1948, p. 129—153, не ми беше достъпна.

[4] С основание схващането, че земята на куриалите не се била облагала, се отхвърля от A. Piganiol, L'impôt foncier des Clarissimes et des Curiales au Bas Empire, Mél. d'arch. et d'hist., 27, 1907, p. 125—136.

[5] Срв. A. Piganiol, L'impôt de capitation sous le Bas Empire Romain, Chambéry, 1916; A. Piganiol, La capitation de Dioclétien, RH, 76, 1935, p. 10 et s.; P. Charanis, On the Social Structure of the Later Roman Empire, Byzantion, 17, 1944/1945, p. 46 sq.; A. Déléage, La capitation du Bas Empire, Macôn, 1945, p. 203 (рецензията на A. Piganiol, Journal des savants, 80, 1946, p, 128—139, не ми беше достъпна).

[6] Cod. Iust., 11, 52, 1,

[7] Cod. Theod., 1, 32, 5.

Ние посочихме вече указа за опустяването на градските курии в провинция Долна Мизия в третата четвърт на IV в. и нареждането за начините, по които тия курии трябвало да бъдат попълнени: на първо място тия куриали, които били назначени на административни длъжности в други провинции, но били родом от Мизия, трябвало да се завърнат веднага в Долна Мизия. На закона била дадена обратна сила 20 години, т. е. тия куриали, които през последните 20 години — от времето на Юлиан — излезли от Мизия, трябвало да бъдат върнати обратно тук.[1] Втория препоръчван от държавата начин ние разгледахме по-горе. Той бележи важен момент от упадъка на старата градска аристокрация. Сега се издигат занаятчиите, чиито работилници ще да са се запазили в крепостните стени след разоряването на имениятa на куриалите от страна на готите. Самите те обаче закупуват по-късно земи и сами стават и поземлени собственици.[2]

Тия мерки, изглежда, че не са дали някакви съществени резултати. Това състояние ще да е обхванало и другите провинции на диоцеза Тракия. Ето защо в 392 г. бил направен последен опит, доколкото знаем, за да се попълнят опразнените курии в диоцеза Тракия. Законът задължавал всеки, който се е оженил за дъщеря на куриал, да бъде привлечен към изпълняването на куриални задължения, като се спазвали някои условия: това трябвало да стане, ако жена му, умряла бездетна, му е завещала своето имущество и ако той не е имал други привилегии, с които да може да се освободи. Той ставал куриал на този град, където още преди да умре жена му, е встъпил във владение на нейните имоти като неин наследник.[3]

Споменатите укази са твърде показателни. Те разкриват упадъка на старата градска аристокрация, най-тясно свързаната прослойка с институциите на античния полис. Законите са показателни и за начините, чрез които едно лице в Тракия в края на IV в. могло да промени социалното си положение и да стане член на курията.

В Илирик куриалите се споменават и през V в. Един указ от 413 г. ни дава известни подробности относно техните задължения. Законът повелявал, че всеки път, когато някой гражданин поради различни подбуди поеме известна куриална тегоба, т. е. известно мероприятие, което било в задълженията на куриалите, този гражданин автоматически ставал член на курията — един прийом за попълване на опразнените курии. Преценявайки обаче разрушенията, нанесени в Илирик, и намалените материални възможности на градското население, в 413 г. бил издаден указ от императорите Хонорий и Теодосий II, който бил в сила само за градовете в тази префектура. Всеки, който искал в тия градове да извърши някакво задължение (munus), било като даде пари, или като сам се заеме с неговото извършване, трябвало най-напред да докаже, че не принадлежи на курията. Това ставало обикновено при препоръката на местните куриали пред дуумвирите или пред местния defensor civitatis. След като бивало установено, че той е в състояние да извърши съответната работа благодарение на своето имущество или на това на своите наследници, разрешавало му се нейното завършване, но се забранявало да изоставя полузавършено това, което бил започнал. След като изпълнел поетите munera, той получавал тази благодарност и почит, която получавал всеки куриал след извършване на същия munus. А за тия куриали, които мислели, че след извършване на някаква тегоба ще се освободят от задълженията си към курията, се предвиждали санкции, дори съдебно преследване.[1]

---

[1] Вж. с. 211, бел. 1. Cod. Theod., 12, 1, 96, § 2: In quorum desiderio etiam istud adiectum est, ut originales, qui ad diversa provinciarum officia confugerunt, ex divi Iuliani tempore ad curiales functiones sublata omni ambiguitate retrahantur.

[2] През IV в. има сведения, че и в други провинции били предприемани същите мерки за привличане на плебеи в градските съвети: Cod. Theod., 12, 1, 77 — (370 г.) за търговци, които имат имот; Cod. Theod., 12, 1, 53 — дава се право на антиохийския плебс да участвува в курията; Cod. Theod., 12, 1, 133 — за триполитанците, които имат пари или земя.

[3] Cod. Theod., 12, 1, 124. Philoxeno vicario Thraciarum. Si quis filiam decurionis vel principalis suo iunctam consortio nullis exstantibus liberis fatali sorte perdiderit atque eius ultimo hereditatem fuerit adeptus arbitrio, si ab omnibus alienus officiis est et nullis, quibus merito excusari possit, privilegiis adiuvatur, eius mox civitatis curiae mancipetur, in qua antea uxore vivente, sine rerum dominio et proprietate liber, curiae obnoxias facultates heres coeperit uxoris possidere.

Изнесените подробности са твърде интересни за разкриване муниципалния живот в Илирик през V в. За да предразположи отделни по-заможни граждани да поемат известни тегоби, без с това да ги заплашва с насилственото им въвличане в курията, законът предвиждал, че това може да се извърши, без да има опасност от насилственото им превръщане в куриали. В същото време държавата се стремяла да задържи редовните куриали и само в краен случай ги лишавала понякога от участието им в градския живот.

г) Сенатори

Сега над всички съсловия се издига единственото привилегировано съсловие, това на едрите земевладелци (т. нар. сенатори).

Характерен белег за сенаторите е тяхното участие в заседанията на сената. Твърде често обаче те се отклонявали от тия си задължения и прекарвали времето си всред своите имения. Един указ на Констанций II (357 г.) нарежда да се издирят в Македония и всички провинции на Илирик сенаторите, които бягали от своите обществени задължения. Те трябвало да не напускат Рим и Италия.[2]

Известно е, че сенаторското звание било наследствено, но сенатът се попълвал и от държавни чиновници, достигнали висши административни и придворни длъжности. Богатите куриали правели непрекъснато опити да влязат в сенаторското съсловие и ние сме свидетели на борбата им с императорите, които непрекъснато издавали закони за ограничаване на това влизане.[3] Те се освобождавали от муниципални задължения и повинности, независимо че имотите им се намирали в територията на градовете.

---

[1] Cod. Theod., 12, 1, 177.

[2] Cod. Theod., 6, 4, 11.

[3] Вж. подробности у Jones, The Greek City, p. 193 sq.

В Тракия също имало сенатори. Най-ранното им споменаване е от 384 г. С един закон[1] Теодосий I определил, че македонските по примера на тракийските сенатори трябвало да бъдат освободени от поземления данък глеба.[2] В случая се касае за привличане на сенатори от съседните области в новосъздаващия се сенат в Константинопол. По това време тук били привличани богати земевладелци от Сирия, Мала Азия, Египет, а също и от Македония и Тракия. Те трябвало да влязат в сената, като срещу това им били давани известни облекчения.[3] От кои области на Тракия били привлечени споменатите по-горе сенатори, не знаем.

Както видяхме по-горе, краят на IV и началото на V в. са характерни за Тракия със засилването на едрата поземлена собственост, свързана със засилването на влиянието на поземлените магнати. Сега се прикрепват колоните към земята, един акт, извършен в услугата на споменатите едри собственици.[4] Първите десетилетия от V в. са характерни за Тракия със засилването на патроната. Цели села и отделни селяни търсели закрилата на поземлените магнати, като им предавали във владение своите имущества. Това било оформяно юридически като дарение, продажба или аренда. С този указ едрите земевладелци се споменават като nobiliores.[5] Същите тия nobiliores (potentiores) намираме и в Одесос през VI в., заети в борба с църковната община в града за преразпределяне на имотите около града в тяхна полза.[6]

Богати семейства, свързани по всяка вероятност със земевладение, имало и в Рациария. В 442 г., когато Атила превзел „големия и многолюден град", били пленени съпругата и децата на някой си Сула. Подробности за него липсват, но неговото социално положение било твърде високо, защото делегацията, в която участвувал и Приск, енергично настоявала пред Атила за тяхното освобождаване, като му припомнила „предишното им благосъстояние". Жената била освободена, но срещу откуп от 500 златни монети.[7]

За големината на едрите поземлени владения на Тракия имаме известни косвени указания. Тъй като границите на именията били отбелязвани със стълбове (т. нар. terminatio), известни ни са няколко такива паметника. Върху две колонки, намерени на няколко километра една от друга — в Шаркьой и в Ерегли край Мраморно море, — е отбелязан един и същ надпис: „Граници на земите на Зимокарт." Тук е необходимо да се обърне внимание и върху тракийското име на този едър земевладелец, което е и едно указание за евентуалната етническа принадлежност на една част от земевладелската върхушка в късноантична Тракия.[1] Пак от околността на Селимбрия е намерена колона с три пъти повторен надпис (V—VI в.), в който се говори за границите на κῆποι Δαμαστόρεος, т. е. за границите „на градините на Дамастор“.[2]

---

[1] Cod. Theod., 6, 2, 14(=9) ad Thracum similitudinem senatorum glebali iubemus praestatione reddi immunes.

[2] Глебата е вид данък върху поземлените имущества. Въведен бил от Константин Велики и се плащал в пари. Срв. за този данък Seeck, RE, 4, 1901, col. 365–367, s. v. collatio glebalis.

[3] Вж. Ch. Lecrivain, Le sénat romain depuis Dioclétien à Rome et à Constantinople, Paris, 1888, p. 219.

[4] Вж. с. 214, бел. 6.

[5] Cod. Iust., 10, 54, 1.

[6] Nov. Iust., 65. Praef. Sed etiam hoc in nostram venit memoriam quod Martino viro sanctissimo episcopo Odissitanae civitatis formam et ante legem nostram dedimus prohibentem eum ecclesiasticas res vendere, ne quis ex potentioribus ei necessitatem imponant secundum suum propositum res ecclesiasticas alienare.

[7] Priscus, fr. 8 (FHG 4, p. 93).

д) Административни и други чиновници. Военни и църковни лица

Неделима част от градското население през късноантичната епоха били представителите на нарасналата държавна администрация -- различните финансови и административни чиновници, военните командири, многобройните църковни служители.

Ние се спряхме по-горе на разпределението на войските в разглежданите от нас провинции, като посочихме и всички градове, за които има сигурни данни, че в тях имало военен гарнизон. Поради характера на трите провинции — Крайбрежна Дакия, Долна Мизия и Скития — в крайдунавските градове и селища имало концентрирани доста войскови части от т. нар. limitanei, част от които държавата се стремяла да направи оседнали земеделци с наследствена военна служба. Из вътрешността пък били разположени т. нар. comitatenses, данните за които са по-кратки, но все пак от това, което споменахме, се вижда, че в почти всички по-големи градове имало военен гарнизон.

Военните командири по лимеса се отличавали в голямата си част с користолюбие и алчност, както пишат единодушно всички автори, и то не само за Тракия, но и за другите провинции. Ние посочихме по-горе данните на Темистий, който изтъква, че те се били превърнали в търговци със своите продажби и покупки на роби. Известни са и действията на Лупицин и Максим в 376 г., които дали повод за избухване на недоволство всред преселените в Тракия готи. Една новела на Теодосий II, която урежда положението по лимесите, слага на първо място Тракийския и Илирийския лимес. Тук се обръща внимание на изнудваческата и грабителската дейност на местните военни командири, които отнемали и продавали част от определените за федератите храни, продавали войнишките земи и вършели други беззакония срещу населението и войниците. Тях ги заплашвало смъртно наказание и конфискация, ако бъдели уловени в подобни престъпления.[3] В известния указ от 364 г. на Валентиниан I до Тавтомед последният е заплашен, че ако не се погрижи за постройката на кулите в провинцията, след изтичане на срока ще бъде принуден да ги изгради на собствени средства. Правилно е отбелязано, че възможностите един военен да натрупа такива големи средства могат да се обяснят само с корупция и грабеж.[4]

---

[1] Вж. Seure, BCH, 36, 1912, p. 574, n. 29—30. Вж. още В. Бешевлиев, ИИБИ, 1—2, 1951, с. 231.

[2] Вж. Seure, RA, 1912, II, p. 330.

[3] Nov. Theod. II, 24, § 2—4.

[4] Срв. Vetters, Dacia Ripensis, p. 26.

В глава II се спряхме на административното устройство на разглежданите провинции и градове и бяха посочени известните ни имена на управители. Те са живеели в главните градове на съответните провинции. Тук естествено се намирали и останалите чиновници от техните канцеларии, а също и финансовите органи. Те не били малко, тъй като известно е, че бюрократично-чиновническият апарат през късната античност бил разширен твърде много. Многоброен бил следователно този апарат в Сердика, Марцианопол, Дуросторум, Рациария, Филипопол, Адрианопол, Енос, Селимбрия и др. През VI в. Одесос бил превърнат в главен град на новосъздадената quaestura exercitus. В запазените надгробни надписи от VI в. се откриват и някои имена на магистрати от тази квестура: *Ὠνώρης πριμικήριος*,[1] *Φλωρέντιος σκρινιάριος*,[2] *Ῥεπαρά[τος] σκρινιάριος*,[3] *Καρέλλου τοῦ μεγαλοπρ(επεστάτου)*.[4]

Една част от градското население били и църковните служители. Християнството прониква в тракийските градове сравнително рано. Още в края на III и през IV в. почти във всички градове, предмет на нашето изследване, имало вече организирани църковни общини и някои от тях взели дейно участие в църковните борби през тази епоха: Сердика, Филипопол, Адрианопол.[5] У нас са намерени сравнително доста надписи, а и литературните известия не са малко, които ни дават възможност да обогатим прозопографията на църковните служители от IV—VI в.[6]

От Сердика са ни известни имената на епископите Протоген (316—343 г.), Юлиан (424—431 г.), Зосим (към 458 г.), Домнион (към 516 г.), Василиск (към 550 г.), Теупрепий (през VI в.), Феликс (594 г.),[7] един архиепископ Леонтий (578—582 г.),[8] дребните църковни служители (дякони, презвитери) Максенций, Деметрий, Леониан, Бураид.[9] От Пауталия знаем за Евангел (516 г.), Фока (533 г.);[10] от Найсос са ни известни имената на Кирияк (преди 343 г.), Гауденций

---

[1] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, с. 27, п. 15.

[2] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, с. 27, п. 16.

[3] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, с. 35, п. 30.

[4] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, с. 33, п. 27, 28.

[5] Разглеждането на християнството излиза извън рамките на нашата работа. Срв. между многобройната литература Harnack, Mission und Ausbreitung des Christentums II², p. 237; 241 J. Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain, Paris, 1918; J. Zeiller, Les premiers siècles chrétiennes en Thrace, en Macédoine, en Grèce et à Constantinople, Byzantion, 3, 1926, p. 215—231; Kazarow, RE, 6 A, 1937, col. 534—535.

[6] Известните до 1924 г. епископи от разглежданите от нас области са подробно и добре дадени в студията на В. Иванова, Стари църкви и манастири в българските земи (IV—XII .), ГНМ, 4, 1922/1925. За епископите в Скития вж. гл. за пров. Скития. Тъй като не разполагаме с всички извори, от които са черпени данните за епископите, ние ще ги дадем според систематизацията на В. Иванова. Известните след това имена или пък някои пропуснати ще дадем според оригиналния извор, останалите църковни лица — според съответната публикация или извор.

[7] За Сердика вж. В. Иванова, Стари църкви, с. 431. За Протоген вж. и с. 212, бел. 1.

[8] Според един новонамерен надпис. Вж. с. 221, бел. 12.

[9] Кацаров, Старохристиянските надписи от Сердика, п. 2, 8, 13, 14.

[10] В. Иванова, Стари църкви, 448.

(около 343 г.), Боноз (към 391 г.), Маркиан (409—419 г.), Гайан (около 516 г.), Проейкт (към 553 г.);[1] от Ремесиана са известни Никита (366—414 г.), Диогениан (449—451 г.);[2] от Рациария — Павлин (към 340 г.), Силвестър (340—346 г.),[3] Паладий (346—381 г.),[4] един с неизвестно име (424 г.), един презвитер Павел (V в.);[5] от Акве—Виталис (343 г.);[6] от Кастрамартис — Калв (343 г.);[7] от Ескус — Валент (343 г.);[8] от Марцианопол — Пист (към 325 г.), Домнин (367 г.), Мартирий или Мармарий (към 381 г.),[9] Епагат (към 394 г.), Доротей (към 431 г.), Сатурнин (към 431—448 г.), Валериан (458 г.);[10] от Одесос — Дитас (към 458 г.), Йоан (към 518 г.),[11] Мартин (към 535 г.);[12] от Дуросторум — Авксентий (към 388 г.), Яков (към 431 г.), Монофил (към 458 г.), Дулкисим (VI в.);[13] от Никополис ад Иструм — Марцел (към 458 г.), Аманций (към 518 г.), Туриан Леонций, презвитер;[14] от Нове — Петроний (към 430 г.), Секундин (към 449 г.), Петър (към 458 г.), един с неизвестно име (към 594 г.);[15] от Апиария — Лупицин (към 404 г.), Марциал (към 458 г.);[16] от Сексанта Приста — Поликарп;[17] от Абрит — Маркиан (към 431 — 458 г.);[18] от Томи — Ветранион (към 370 г.), Теренций (381 г.), Теотим (към 392—402 г.), Тимотей (към 431 г.), Йоан (към 431—449 г.), Александър (към 449 г.), Теотим II (към 458 г.), Патерн (към 519 г.), Валентиниан (към 550 г.).[19]

От Филипопол ни са известни имената на Евтихий (към 343 г.), Силван (средата на V в.), Франкион (към средата на V в.), Валентин (към 458 г.);[20] от Берoя — Демофил (към 343 г.), Севастиан (към 451 г.), между двамата се поставя и Евномий;[21] от Кабиле — Север (343 г.);[22] от Анхиало — Тимотей (към 344 г.), Севастиан (към 381 г.),

---

[1] В. Иванова, Стари църкви, с. 451.

[2] В. Иванова, Стари църкви, с. 456.

[3] За епископите от Рациария вж. В. Иванова, Стари църкви, с. 456—457.

[4] Този Паладий бил арианин и развивал същевременно широка литературна дейност. Вж. J. Zeiller, L'activité littéraire d'un évêque arrien de la région danubienne: Palladius de Ratiaria, CRAI, 1918, p. 172—177; Eva Hoffmann—Aleith, RE, 18^3, 1949, col. 207—209, n. 6.

[5] Danoff, AB, 31, 1938, S. 117, n. 24.

[6] В. Иванова, Стари църкви, с. 457.

[7] В. Иванова, Стари църкви, с. 457.

[8] В. Иванова, Стари църкви, с. 457.

[9] Срв. Enßlin, RE, 14, 1930, col. 2040.

[10] В. Иванова, Стари църкви, с. 458.

[11] В. Иванова, Стари църкви, с. 459.

[12] Nov. Iust., 65. Praef.

[13] В. Иванова, Стари църкви, с. 461. За Дулкисим срв. ИИД, 19—20, 1944, S. 32—33. За датировката вж. и Vulpe, Histoire ancienne de la Dobroudja, 1938, p. 382.

[14] В. Иванова, Стари църкви, с. 462.

[15] В. Иванова, Стари църкви, с. 463.

[16] В. Иванова, Стари църкви, с. 463.

[17] Socr., Hist. Eccl., 7, 36 (Patr. Graeca, 67, col. 821, A—B).

[18] В. Иванова, Стари църкви, с. 464.

[19] В. Иванова, Стари църкви, с. 477. Известно е, че Томи бил епископско средище за цяла Добруджа, т. е. за цяла Скития: Sozom., Hist. eccl., 6, 21 (Patr. Gr., 67, col. 1500, B—C); Zeiller, Les origines, p. 169—171. Вж. и гл. II.

[20] В. Иванова, Стари църкви, с. 483—484.

[21] В. Иванова, Стари църкви, с. 500.

[22] В. Иванова, Стари църкви, с. 501.

Саватий (втората половина на V в.), Павел (към 550 г.);[1] от Девелт — Атанасий (към 431—459 г.), Йовин (448—459 г.);[2] от Месемврия — Петър (към 680 г.), Мамал (към 692 г.);[3] от Созопол — Диогениан (550 г.), Петър (към 680 г.);[4] от Адрианопол — Евтропий и Луций (началото на IV в.),[5] Александър (към началото на V в.);[6] от Никополис ад Нестум — Поликарп, който бил прехвърлен тук от Сексанта Приста в началото на V в.;[7] Евдоксиопол — Теофил (към началото на V в.), преместен тук от Апамея;[8] от Плотинопол — Хиерофил (началото на V в.), преместен тук от Трапезупол във Фригия.[9] В Aquae Calidae е намерен надпис, в който се споменават три църковни лица, без да е известно от кой град произхождат: Евтихиан, епископ, Видимиол, дякон и иконом, и Филип, викарий.[10] От Хераклея знаем за епископ Филип (Диоклетианово време) и за презвитерите Стефан и Йоан.[11]

През късноантичната епоха епископите добиват постепенно голямо значение и през VI в. те са един от фактическите ръководители в градовете. Те застават начело на отбраната на градовете (Асемус), те ги представляват пред императора (Мартин от Одесос), те се споменават и при някои градоустройствени мероприятия на градовете (Леонций от Сердика),[12] те развивали различна и всестранна дейност (Теотим в провинция Скития, Феликс в Сердика и епископът на Юстиниана Прима). Те са най-после притежатели на големи имущества и зависима работна ръка (Протоген от Сердика).

Имената, които посочихме, не биха могли да ни дадат някакви особени данни за етническия състав на градското население, понеже в повечето случаи ние имаме пред себе си обикновени църковни имена. Голямата част обаче от епископите в империята произхождали в повечето случаи от съответното местно провинциално население, романизовано или елинизовано.

*

И така от направения преглед на социалните отношения в града в източнобалканските земи се вижда, че и тук както в останалите области на империята се оформили отделни съсловия с определени задължения и повинности. И тук се наблюдават същите характерни и за другите провинции социално-икономически процеси: обедняване на куриалите, привличане на плебса в градското управление, нарастване на икономическото и общественото значение на занаятчиите, издигане на едрите поземлени собственици за сметка на разорената стара градска аристокрация. Ние видяхме също, че през IV в. броят на робите в тракийските и дакийските градове се увеличил, без обаче това да доведе до засилването на робовладелския начин на производство. И тук също немалка част от градското население се състояла от военни лица, административни и финансови чиновници, много църковни лица. Значението на последните пораства чувствително през V и през VI в.

---

[1] В. Иванова, Стари църкви, с. 503.

[2] В. Иванова, Стари църкви, с. 504.

[3] В. Иванова, Стари църкви, с. 504—505.

[4] В. Иванова, Стари църкви, с. 507.

[5] Socr., Hist. eccl., 2, 26 (Patr. Graeca, 67, col. 268, C); Theodor., 2, 12 (Patr. Graeca, 82, col. 1032, B—D).

[6] Socr., Hist. eccl., 7, 36 (Patr. Graeca, 67, col. 821, A—B).

[7] Socr., ц. м.

[8] Socr., ц. м.

[9] Socr., ц. м.

[10] Ф. И. Успенский, ИРАИК, 10, 1905, с. 240—241, №7.

[11] Срв. Passio Sancti Philippi, Acta, SS, Oct. 22; Seure, BCH, 36, 1912, p. 634, n. 89; p. 635, n. 91.

[12] За ролята и мястото на сердикийския епископ във втората половина на VI в. вж. Ив. Венедиков, Един нов старохристиянски надпис от Сердика, Сб. Д. Дечев, 1958, с. 731 сл.; J. Zeiller, Une primatie ephêmère dans l'ancien Illyricum, Mémorial Petit, 1948, p. 423—426.

КЛАСОВА БОРБА

Класовата борба в Тракия и Дакия се развивала в същите форми, каквито намираме и в другите области на Източната римска империя: въстания на роби, колони, разорени селяни в съюз с нахлуващите варварски племена нанасяли сериозни удари върху стария обществен строй в източнобалканските земи. Оскъдните изворни данни не ни дават още възможност да разкрием цялостно сложната картина на тия събития в Тракия през IV—VI в. От една страна, роби, колони, разорени селяни водят борба против едрите земевладелци и градската аристокрация, какъвто типичен случай имаме в т. нар. въстание на вестготите през 376—382 г. От друга страна, сами селяните експлоатират труда на роби в Тракия. Най-после самите куриали, представители на градската аристокрация, се намират в противоречия с едрите земевладелци. Част от тях са разорени и напускат масово своите курии.[1]

С оглед на по-ограничения характер на нашата тема ние ще се спрем в случая главно на градските движения и изобщо на тия социални брожения, в които преди всичко взѐма участие градското население от разглежданите тук градове. За едно пълно разкриване етапите на класовата борба в нашите земи през късноантичната епоха е необходимо цялостно разкриване на икономиката и обществените групи не само в града, но и в селото.

Градските движения в късната римска империя са били обект на изследване от страна на доста учени и редица характерни черти са вярно разкрити и добре обяснени.[2] Ние ще проследим данните, които имаме за тия движения в разглежданите от нас градове.

---

[1] Върху въпросите на социалните движения в късноримската епоха и на борбите между отделните класи и прослойки е отделено доста място в статиите от дискусията, посветена на проучването причините за упадъка на робовладелския строй. Срв. Е. М. Штаерман, Проблема падения рабовладельческого строя, ВДИ, 1953, № 2, с. 51 и сл.; А. П. Каждан, О некоторых спорних вопросах истории становления феодальных отношений в Римской империи, ВДИ, 1953, кн. 3, с. 77 и сл:, Е. Э. Липшиц, Проблема падения рабовладельческого строя и вопрос о начале феодализма в Византии, ВДИ, 1955, кн. 4, с. 70.

[2] За градските движения в ранновизантийската държава вж. А. И. Дьяконов, Византийские димы и факции в V—VII в., Виз. сборник, 1945, с. 144 и сл.; Н. В. Пигулевская, К вопросу с разложении рабовладельческой формации на

Във връзка с разглеждането на въпроса за театралните зрелища и гладиаторските борби в Августа Траяна Д. П. Димитров изказа предположение, че има известни основания да се мисли, че и в Августа Траяна низшите градски слоеве намирали повод по тия спектакли да изразят своето недоволство и да предявяват своите искания.[1]

През IV в. със създаването на новата държавна система, със засилването на административния апарат, на армията тежестите върху производителното градско и селско население се увеличили извънредно много, което възбуждало сериозно недоволство. Енгелс, като характеризира този период от развитието на Римската империя, пише: „Римската държава станала гигантска сложна машина изключително за изсмукването на поданиците. Данъци, държавни повинности и всевъзможни давнини хвърляли масата на населението във все по-дълбока мизерия; потисничеството се увеличавало до непоносимост от изнудванията на наместници, събирачи на данъци и войници. Ето докъде стигнала Римската държава със своето световно господство. Тя основавала своето право на съществуване върху запазването на реда вътре и защита срещу варварите отвън; нейният ред обаче бил по-лош и от най-страшното безредие, а варварите, от които тя претендирала да пази границите, били очаквани от последните като спасители.[2]

Тази характеристика е изградена върху добро познаване на съвременния изворен материал. Като израз на това недоволство социалните движения се развиват в различни форми, като религиозни борби, борби на претенденти за престола и др. Независимо от субективните намерения на водещите тия борби обективно те увличали различни прослойки от градското население. Под форма на протест против официалната ортодоксална религия или императора те издигали свои искания и изразявали недоволството си от съществуващия ред.

Типичен случай в това отношение имаме при бунта на Прокопий, който се проявил в главните си етапи в Тракия. Този Прокопий преследвал чисто лични узурпаторски цели. Като един от последните потомци на Константиновата династия той искал да свали Валент и сам да стане император. С различни обещания той успял да привлече на своя страна някои слоеве от населението в Тракия и от северните области на Мала Азия — Фригия и Витиния. Зосим разказва, че към хората на Прокопий се присъединили варвари, които били поселени по-рано на римска територия, римски отреди, а също и готи, които нарочно преминали Дунав, за да участвуват в неговите войски. „Освен това, продължава Зосим, те (Прокопий и хората му. — В.)

Ближнем Востоке, ВИ, 1950, кн. 4, с. 47 и сл.; М. Я. Сюзюмов, Политическая борьба вокруг зрелищ в Восточной Римской империи IV века, Уч. записки Уральского университета, вып. 11. 1952. с. 103 и сл. (студията ми е позната от рецензията на Г. Курбатов, ВВр, 7, 1953, с. 306—315). Авторът на рецензията не е съгласен с изводите на Сюзюмов. На нас ни се струва обаче, че тия изводи заслужават сериозно внимание.

[1] Вж. Д. П. Димитров, Археологически и епиграфски паметници от Стара Загора и нейната околност, ГПлНМ, 2, 1950, с. 204 и сл., 216.

[2] Вж. Фр. Енгелс, Произход на семейството, частната собственост и държавата, София, 1949, с. 154.

въоръжили роби и без особен труд събрали голяма група от тях, а и много роби се присъединили доброволно към тях."[1] Амиан Марцелин, като характеризира социалния състав на хората на Прокопий, употребява редица термини, с които той обикновено назовава низшите слоеве от населението. Той ги нарича „утайка на народа", „хора, водени от отчаяние и заслепение", и др.

Причини за недоволство точно в тия години имало не малко. Сам Амиан Марцелин дава някои подробности за методите на управление на Петроний, тогавашния началник на префектурата Ориент, който ръководел и диоцеза Тракия. Описанието не се нуждае от много коментарии:[2] „Гибелен поощрител на жестокостта на Валент бил неговият тъст Петроний..., човек с отвратителна душа и тяло. Той горял от желание да обере до кожа всички без разлика, а след изискани и изтънчени мъчения принуждавал еднакво виновни и невинни да плащат в четворен размер задълженията си, пресмятайки ги от времето на император Аврелиан. Той изпадал в отчаяние, ако освобождавал някого невинен. Към непоносимите качества на този човек се прибавяло и това нещастие, че обогатявайки се за сметка на чуждите нещастия, той бил неумолим, жесток и безсърдечен до крайност, неспособен нито да оправдае някого, нито да приеме оправдание... тия печални събития, които при Валент по причина на Петроний доведоха до запустяване на много домове, тежаха до дълбочината на душата на гражданите и войниците."

Особено участие в бунта на Прокопий взел град Филипопол. Тукашният гарнизон упорито бранел града срещу войските на Валент. Еквиций, един от видните военачалници на Валент, преминал прохода Суки (Траянови врата) и „се опитал, опирайки се на голяма сила, да влезе във Филипопол, старата Евмолпиада, където се бил затворил вражески (за император Валент. — Б. м.) гарнизон. Този град бил важен стратегически пункт. В случай че Еквиций би се решил да иде на помощ на Валент и би се придвижил към Хемимонт, оставяйки града зад себе си..., този град би могъл да му създаде твърде съществени затруднения."[3]

Ние не знаем повече подробности за непосредственото участие на града: дали се касае само за няколко привърженици на Прокопий, чиито имена се дават в следващите редове — Араксий, Еуфрасий, Фронемий, — които, привличайки гарнизона на своя страна, поставили целия град на страната на Прокопий[4], или пък за недоволство на по-големи градски слоеве на Филипопол. Продължителната съпротива на града обаче и жестоката разправа с неговите защитници като че ли потвърждават второто предположение.[5]

Като говори за потушаването на въстанието на Прокопий и за свирепия терор, който Валент провел в Тракия, Амиан разказва: „Сега започнало жестоко преследване срещу мнозина, по-тежко, отколкото го изисквали техните грешки и простъпки. Особено жестоко било постъпено към защитниците на Филипопол, които предали града и себе си след продължителна борба — чак когато видели главата на Прокопий, която била отнасяна в Галия." След като разказва за участта на ръководителите на бунта, Амиан продължава: „Тук се прибавили и други последици, много по-тежки, отколкото самата война. Палачът, оръдията за мъчение, кървавите разпитвания бродели, без да правят разлика между възраст и чин. Срещу хора с различни богатства и различни класи под предлог за запазване на спокойствие действувал тежък съд и всички проклинали нещастната победа, много по-тежка от всяка убийствена война… Тази непримиримост в работата (на Валент. — Б. м.), която сама по себе си била правилна, предала много невинни на палачите. Тях или ги поставяли извити върху уредите за мъчения, или пък те загивали под ударите на свирепия палач. Ако природата би позволила, те биха предпочели да умрат десет пъти в битка, отколкото напълно невинни, с разкъсани хълбоци, при всеобщи викове на ужас да загиват, като че ли търпели наказания за оскърбяване особата на императора. Преди да умрат, тях ги подлагали на телесни мъчения, което е по-страшно от самата смърт…, и нямало край на тия бедствия, докато императорът и неговите близки не се преситили на пари и кръв."[1]

---

[1] Zos., 4, 5; 4, 7.

[2] Amm. Marcell., 26, 6, 7—9.

[3] Amm. Marcell., 26, 10, 4.

[4] Amm. Marcell., 26, 10. 7.

[5] Вж. А. Д. Дмитрев, Восстание вестготов на Дунае и революция рабов, ВДИ, 1950, кн. 4, с. 68—70; Г. Л. Курбатов, ВВр, XIV, 1958, с. 23 сл.

Жестоката разправа с тези, които взели участие във въстанието на Прокопий, подготвила почвата за широко участие на тукашното население в бунта на вестготите десет години по-късно, който имал важни последици за социално-икономическото развитие на източнобалканските земи.

*

Особена форма на социални движения били борбите между ортодоксалната църква и възникналите противни течения, между които първо място по своето разпространение заема арианството. Твърде често опозиционни елементи използували тези борби и под формата на борба против ортодоксалната църква се борели против държавните тежести и насилия.

Към 30—70-те години на IV в. арианството добило сравнително широко разпространение. Броят на арианите тук бил увеличен с преселването на Вулфиловите готи в областта на Никополис ад Иструм, които били приели християнството направо като арианство.

В 343 г. в Сердика се състоял известният Сердикийски събор, насочен против арианите. Между присъствуващите епископи, които осъдили арианството, се намирали и Протоген от Сердика и Пист от Марцианопол. По същото време във Филипопол се състоял контрасъборът на противниците на ортодоксалната църква с участието на 76 епископи. Самият епископ на Филипопол — Евтихий — бил арианин.[2]

---

[1] Amm. Marcell., 26, 10, 6; 9—14. По-пълни фактически данни за бунта на Прокопий са дадени у Stein, Geschichte, I, p. 271; W. Enßlin, RE, 23/1, 1957, col. 252—256, n. 2. Г. Л. Курбатов, ВВр, XIV, 1958, с. 3 сл.

[2] За сердикийския събор вж. литературата за гр. Сердика. За контрасъбора във Филипопол — литературата за Филипопол.

От един надпис, намерен в Кюстендил, се съди, че в античната Пауталия през IV в. имало ариани.[1]

Разпространението на арианството в Тракия и Дакия било известно и на ръководителите на църквата, които с безпокойство разглеждали този факт, като смятали, че това ще доведе до отслабването на границата на държавата, тъй като арианите, в това число и заселените в Мизия готи, нямало да се бият срещу идващите от север варвари. В съчинението си „За вярата“ Амброзий Медиолански пише следното: „Не чухме ли ние, че е настръхнал от нечестиви гласове и същевременно от варварски движения целият онзи лимес, който почва от пределите на Тракия и минава през Крайбрежна Дакия и Мизия и през цялата Панонска Валерия? Какво можеше да ни докара това толкова гибелно съседство? И по какъв начин можеше римската държава да бъде защитена при такава охрана?“[2] В писмото на папа Инокентий до тесалийския епископ Руф се препоръчва да се преследват арианите в областите на Тесалия, Ахея..., Дакия и Мизия.[3] Такова преследване обаче станало възможно едва след смъртта на арианина император Валент.

От градските движения, свързани с арианството, разиграли се в градове, разглеждани в настоящата работа, ние сме осведомени за подобни събития в Томи и Адрианопол.

Созомен, като отбелязва църковното единство на провинция Скития, където централизираното църковно управление предпазило областта от църковни борби, разказва следната случка за тия, които останали верни на Никейското вероизповедание.[4]

По време на своя престой в Марцианопол и изобщо в долнодунавските провинции император Валент посетил в 369 г. и град Томи. Тук той се опитал като арианин да убеди местния епископ Ветранион, човек с голям авторитет и влияние, да се откаже от ортодоксалната църква. В самата църква, където ставал разговорът, епископът смело защитил учението на Никейския събор и след това напуснал църквата и отишъл да служи в друга църква. Насъбралият се народ го последвал и оставил императора сам с неговата свита. „Почти целият град се събрал, за да види императора, като всички очаквали, че ще избухне някакъв бунт.“ Разгневеният Валент заповядал да изпратят Ветранион на заточение, но скоро след това бил принуден да го върне. „Той видял, предполагам, казва Созомен, че жителите на Скития негодуват поради изгнанието на епископа и се уплашил да не би някакси да се разбунтуват. Той знаел, че са мъжествени и че поради местоположението на земите им са необходими на ромейската империя, тъй като възпирали напора на варварите в тази област.“[5]

Тук ролите са променени. Едно ортодоксално население (*λαός*), както го нарича авторът, се противопоставя на императора, който е арианин, за разлика от други места, където пък арианите се противопоставят на държавата и ортодоксалния император.

---

[1] Надписът е издаден у Kalinka, Ant. Dankm. Bulg., S. 194, n. 232. Срв. В. *Иванова*, Стари църкви, с. 448; Zeiller, Les origines, p. 195.

[2] Ambr. *Med.*, De fide, 3, 16, § 140 (Patr. Latina, 16, col. 613).

[3] Patr. Latina, 20, col. 515.

[4] Sozom., Hist. eccl., 6, 21 (Patr. Gr., 67, col. 1344, C — 1345, B).

[5] Преводът според Гръцки извори, I, с. 57.

Ако разгледаме обаче обстановката през тия години в провинция Скития, ние ще видим, че недоволството на местното население имало сериозно основание. Благодарение на десетата реч на Темистий, който лично придружавал Валент из обиколките му из Скития, ние знаем добре положението. Местното население било принудено да върши тежки ангарии и отдалеч да превозва камъни, тухли и други строителни материали, необходими както за постройката на кастела при Хърсово, чийто строеж е описан от Темистий, така също и за другите укрепления. Темистий обвинява разположените по лимеса войници, че се били превърнали „не във войници, а в разбойници“ и грабели безогледно местното население. Нашият ритор прославя Валент, че бил успял да премахне това недоволство, но това са обикновени риторични похвати при прослава на императора. При това водената против готите война била свързана с различни други задължения в доставки от страна на местното население — градско и селско. Някои слоеве от това население (занаятчиите в Марцианопол) ще да са натрупали известни печалби, повечето обаче страдали през тия години. Всичко това поддържало една атмосфера на недоволство и се търсело само повод, за да избухне някакъв бунт.[1]

Пак по повод на борби между ариани и православни ние чуваме и за някои вълнения в Адрианопол. По време на Сердикийския събор (343 г.) в града ще да е имало някаква група, която била настроена ариански. Техните религиозни противници ги наклеветили пред императора и 10 души били посечени. Те били от работещите в императорската оръжейна работилница (fabricenses). Сам Атанасий видял гробовете и надгробните им паметници пред града от двете страни на пътя за Адрианопол.[2] Повече подробности за това събитие не са ни известни, обаче известно е, че условията в тия fabricae били извънредно тежки за работа.

С най-голяма сила недоволството на населението в Тракия се изразило по време на въстанието на вестготите през 376—382 г. Основните моменти на това събитие са разглеждани многократно в научната литература,[3] а ние се спряхме и по-горе (гл. I) на него. Третирани извънредно зле от местната администрация, готите въстанали. Към тях бързо се присъединили селяни, колони, роби и други от местното население, което придало на тяхното движение доста широк характер. „Към тях се присъединили, добавя Амиан Марцелин, и немалък брой златотърсачи, които не могли да понасят тежестите на данъците. Приети на драго сърце от всички, те били много полезни на готите, когато минавали през непознати места, понеже им показвали скритите складове с храни, скривалищата на хората и тайните убежища."[1]

---

[1] Вж. В. Велков, Сб. Г. И. Кацаров, II, 1955, с. 258.

[2] Athan., Hist. arianorum ad monachos, 18 (Patr. Gr., 25, col. 713).

[3] Основният извор е Амиан Марцелин, съвременник и очевидец на събитията. След него всички следващи автори повтарят неговите сведения: Зосим, Евнапий, Орозий, Созомен, Йорданес. Фактическите данни са посочени у Schmidt, Die Ostgermanen^2, S. 400—413. Вж. още А. Д. Дмитрев, Восстание вестготов на Дунае и революция рабов, ВДИ, 1950, кн. 1, с. 66 и сл., където са разгледани социално-икономическате последици и причини на това важно събитие в историята на Тракия от IV в.

Какво е било положението на градовете. Готите според единодушните сведения на всички автори не могли да превземат нито един град, понеже не били запознати с обсадното изкуство. Амиан Марцелин обаче съобщава, че от градовете бягали непрекъснато хора, които съобщавали всичко на готите. Така след битката при Адрианопол готите решили да нападнат Хераклея. „Сведения за всичко те получавали „именно от бегълците", които им съобщавали всичко, та знаели дори и вътрешността на домовете, камо ли пък на градовете.[2] Обсаждайки Адрианопол, готите „узнали от предатели и бегълци", че в тази силна крепост се били намирали висши държавни сановници, отличията на императорската власт и съкровищата на Валент.[3] Ние не знаем подробности за социалния състав на тия „предатели и бегълци", но много е вероятно, че те произхождали от експлоатираните градски низини. Тук именно се осъществявало това сътрудничество между идващите от север племена и експлоатираните градски и селски низини в Тракия, примери за което имаме доста, и то не само за Тракия.[4] Тия племена обаче не бива да се схващат в никакъв случай като някакви освободители, които целенасочено се борели да освобождават провинциите. Те си преследвали свои цели — грабежи, заселване, търсене земя за обработка. Обективно те съдействували за разрастването на недоволството всред местното население и то им ставало естествен съюзник против римската власт поради различни причини и с различна цел.[5]

Не всички градски съсловия обаче заставали на страната на готите или пък им помогнали. Амиан Марцелин пише, че управителят на града, разгневен загдето готите разграбили неговата вила, „въоръжил и извел всички плебеи заедно с работещите от императорската оръжейна работилница, чийто брой там е твърде голям, за да погуби готите..." Готите обаче успели да обърнат в бягство нападналите ги адрианополитанци.[6]

Как да си обясним това отношение на плебса и работниците от оръжейната работилница.

---

[1] Amm. Marcell., 31, 6, 7—8. За тия leguli aurarium (aurileguli) cf. J. Jung., Römer und Romanen in den Donauländern², S. 46—47.

[2] Amm. Marcell., 31, 16, 1.

[3] Amm. Marcell., 31, 15, 2.

[4] Много данни за това сътрудничество са посочени у Г. Цанкова, Населението на Източната римска империя и варварите през епохата на варварските нашествия, ИПр, 8, 1951/1952, кн. 2, с. 143—165. Върху това сътрудничество обръща внимание и Станојевић, Византија и Срба, I, с. 31; J. Jung, Römer und Romanen in den Donauländern², S. 235. Интересно е наблюдението на Орозий, който добре е схванал някои черти от съвременната му действителност. Oros., Hist. 296—inveniuntur iam... quidem Romani, qui malint inter barbaros pauperem libertatem, quam inter Romanos tributariam sollicitudinem sustinere. Подобни случаи, когато римски граждани бягали при варварите, за да се отърват от данъчното бреме и други притеснения, са посочени у S. Mazzarino, Aspetti sociali, p. 31 et s.

[5] Срв. правилната постановка на този въпрос у З. В. Удальцова, Против идеализации гуннских завоеваний, Большевик, 1952, кн. 11, с. 63.

[6] Amm. Marcell., 31, 6, 1.

Има данни у другите градове на Източната римска империя, от които се вижда, че твърде често аристокрацията успявала да привлече на своя страна части от градските низини и да ги използува за своя сметка. Тези низини до голяма степен били заинтересувани от запазването на някои градски институции, като безплатното раздаване на хляб и др. Ето защо в някои случаи те охотно защищавали старите градски институции и порядки.[1]

Правилно е обърнато внимание също, че населението в много градове, особено занаятчиите, собствениците на ергастерии, градските земевладелци, активно се защищавало против варварите в защита на условията за съществуването на стоковото производство, което гарантирало неговото съществуване. То защищавало своите икономически интереси против нашествениците, които заплашвали частната собственост, пазара, търговията и пр.[2]

Амиан разказва, че имало редица случаи, когато части от сражаващите се срещу готите войски преминавали на страната на готите. Веднаж обаче триста души преминали вкупом при готите, които „неизвестно по какви съображения веднага ги избили. От този момент дори в най-отчайващо положение никой не мислил да се предава.“[3]

Известната битка при Адрианопол на 9 август 378 г., чиито последствия за социално-икономическото развитие на империята били значителни и която битка Амиан сравнява по значение с битката при Кана, не донесла умиротворяване в диоцезите Тракия и Дакия. Чак до 390 г. в Тракия се водела „малка война“, когато отделни групи готи, подпомагани от местното население, се борели против императорските войски.[4] Особено е известен разказът на Зосим за положението в Македония и Тесалия. Тукашното население било съсипвано от тежки данъци и то с готовност помагало на готите: „Тогава (по време на събирането на данъците от хората на Теодосий I. — Б. м.) можело да се види как се изнася и това, което било оставено поради човеколюбието на варварите. Не само пари, но и женски накити и всички дрехи, дори и тия, които, така да се каже, покривали срамотите, били давани вместо установения данък. И всеки град и всяко село се изпълнили с плач и ридание и всички призовавали варварите и дирели помощ от тях.“[5] Положението в Тракия ще да е било същото, защото всички провинции тук плащали еднакви данъци и те били събирани по еднакъв начин.

В началото на V в. корупцията всред управляващата върхушка в държавата взела големи размери. Евнапий разказва, че при императрица Пулхерия (414—416 г.) провинциите се продавали на всеки, който пожелаел. „И който искал да ограби Хелеспонт, купувал си Хелеспонт, друг — Македония или Тракия, всеки според страстта си към неправда. . .“ След като посочва, че законите се оказвали безсилни срещу викариите и проконсулите, които давали подкупи, за да купят дадена провинция, Евнапий разправя как били събирани данъците: „И властникът чрез тези безгласни глашатаи съобщавал всекиму на ухото, че той бил купил поданиците си за толкова и толкова злато и че е крайно необходимо да внесе тази сума, инак ще има неприятности и ще бъде наказан със смърт и конфискация. И тъй тези, които могли да платят, ридаейки, плащали с това, което имали дотогава. Тия пък, които нямали средства, били бити публично с бичове по тялото.“[1]

---

[1] Вж. М. Я. Сюзюмов, пос. съч. на с. 223, бел. 1. Е. М. Штаерман, ВДИ, 1953, № 2, с. 53, отбелязва, че в тази студия „высказывалось совершенно справедливое сомнение в прогресивности движения городских низов, которые, требуя „хлеба и зрелищ“, по существу требовали усиления эксплуатация производящих классов, за счет которых только и можно было удовлетворять эти требования. Срв. още А. П. Каждан, ВДИ, 1953, кн. 3, с. 89, бел. 1.

[2] Срв. М. Я. Сюзюмов, Роль городов-эмпориев в истории Византии, ВВр, 8, 1956, с. 28—29.

[3] Amm. Marcell., 31, 15, 2—5; 7—9.

[4] Eunap., fr. 50, FHG, 4, p. 36.

[5] Zos., 4, 32.

Независимо от силно субективния тон на Евнапий, който като привърженик на старата вяра ненавиждал съвременната власт, свързана с новата, християнската религия, този автор схванал вярно някои съществени моменти от съвременното му развитие и добре е отразил действителността.

Ние споменахме и по-горе едно кратко известие у Зосим, че в 401 г. роби и дезертьори от римската войска вдигнали бунт в Тракия, но скоро редовната войска потушила това движение.

През V в. ние почти нямаме сведения за социалните движения за разглежданите от нас градове. Едва в края на V и началото на VI в. по повод бунта на Виталиан в североизточните области на диоцеза Тракия избухнало широко движение. Повод за избухването на бунта било намаляването на средствата и провизиите, които федератите, разположени в тази част на страната, получавали. Начело застанал Виталиан, комес на федератите, родом от Залдапа. Сам Виталиан имал собствени цели: искал да свали Анастасий и да го замести и се представял за защитник на православието срещу монофитизма. Тежкото положение на селското население обаче, натоварено с тежки данъци, станало причина към него да се присъединят повече от „50 000 хиляди войници и селяни“, които според Теофан успели да завладеят цяла Мизия, Тракия и Скития.[2] Виталиан успял да превземе и Одесос, след като негови хора му отворили тайно една нощ вратите на града.[3] Тук той се снабдил с флота и със собствен екипаж потеглил срещу Анастасий. Към войската му се присъединили много готи, хуни, българи. Въпреки първоначалните успехи след двегодишна борба Анастасий успял да се справи с възникналия бунт.[4] В случая за нас представлява интерес отношението на част от градското население на Одесос, а също и на Анхиало,[5] където Виталиан също имал привърженици, към Анастасий и централната власт.

---

[1] Eunap., fr. 87, FHG, 4, p. 52. Преводът според Гръцки извори, I, с. 25, 27.

[2] Theoph., A. M., 6006.

[3] Malala, XVI, p. 405, 6, ed. Bonnae.

[4] Фактите за бунта на Виталиан са посочени у Кулаковский, История, I, с. 438. Stein, Histoire, II, p. 178—181.

[5] Euagr., Hist. eccl., 4, 43.

През VI в., особено в неговата втора половина, части от населението в Тракия, предимно селското, взели участие в т. нар. движение на скамарите, което също било насочено против експлоатацията от страна на държавната власт.[1]

И така изнесените, макар кратки и откъслечни данни разкриват, че в различни моменти от късноантичната епоха в градовете в Тракия и Дакия недоволството на редица градски слоеве избухвало с голяма сила. Причините за това били много. Те се коренели в цялата тежка система на сурова експлоатация от страна на късноримската държава и нейния тежък административен апарат. Кризата в робовладелския начин на производство се изживявала твърде болезнено от непосредствените производители, тъй като процесът на ликвидиране на старите обществено-икономически отношения бил твърде бавен.

Ще приключим тази глава с думите на бележития съвременник на Диоклетиан Лактанций, който схванал вярно основните черти на действителността на късната античност и тенденциите в нейното развитие, като посочил редица моменти от общественото и икономическо развитие. Характеризирайки управлението на Диоклетиан, той продължава:[2] „Със своето скъперничество и нерешителност Диоклетиан разбърка цялата империя. Той привлече трима съуправители към своята власт, като раздели държавата на четири части. Войските бяха увеличени, като всеки един от тях се стараеше да има много по-голям брой войници, отколкото имаха предишните императори, когато сами управляваха държавата. До такава степен се беше увеличил броят на тия, които получаваха, пред броя на тия, които даваха, че поради прекомерно високите данъци силите на колоните се изчерпваха, полята пустееха и обработваемите земи се превръщаха в гори. И за да всее навсякъде страх, провинциите бяха накъсани на части. Върху отделните области, па дори и върху всеки град почнаха да тежат многото президи и още по-многобройните служби, също и многото рационали, магистрите, викариите на префектите, които твърде рядко се занимаваха с граждански дела, а само с осъждания и постоянни проскрипции: изземванията, аз не бих казал чести, а постоянни, на безброй неща и непоносимите несправедливости при тези изземвания. Не можеше да се понася и това, което се изискваше за издръжката на войниците. Същият този Диоклетиан поради ненаситната си алчност никога не желаеше да се намаляват съкровищата му, но винаги събираше извънредни налози и подаръци, за да запази цяло и непокътнато това, което трупаше."

Съвместно с вътрешното недоволство на експлоатираните низини окончателният удар на стария начин на производство нанесли славянските нашествия или по-скоро последиците от тяхното заселване в Тракия, което слага начало на нов период в развитието на източнобалканските земи в древността.

---

[1] Вж. А. Д. Дмитрев, Движение скамаров, ВВр, 5, 1952, с. 1 и сл.

[2] Lact., De mort., persec., 7, 2—5.

VI

ЕТНИЧЕСКИ ПРОМЕНИ В ТРАКИЯ И ДАКИЯ ПРЕЗ IV—VI В

Богатите и разнообразни епиграфски находки от първите три века от н. е. в българските земи дадоха възможност да се проследи добре и в някои области доста детайлно етническият състав на населението в Мизия.[1] През късноантичната епоха обаче този вид паметници намалява и тяхното съдържание се изменя. При това християнските имена, които са твърде шаблонни, не ни дават това многообразие от първите три века на н. е., като освен това не са в състояние да ни дадат една съвсем правилна картина на етническия състав на градското и селското население.

Големите етнически промени на населението в източнобалканските земи започват от средата на III в., когато върху Мизия и Тракия се изсипват най-различни варварски племена. Тези нашествия са доста подробно проучени в научната литература.[2] Изворите сочат, че и през 50—80-те години през разглежданите области преминават готи, карпи, сармати, тайфали, вандали, астинги, певки, борани, бургунди, тервинги, греутунги, херули, гепиди, бастарни.[3] Тези нападения предизвикали известни промени в етническия облик на източнобалканските земи и Б. Геров вярно отбелязва,[4] че тия промени вървели по два пътя: от една страна, старото население намалявало, а, от друга, в страната се преселвали било мирно, било насилствено поселници от варварски произход. След изоставянето на Траянова Дакия романизираното население също било прехвърлено в създадените от Аврелиан две нови Дакии.[5]

Към втората половина на III в. в Тракия били заселени готи,[6] карпи (към 272 г. от Аврелиан), сармати, готи, гепиди, вандали и бургунди (към 278 г. от Проб във всички дунавски провинции).[1] В 280 г. 100 000 бастарни, прогонени от отвъддунавските им жилища били заселени в Тракия. Те живеели спокойно, но заселените заедно с тях гепиди, греутунги, вандали се разбунтували.[2]

---

[1] Срв. основните проучвания по този въпрос на Б. Геров, Романизмът между Дунав и Балкана, I, ГСУИФФ, 45, 1948/1949, кн. 4; II, 1, ГСУФФ, 47, 1950/1952, с. 17—120; II, 2, ГСУФФ, 48, 1952/1953, с. 307—415.

[2] Срв. Геров, Романизмът, II, 1, с. 28—36, с подробни литературни и изворни посочвания.

[3] Срв. напр. Vita Gall., 5, 6; Vita Claud., 6, 2; 9, 4; Vita Aurel., 6, 3; 10, 2; 17, 3; Vita Probi, 16, 3; 18, 1—2; Vita Bonosi, 15, 6; Vita Cari, 9, 4.

[4] Срв. Геров, Романизмът, II, 1, с. 32—33.

[5] Вж. Vita Aurel., 39, 7; Eutr., 9, 15; Ruf. Fest, Brev. 8, 2, Подробни литературни указания у Геров, Романизмът, II, 1, с. 33.

[6] Vita Claud., 9, 4.

В 282 г. Кар разбил и пленил в Илирик 20 000 сармати, а през 295 г. в дунавските провинции нахлули бастарни и карпи. Те били разбити и пленени от Диоклетиан, който ги заселил в източнобалканските земи, и то не само в граничните области, но и във вътрешността.[3]

В 290 г. значителни групи сарацини се появили в сирийско-арабската пустиня и започнали да грабят римските области. Диоклетиан се появил бързо по тия места, разбил ги и пленените заселил в Тракия. Неизвестният автор на „Похвалното слово на Констанций", който споменава този факт, добавя, че с тях били заселени „пустеещите земи в Тракия".[4]

През IV—VI в. варварският елемент проникнал в разглежданите от нас области по няколко пътя.[5] От една страна, пленените били продавани като роби или заселвани като колони или федерати. Последните получавали земи за поселване, живеели в своите села и държавата им плащала възнаграждение. Срещу това те били задължени да обработват дадените им участъци и да бранят империята срещу други варварски племена.[6] Заселването на федератите се засилва през V и VI в. поради различни причини: обезлюдяване на крайграничните области, намаляване на военните сили, съкращаване на земеделското производство и др. Броят на тия федерати бил чувствителен в Тракия и Дакия. През VI в. ние имаме сведения, че те били недобре третирани и затова понякога вземали дейно участие в бунтове и въстания против императора и централната власт, както се вижда от разказаното за бунта на Виталиан.

В 303 г. едно племе от неизвестна народност преминало Дунав и се предало на Галерий, който го заселил в Тракия. Някои предполагат, че се касае за карпи.[7] През 334 г. Константин Велики дал жилища в Тракия, Скития и Македония на язиги-сармати, готи и др. Според Евсевий те наброявали повече от 300 000 (?) души.[1] Няколко години по-късно по време на войните с персите Констанций II нахлул в 343 г. в персийската област Адиабене (отвъд р. Тигър), завладял тук един град и преселил неговите жители изцяло в Тракия. Либаний, който съобщава този факт, добавя, че на тия хора били дадени земи за обработване. Предполага се, че те били заселени като колони.[2]

---

[1] Вж. Геров, Романизмът, II, 1, с. 34. Vita Aurel., 31, 3.

[2] Vita Probi, 18, 1—2; Zos., 1. 71,1; Schmidt, Die Ostgermanen^2, S. 95; Геров, Романизмът, II, 1, с. 35.

[3] Eutr., 9, 25; Oros., 7, 25, 12; Cons. Const. a. 295, MGH. AA, 9, 230.

[4] Amm. Marcell., 14, 4, 1—6; Mamert. Geneathl. Maxim., 5, 7; Paneg. Constantio, 5, 21; Срв. Betz, RE, 6, A, 1937, col. 464.

[5] Литературата за варварските нашествия в балканските земи и за поселването на не римски народности е значителна, но тя има предимно общ характер. Специално разглеждане на тия сведения с оглед на Тракия няма. Ние в случая се опитваме да изнесем главно изворните места, доколкото сме могли да ги обхванем, и на места посочваме известна литература, която пряко или косвено засяга конкретния случай. Между по-общите статии, в които се засяга и този въпрос, освен общите истории на Шмид и Щайн срв. М. В. Левченко, Материалы, Визант. сборник, 1945, с. 35—37; P. Lemerle, Invasions et migrations dans les Balkans depuis la fin de l'époque romaine jusqu'à VIII s., RH, 78, ann. CCXI, avril/mai 1954, p. 265—308.

[6] За федератите вж. Benjamin, RE, 6, 1909, col. 2817 f., s. v. foederati; J. Maspero, Φοιδεράτοι et Στρατιῶται dans l'armée bysantin au VIe s., BZ, 21, 1912, p. 97 et s., Große, Militärgeschichte, S. 80—88.

[7] Lact., De mort. persec., 38, 6; Schmidt, Die Ostgermanen^2, S. 224

През IV в. по различен път, както посочихме по-горе, в Тракия проникнали доста готи. Поради религиозните борби всред тях в 348 г. една голяма група готи, водена от своя епископ Вулфила, потърсила убежище в империята. Констанций II ги приел и ги поселил около Никополис ад Иструм, където те са засвидетелствувани до средата на VI в. Те се споменават у доста автори. Интересно е сведението на Изидор Севилски, който отбелязва, че дошлите в 376—378 г. вестготи ги заварили, че обитават планински места.[3]

За проникването на готите в разглежданите от нас градове сведенията не са обилни. В 323 г. Константин Велики след разбиването на групата на Раузимод разпределил пленените из градовете и се върнал в Тесалоника.[4] Пак Зосим пише, че дошлите на помощ на Прокопий готи били задържани като заложници в крайдунавските градове.[5]

Най-много готи проникнали в Тракия по време на събитията от 376—382 г. Тогава тук нахлули още остготи, алани, сармати и др. Една част се оттеглили по-късно. Една част обаче останали след сключването на мира в 382 г., който мир им гарантирал земи за обработване и за заселване. Те получили правата на федерати и се предполага, че били заселени в днешна Северна България и Добруджа. Голямата част от тия готи обаче не останала тук. След няколко години, водени от своя вожд Аларих, след опустошаването на Балканския полуостров те се изтеглили в Италия.[6]

В самото начало на V в. (408 г.) много хуни нападнали днешна Северозападна България, като нанесли щети на град Кастрамартис и неговата околност. На следващата година на началника на войската в Тракия се удало да разгроми нахлулите тук племена и да плени много от тях. Пленниците били толкова много, че още на 12 април 409 г. бил публикуван указ, с който се заповядвало пленените тук скири (племе от германски произход) да бъдат заселени изцяло като колони в Мала Азия. Ние посочихме, че имаме известни основания да смятаме, че част са останали тук.[1]

---

[1] Euseb., Vita Constantini, 38, 6 = Anon. Vales., 6, 32, MGH, AA, 9, 10: Quos (Sarmatas) pulsos Constantinus libenter accepit et amplius trecenta milia hominum mixtae aetatis et sexus per Thraciam, Scythiam, Macedoniam, Italiamque divisit. За поселенията в Скития вж. Weiß, Die Dobrudscha im Altertum, 1911, p. 37.

[2] Liban., 18, 206 и сл.; 59, 77—86. Срв. Stein, Geschichte, I, p. 263, Anm. 2.

[3] Вж. Isid. Hisp., Historia Goth., 10.

[4] Вж. Zos., 2, 22. Становјевић, Византија и Срба, I, с. 23, неправилно пише, че Никополис се намирал на Марица.

[5] Zos., 4, 11.

[6] Schmidt, Die Ostgermanen^2, S. 419—420, 424 f. Démougeot, De l'unité, p. 148 et s., 166—168, 266 et s.

Разпадането на хунската държава довело до съществени промени в долнодунавските области: провинциите Крайбрежна Дакия, Долна Мизия и Скития. Йорданес разказва, че синове на Атила се заселили в тия области, водейки със себе си и други племена, които влизали в състава на Атиловата държава.[2] „Савроматите, които наричаме сармати, кемандрите и някои от хуните заселили отстъпените им места в частта на Илирик до града Кастрамартис... А ругите и други племена поискали да се заселят във Визия и Аркадиопол. Дори Хернак, по-младият син на Атила, си избрал най-отдалечената част на Малка Скития, за да се засели там заедно с дружината си. Неговите сродници Емнецур и Улциндур завзели в Крайбрежна Дакия Утус, Искус и Алмус и много от хуните се втурнали навред из Романия и там се заселили. От тях произлизат и наричаните сега сакромонтизии и фосатизии." Следователно хуни и сармати се заселили в средата на V в. край устията на Вит, Искър, в Северозападна България и в Добруджа до делтата на Дунав. Йорданес отбелязва, че до негово време (средата на VI в.) споменатите племена живеели край града Кастрамартис като спокойни заселници.

В 466—467 г. някакви хуни нахлули в Тракия, а през 474 г. други „хунски" племена преминавали Дунав и част от тях останали да живеят в Тракия.[3] Такива преминавания на отделни по-малки групи били често явление. Те не всякога могли да бъдат отразявани в изворите. Подобни преминавания ставали и по времето на император Марциан (451 г.).[4]

Йорданес съобщава още, че скири, садагари и група алани се заселили в Долна Мизия и Скития.[5]

Около 15 години като федерати в Крайбрежна Дакия и Долна Мизия — при градовете Нове и Марционопол — живели остготите на Теодорих. Те се придвижили на юг, опустошавайки и Тракия. Император Зенон поискал по едно време да им отстъпи областта на Пауталия, за да се заселят там.[6] Те обаче се изтеглили в Италия, като една част останали в Долна Мизия начело със своя вожд Бесас. Тия именно готи живели като федерати в Мизия и през VI в. и са вземали участие в ранновизантийската войска. Прокопий изрично отбелязва, че една част от тия Теодорихови готи останали в Мизия.[7]

---

[1] Вж. с. 212, бел. 4, 5. Подробности у Vetters, Dacia Ripensis, S. 39; Stein, Geschichte I, S. 376.

[2] Jord., Get., 265—267.

[3] Euagr., Hist. eccl., III, 2.

[4] Enßlin, RE, 14, 1930, col. 1516, s. v. Marcianus.

[5] Jord., Get., 266: Scyri vero et Sadăgari et certi Alanorum cum duce suo nomine Candac Scythiam minorem inferioremque Moesiam acceperunt.

[6] Срв. Schmidt, Die Ostgermanen², S. 278 f. Изворите са Anon. Vales., 9, 42, MGH, AA, IX, I, p. 314; Eugipp, Vita Severini, 44, 1; Marc. Com. ad. a. 483, 487; Malch., fr. 11, 16.

[7] Proc., De bello Goth., 1, 16, 1—2: Γότθος μὲν ἦν γένος τῶν ἐκ παλαιοῦ ἐν Θρᾴκῃ ᾠκημένων Θεοδερίχῳ τε οὐκ ἐπισπομένων, ἡνίκα ἐνθένδε εἰς Ἰταλίαν ἐπῆγε τὸν Γότθων λεών. Proc., De bello Pers., 1, 8: Γότθοι ἄνδρες τῶν οὐκ ἐπισπομένων Θεοδε-

Времето на Анастасий и Юстиниан е характерно с нахлуванията на славяни, българи и други племена, които понякога се съобщават в изворите под общото название скити или гети за които е доста трудно понякога да се уточнят в народностно отношение.[1] Отначало тия племена идват за кратко време, но от средата на VI в. започват и първите им опити за по-трайно заселване в Северна България и Добруджа. Известно е сведението на Прокопий за намиращия се някъде в областта на Дуросторум — Марцианопол кастел Адина. Той го поправил, „тъй като варварите славяни постоянно се криели там, нападали от засада пътниците и правели околните места непроходими".[2]

По времето на Анастасий в Тракия били заселени исаврийци от Мала Азия.[3] Прокопий пък съобщава, че в град Апри в Тракия имало лангобарди.[4] Той допълва, че пак при Анастасий (512 г.) били поселени херули в Горна Мизия.[5]

Върху големите нашествия на славяни и авари ние се спряхме в глава I. Освен кратките споменавания на Прокопий ние нямаме други сигурни данни за по-трайни заселвания на славяни.[6] От втората половина на VI в. обаче, изглежда, че може би вече отделни аварски или славянски групи се застоявали известно време в Балканския полуостров. Бъдещите детайлни проучвания на края на VI и първата половина на VII в. ще установят по-точно основните етапи от славянското заселване в Мизия, Скития и Тракия.

Какви по-конкретни данни имаме за градското население през късноантичната епоха. Известна част от романизираното и елинизираното население загинала по време на нашествията през III в.[7] Друга част останала обаче незасегната. Тя ще да е била основната част от градското население през целия IV в. Трайното проникване на варварския елемент ще да е почнало през V в. За съжаление приемането на християнството уеднаквило до голяма степен личните имена и те вече не са в състояние да ни дадат представа за народностния характер на тия хора, освен ако това не е указано изрично. Все пак от редица надписи е ясно, че се касае за варварски елементи, за траки, за малоазийци, които в повечето случаи

ῥίζῳ ἐκ Θρᾴκης. Срв. Jung, Römer und Romanen², S. 197. Станојевић, Византија и Срба, I, с. 127, бел. 21.

[1] Вж. по този въпрос Ив. Дуйчев, Беломорски преглед, I, с. 230—235 и особ. бел. 3 на с. 233 и сл., където са събрани всички данни за „гети" и „скити".

[2] Proc., De aedif., 4, 7, 13.

[3] Theoph., A. M., 5988

[4] Proc., De aedif., 4, 27, 8; Betz, RE, 6, A, 1937, col. 1183.

[5] Marc. Com. ad a. 512: Gens Herulorum in terras atque civitates Romanorum iussu Anastasii Caesaris introducta; Proc., De bello Goth., 2, 43; 2, 93.

[6] Един важен, но не напълно сигурен извор за ранни поселения на славяни са някои местни имена, споменати у Прокопий в неговото съчинение „За постройките". Това е изтъкнато от М. Дринов, Нидерле и др. Срв. Ив. Дуйчев, Беломорски преглед 1, 1942, с. 270, бел. 1, където са посочени въпросните имена с допълнителна литература. Напоследък Вл. Георгиев, Въпроси на българската етимология, София, 1958, с. 67—88, увеличи броя им докъм 50. Редица от тия имена могат да бъдат славянски.

[7] Вж. Геров, Романизмът, II, 1, с. 34—36.

запазват своите характерни имена или ги споменават край обикновеното християнско име.

Така от сердикийските надписи ни са известни: Iulius Dafnidius и родителите му Laurentius et Maximilla,[1] презвитерът Maxentius,[2] Florentia virgo,[3] *Μαρία παρθένος*,[4] някакъв военачалник *Ἰουλιανός*,[5] друг Iuliuanus candidatus,[6] дяконът Demetrius,[7] някакъв гражданин Decius,[8] после Nocentianus,[9] Ioannes, син на някакъв знатен Georgius inlustris,[10] епископ Theuprepius,[11] презвитер Leonianus,[12] някой си Constantianus.[13] Върху тухли от Сердика се срещат имената Maximus,[14] Zosimus,[15] *Πρόξενος*.[16]

От Найсос ще отбележим Petrus, filius Thomae.[17]

Особено богата е епиграфската документация на град Одесос. Градът добива международно значение през VI в. и имената на починалите тук насочват към различен етнически произход. От Одесос ще споменем *Μαρία*,[18] *Γεόργης υἱὸς Ἀρκάζου* (= *Αρκαδίου*),[19] *Μερκούρης*,[20] *Ὠνώρηις*(sic),[21] *Φλωρέντιος*,[22] *Δούλκα*, съпруга на *Φλορῖνος*,[23] *Στρατίγιος*(sic),[24] *Κονσταντῖνος*(sic), син на лекаря *Εὐγένιος*,[25] *Δανιήλ*,[26] *Ἰωάνα*(sic), съпруга на *Καρέλλος*,[27] *Ἰωάννης* и[...?], синове на *Καρέλλος*,[28] *Γεωργία*, съпруга на *Δομνῖνος*,[29] *Ἰωάννης*, брат на *Γεώργιος*,[30] *Βάσσα*,[31] *Δαμιάνη*, съпруга на *Ἰωάννος*,[32] Augusta, дъщеря на Monus,[33] Ioannis,[34] *Σοφία*.[35]

---

[1] Кацаров, Старохристиянските надписи от Сердика, п. 1

[2] Кацаров, пос. съч., п. 2.

[3] Кацаров, пос. съч., п. 3.

[4] Кацаров, пос. съч., п. 4.

[5] Кацаров, пос. съч., п. 6.

[6] От надпис. Вж. с. 221, бел. 12.

[7] Кацаров, пос. съч., п. 8.

[8] Кацаров, пос. съч., п. 9.

[9] Кацаров, пос. съч., п. 10.

[10] Кацаров, пос. съч., п. 11.

[11] Кацаров, пос. съч., п. 12.

[12] Кацаров, пос. съч., п. 13.

[13] Кацаров, пос. съч., п. 15.

[14] Кацаров, пос. съч., п. 17.

[15] Бешевлиев, Приноси, п. 103.

[16] Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., p. 339, п. 448.

[17] Вж. Споменик, 77, с. 47, п. 38.

[18] Beševliev, ИИД, 19/20, 1944, с. 18 и сл., п. 10, 14.

[19] Beševliev, пос. съч., п. 12.

[20] Beševliev, пос. съч., п. 13.

[21] Beševliev, пос. съч., п. 15.

[22] Beševliev, пос. съч., п. 16.

[23] Beševliev, пос. съч., п. 19.

[24] Beševliev, пос. съч., п. 3.

[25] Beševliev, пос. съч., п. 6.

[26] Beševliev, пос. съч., п. 26.

[27] Beševliev, пос. съч., п. 27.

[28] Beševliev, пос. съч., п. 28.

[29] Beševliev, пос. съч., п. 32.

[30] Beševliev, пос. съч., п. 33.

[31] Beševliev, пос. съч., п. 34.

[32] Beševliev, пос. съч., п. 31.

[33] Beševliev, пос. съч., п. 36.

[34] Beševliev, пос. съч., п. 37.

[35] Beševliev, пос. съч., п. 25.

В Плиска са намерени също някои старохристиянски надписи, в някои от които четем имената на Λέων, Μαρία.[1]

От Месемврия ще споменем Κοστατῖνα(sic);[2] от Томи (също както от Одесос има много запазени надписи) — Ἐνμανουήλ(sic),[3] Ἀλέξανδρος,[4] Μάρκελλος, баща му Ὀρέντης и майка му Μαρκέλλα,[5] Ἡρακλήδης,[6] Λοπικίνα,[7] Ἰωάννης, син на Φωκᾶς, съпругата му Κονσταντζία(sic) и дъщеря му Ῥωμάνα,[8] Terentius, син на Gaione(?),[9] Iunia Dometia, Iunia Nica,[10] Γεννάδιος и съпругата му Φλάουια,[11] Theodula,[12] Victor et Alaxandria,[13] Aur(elia) Ianuaria, Fla(vius) Martinus, Aur(elia) Domna,[14] Γερόντιος, военачалник;[15] от Калатис — Μαρκία;[16] от Бизоне — дякон Stefanus(sic);[17] от Улметум — Ἀλέξανδρος, син на Αππας (някакво варварско или малоазийско име) и Δόμνη, Ἀλεξανδρία, дъщеря на Ἀσκληπιάδης[18] и на Αμμα (също варварско или малоазийско име).

За Улметум може да се прибави още нещо. След неговото западане и обезлюдяване в началото на VI в. селището било възстановено и укрепено и живяло пълнокръвен живот до 600 г. Тук били изпратени части от Константинопол — lanciarii iuniores, — които взели участие в изграждането на крепостта и написали на латински език строителен надпис след завършването на строежа. Върху още мократа мазилка на една от стените на кулите двама от тях написали по няколко думи също на латински: Domino fratri и Vivam. Тук обаче са открити и надписи върху битови предмети, които явно принадлежат на жителите на Улметум (или войниците, или друго цивилно население). Те обаче са написани на гръцки Κύριε βοήθη (два надписа) и πίε, οἶνος καλός, факти, които разкриват смесения характер на населението на Улметум в края на VI в., население обаче, което говори латински и гръцки.[19]

Многобройни са имената в надписите и от градовете по брега на Мраморно море: от Перинт — Μουκιανός, син на Προβολίος;[20] от

---

[1] Ф. И. Успенский, ИРАИК, 10, 1905, с. 238, п. 1; с. 240, п. 4.

[2] AEM, 14, 1891, p. 161, № 58; Dumont—Homolle, Mélanges, p. 575, n. 111^{n3}.

[3] Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 92, n. 1.

[4] Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 93, n. 2.

[5] Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 98, n. 7.

[6] Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 100, n. 9.

[7] Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 102, n. 10.

[8] Netzhammer, loc. cit., S. 102, n. 11; AEM, 14, 1891, S. 30, n. 63. В действителност това семейство било от съседното на Томи селище — Константиана.

[9] Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 105, n. 13.

[10] Netzhammer, Chrictliche Altertümer, S. 108, n. 15.

[11] Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 110, n. 18.

[12] Strena Bulićiana, 1924, S. 411, n. 20.

[13] Gr. Anitescu, Arta şi Archeologia, II, 1929, f. 3, p. 14.

[14] Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 110, n. 20. = CIL, III, 7584.

[15] Zos., 4, 40, 1.

[16] Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 167.

[17] Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., S. 196, n. 238.

[18] Netzhammer, l. c., S. 150 = Pârvan, Anal. Acad. Rom., 34, 1912, p. 535.

[19] Pârvan, Anal. Acad. Rom., Mem. sect. ist., 36, 1913/1914, p. 352 et s.; p. 10—11; p. 379—384, n. 23; 27, 1914/1915, p. 275, n. 9.

[20] AB, 1, 1898, S. 107, n. 2.

Лизимахия — Ζώτικος и жена му Εὐφημία;[1] от Марония — Ἀναστάσιος;[2] и особено много от Панион — Δωσήθεος(sic) и брат му Κυριακός,[3] Κυρίλλα, жена на Λεύκιος,[4] Οὐλπία, Οὐαλερίη и Πρίσκα,[5] Πέτρος,[6] Εὐσεβία,[7] Πρίσκος,[8] Πέτρος, син на Πρίσκος,[9] Μαρῖνος,[10] Ἀστέρις,[11] Μαρία, дъщеря на Γεόργιος(sic),[12] Μαρῖνος от Панион, но починал в Калипол.[13] От Хераклея: Αὐρηλία Πολυμνέα и мъжът ѝ Ὀνήσιμος, Αὐρ. Ἀκάκιος, Φλ. Ῥουμανός, Ἑρμοκράτης, Αὐρ. Δόμνος, син на Ζώτικος, и жена му Ἀσκληπιοδότη, Τιβέριος Κλαύδιος [Μάξι]ος и жена му Σωζομένη, Ζοσίμη(sic), Ἀγαθονήκη(sic) Ἀλεξάνδρας, [Ε]ἰσί[δωρ]ος, Ἀλέξανδρος, Εἰωάννης, Ἀλεξάνδρα, Καλίνικος(sic), Μαρκελλῖνος, син на Θωμᾶς, Σοφρόνις(sic), Ἄννα, Δόμνα, дъщеря на лекаря Κυριακός, съпруга на Θεώδωρος(sic), Παῦλος.[14]

От Северна България ни са известни: Βικτορῖνος[15] (началото на IV в.) от Марцианопол. тухларят Τρόφιμος от селището при с. Стан, Новопазарско,[16] Fl(avius) Tethianus, Fl(avius) I[ulianus] от околността на Разград (началото на IV в.)[17] Aurelia Marcellina родом от Ескус, но омъжена за един презвитер Turranius Leontius.[18] Μᾶρκος Λεύκιος, circitor от светилището в Глава Панега,[19] Paulus, презвитер от Рациария,[20] Titus Iulius Optatus, circitor (началото на IV в.), Lucius Licinius Terminalis,[21] от Ескус — Aur(elius) Petelius;[22] от Дуросторум — Αἰμιλιανός;[23] Σύλλας — от Рациария (към 440 г.).[24]

Между плочите, открити в с. Макреш, Видинско, има и такива с обикновени романски имена: Aur(elius) Maximinianus, circitor, Aur(elius) Maximus,[25] Aur. Titicus, Aur. Severa, Aur. Apronianus.[26]

---

[1] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 425, n. 96^{d}.
[2] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 46, n. 110bis
[3] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 410, n. 85.
[4] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 410, n. 86.
[5] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 410, n. 86^{c}.
[6] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 411, n. 86e.
[7] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 411, n. 86^{h}.
[8] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 411, n. 86^{i}.
[9] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 412, n. 86^{j}.
[10] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 412, n. 86^{k}.
[11] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 412, n. 86^{m}.
[12] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 412, n. 86°.
[13] Dumont — Homolle, Mélanges, p. 434, n. 100^{r}.
[14] G. Seure, BCH, 36, 1912, p. 623—640; n. 80—86, 88—89, 92—96.
[15] Д. П. Димитров, Надгробните плочи, n. 65.
[16] Д. Дечев, ГНМ, 6, 1932/1934, с. 52.
[17] Д. П. Димитров, Надгробните плочи, n. 98.
[18] CIL, 3, 755; et p. 993 add. ad n. 755.
[19] Kazarow, Thrakischer Reiter, n. 364.
[20] Danoff, AB, 31, 1939, p. 117, n. 24.
[21] Danoff, AB, 31, 1939, p. 102, n. 5.
[22] Бешевлиев, Приноси, n. 83.
[23] Мъченик от времето на Юлиан (361—363 г.). Срв. Theod., Hist. eccl. (Patr. Gr., 82, col. 1093, A).
[24] FHG, 4, p. 93.
[25] Д. П. Димитров, Надгробните плочи, n. 42.
[26] Д. П. Димитров, Надгробните плочи, n. 41.

От Южна България ще отбележим: от Русокастро — Εἰουστῖνος στρατηλάτης;[1] от Бероя — Ἰωάννης, Σαβίνη;[2] от с. Кортен, Старозагорско — Fl(avia) Leontia [...] et Dominice, съпруга на Fl(avius) Constantius;[3] пак от Стара Загора — Μουκιανός,[4] пак Μουκιανός и неговият брат Μᾶρκος Ἀπολλινάριος;[5] от Баткун — Φλ. Οὐάριος Λοῦππος (началото на IV в.);[6] от областта на Филипопол — Κωνσταζία,[7] от Филипопол — Ἐπιφάνιον, дъщеря на Ἀλυάτης,[8] Αὐρ(ηλία) Κυρήλα(sic),[9] Ἀλέξανδρος,[10] Ζώσιμος и Χρυσόγονος;[11] от Хисаря, Левскиградско — Φλορέντιος(sic),[12] Κῦρος;[13] и най-после от Пауталия — Sallustius Diogenes, Ἑρμογένης, Ἡραΐς, Γάϊος,[14] Θωμᾶς.[15] От Бероя ще посочим още Δημόφιλος, който през 370—380 г. става епископ в Константинопол.[16]

Разгледаните имена сочат, че старото романско население, макар и намаляло, може да се проследи в някои градове чак до края на античността. То било не само градско, но и селско, защото Приск съобщава за такова население в Крайбрежна Дакия, което и по време на хунските нашествия в средата на V в. продължавало да се занимава със земеделска работа.[17] От намерените надписи не би могло да се съди с пълна сигурност за броя на романизираното население поради значителното съкращаване на епиграфския материал, макар че, от друга страна, самият този факт е вече доказателство за неговото намаление, тъй като тия надписи са свързани именно с това население. Прави впечатление, че подобни надписи от края на IV в. вече липсват в крайдунавските градове, което може би се дължи на значителните етнически промени в тази част на диоцеза.

Немалка част от градското население през късноантичната епоха в някои от разглежданите провинции били преселниците от Мала Азия. Техният приток обаче не е започнал сега. Много надписи разкриват тяхното присъствие тук още от II в. от н. е. Това били предимно търговци и занаятчии, които тук търсили поминък и благодарение на богатите икономически възможности в Тракия намирали тук добър прием. Много интересен е един надпис от Филипопол, в който починалият, говорейки за себе си в първо

---

[1] В. Бешевлиев, ИАИ, 17, 1950, с. 289. Вероятно се касае за този Юстин, който бил убит в сражение с някакви хуни в 538 (?) г.

[2] Г. И. Кацаров, ИБАИ, 2, 1922/1923, с. 74, п. 18, с. 75, п. 19.

[3] Бешевлиев, Приноси, п. 72.

[4] Дечев, ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 236, п. 2.

[5] Бешевлиев, Приноси, п. 23.

[6] Tsontchev, Le sanctuaire thrace près de Batkoun, 1940, p. 59, n. 1.

[7] ИБАД, 3, 1912/1913, с. 18, п. 15.

[8] Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., S. 289, n. 366.

[9] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 339, n. 53.

[10] Бешевлиев, Приноси, п. 108.

[11] V. Laurent, Echos d'Orient, 37, 1938, p. 1 et s.

[12] ИБАД, 2, 1911, с. 106.

[13] Д. Цончев, ГПНБМ, 1935/1936, с. 172.

[14] Г. Батаклиев, ИБАИ, 8, 1934, с. 466.

[15] Й. Иванов, ИБАД, 7, 1919/1920, с. 95.

[16] Theod., Hist. eccl. (Patr. Gr., 82, col. 1280, C).

[17] Prisc., fr. 8, FHG, 4, p. 26... καὶ ἀφέξονται Ῥωμαῖοι τὴν δορυάλωτον ἀροῦντας...

От Южна България ще отбележим: от Русокастро — Ἰουστῖνος στρατηλάτης;[1] от Берoя — Ἰωάννης, Σαβίνη;[2] от с. Кортен, Старозагорско — Fl(avia) Leontia [...] et Dominice, съпруга на Fl(avius) Constantius;[3] пак от Стара Загора — Μουκιανός,[4] пак Μουκιανός и неговият брат Μᾶρκος Ἀπολλινάριος;[5] от Баткун — Φλ. Οὐάριος Λοῦππος (началото на IV в.);[6] от областта на Филипопол — Κωνσταζία,[7] от Филипопол — Ἐπιφάνιον, дъщеря на Ἀλυάτης,[8] Αὐρ(ηλία) Κυρῆλα(sic),[9] Ἀλέξανδρος,[10] Ζώσιμος и Χρυσόγονος;[11] от Хисаря, Левскиградско — Φλορέντιος(sic),[12] Κῦρος;[13] и най-после от Пауталия — Sallustius Diogenes, Ἑρμογένης, Ἡραΐς, Γαΐος,[14] Θωμᾶς.[15] От Берoя ще посочим още Δημόφιλος, който през 370—380 г. става епископ в Константинопол.[16]

Разгледаните имена сочат, че старото романско население, макар и намаляло, може да се проследи в някои градове чак до края на античността. То било не само градско, но и селско, защото Приск съобщава за такова население в Крайбрежна Дакия, което и по време на хунските нашествия в средата на V в. продължавало да се занимава със земеделска работа.[17] От намерените надписи не би могло да се съди с пълна сигурност за броя на романизираното население поради значителното съкращаване на епиграфския материал, макар че, от друга страна, самият този факт е вече доказателство за неговото намаление, тъй като тия надписи са свързани именно с това население. Прави впечатление, че подобни надписи от края на IV в. вече липсват в крайдунавските градове, което може би се дължи на значителните етнически промени в тази част на диоцеза.

Немалка част от градското население през късноантичната епоха в някои от разглежданите провинции били преселниците от Мала Азия. Техният приток обаче не е започнал сега. Много надписи разкриват тяхното присъствие тук още от II в. от н. е. Това били предимно търговци и занаятчии, които тук търсили поминък и благодарение на богатите икономически възможности в Тракия намирали тук добър прием. Много интересен е един надпис от Филипопол, в който починалият, говорейки за себе си в първо лице, казва: „Аз, Τατιανός, като излязох от Азия (т. е. провинция Азия), обикаляйки от град на град, дойдох в главния град на Тракия Филипопол“ — една характерна картина за начина на преселението на тия хора.[1]

---

[1] В. Бешевлиев, ИАИ, 17, 1950, с. 289. Вероятно се касае за този Юстин, който бил убит в сражение с някакви хуни в 538 (?) г.

[2] Г. И. Кацаров, ИБАИ, 2, 1922/1923, с. 74, п. 18, с. 75, п. 19.

[3] Бешевлиев, Приноси, п. 72.

[4] Дечев, ИБАИ, 14, 1940/1942, с. 236, п. 2.

[5] Бешевлиев, Приноси, п. 23.

[6] Tsontchev, Le sanctuaire thrace près de Batkoun, 1940, p. 59, n. 1.

[7] ИБАД, 3, 1912/1913, с. 18, п. 15.

[8] Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., S. 289, n. 366.

[9] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 339, n. 53.

[10] Бешевлиев, Приноси, п. 108.

[11] V. Laurent, Echos d'Orient, 37, 1938, p. 1 et s.

[12] ИБАД, 2, 1911, с. 106.

[13] Д. Цончев, ГПНБМ, 1935/1936, с. 172.

[14] Г. Батаклиев, ИБАИ, 8, 1934, с. 466.

[15] Й. Иванов, ИБАД, 7, 1919/1920, с. 95.

[16] Theod., Hist. eccl. (Patr. Gr., 82, col. 1280, C).

[17] Prisc., fr. 8, FHG, 4, p. 26 . . . καὶ ἀφέξονται Ῥωμαῖοι τὴν δορυάλωτον ἀροῦντες . . .

Най-много надписи на малоазийски преселници са намерени в Одесос. Това са търговци и корабостроители, които, използувайки голямото икономическо значение на Одесос през V—VI в., се преселили тук. Известни ни са надписи на цели семейства. Така знаем за Ἐπιφάνις Σαπουνᾶς,[2] Τροφίμη Μεσσηνή,[3] Συνκαμαιτία,[4] Ἰωσῆβις от село Ταρούθιον,[5] Παῦλος Γούναρις от село Σανανέων,[6] Δανιήλ, син на Ἡλιοδώρος от село Ταρουτίας, търговец от Апамея, починал в 557 г.,[7] Εὐφήμις, син на Εὐγένιος и на Ματρώνη по произход Βαλγατιανός.[8] Ὑπάτια, Ἀντιόχια, Ἰωάννης,[9] Εὐσταθία, дъщеря на Γλαυκόπιος, омъжена за Σισίννιος, Γουνάρις от село Γδαμεος в областта на град Адрианопол в провинция Хонориада (началото на VI в.),[10] Εὐλανπία от село Κιτόρων, също от областта на споменатия вече град Адрианопол, омъжена за Νεκτάριος Γουννάρις,[11] Σοφία, дъщеря на Θεωκτήστης.[12] Ὀξυχόλιος, арматьор от остров Пеле в Смирненския залив.[13] Надгробният му паметник е издигнат от синовете му Ὀξυχόλιος, Θεόδουλος, Ἀθανάσιος, Μαρκελλῖνος, Ὀργίλιος.

От другите черноморски градове в диоцеза Тракия надписи на малоазийски преселници са намерени: в Месемврия — на Ὀρταγώτης от Апамея;[14] в Калатис — на Μαρκία καὶ Νικομήδια, последното име е може би производно от името на града Никомедия(?).[15] Пак от Калатис произхожда надпис на починалия тук Σιμπλίκιος, син на Κασσιάνος, по произход сириец, и жена му Μελιτίς, дъщеря на Αἰδέσιος, живели дълги години в града и погребани тук.[16] В Аксиопол била погребана Ἀνθοῦσα, дъщеря на Γιβαστῆς, вероятно също малоазийци.[17]

От крайдунавските градове сме осведомени за някои войници: от Ескус — Fl(avius) Euforbius от V македонски легион, родом от град Focia в провинция Азия, и Fl(avius) Valentianus, също от V македонски легион, родом от провинция Сирия — Палестина.[1] Двата надписа не са по-късни от средата на IV в. Надписи на търговци и занаятчии от Мала Азия от IV—VI в. не са известни от Крайбрежна Дакия и Долна Мизия. Вероятно поради варварските нашествия тук те не са намирали условия за поселване.

---

[1] Надписът е от първата половина на IV в. Вж. V. Laurent, Une inscription grecque cryptochrétienne de Philippopoli, Echos d'Orient, 37, 1938, p. 1 et s., l, 7–10: 'Ἐξ Ἀσίης δ'ἐξελθὼν πᾶσαν πόλιν περινοστήσας ἦλθον [ε]ἰς μητρόπολιν Θρῄκων Φιλι[π]όπολιν.

[2] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, S. 24, n. 8.

[3] Beševliev, ИИД, 19–20, 1944, S. 28, n. 17.

[4] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, S. 22, n. 4. Надписът може да се чете и като γυνή Ἀμαιτία

[5] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, S. 22, n. 5.

[6] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, S. 22—23, n. 7.

[7] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, S. 18, n. 1.

[8] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, S. 29, n. 20.

[9] Beševliev, ИИД, 19–20, 1944, S. 30, n. 21.

[10] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, S. 30, n. 23.

[11] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, S. 31, n. 24.

[12] Beševliev, ИИД, 19–20, 1944, S. 31, n. 25.

[13] Beševliev, ИИД, 19—20, 1944, S. 20, n. 2.

[14] Бешевлиев, Приноси, n. 119.

[15] AEM, 14, 1890, S. 36; Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 167.

[16] AEM, 11, 1887, S. 32, n. 31.

[17] Netzhammer, Christliche Altertümer, S. 121.

От град Селимбрия ни е известен Σώζων, презвитер от село Νησουμεγάλου (?) от Наколия във Фригия;[2] от Панион — Πέτρος ὁ καὶ Κυζίκης,[3] второто име е вероятно във връзка с името на града Кизик. Оттук произхождат също и Παῦλος ὁ καὶ Ἀνακουβαρος,[4] Απφία[5], Ἀπφία Χαριτίου;[6] от Хераклея — някой си Φλαβιανὸς αποθηκάριος, преселник от Фригия.[7]

Доста интересни примери ни представят надписите от Сердика. В един надпис, който вярно се датира в V в., се споменават няколко семитски имена: някой си Barba stationarius in castello Brizanense (кастел из околностите на Сердика) е поставил надгробен надпис на Casateco.[8] До него били погребани Tumane,[9] Sotane, Sambatione (?). Авторът тълкува имената като семитски (?).

Малоазийски произход има и един каменоделец Μάλχος. Той бил сириец, както се казва в текста на надписа, а жена му била родом от Салона. Тя се казвала Ἀπρώνια. Двамата се преселили в Сердика, където и починали.[10]

Единственият надпис на преселник от Италия през IV—V в. е намерен също в Сердика. Касае се за някой си Ἀμμουκις от град Селинунт.[11]

Еврейско население е засвидетелствувано в Ескус (Ioses arcisinagogos)[12] и Хераклея—Перинт (според данни от житието на св. Филип за началото на IV в.) и от надписи.[13] От някои едикти обаче се вижда, че в градовете на Илирик ще да е имало доста еврейско население, защото често ставали погроми над синагогите им и тия укази са насочени именно против такива погроми.[14] В Томи е запазен надгробният паметник на един търговец на вино, вероятно евреин (според звездата) от град Александрия.[15]

---

[1] Бешевлиев, Приноси, п. 77 и 78; срв. Ritterling, RE, 12, 1925, col. 1581—1584.

[2] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 371, п. 62b³

[3] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 410, п. 86b.

[4] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 411, п. 86f.

[5] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 409, п. 84.

[6] Dumont—Homolle, Mélanges, p. 412, п. 86n.

[7] Seure, BCH, 36, 1912, p. 633, п. 87.

[8] Вж. Цв. Дремсизова, Старохристиянски латински надпис от София, РП, 4, 1950, с. 115—121.

[9] В. Бешевлиев предполага, че при Tumane се касае за Toma.

[10] ИБАД, 2, 1911, с. 269.

[11] Кацаров, Старохристиянските надписи от Сердика, п. 3.

[12] Г. И. Кацаров, ИБАД, 3, 1912/1913, с. 195. Правилното четене дава H. Dessau, ИБАД, 4, 1912/1913, с. 276. Срв. още бележките на Г. И. Кацаров, ИАИ, 17, 1950, с. 234.

[13] Passio Sancti Philippi, I, 7; BCH, 36, 1912, p. 632, п. 86: Σαββατίου (gen.).

[14] Cod. Theod., 16, 8, 12, (397 г.); 16, 8, 21 (412 г.).

[15] Вж. Bul. com. mon. istor. 7, 1914, p. 189, п. 17.

Друга съставна част от градското население през късноантичната епоха били траките, т. е. тази част от местното население, която все още не била романизирана, която пазела своя език и своите имена. В направени напоследък проучвания бяха изтъкнати редица сведения за траки през късноантичната епоха, които в повечето случаи не са съвсем определени, но понякога се свързват и с отделни градове.[1]

Данните за Северна България са по-малко и с минимални изключения не отиват по-далеч от първата половина на IV в. В надпис от селището при Чомаковци (IV в.) се споменава един praefectus vehiculorum — Ziadinius. Плочата е издигната от тракиеца Marcus Bitianus.[2] През 587 г. един военен командир в Апиария се казвал Βουσᾶς.[3] В една от плочите в Макреш се среща името Atadis Dostani, което някои смятат за тракийско,[4] но което по-вероятно е от варварски произход.

По време на своите пътувания из Тракия Диоклетиан се спрял в някои градове и тук издал редица укази. С тях той разяснявал известни общи положения с оглед на прилагането им в отделни случаи. Адресатите на част от тия укази носят тракийски имена, т. е. това са жители на съответните градове, през които е минал императорът.[5] От Северна България е сигурно името Ziparus от Дуросторум (294 г.).[6] От неизвестни градове в Северна и Южна България са имената Bithus (294 г.),[7] Auluzanus (293 г.),[8] Mucatraulus (293 г.),[9] Diza (293 г.),[10] Dizoni militi (dat) (290 г.),[11] Zinama (286 г.),[12] Flavio Rumitalo (293—304 г.).[13]

Тук ще споменем Φλ. Ζηνις в един непубликуван надпис от с. Паницово, Поморийско, заедно с неговото многобройно семейство.

От Южна България и от Тракия ни са известни: Aurelia Zania Antipatra (293 г.),[14] Δέλης от Хераклея (294 г.),[15] Mucapor, палач в Адрианопол през 303 г.,[16] Flavius Moco, доместик от Бероя (V—VI в.),[17] Buraides, презвитер от Сердика,[18] и друго лице със същото име от Адрианопол.[1] Ние вече изказахме предположение, че авторът на първоначалния текст на житието на св. Филип, неизвестен жител на Хераклея, бил тракиец по произход. В същата работа обърнахме внимание върху един важен пасаж от IX реч на Химерий.[2] Тук той прославя една млада жена от Филипопол, бъдещата съпруга на Север, висш административен чиновник от Гърция: тя била от тракийски произход и нейните предци възхождали към царското потекло на одрисите. Освен това потомците от майчината ѝ и бащината ѝ страна били някакви си родове Хермогенци и Меди и до нейно време (средата на IV в.) заемали господствуващо положение в Тракия. Тези факти са важни, защото ни сочат, че дори в един град като Филипопол и през IV в. част от градската аристокрация се гордеела със своя тракийски произход, независимо че не носи тракийски имена.

---

[1] Вж. В. Бешевлиев, Участието на траките в обществения живот на провинция Тракия и на Източната римска империя, ИИБИ, 1—2, 1951, с. 217 и сл., особено 229 и сл.; В. Бешевлиев, Един загадъчен надпис от VI в., РП, 4, 1949, с. 124—129; В. Велков, Към въпроса за езика и бита на траките през IV в. от н. е., Сб. Д. Дечев, 1958, с. 731 сл.

[2] Д. П. Димитров, Надгробните плочи, п. 53.

[3] Theoph. Sim., 2, 16, 1.

[4] Danoff, AB, 31, 1938, col. 108, n. 13; Срв. бел. 1 на с. 248.

[5] Вж. В. Велков, Към въпроса за езика и бита на траките, Сб. Д. Дечев, 1958, с. 738—739.

[6] Cod. Iust., 4, 5, 8; 8, 41, 6.

[7] Cod. Iust., 4, 5, 7.

[8] Cod. Iust., 4, 23, 2.

[9] Cod. Iust., 4, 44, 7; 8, 50, 15.

[10] Cod. Iust., 9, 20, 10.

[11] Cod. Iust., 4, 7, 3.

[12] Cod. Iust., 4, 21, 7.

[13] Cod. Hermogenianus, 4, 2, ed. Haenel.

[14] Cod. Iust., 4, 49, 9.

[15] Cod. Iust., 7, 35, 6.

[16] Passio S. Philippi, 1, 5.

[17] Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., S. 331, n. 428.

[18] ИБАД, 3, 1912/1913, с. 14, п. 11.

Многобройните сведения за тракийски войници в ранновизантийската армия[3] се отнасят за селското тракийско население, което поради тежките икономически условия в селото го напуска и търси препитание в армията, защото градовете през VI в. във вътрешността не са предлагали някакви особени възможности.[4]

Варварските племена, чието преселение ние вече засегнахме, се заселвали първоначално край градовете, както е отбелязано изрично от авторите, тъй като в повечето случаи се касаело за федерати, които били заселвани като селско население.[5] Така Йорданес пише, че сарматите, кемандрите, хуните се заселили до град Кастрамартис, където живеели до средата на VI в.[6] Готите на Вулфила живеели в областта на Никополис ад Иструм.[7] Остготите на Теодорих живеели десетина години при Нове и за известно време край и в Марцианопол.[8] До Томи също имало поселени готски федерати в края на IV в.[9]

Следи от варварските поселения могат да се открият в някои местни имена, споменати у Прокопий. Той отбелязва кастел с име Οὔννων по тези места, където според Йорданес действително били поселени хуни.[1] В Скития и Мизия у него са дадени Βαστέρνας, Σκυθικάς. Бастарните получили тук жилища още по времето на Диоклетиан. За тях става дума и в 391 г., когато нападат и убиват римския военачалник Промот, който минавал през Северна България.[2]

---

[1] Ebersolt, Mission archéologique de Constantinople, Paris, 1921, p. 52, n. 9. Срв. Detschew, Thrak. Sprachreste, 1957, S. 80, s. v.

[2] Вж. с. 243, бел. 5. За пасажа от Химерий вж. Himer., Or., 9, 13, p. 83, 150—157, ed. Colonna.

[3] Срв. В. Бешевлиев, РП, 4, 1949, с. 124 и сл.; В. Бешевлиев, ИИБИ, 1—2, 1951, с. 230 сл. Срв. още W. Tomaschek, Über Brumalia und Rosalia nebst Bemerkungen über den bessischen Volksstamm, SB, Akad. Wien, Phil-hist. Kl., LX, 1868, S. 351 f., 393 f.

[4] Вж. В. Велков, ИПр, 11, 1955, кн. 4, с. 39.

[5] Данните за различното юридическо положение на заселените в империята варвари (dediticii, foederati, laeti) през VI в. са посочени у E. Léotard, Essai sur la condition des barbares établis dans l'empire romain au VIe siècle, Paris, 1873.

[6] Jord., Get., 265: ad Castram Martenam urbem sedes sibi datas coluerunt.

[7] Jord., Get., 267: in regione Nicopolitana.

[8] Anon. Vales., 42, MGH, AA, 9, p. 314; ad civitatem Novam, ubi erat Theodericus; Eugipp. Vita Severini, 44, 4: ad Theodericum regem, qui tunc apud Novas civitatem ... morabatur; Vetters, Dacia Ripensis, p. 44; Malch. fr. 18.

[9] Zos., 4, 40, 1. По същия начин около градовете се поселвали и варварите и в другите части на империята, например в Италия. Вж. S. Mazzarino, Aspetti sociali, 1951, p. 251 et s.

Ние посочихме по-горе, че разбитите в Добруджа карпи от Аврелиан били заселени близо до това място, както се вижда от споменатото vicus Carporum до Хърсово.[3]

Заселените сармати били пръснати из целия диоцез Тракия, а също и в Дакия. Кастел Σαρμαθῶν е известен в Хемимонт.[4] Селище и пътна станция със същото име се отбелязва на 12 мили от град Хорея Марги по пътя Сингидунум—Сердика. У Прокопий тя е дадена като Σάρματες, а в итинерарите — mut. Sarmatorum.[5] Споменаването ѝ у итинерарите установява нейното съществуване през IV в., а укрепяването ѝ при Юстиниан сочи, че тя не е изчезнала по време на варварските нашествия през IV—V в.

Във Вътрешна Дакия е известен само един кастел — Βαρβαρίες.[6]

Отношенията между поселените племена и местното население били в повечето случаи дружелюбни. Известно е едно сбиване между гарнизона на Томи и заселените наблизо федерати, което завършило във вреда на последните.[7] Има и други случаи, когато войската и официалната власт за разлика от населението не са се държали добре с поселените тук варвари. Твърде интересни са някои сведения у Михаил Сирийски за отношението на аварите към населението в балканските земи. Те, макар и не съвсем сигурни, заслужават внимание: при обсадата на тукашните градове и крепости те канели местните жители да излязат навън и да си гледат спокойно земеделската работа („сейте и жънете“ — е казано в текста), като при това обещавали да вземат само половината от данъците. На друго място Михаил Сирийски посочва, че при превземането на Сирмиум аварите дали на изгладнялото население хляб и вино.[8]

Повече от данните изтъкват продължителността на тия варварски поселници през цялата късноантична епоха. Характерен е разказът на Йорданес за Вулфиловите готи, за които имаме три опорни точки: времето на тяхното поселение (348 г.), времето на готските нашествия в 376 г., когато те според Изидор Севилски отказали да вземат участие в борбата на своите сънародници, и найпосле средата на VI в., когато животът им е описан от Йорданес: „И днес (средата на VI в. — В.) те обитават Никополска област при подножието на Хемус. Те са племе многобройно, но бедно и невойнствено и разполагат само със стада от разновиден добитък, с пасища и гори за сечене на дърва. Земята им е малко плодородна и дава пшеница и други видове храни. Някои от тях не знаят дали има другаде лозя, ако и да купуват вино от съседните места, понеже повечето от тях се хранят с мляко."[1] За този им скотовъден бит съобщава през IV в. и Авксентий, епископ на Дуросторум и автор на някои съчинения.[2] Същите данни имаме и за поселените племена около града Кастрамартис, чийто живот може да се проследи за повече от сто години. По-горе посочихме и сведения за готи и други племена, за които също има данни за по-продължителен живот.

---

[1] Proc., De aedif., 4, 6, 34—35; Iord., Get. 266.

[2] Proc., De aedif., 4, 11; Zos., 4, 51; Claud., Stilich., I, 96.

[3] Amm. Marcell., 27, 5, 5; Patsch, Beiträge, III/1, S. 48.

[4] Proc., De aedif., 4, 11, p. 147, 18.

[5] Proc., De aedif., 4, 4, p. 122, 33; IB, 565, 8.

[6] Proc., De aedif., 4, 4, p. 121, 41.

[7] Изворът е Зосим — 4, 40, 1.

[8] Срв. Chronique de Michel de Syrien, ed. J. B. Chabot, Paris, 1901, X, 21 (II). p. 361; X, 18 (II), p. 347.

Твърде интересна е представата, която късноримските обществени кръгове, изразители на схващанията на императора и господствуващата класа, имали за целите и последствията от тия варварски поселения. За това би могло да се говори много, но ние ще се спрем на един факт, имащ пряко отношение към Тракия. Най-изтъкнатият ритор от втората половина на IV в. Темистий в една своя реч от 383 г., т. е. една година след сключването на договора между Теодосий I и готите, останали да живеят в Тракия, дава израз на своите разбирания в следния смисъл: той се надява, че развитието на заселените в Тракия готи ще протече така, както с галатите в Мала Азия. Тях вече не ги смятат, казва той, за варвари, но за римски граждани. Независимо от името им те вече живеят по римските закони, имат същите задължения, участвуват в римската войска и пр.[3]

Една част от готите действително останали да живеят още дълго време в Тракия. Сега обаче процесите са различни и Темистий, който разглежда външно въпросите, греши. Икономическите условия сега са променени, променена е и културата и силата на романизацията. Сега настъпва обратен процес — на варваризиране на римската култура, на цялостно ликвидиране на старите икономически и обществени отношения вследствие на вътрешната криза и вследствие на външни причини, между които варварските нашествия не играят последна роля.

Остава открит за нас въпросът, как е протекъл процесът на проникването на варварския елемент в градовете на Тракия, който процес е безспорен факт, обаче ни липсват данни за неговите етапи. От някои изказвания на Йорданес изглежда, като че ли част от хуните направо са завладели някои градове по Дунав, обаче очевидно е, че в случая се касае за поселване в устията на съответните реки или в областите на градовете.[4]

Проникването в повечето случаи е станало мирно, и то най-често чрез бракове. Тези бракове ще да са станали често явление, защото късноримската държава, водена от стремежа да избегне това сродяване и да запази „чисто" провинциалното население, издала в 368 г. строг закон против подобни бракове. Най-голямата опасност идвала от факта, че това сродяване допринасяло за сътрудничеството с идващите от север племена. Ние видяхме, че 42 години преди това Константин заплашил със сурова смърт всеки жител в балканските земи, който сътрудничел с варварите. Законът от 368 г. гласи:[1] „Никой провинциален жител, към което и съсловие и да принадлежи или от което и селище да произхожда, да не сключва брак с варварка; никоя провинциална жителка да не се свързва с варварин. Ако ли между провинциални жители и варвари възникнат чрез бракове такива родства (понеже в тия бракове се крие нещо подозрително и вредно), да се наказват със смърт." Въпреки тази забрана обаче подобни бракове били факт и ние имаме сигурни епиграфски сведения за Северна България. Така в един надпис от Монтана и в друг от Никополис ад Иструм се споменава думата brutus — снаха, — дума от готски произход,[2] което добре характеризира развитието на тия семейни отношения. В надписа от Монтана се казва, че Aurelius Crescentio и жена му Vincentia издигат надгробен паметник на снаха си Aurelia Vericia, починала на 24 години. Паметникът е от IV в.[3] В надписа пък от Никополис ад Иструм M(arcus) Aur. Maximus отдава почит на снаха си Amica. Той също е от IV в. (може би първата му половина).[4]

---

[1] Jord., Get., 265—267. Преводът според Извори^2, с. 430—431.

[2] Auxent., 75, 29.

[3] Them., Or., 16, 211d. Срв. към това M. Gelzer, Altertumswissenschaft und Spätantike, Hist. Zft., 135, 1927, S. 182.

[4] Jord., Get., 266: Emnetzur et Ultzindur consanguinei eius in Dacia Ripense Uto et Hisco Almoq^{ue} potiti sunt.

В друг надпис с неизвестно местонамиране се споменава някоя си Bizantia, дъщеря на Alziola, който бил нумерарий.[5] Много важни данни съдържа един надпис от Томи (VI в.) — паметникът е на 'Ατταλα, син на Τζειουκ.[6] Смята се, че тук се касае за първобългари и в такъв случай се предполага, че това е най-ранното епиграфско споменаване на преселници първобългари (кутригури) в градовете. За отделни преки известия на поселения на готи — било като роби, било като заложници, било по друг път — ние говорихме вече, като посочихме и някои произведения на тяхното занаятчийство.

Най-типични примери за смешение между романизирано население и лица от не римски произход ни предлагат надгробните плочи, намерени от с. Макреш, Видинско. Така в един надпис се споменават Aur. Mundo (dat.), Aur. Augusta, Aur. Myrcianus, но и Aur(elia) Sura;[7] в друг[8] — Aur. Titicus, Aur. Severa, Aur. Apronianus, но и Aur(elius) Bili, Ronele; в трети — Aur. Faustinus, Iusta, Aur. Romula, Aurelia Pa[u]lina[9], но и Aur(elio) Faori eq(uiti) n(umeri) D(almatarum); и най-после — Atadis Doriani (?) filius qui militat n(umero) D(almatarum)

---

[1] Cod. Theod., 3, 14, 1: Nulli provincialium, cuiuscumque ordinis aut loci fuerit, cum barbara sit uxore coniugium, nec ulli gentilium provincialis femina copuletur. Quod si quae inter provinciales atque gentiles affinitates ex huiusmodi nubtiis exstiterint, quod in his suspectum vel noxium detegitur, capitaliter expietur. (a.370 ?, a.373 ?). Seeck, Regesten, ad h. l., го отнася към 368 г. Puganiol, L'Empire chrétien, p. 173, отбелязва значението на закона, но смята, че не може да е от 368 г. За отношения между варвари и провинциални жители през VI в. срв. S. Mazzarino, Aspetti sociali, p. 338.

[2] Brutus = nurus. Срв. Thesaurus Linguae Lat., II, col, 2212, s. v. bruta. Вж. Vetters, Dacia Ripensis, 5, Anm. 18.

[3] CIL., 3, 12377 = ILS, 8558 = Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., p. 312, n. 398.

[4] Kalinka, Ant. Denkm. Bulg., n. 323, n. 412.

[5] Вж. В. Бешевлиев, Приноси, п. 73.

[6] В. Бешевлиев, ГНМ, 7, 1942, с. 232.

[7] Д. П. Димитров, Надгробните плочи, п. 40.

[8] Д. П. Димитров, Надгробните плочи, п. 41.

[9] Д. П. Димитров, Надгробните плочи, п. 43.

D(ivitensium), Romus, qui militait in numerum Dalmat[a]rum Divit[ensium].[1] Очевидно е, както е вече отбелязано, че в случая се касае за войници и ветерани от разположените в тази област cunei equitum Dalmatarum Divitensium (Бонония, Дортикум, Дробета, Августа, Вариана), които останали тук след приключването на военната си служба и се сродили с местни хора.[2]

Нека споменем и още един важен извор за някои етнически промени през IV в. в Тракия и Илирик — „Списък на служебните рангове“ (Notitia Dignitatum). При новото военно устройство от Диоклетиан—Константин в балканските земи идват и нови военни части, които в някои случаи носят като епитет имената на провинциите, областите или народностите, от които били набрани. Ние посочихме, че измежду войниците на Dalmatae Divitenses могат да се посочат войници с типично не римски имена, които явно не принадлежат на местното население. За военните части, които ще посочим, остава открит въпросът обаче, доколко те били попълвани след тяхното настаняване в Тракия от местно население, така както това може да се установи за ред случаи от по-ранната епоха, или продължавали да се попълват от съответните първоначални области. Изглежда, че в случая първото е преобладавало.

В Notitia Dignitatum се споменава, че под командуването на началника на войските в Тракия се намирали: Equites catafractarii Albigenses (от Галия), Solenses seniores, Solenses Gallicani (също от Галия), Divitenses Gallicani (също от Галия), Lanciarii Stobenses (от Стоби, в Македония), Pannoniciani iuniores (от Панония), Taanni Tzannio, (едно кавказко племе), Menapii (племе в северозападните области на Галия).[3] Всички тези части били част от т. нар. „вътрешни“ войски (comitatenses). Градовете, в които те били разположени, не се посочват.

*

И така наличните, макар и оскъдни сведения могат все пак да ни дадат известна представа за етническия състав и промените в късноримска Тракия и Дакия. Следите от старото провинциално романско население може да се проследят до края на IV в. почти навсякъде. От V—VI в. обаче ги откриваме в някои големи морски центрове (Одесос, Томи), както и в големите градове на вътрешността (Сердика, Филипопол, Адрианопол, Августа Траяна и др.). В крайдунавските градове следите му почти изчезват или най-малкото нямаме засега доказателства. Във Северна България обаче и през V в. могат да се открият известни, макар и малки следи. Най-важният извор по тия въпроси — надгробните надписи — намаляват чувствително или пък почти изчезват. В крайдунавските градове например от V—VI в. ние почти нямаме никакви такива надписи.

---

[1] Д. П. Димитров, Надгробните плочи, n. 44, предлага Doriani, Danoff, AB, 31, 1938, S. 108, n. 13 — Dosiani, Vetters, Dacia Ripensis, S. 17, Anm. 173 — Dostani.

[2] Not. Dign., Or., 42, 13—18.

[3] Not. Dign., Or., 8, 29; 34; 35; 43; 44; 48; 79; 50.

Следите от варварски елементи могат да се открият през цялата късноантична епоха в почти всички провинции, обаче разпределени неравномерно. Докато в областите южно от Балкана следите са сравнително по-слаби, в областите между Дунав, Балкана и Черно море те са доста силни. За това има както доста литературни известия, така също и епиграфски данни. Най-силно бил застъпен този елемент в днешна Северна България и около делтата на Дунав. При това от изложението се вижда ясно, че се касае за най-разнообразни етнически елементи.

Старото тракийско население се запазва по-дълго (до края на VI в.)предимно в областите южно от Балкана и от изворите (главно Прокопий и др.) се вижда, че през V—VI в. се касае главно за селско население. За IV в. обаче има доказателства, че и части от градското население както в Северна, така и в Южна България са били от тракийски произход. Ние посочихме такива факти за Дуросторум, Филипопол, Адрианопол, Хераклея и др.

Докато през първите три века следите от малоазийските преселници могат да се открият в почти всички градове, през IV—VI в. настъпват известни промени. Потокът от такива колонисти се ограничава в някои големи градове на вътрешността и в големите търговски морски градове — Одесос, Томи, Хераклея, Панион и др. Тук ще добавим, че в градовете в Тракия и Дакия (например Сердика, Ескус, Томи и др.) имало и еврейско население, което може да се проследи до края на IV в.

Що се касае за преселници от западните части на империята, фактите тук са съвсем несигурни и ние имаме данни засега само за Сердика и Дуросторум (известния Аеций).

Тъй като изложените сведения за етническите промени не могат всякога напълно точно да се локализират, по-сигурни данни за етническия състав на градското население имаме за Сердика, Одесос, Хераклея, Панион, Томи, Адрианопол, Филипопол. Навсякъде картината е една и съща — много силно смешение на етнически групи, но в различна степент: в крайморските градове — с преобладаване на малоазийския елемент, в Северна България — с преобладаване на варварския елемент, в Южна България — с наличие и на траки. Пъстрият характер на населението в Сердика бил констатиран и по антропологичен път.[1] Някои изследвания на датирани раннохристиянски гробници са посочили нехомогенни елементи, което явно сочи нееднаквия етнически състав и на населението в този голям град.

Такава била в най-общи линии картината в края на VI в., когато със започналите масови преселвания на славяни се слага нов етап в развитието на източнобалканските земи: една част от старото население е избита, друга избягва на юг, трета остава и се слива с новодошлите поселници. Бъдещите проучвания ще разкрият безспорно основните линии на този процес.

---

[1] Изследвани черепи от Кр. Дрончилов от сравнително добре датирани (старохристиянски) гробници се оказали нехомогенни, което показва, че християнското население в Сердика от тази епоха не е било хомогенно, но е било от различен етнически произход. Срв. Кр. Дрончилов, Черепи от старохристиянска гробница, ИБАД, 7, 1919/1920, с. 58 и сл.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В настоящата монография бяха изнесени данни, които разкриват различни страни от социално-икономическото развитие на късноантичния град в Тракия и Дакия. След всяка глава ние правехме основните изводи, които налагаше фактическият материал. Тук ще се задоволим само с най-общите констатации, които произтичат от тия изводи.

Изтъкваната понякога картина на една опустошена и разорена Тракия през IV—VI в., където нямало редовен градски живот, където градовете лежали в развалини и населението било избито, не намира потвърждение в изнесените от нас материали. Не че е нямало нашествия и унищожаване на отделни селища, но през IV, V, VI в. тия нашествия не били от такъв характер, че да ликвидират цялостно техния живот.

Прегледът на политическите събития посочи, че през IV в. след готските нашествия нито един голям град не е бил превзет и разрушен. През V в. малките селища и пътните станции в голямата си част пострадали сериозно от хунските и остготските нашествия, големите градове обаче продължават да се развиват, макар и с намалено икономическо значение и с променен начин на живот. Дори и селища като Найсос, за които знаем със сигурност, че били разсипани, след известно време наново се появяват в изворите. За последен път обаче имената на доста селища се споменават у Теофилакт Симоката във връзка с разрушаването им от авари и славяни.

Необходимо е да се подчертае, че не бива да се сравняват и съпоставят градовете от римската епоха с техния живот през късната античност само с оглед на външния материален блясък и в този случай да се смята, че няма нищо ценно и интересно в късноантичния град. Градовете действително не са това, което са били, те преживяват през V—VI в. упадък, но те продължават да се развиват при други условия. Сега тук възникват нови елементи в организацията на занаятчийството, рударството, администрацията, поземлените отношения, някои от които може би са указали влияние върху социално-икономическото развитие на българската държава. Това обаче ще покажат в подробности бъдещите изследвания върху раннобългарския град от VIII—IX в. Известно е, че големите антични градове продължават да съществуват като важни селища и през средновековието.

Икономическото развитие на града през разглежданата епоха не е вървяло еднакво. За най-голям разцвет може да се говори през първата половина на IV в. и по-специално през Константиновата епоха. За това свидетелствуват както монетните находки, надписите, останките от материалната култура, а така също и многобройните конкретни литературни известия. Тогава имаме най-голямо развитие на търговията, промишлеността и занаятчийството. Във всички извори Сердика, Рациария, Дуросторум, Новиодунум, Филипопол, Томи, Марцианопол, Ескус, Бероя, Хераклея, Адрианопол и други се изтъкват като богати градове с висока материална култура, които били здраво укрепени.

Започналите от края на IV в. по-чести нашествия поставили областите северно от Балкана в по-неизгодно положение. Сега икономическите центрове се изтеглят в Тракия южно от Балкана и покрай морето. Градовете по Дунав не обедняват отведнаж. Една Рациария се споменава като богат и многолюден град чак до хунските нашествия. След това обаче разоряването на хинтерланда на тия градове, изместването на търговските пътища и честите варварски нашествия през Дунав довели до значителното съкращаване на местното производство, насочено главно към задоволяване на най-насъщните нужди. Крайморските центрове обаче — Одесос, Томи, градовете по Мраморно море — продължават да се развиват икономически и през VI в. По това време тук не спира приток на малоазийски преселници, което е важно доказателство, че тук съществували добри условия за техния поминък. През VI в. Одесос добива и международно значение.

Прегледът на социалните отношения не показа някакви съществени различия по отношение на положението в другите източни провинции. И тук могат да се видят същите класи и прослойки, същите процеси на разоряване на куриали и засилване на едрото земевладение. В края на IV и началото на V в. робовладението в Тракия почва да губи своето значение и на преден план изпъква едрото земевладение със силно развит колонат и патронат. В средата на V в. Тракия заема едно от първите места в Източната римска империя по размера на своите патронатни отношения. През V в. настъпват и важни промени във вътрешното разпределение на градската територия в Тракия: градските съвети и куриалите губят своята икономическа основа — земята. В рамките на градската територия земите преминават в ръцете на църквата, на едрите земевладелци. Те вече вземат доминиращо положение в градския живот. Изворите например добре разкриват, че през V—VI в. една от изтъкнатите фигури всред градската върхушка бил съответният епископ. Той се намесвал и при решаването на въпроси от граждански характер.

Материалната култура на късноантичния град все още ни е слабо позната поради факта, че нито един късноантичен град във вътрешността на страната не е разкопан засега със системни разкопки. Същественото обаче, което се вижда и от предварителните находки, е, че настъпват значителни промени в топографията на града: изменя се регулацията на улиците, променя се външният облик, изменя се техниката в градежа. Градовете вече са силно укрепени крепости, където гражданите насочвали своите усилия само към осигуряване на прехраната си и към защита на крепостта.

Прегледът на етническите промени в източнобалканските земи показа едно пъстро и смесено население (романизирано население, траки, малоазийци, варвари и др.) с преобладаване на различни елементи за различните области. Старото население се променя и постепенно губи своето значение. На преден план изпъкват новите етнически групи, които проникват в долнодунавските земи. Заселвани отначало като селско население, те с течение на времето стават жители на тия области, влизат в различни връзки със старото население, доколкото то е оцеляло, и заедно с него търпят политическите и икономическите промени през следващите столетия. От друга страна, засилването на варварските нашествия е свързано и с разрушаването на селските поселения, пътните станции, малките градове и селища. Населението от вътрешността обеднява и търси подслон в големите градове. Последните единствено удържат напора на нашествията през късноантичната епоха и продължават своя живот. При това тук трябва да се обърне внимание върху едно важно обстоятелство: промяната в материалната и духовната култура на градовете в Тракия и Дакия вървяла различно за областите северно и южно от Балкана. Градовете в Северна България били заобиколени от заселени варвари, които със своето по-ниско културно състояние допринесли за по-бързото варваризиране на материалната култура в съответните градове, за по-бързото отмиране на античните елементи в старата култура. Независимо че и тук има континюитет в града — Бонония, Дуросторум и други, — населението и обликът на материалната култура се коренно изменят.

По-другo било положението в областите южно от Балкана. Тук се запазили слоеве от тракийско население, макар и в по-малки размери, и те безспорно съдействували за запазването на традициите в културата. Тук били и по-редки варварските опустошения, по-малко били и заселените варвари. Тук броят на големите и по-малките градове, оцелели в края на VI в., бил значителен — Сердика, Филипопол, Пауталия, Берoя, Адрианопол, градовете по брега на Мраморно море, Месемврия, Девелт, Созопол и др. При тия условия континюитетът в града тук бил по-цялостен.

Някои от засегнатите проблеми в настоящата монография не могат да се смятат за окончателно решени поради самото състояние на фактическия материал. Бъдещите археологически разкопки обаче на късноантичните селища ще обогатят и попълнят в по-големи размери нашата представа за икономиката и културата им. Едва след проучването на повече обекти ние ще имаме един по-цялостен поглед върху българските земи в края на античността. Нашият труд е засега само едно начало в тази насока.

СЪКРАЩЕНИЯ И ЛИТЕРАТУРА

Археологически открития в България, София, 1957. Главите за градовете са написани от Т. Иванов — за Ескус — и Ст. Михайлов — за Сердика.

Бешевлиев, Приноси — В. Бешевлиев, Епиграфски приноси, София, 1952.

БИБ — Българска историческа библиотека, София.

БМ — Българска мисъл, София.

БСб — Българска сбирка, София.

ВВр — Византийский временник, Москва.

ВДИ — Вестник древней истории, Москва.

В. Иванова, Стари църкви — В Иванова, Стари църкви и манастири в българските земи (IV—XII в.) — ГНМ, IV, 1922/1925, с. 429—582.

Геров, Романизмът, I, II — Б. Геров, Романизмът между Дунав и Балкана, ч. I, ГСУИФФ, 45, 1948/1949, кн. 4; ч. II, ГСУФФ, 47, 1950/1952, с. 17—122; 48, 1952/1953, с. 307—415.

Геров, Взаимоотношения — Б. Геров, Латинско-гръцки лексикални взаимоотношения в надписите от балканските земи, ч. I, ГСУИФФ, 42, 1945/1946; ч. II, ГСУИФФ, 43,1946/1947, с. 91—129.

ГНМ — Годишник на Народния музей, София.

ГПлНМ — Годишник на Пловдивския археологически музей, София, 1948—1950.

ГПНБМ — Годишник на Пловдивската народна библиотека и Археологически музей, 1921—1941.

Гръцки извори, I — Гръцки извори за българската история, I, София, 1954.

ГСУИФФ — Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет, София.

ГСУФФ — Годишник на Софийския университет, Филологически факултет, София.

Данов, Западният бряг — Хр. Данов, Западният бряг на Черно море в древността, София, 1947.

Г. И. Кацаров, Старохристиянските надписи от Сердика — Г. И. Кацаров, Старохристиянските надписи от Сердика, в: Р. Попов, Г. И. Кацаров, Й. Господинов, Предисторически и старохристиянски паметници от София и околността, София, 1921.

Димитров, Надгробните плочи — Д. П. Димитров, Надгробните плочи от римско време в Северна България, София, 1942.

Димитров, Последните арх. разкопки — Д. П. Димитров, Последните археологически разкопки в България, София, 1955 (колективен труд). Главите за градовете са написани от Т. Иванов — за Ескус и Абрит — и Т. Герасимов — за Сердика.

ИАИ — Известия на археологическия институт при БАН (продължение на ИБАИ).

ИБАИ — Известия на Българския археологически институт, т. I—XV, София.

ИБАД — Известия на Българското археологическо дружество, София.

ИВАД — Известия на Археологическото дружество във Варна, Варна.

Извори^2 — Извори за старата история и география на Тракия и Македония, II изд. под редакцията на Г. И. Кацаров, Д. Дечев и др., София, 1949.

ИИБИ — Известия на Института по българска история при БАН, София.

ИИД — Известия на Българското историческо дружество, София.

ИПр — Исторически преглед, София.

ИГД — Известия на географското дружество, София.

ИРАИК — Известия Русского археологического института в Константинополе, София.

Иречек, Пътувания — К. Иречек, Пътувания по България, София — Пловдив, 1899 (= Княжество България, ч. II).

Кулаковский, История I, II — Ю. Кулаковский, История Византии Киев, I, 1910; II, 1912.

Латински извори I — Латински извори за българската история, I, София, 1958.
Левченко, Материалы — М. В. Левченко, Материалы для внутренней истории Восточной Римской империи V—VI в., Византийский сборник, Москва, 1945.
М. Дринов, Съчинения, I — Съчинения на М. С. Дринов, т. I, Трудове по българска и славянска история, София, 1909.
МСб — Сборник за народни умотворения, наука и книжнина, София.
МПр — Македонски преглед, София.
РП — Разкопки и проучвания на Народния археологически музей в София.
Станојевић, Византија и Срба — С. Станојевић, Византија и Срба, кн. 1. Балканско полуострво до VII века (Књиге матице српске, бр. 7—8), у Новом Саду, 1903.
Сб. Мадара — Мадара, Разкопки и проучвания, София, I, 1934; II, 1936.
СпБАН. кл. ист.-фил. — Списание на Българската академия на науките, клон историко-филологически.
AA — Archäologischer Anzeiger, Berlin.
AB — Archäologisches Beiblatt, Wien.
Acta SS — Acta Sanctorum.
AEM — Archäologisch/epigraphische Mitteilungen aus Österreich — Ungarn.
Agath. — Agathias, ed. HGM.
Amm. Marcell. — Ammianus Marcellinus, ed. Clark.
Anal. Acad. Rom., Mem. Secţ. Ist. — Analele Academiei Române. Memoriile Secţiuni istorice, Bucureşti.
Anal. Boll. — Analecta Bollandiana, Bruxelles.
Anon. Vales — Anonymus Valesius, ed. MGH.
Apoll. Sid. — Sidonius Apollinaris, ed. MGH.
Blümner, Technologie — H. Blümner, Technologie und Terminologie der Gewerbe und Künste bei Griechen und Römern, Leipzig, 1875, I IV.
Bul. com. mon. ist. — Buletinul comisiunii monumentelor istorice, Bucureşti.
CIl. — Corpus Inscriptionum Latinarum.
Claud. — Claudianus, ed. MGH.
Cod. Iust. — Codex Iustinianus, ed. Krueger.
Cod. Theod. — Codex Theodosianus, ed. Mommsen — Meyer.
Condurachi, Monumenti — E. Condurachi, Monumenti cristiani nell' Illyrico, Ephemeris Dacoromana, 9, 1940, p. 1—118.
CRAI — Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et Belles Lettres, Paris.
Déclareuil, Quelques problèmes — J. Déclareuil, Quelques problèmes d'histoire des institutions municipales au temps de l'Empire romain, Nouvelle revue historique de droit français et étranger, 26, 1902; 28, 1904, 31, 1907, 32, 1908.
Dumont—Homolle, Mélanges — A. Dumont, Mélanges d'archéologie et d'épigraphie, réunis par Th. Homolle et L. Heuzey, Paris, 1892.
Eunap. — Eunapios, ed. Müller, FHG.
Geogr. Rav. — Ravennatis Anonymi Cosmographia, ed. Schnetz.
Große, Römische Militärgeschichte — R. Große, Romische Militärgeschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung, Berlin, 1920.
Hier. Synecd. — Hierocles, Synecdemus, ed. Burckhardt;
Himer. Or. — Himerii Orationes, ed. Colonna.
Honigmann, Le Synecdèmos d'Hiéroclès — E. Honigmann, Le Synecdèmos d'Hiéroclès et l'Opuscule géographique de Georges de Chypre, Bruxelles, 1939.
Hist. Aug. — Scriptores Historiae Augustae, ed. Hohl.
IA — Itinerarium Antonini Augusti, ed. Cuntz.
IB — Itinerarium Burdigalense (Hierosolymitanum), ed. Cuntz.
IGR — Cagnat, Insriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes.
ILS — H. Dessau, Inscriptiones latinae selectae.
Ioann. Bicl. — Ioannis Biclarensis, ed. MGH.
Jones, The Greek City — A. H. M. Jones, The Greek City from Alexander to Justinian, Oxford, 1940.
Jord. Get. — Jordanis Getica, ed. Mommsen, MGH.
JRS — Journal of Roman Studies, London.
Kalinka, Ant. Denkm. Bulg. — E. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien, Wien, 1906 (Schriften der Balkankommission, Antiquarische Abteilung, IV).
Lact. De mort. persec. — Lactantius, De mortibus persecutorum, ed. Brandt — Laubmann.

Lib. — Libanius, ed. Foerster.

Malala — Malala, ed. Bonnae.

Marcell. Com. — Marcellinus Comes, ed. MGH.

MGH, AA — Monumenta Germaniae Historica, Auctores Antiquissimi, Berlin.

Marquardt, Römisches Privatleben — J. Marquardt, Das Privatleben der Römer, I, II, Leipzig 1879—1882 (Handbuch der Römischen Altertümer, VII).

Marquardt, Römische Staatsverwaltung — J. Marquardt, Römische Staatsverwaltung, I, II, 2 Aufl., Leipzig, 1881 (Handbuch der römischen Altertümer, IV).

Mazzarino, Aspetti sociali — S. Mazzarino, Aspetti sociali del quarto secolo, Roma, 1951.

Mél. d'arch. et d'hist. — Mélanges d'archéologie et d'histoire (Ecole française de Rome).

Miller, Itineraria Romana, I — K. Miller, Itineraria Romana an der Hand der Tabula Peutingeriana dargestellt, Stuttgart, 1916.

Netzhammer, Christliche Altertümer — R. Netzhammer, Die christlichen Altertümer der Dobrudscha, Bucarest, 1918.

Not. Dign. — Notitia Dignitatum, ed. O. Seeck.

Not. episcopatuum — Notitiae episcopatuum, ed. Parthey.

Olymp. — Olympiodoros, ed. Müller, FHG.

Passio S. Philippi — Passio Sancti Philippi, ed. Acta Sanctorum, oct. 22.

Paneg. Lat. — Panegyrici Latini, ed. Baehrens.

Patsch, Beiträge, III/1 — C. Patsch, Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa, III. Die Völkerbewegung an der unteren Donau in der Zeit von Diokletian bis Heraclius. 1. Bis zur Abwanderung der Goten und Taifalen aus Transdanuvien, SB, Akad. Wien, Phil.-hist. Kl., 208, 2, Wien, 1928.

Petit, Libanius — P. Petit, Libanius et la vie municipale à Antioche au IVe s. apr. J. Chr., Paris, 1955.

Patr. Graeca — Patrologia Graeca, ed. Migne.

Patr. Latina — Patrologia Latina, ed. Migne.

Piganiol, L'Empire chrétien — A. Piganiol, L'Empire chrétien (325—395). Histoire générale. Histoire romaine, IV/2e p., Paris, 1947.

PhW — Philologische Wochenschrift.

Prisc. — Priscus, ed. Müller, FHG.

Proc., De aedif. — Procopius, De aedificiis, ed. Haury.

RA — Revue archéologique.

RE — Pauly - Wissowa Real Encyclopädie der classischen Artertumswissenschaft.

RH — Revue historique.

Seeck, Untergang. — O. Seeck, Geschichte des Untergans der antiken Welt, Berlin, I—V, 1909 f.

SB Akad. Wien, Phil.-hist. Kl. — Sitzungsberichte der Akademie in Wien, Philosophisch-historische Klasse.

Socr. Hist. eccl. — Socrates, Historia ecclesiastica, ed. Patrologia graeca, 67.

Sozom. Hist. eccl. — Sozomenes, Historia ecclesiastica, ed. Patrologia graeca, 67.

Schmidt, Die Ostgermanen² — L. Schmidt, Geschichte der deutschen Stämme. Die Ostgermanen, II, Aufl., München, 1934.

Stein, Geschichte I — E. Stein, Geschichte des spätrömischen Reiches, Wien, 1928.

Stein, Histoire II — E. Stein, Histoire du Bas — Empire, v. II, Paris — Bruxelles — Amsterdam, 1949.

Stöckle, Spätrömische Zünfte — A. Stöckle, Spätrömische und frühbyzantinische Zünfte, Klio, Beiheft 9, Leipzig, 1909.

Studii şi cercetări — Studii şi cercetări de istorie veche, Bucureşti.

Theod. — Theodoretus, ed. Patrologia graeca, 82.

Themist. — Themistii Orationes, ed. Dindorf.

Theoph. — Theophanes, ed. de Boor.

Theoph. Sim. — Theophylactes Simocatta, ed. de Boor.

Veget. De arte milit. — Vegetius, De arte militari, ed. Lang.

Vetters, Dacia Ripensis — H. Vetters, Dacia Ripensis, Wien, 1950 (Schriften der Balkankommission Antiquarische Abteilung, XI/1).

W Kl Ph. — Wochenschrift für Klassischen Philologie.

Zos. — Zosimus, ed. Bonnae.

Zeiller, Les origines chrétiennes — J. Zeiller, Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'Empire Romain, Paris, 1918.

ПОКАЗАЛЕЦ

Показалецът съдържа всички антични имена на длъжностни лица, градове, селища и племена; също имената на съответните сегашни градове и села, както и някои други географски имена. Съставен е по българската азбука

СЪКРАЩЕНИЯ

адм. = административно лице
в. = военно лице
вж. = виж
гр. = град
еп. = епископ
имп. = император
к. = кастел, крепост
м. = местност

пл. = племе
пров. = провинция
о-в = остров
обл. = област
дн. = днешно име на селище
р. = река
с. = село
ст. = пътна станция

Абдера гр. 103
Абидос гр. 102
Абрит гр., дн. Разград 16, 55, 84, 86, 140, 149, 156, 174, 176, 188, 194, 197, 206, 220
авари пл. 15, 21, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 74, 76, 81, 161, 170, 171, 200, 236, 245, 250
Августа гр., дн. Хърлец 55, 77, 78, 186, 248
Августа Траяна (Бероя, Верея) гр., дн. Стара Загора 11, 16, 20, 21, 28, 30, 55, 62, 65, 69, 93, 95, 96, 104, 106, 107, 111, 120, 127, 128, 129, 134, 144, 171, 186, 191, 220, 223, 240, 248, 251, 252
Авксентий еп. 220, 245
Аврелиан имп. 26, 27, 94, 170, 180, 232, 245
Агерохий адм. 95
Адаманций в. 44
Адамклисе вж. Тропеум Траяни
Адиабене обл. 234
Адина к. 88, 236
Адриан адм. 57
Адрианопол (Ускудама) гр., дн. Одрин 11, 19, 20, 21, 23, 27, 28, 30, 31, 33, 34, 36, 37, 41, 44, 48, 51, 52, 54, 55, 56, 62, 65, 71, 95—98, 111, 113, 114, 151, 171, 173, 186, 201, 210, 213, 219, 226, 229, 243, 244, 248, 249, 251, 252
Адрианопол гр. в Мала Азия 241
Адриатическо море 28, 74, 170
Аеций в. 85, 249
Азия пр. 109, 241
Αἰάδαβα к. 82
Акалан селище в Турция 143, 167
Акве гр., дн. Видровац 51, 65, 67, 75, 76, 220
Aquae Calidae, дн. Бургаски или Айтоски бани 96, 200, 221
Акис гр. 52
Акре гр. 21, 46, 90, 92, 94
Аксиопол гр., дн. Хиног 60, 90, 92, 94, 241
Аксиос р. 92
алани пл. 26, 39, 54, 234, 235
Аларих готски вожд 39, 40, 114, 234
Ἄλαρον к. 83
Алатей готски вожд 36, 38
Ἄλδανες к. 81
Александрия гр. в Египет 111, 161, 192, 242
Александър еп. 107, 220, 221
Алесио вж. Лисус
Ἀλικανιβοδρτου к. 77
Алмус гр., дн. Лом 21, 60, 78, 235
Алтинум (Ἀλτῖνα) к. 60, 95
Ἀλτηνῶν к. 88
Алузоре ст., дн. Бощуля 109
Аманций в. 220
Ἄμουλο к. 75

Анагаст в. 42, 59
Ἀναγογκλί к. 98
Анапъл ст. 44
Анастасий I имп. 45, 46, 57, 65, 69, 71, 97, 142, 156, 157, 163, 164, 166, 185, 199, 230, 236
Анастасиопол гр. 96, 105, 198
Анастасия императрица 200
Анкона гр. в Италия 54, 85
Ἄνσινον к. 98
Ἀγκοριανά к. 95
анти пл. 46, 47, 49
Антемий адм. 40, 41, 72
Антиохия гр. 192
Ἀντωῖνον к. 98
Анхиало гр., дн. Поморие 19, 21, 28, 44, 51, 52, 61, 89, 95, 96, 98, 106, 120, 171, 187, 199, 200, 220, 230
Апамея гр. 110, 111, 161, 201, 241
Апиария гр., дн. Ряхово 21, 28, 51, 60, 84, 86, 165, 211, 220, 243
Аполинарий, Марк адм. 63, 106, 129
Аполония гр., дн. Созопол 11, 97
Апри гр., дн. Инеджик 96, 97, 99, 101, 103, 111, 171
Аптаат с. 171
Ἀρβατίας к. 83
Ἀργαμώ к. 95
Ἀργανόκιλι к. 75
Ἀργένταρες к. 75
Ἀρδεία к. 83
Арзос гр., дн. Калугерово 109, 110
Ἀρῖνα к. 94
Аркадий имп. 39, 40, 100, 114, 115, 163, 164, 185
Аркадиопол гр. (Бергуле), дн. Люлебургаз 43, 49, 95, 99, 100, 235
Ἀρκοῦδνες к. 83
Армат адм. 57, 58
Ἀρμάτα к. 77
Армения обл. 36
Арнигискъл в. 43, 59
Ἄρσαζα к. 81
Ἄρσενα к. 81
Artacia обл. 65
Арубиум гр., дн. Мачин 60
Арчар вж. Рациария
А̀рчар р. 197
Ἄσγαρζος к. 98
Ἄσγίζους к. 98
Асемус гр., дн. Мусалиево 20, 21, 53, 55, 60, 61, 87, 221
Ἀσίλβα к. 95
Аспар в. 42, 43, 144
Аспарухово с. 166
астинги пл. 232
Атанарих готски вожд 35, 38
Атанасий еп. 221
Атила хунски вожд 41, 42, 57, 81, 84, 86, 100, 217, 235
Атирас гр., дн. Буюк Чекмедже 101, 102, 103, 178, 198
Аугуста вж. Севастопол
Авксоний в. 217
Αὐριλίανα к. 75
Αὐθιπάρου к. 98
Афродизиада гр. 99, 101, 122, 186
Ахея обл. 226

Бабаески вж. Буртудизум
Βαδζιάνια к. 83
Базилиск имп. 42, 43, 106, 127, 129, 166, 208
Βαῖκα к. 98
Баланстра ст. дн. Ярловци 84
Βάλαυσον к. 83
Балкански полуостров 13, 110, 113, 236
Балчик вж. Дионисопол
Βάνες к. 83
Βαρβαρίες к. 83, 245
Баргала гр., дн. с. Карбинци 79, 83, 183
Βασίβουνον к. 98
Βάσκον к. 109
Βασσίδινα к. 95
бастарни пл. 27, 232, 233, 245
Βαστέρνας к. 94, 245
Батин с. 87
Батулия с. 167
Баткун с. 240
Бдин вж. Бонония
Бедизум ст., дн. Бошерклю 103
Бежаново с. 164
Βέκις к. 95
Βηλατδίπαρα к. 109
Βηλαστόρας к. 98
Βελεδίνα к. 95
Белене вж. Димум
Белоградец с. 131
Βεμάστες к. 83
Беодизум ст., дн. Кадъкьой (Турция) 103
Βέπαρα к. 109
Βέργισον к. 109
Бергуле вж. Аркадиопол
Βηρηῖαρος к. 109
Βηρίπαρα к. в Мизия 94
Βηρίπαρα к. в Тракия 109
Βῆρος к. 98
Βερκάδιον к. 81
Берое гр. в Скития, дн. Валя Ходжии 52, 60
Бероя вж. Августа Траяна
Бесапара гр., дн. Синитово 109, 166
Бесас готски вожд 235
Βέτζας к. 83
Βία к. 98
Бигране к. 77
Βίδιγις к. 94
Бизанте гр. 101 Вж. и Редест
Бизия гр., дн. Виза 20, 95, 99, 100, 235
Бизоне гр., дн. Каварна 93, 238

Βιμηρός к. 83
Βίνεσς к. 83
Βισδίνα к. 95
Бисерикуца вж. Диногеция
Βισμαφά к. 95
Βλέβοις к. 82
Βόδας к. 94
Бона Манзио ст., (Лисас) дн. Ветрен 34, 109, 167
Бонония (Блин) гр., дн. Видин 11, 51, 60, 76, 117, 134, 158, 164, 186, 248, 252
Бонос еп. 220
Βόρβρεγα к. 83
Борец с. 166
Борция ст. 166
Βόσπαρα к. 109
Ботево с. 140, 145, 175
Βόττας к. 83
Βραίολα к. 75
Браниполе с. 203
Βράρκεδον к. 81
Брацигово с. 145
Βρέ к. 105
Βρεγεδάβα к. 83
Брегово с. 143
Βράδας к. 98
Брейерофара гр. 105
Брендице ст., дн. Амаранда 105
Бризана к. 81, 242
Βρίπαρο к. 82
Βρίπαρον к. 81
Βρίττουρα к. 82
Бугарама (Бурагара, Βουγάραμα) ст., дн. Лесново 83, 84
Бузас в. 51, 86
Буково с. 131
Бураид еп. 219
бурани пл. 232
Бургозоно к. 60, 79
Бургоново к. 60, 79
Βουργονόβορε к. 77
бургунди пл. 232, 233
Бурдипта ст., дн. Момково 95, 97, 98, 110
Βουρδόμινα к. 82
Βούρδωπες к. 81
Βορσία к. 83
Βουρτοόδγιζ к. 97, 98
Буртудизум гр., дн. Бабаески 28, 97, 98, 99
Βουτερίας к. 83
Βούττις к. 83
Бухово с. 203
българи (прабългари) 44, 45, 46, 47, 53, 236, 247
Бързa Паланка вж. Егета
Бяла Паланка вж. Ремесиана

Βαλβαί к. 83
Vale Domitiana ст. 93
Валент имп. 22, 34, 35, 36, 37, 66, 84, 85, 88, 92, 93, 95, 96, 100, 113, 117, 118, 155. 158, 159, 162—165, 169, 170, 171, 180, 183, 184, 187, 198, 210, 213, 223, 224, 225—228
Валент еп. 220
Valentia селище в Скития 38
Валентин еп. 220
Валентиниан I имп. 34, 35, 71, 81, 158, 163, 164, 165, 183, 211, 218
Валентиниан еп. 220
Валентиниана к. 38, 95, 184
Валерий Ромул в. 59
вандали пл. 41, 232, 233
Βαραχτέστες к. 81
Вариана гр., дн. Селановци 28, 60, 78, 130, 163, 186, 248
Варна вж. Одесос
Везенково с. 166
Βεκόβλι к. 98
Велбъжд вж. Пауталия
Велизарий в. 49, 83
Велурос с. 105
Верея вж. Августа Траяна
Веригово с. 203
вестготи пл. 36, 117, 210, 211, 225. Вж. и готи
Ветранион имп. 34
Ветранион еп. 220, 226
Ветрен вж. Бона Манзио
Ветренско кале вж. Тегулициум
Via Egnatia 27, 100, 102, 105, 168, 170, 171
Видин вж. Бонония
Βιδζώ к. 83
Виза вж. Бизия
Византион гр. 28, 30, 31, 33. Вж. и Константинопол
Βικάνοβο к. 75
Виктор в. 36
Βικούλεα к. 81
Vicus Carporum с. 35, 245
Виминациум гр., дн. Костолац 28, 51, 53, 57, 75, 119, 153
Βινδιμίολα к. 75
Виндобона гр., дн. Виена 168
Винковци вж. Цибале
Βιργινασώ к. 95
Вит вж. Утус
Виталиан в. 45, 46, 59, 85, 90, 97, 120, 157, 230, 233
Виталис еп. 220
Витиния пров. 27, 40, 212, 223
Βιτζιμαίας к. 83
Войвода с. 89, 135, 165, 184
Βράτζιστα к. 81
Вулфила еп. 33, 234, 244
Въртоп с. 197

Гайан еп. 46, 220
Гайна готски вожд 40, 185
Гайтанци с. 163
Галата с. 136, 154, 163, 204

Галерий имп. 28, 29, 30, 75, 182, 233
Галиен имп. 158, 180, 181
Галиполи полуостров 99, 100, 101
Галиполи вж. Калипол
Галия обл. 55, 225, 248
Ганос гр. 99. 100
Γάρκες κ. 81
Гауденций еп. 219
Γέμβερο κ. 75
Γεμελλομοῦντες κ. 95
Георги еп. 97
гепиди пл. 48, 232, 233
Герания гр. 98
Герман в. 46, 48, 49
Германия (Γέρμεννε) гр., дн. Сапарева баня 65, 79, 83, 134, 186
Γερμάς κ. 83
Геронт еп. 220
Героиций в. 61, 156, 238
Γεσιλαφοσσᾶτον κ. 98
Gestistyrum вила 173
гети пл. 45, 236
Γετρίνας κ. 98
Γητριστάους κ. 98
Гилдоба гр. 108
Гиген вж. Ескус
Глава Панега извор 239
Говежда с. 165
Гоз с. 167
Големо Белово с. 203
Γόμβες κ. 77
Горановци с. 162
Горна Гнойница с. 164
Горни Цибър вж. Цебрус
Гордиан III имп. 26
Господинци с. 105
готи пл 12, 15, 21, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 35, 36, 37, 39, 43, 44, 54, 61, 74, 78, 143, 157, 158, 159, 160, 170, 171, 174, 184, 210, 218, 225, 226, 228, 229, 232, 234, 235, 245—247
Гоце Делчев гр. 104
Градина с. 196
Γραῖκος κ. 82
Γράνδετον κ. 81
Γραφῶ κ. 95
Грациан имп. 36, 38, 75, 76, 117, 163, 165
Грациана к. 60, 95, 184
Греутунги пл. 38, 232, 233. Вж. и остготи
Γρίβο κ. 75
Γριγκεάπανα κ. 82
Γρόφφες κ. 81
Гулянци с. 145
Γούρβικον κ. 81
Гъмзиград гр. (Югославия) 79

Дазий мъченик 54, 85
даки пл. 147
Дакия диоцез 12, 15, 16, 22, 23, 34, 38, 39, 46, 51, 54, 55, 56, 57, 67, 72, 73, 77, 94, 111, 121, 124, 151, 152, 153, 155, 157, 158, 162, 168, 180, 185, 188, 191, 192, 193, 209, 212, 213, 222, 226, 229, 231, 232, 245, 248, 249, 250, 252
Дакия, Вътрешна пров. 15, 25, 26, 33, 57, 63, 69, 83, 84, 79, 80, 183, 214, 245
Дакия, Крайбрежна пров. 13, 15, 25, 26, 32, 34, 35, 40, 45, 54, 57, 59, 60, 63, 67, 73, 74, 76, 77, 79, 106, 148, 154, 164, 169, 176, 183, 212, 218, 226, 235, 240, 242
Дакия, Нова 26
Дакия, Траянова 232
Δαλάταρβα κ. в Хемимонт 98
Δαλάταρβα κ. в Родопа 105
Δάλματας κ. 82
Далмация пров. 48
Дамаск гр. 113
Δανεδέβαι κ. 83
Дардания пров. 47, 54, 57, 79, 80, 113
Δαρδάπαρα κ. 82
Даунихотихос ст. 103
Дафабе ст, дн. Текехан 98
Дафне вж. Константиниана Дафне
Δέβρη κ. 98
Девелт гр., дн. с. Девелт 19, 28, 37, 65, 89, 95, 96, 98, 111, 185, 221, 252
Δέδβερα κ. 81
Δείξας κ. 98
Далмаций имп. 33
Демас ст. 105
Деметрий еп. 219
Демофил еп. 220, 240
Денгизих варварски вожд 42
Δένιξος κ. 105
Δεονίανα κ. 94
Дерманци с. 128
Δέρταλλος κ. 109
Δέστρεβα κ. 82
Δευριάς κ. 82
Деций имп. 26
Диерна гр., дн. Оршова 77, 159
Димотика вж. Плотинопол
Димум гр., дн. Белене 60, 87, 88, 163
Δίγγιον κ. 109
Δινισκάρτα κ. 95
Диногеция гр., дн. Бисерикуца 16, 60, 94, 156, 174, 182, 185, 192, 194, 197, 203, 206
Диогениан еп. 220, 221
Диоклетиан имп. 12, 14, 15, 22, 27, 28, 29, 55, 56, 60, 72, 77, 78, 85, 88, 92, 94, 96, 107, 108, 111, 113, 122, 124, 128, 129, 131, 133, 164, 180, 181, 182, 187, 231, 233, 243, 245, 248
Диоклетианопол гр. 52, 106, 107, 169, 170, 182
Дионисопол гр., дн. Балчик 84, 90, 98

Диоспол (Диосполис, Диамполис) гр., дн. Ямбол (?) 95, 106, 107, 108
Дирахиум гр., дн. Драч 39, 42, 44, 47, 168
Дитак еп. 220
Добруджа обл. 15, 16, 17, 20, 21, 29, 31, 37, 42, 49, 52, 54, 84, 89, 93, 110, 134, 145, 146, 151, 164, 192, 203, 234, 235, 236, 245
Долен Чифлик с. 139
Долни Близнак вж. Ерите
Долни Вадин с. 78, 164
Долно Кобилье с. 167
Долистово с. 155
Доминин еп. 220
Домнион еп. 46, 219
Дориск гр. 103
Δορδᾶς к. 98
Доротей еп. 220
Дортикум гр., дн. Раковица 60, 77, 248
Доспей с. 167
Драздея гр. 60, 108
Δρασίμαρκα к. 82
Дрипа ст. 105
Дробета гр., дн. Турну Северин 60, 77, 248
Друзипара гр., дн. Каращиран 52, 53, 62, 101, 102, 103, 142
Дунав р. 15, 18, 26—29, 31, 33—37, 39, 40, 42, 43, 46—48, 50, 52, 53, 55, 68, 74, 77, 78, 84, 85, 87, 88, 92, 94, 117—119, 151, 154, 157, 158, 159, 168, 171, 176, 180. 183, 210, 223, 233, 235, 246, 249, 251
Дуросторум (Дръстър) гр., дн. Силистра 11, 28, 29, 35, 36, 49, 50, 51, 52, 54, 55, 59, 60, 84, 85, 86, 90, 94, 113, 134, 139, 146, 151, 158, 171, 182, 186, 211, 219, 220, 236, 239, 243, 248, 249, 251, 252
Δούσμανες к. 81
Δουρίες к. 83
Държаница с. 197

Евангел еп. 46, 219
Евдоксиопол (Селимбрия) гр., дн. Силиврия 56, 69, 70, 99, 114, 115, 221
Евдоксия императрица 56, 59
Евмолпиада друго име на Филипопол (вж.) 224
Евномий еп. 220
евреи 242, 249
Европа пров. 47, 48, 56, 58, 63, 95, 98, 99, 103, 173, 178, 180
Евтихиан еп. 221
Евтихий еп. 221, 225
Егейско море 95, 103, 190
Егета гр., дн. Бърза Паланка 60, 77, 119
Египет 116, 161, 209, 217
Егисос гр., дн. Тулча 60, 90, 93
Егълница с. 167
Ἀέδαβη к. 78
Edessa гр. в Азия 109
Εἰσδίκαια к. 109
Еквиций в. 224
Екстуомне ст., дн. Казичене 84
Елеунт гр. 101, 102
Елея к. 103, 174
Емнецур варварски вожд 235
Енос гр., дн. Енос 49, 56, 99, 103, 120, 171, 219
Епагат еп. 220
Епир обл. 44, 45
Ἐπισκοπεῖα к. 178
Ἐραρία к. 81, 82
Ἐργαρία к. 95
Eрегли вж. Хераклея
Ерите ст., дн. Долни Близнак 87, 89, 98, 126
Еркене р. 95, 96
Ἕρκουλα к. 81
Ἑρκόβλεντε к. 94
Ерул с., 167
Ескус гр. дн. с. Гиген 16, 21, 28, 32, 60, 74—78, 88, 100, 106, 120, 131, 134, 139, 143, 156, 163, 170. 171, 176, 186, 188, 191, 193, 194, 197, 220, 239, 241, 242, 249, 251
Еуфрасий в. 224

Жеглица с. 140, 145, 175
Жълт бряг с. 166

Забел с. 167
Заберган варварски вожд 48, 102
Заграде с. 104
Залдапа (Залдава) гр. 46, 51, 52, 55, 90, 91, 94, 230
Зайчар гр. в Югославия 79
Ζάνες к. 75
Ζδεβρῆν к. 98
Ζεαπουρίες к. 82
Зезутера ст. дн. до Херманик 99, 103
Ζημάρκου к. 98
Зенон имп. 20, 43, 44, 45, 82, 156, 163, 235
Зетнукорту гр. 76
Ζικίδεβα к. 94, 95
Ζίγχυρο к. 109
Зирмис ст. при дн. Пазарджик 109
Ζισνούδεβα к. 94
Зосим еп. 219
Ζωσίτερσον к. 109

Ивида гр. 93, 186
Иглица вж. Трезмис
Избул с. 139
Извор вж. Кабиле
Извор с. Поморийско 138

Ὑλασιάναι к. 98
Илирик префектура 19, 21, 22, 26, 27, 28, 30, 34, 37, 39, 40, 42, 47, 48, 51, 53, 55, 56, 59, 63, 64, 68, 69, 70, 73, 79, 80, 114, 123, 157, 159, 178, 181, 183, 185, 201, 211, 215, 216, 233, 235, 242, 248
Ὑμαυπάρουβρι к. 109
Инеджик вж. Апри
Имедио ст., дн. Константиново 171
Inplateypegiis к. 60
Ирина императрица 107
Иринопол друго име на Берoя (дн. Стара Загора) 107
Исаврийци пл. 43
Исакча вж. Новиодунум
Ἰσγίπαρα к. 109
Искър гара 174
Искър р. 74, 235
Исперихово с. 140, 173, 204
Истрос гр., дн. Истрос (б. Каранасуф) 13, 16, 35, 46, 61, 90, 91, 93, 125, 155, 15, 176, 183, 185, 188, 192, 193, 194, 197, 203, 205, 206, 207
Истър вж. Дунав
Ἰταβερίες к. 83
Ἰταδεβά к. 83
Ἴτζης к. 95
Италия 45, 170, 216, 234, 235
Ихтиман гр. 167
Йоан еп. 220
Йоан в. 48
Йовин еп. 221

Кабиле гр., дн. с. Кабиле, б. Извор, Ташантепе 96, 107, 108, 171, 220
Καβετζὸς χώρα обл. 83
Каварна вж. Бизоне
Καβοτοβρμβα к. 98
Кадин мост, Кюстендилско 84
Кадъкьойско градище, хълм при с. Малък Преславец 88
Казалет ст., дн. Порой 33, 89
Кайлъка до Плевен 87
Калакьой вж. Капидава
Калатис гр., дн. Мангалия 27, 73, 90, 91, 138, 183, 238
Καλβεντία к. 81
Калв еп. 220
Калиакра нос 90
Калипол гр., дн. Галиполи 99, 100, 101, 103, 175, 186, 187, 239
Calsus с. 65
Калугерово вж. Арзос
Калум ст. дн. Картерос 103
Каменица с. 203
Каминитас ст, дн. Ражани 83
Камчия р. 87, 89
Κανδαρᾶς к. 83
Кандидиана ст., дн. Попина (?) 60, 88, 135
Κάνδιλαρ к. 81
Капидава гр., дн. Калидава, б. Калакьой 60, 90, 92
Καπιστοβρία к. 109
Капитолин адм. 57
Кар имп. 210, 233
Каран Върбовка с. 163
Каранасуф вж. Истрос
Караново с. 166
Карасура ст., дн. Свобода 109, 110
Каращиран вж. Друзипара
Карбинци с. 83
Κάρβερος к. 98
Карзиум гр., дн. Хърсово 26, 27, 90, 92, 93, 125, 131, 184, 227, 245
Кария пров. 56
карпи пл. 26, 27, 29, 30, 232, 233, 245
Касандрея гр. 47
Κασεῆρα к. 105
Κασιβόνων к. 98
Κασσία к. 81
Кастарините вж. Кастраярба
Καστέλλιον к. 81
Καστελλόνοβο к. в Илирик 75
Καστελλόνοβο к. в Мизия 95
Кастрамартис гр., дн. Кула (?) 21, 40, 75, 76, 117, 186, 220, 234, 235, 244, 245
Кастраярба (Кастозобра, Castra Iarba) ст., при дн. м. Кастарините, Харманлийско 30, 109, 110
Κατασσοῦ к. 95
Κουαρτίανα к. 75
Κόβας к. 82
Κοβηστρις к. 88
Κειρπάρα гр. 104
кеманддри пл. 235, 244
Кенофрурион гр., дн. Синекли 27
Κηριπάρων к. 98
Кереопиргос гр. 103, 104
Киберис гр. 102, 187
Кизик гр. 242
Килиа вж. Койла
Кимбриани к. 60
Κυντοδήμου к. 88
τὸ Κυντῶν к. 88
Κιπίπενα к. 75
Кипсела гр., дн. Ипсала 96, 99
Кипър о-в 56, 97, 101, 102, 103, 105, 106, 107, 119
Κυρίδανα к. 98
Кирил в. 59
Киряк еп. 219
Κιστίδιζος к. 94
Клавдий адм. 72
Клавдий II имп 26, 158
Кладоруп вж. Комбустика
Клевора ст., дн. Правово
Κλεισούρα к. 98
Κλέμαδας к. 75
Клеодам в. 180
Κλεσβέστιτα к. 83
Княжевац гр. 79

Козенци с. 167
Козякград м. 127
Койла гр., дн. Килиа 99, 101
Коматево с. 197
Комбустика гр., дн. Кладоруп, 77, 170
Коменциол в. 51, 53, 86, 106, 170
Конско с. 174
Константин в. 59
Константин I Велики имп. 21, 30, 31, 33, 60, 66, 68, 69, 72, 78, 80, 81, 92, 95, 96, 97, 109, 122, 124, 127, 128, 130, 132, 144, 158, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 171, 182, 183, 187, 210, 212, 233, 234, 247, 248, 260
Константин II имп. 32
Константин Погонат имп. 163
Константиана гр. 91, 92, 238
Константиниана Дафне к. 88, 159, 183
Константинопол (Византион) дн. Цариград гр. 12, 15, 20, 27, 34, 36, 39, 43, 44, 45, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 57, 58, 70, 72, 84, 89, 95, 96, 98, 102, 103, 111, 156, 167, 168, 169, 170, 174, 180, 181, 192, 210, 214, 238
Констанций I Хлор имп. 19, 29, 135, 164, 165
Констанций II имп. 33, 34, 59, 66, 69, 81, 113, 117, 163, 164, 166, 166, 167, 216, 234
Констанциол в. 46, 59
Констант в. 59, 118
Констант имп. 69
Κοποδόστορος к. 95
Корик гр. в Мала Азия 91
Кортен с. 240
Костобоки пл. 26
Кранево с. 90, 139, 140
Кратискара гр. 82, 186
Κρέας к. 95
Кривина вж. Ятрум
Κρίσπας к. 77
Криспиция к. 60
Крум кан 81, 191
Κροῦνοι к. 91
Крупник с. 131
Кубратово с. 82
Куимелава гр. 82, 186
Куклен с. 75
Кула вж. Кастрамартис
Куманица с. 137
Кумодина вж. Помодиана
Κουμούδεβα к. 82
Κουρτουξόδρα к. 109
Κουσκάβιρι к. 105
Κούσκαυρι к. 95
Κούσκουλι к. в Мизия 95
Κούσκουλις к в. Родопа 105
кутригури пл. 48, 49, 247
Κουτζόδοσουρα к. 83
Кюлевча с. 165
Кюстенджа вж. Томи
Кюстендил вж. Пауталия

Λακκόβουργο к. 77
Λαμπωνίανα к. 82
Лангобарди пл. 236
Лапидария к. 79
Латина ст., дн. Глаго 83
Λαύτζονες к. 81
Левскиград гр. 174
Леониан еп. 219
Леонций адм. 49
Леонций еп. 219, 221
Лесковско кале 78
Либерий римски папа 106
Λίγνιος к. 83
Лидика к. 103
Лизимахия гр. 239
Лимес, долнодунавски 19, 26, 27, 29, 31, 32, 36, 38, 40, 49, 59, 60, 79, 114, 151, 154, 158, 169, 187, 209, 210, 218
Λιμῶ к. 98
Лисас вж. Бона Манзио
Лисус гр., дн. Алесио 74, 81
Литаково с. 167
Лихнида гр., дн. Охрид 44
Лициний имп. 29, 30, 31, 32, 91, 93, 96, 97, 100, 115, 135, 141, 162, 164, 165, 166, 182, 191
Ловеч вж. Мелта
Λογγίανα к. 77
Λογγινιάνα к. 82
Лом вж. Алмус
Ломец вж. Состра
Луковит гр. 145
Λουκουνάντα к. 83
Луна (Уна) ст. при дн. Речка 77
Луперномбургу к. 78
Лупицин в. 36, 62, 218, 220
Λουποφαντάνα к. 82
Лупус мъченик 52, 86
Λούτζολο к. 82
Люботрън с. 145
Люлебургаз вж. Аркадиопол
Лъв I имп. 42, 43, 163, 166

Маврикий имп. 14, 15, 49, 51, 52, 53, 54, 85, 94, 120, 163, 164, 174
Μαγιμιάς к. 83
Магненций имп. 34
Мадара с. 89, 134, 135, 174, 207
Мадит гр 101, 102
Македония диоцез 32, 38, 39, 41, 43, 44, 47, 48, 50, 56, 105, 183, 212, 217, 229, 230, 234
Македония Салутарис пров. 83
Макреш с. 125, 243, 247
Максенций еп. 219
Μαξεντίου к. 88
Максим в. 36, 59, 218
Максимин Тракиец имп. 158
Максимин Дая имп. 29, 30

Максимиан Херкулий имп. 27, 29, 129
Максимианопол вж. Порсуле
Μακκουνιανά к. 81
Мала Азия 29, 31, 33, 34, 39, 40, 44, 45, 54, 65, 91, 96, 97, 100, 103, 120, 124, 149, 152, 155, 161, 170, 171, 212, 223, 235, 236, 240, 242, 246
малоазийци 249, 252
ad Malum ст. 76
Мамал еп. 221
Мангалия вж. Калатис
Μαυροβάλλε к. 95
Μαρεβούργου к 77
Мариана вила 174
Марица вж. Хеброс
Μαρκέρωτα к. в. Мизия 94
Μαρκέρωτα к. в. Хемимонт 98
Маркиан еп. 220
Μαρκιανόν к. 98
Μαρκίπετρα к. 81
Марково с. 197
Маронея гр 103, 239
Мартин еп. 220
Мартирий (Мармарий) еп. 220
Марцел адм. 58
Марцел еп. 220
Марцелин адм. 69
Марциал еп. 220
Марциан в. 62
Марциан имп. 42, 166, 185, 235
Марцианопол гр., дн. Река Девня 13, 19, 20, 22, 28, 32, 35, 36, 37, 41, 44, 51, 52, 56, 84, 86, 89, 92, 96, 98, 111, 113, 114, 118, 125, 134, 151, 171, 185, 193, 203, 208, 211, 219, 220, 225, 226, 227, 235, 236, 239, 244, 251
Маточина с. 98
Махалата с. 165
Μέδεκα к. 83
Медиана вила к. 34, 81, 82
Медиоланум гр. 60
Мелантиада вила 28, 48, 102
Menapii пл. 248
Μερίδιο к. 75
Μεριοπόντεδε к. 75
Мелдия ст. между Драгоман и Сливница 84

Мелта гр., дн. Ловеч 84, 87, 88, 171
Месембрия гр., дн. Несебър 11, 51, 97, 98, 137, 161, 163, 203, 221, 238, 241, 252
Месопотамия 109
Места р. 47, 55, 79, 103
Μέτελλος к. 94
Мидия вж Салмидесос
Мизия 25, 27, 29, 32, 37, 49, 52, 87, 111, 113, 129, 133, 139. 140, 159, 172, 179, 180, 183, 187, 198, 211, 212, 214, 215, 226, 230, 232, 235, 236
Мизия. Горна пров. 26, 57, 117
Мизия, Долна пров. 25, 26, 31, 33, 40, 43, 44, 54, 55, 56, 59, 60, 61, 63, 65, 69, 73, 118, 123, 151, 154, 164, 84, 89, 91, 94, 95, 98, 106, 211, 213, 215, 218, 235, 242, 245
Μιλλάρεκα к. 81
Милолитум ст., при дн. Кърка 105
Михилци с. 108
Михайловград вж. Монтана
Модарес в. 210
Мокасура ст., дн. Казоглу 103
Мокатиана к. 78
Момин брод с. 146
Момина крепост (до Търново) 89, 164

Момково вж. Бурдипта
Монофил еп. 220
Монтана гр., дн. Михайловград 76, 84, 89, 171, 181, 247

Монтерегине к. 83, 87, 95
Морава р. 27, 74
Моризос гр. 99, 101
Μώτρασας к. 75
Мрамор с. 167
Мраморно море 95, 99, 100, 120, 130, 156, 160, 161, 162, 217, 238
Μούνδεπα к. 105
Мундо в. 46
Μουριδεβά к. 95
Μουτζιανικάστελλον к. 81
Μουτζίπαρα к. 75
Мътница с. 145

Надежда с. 166
Найсос гр., дн. Ниш 21, 25, 26, 31, 34, 41, 46, 48, 65, 74, 77, 79, 81, 82, 83, 90, 113 128, 129, 144, 150, 151, 159, 170, 186, 219, 237, 250
Нарзес в. 47, 48
Наркум ст., дн. Руманд 103
Несебър вж. Месемврия
Нестос р. 103, 104, 105. Вж и Места
Нигриниана к., дн. Кадъкьойско градище 88

Нике (Остудизум) гр., дн. Хафса, Одринско 34, 97, 98
Никита еп. 82, 220
Никомедия гр. 27, 28, 29
Никопол на р. Места (ад Нестум) гр., дн. при Заграде 18, 103, 104, 106, 167, 171

Никополис ад Иструм гр., дн. Никюп 16, 19, 21, 33, 53, 84, 85, 86, 89, 104, 107, 111, 120, 125, 131, 134, 164, 171, 179, 188, 191, 193, 194, 196 199, 200, 211, 220, 221, 234, 244, 247
Никюп вж. Никополис ад Иструм
Νίσκονις к. 95
Ниш вж. Найсос
Нова Загора гр. 50, 69
Нове гр., дн. Стъклен 20, 21, 43, 45, 52, 53, 55, 60, 84, 86, 88, 94, 125,

151, 154, 158, 164, 170, 171, 186, 194, 196, 197, 211, 220, 235, 239, 244
Νοβαϊουστινιανά к. 95
Νοβόν к. 76
Новиодунум гр., дн. Исакча 35, 60, 90, 92, 117, 119, 158, 159, 171, 251
Νώγετο к. 81
Νονώ к. 95
Норикум пров. 148

Обзор с. 127, 128, 138
Овчарово с. 89, 203
Одесос гр., дн. Варна 11, 20, 22, 24, 46, 52, 54, 55, 56, 58, 60, 65, 66, 70, 78, 84, 85, 86, 90, 91, 94, 98, 119, 120, 123, 125, 134, 136, 137, 139, 140, 145, 149, 151, 153, 154, 160, 161, 162, 173, 183, 203, 211, 217, 219, 220, 221, 230, 237, 238, 241, 248, 249, 251
Одрин вж. Адрианопол
одриси пл. 244
Ὀδρίουζο к. 75
Одоакър крал 45
Одотей готски вожд 38
Ὀζόρμη к. 109
Ὀλόδορις к. 81
Онос к. 78
Ореховица с. 197
Орехово с. 166
Орландовци, квартал в София 174
Орной гр. 99, 101
Орсоя вж. Реметодия
Орудиза ад Бургум ст., дн. Голям Манастир 171
Оршова вж. Диерна
Осеново, с. 128, 129
Осиково с. 164
остготи пл. 20, 36, 38, 42, 44, 45, 55, 117, 144, 234, 235, 250. Вж. и готи
Острис готски вожд 43
Остудизум гр. 96, 97. Вж. и Нике
Осъм р. 87

Павел еп. 221
Павел баня с. 166
Павелско с. 145, 166
Павлин еп. 220
Παδισάρα к. 95
Паладий еп. 74, 106, 220
Палациолон к. 53, 74, 78, 183
Πάλματις к. 88
Палмира гр. 27
Панизос ст. 89
Панион гр., дн. Панизо 99, 100, 161, 185, 239, 242, 249
Паницово с. 114, 243
Панония пров 28, 31, 32, 38, 45, 49, 50, 56, 68, 75, 100, 117, 158, 209, 248
Панчарево с. 200
Паремболе ст., дн. Белозем 110
Παρνόβστα к. 83
Патери еп. 142, 220
Παυλίμανδρα к. 95
Пауталия (Велбъжд) гр., дн. Кюстендил 16, 20, 44, 52, 46, 65, 71, 79, 82, 111, 134, 136, 155, 166, 167, 171, 176, 178, 183, 186, 188, 191, 192, 194, 196, 200, 219, 226, 235, 240, 252
Пафлагония, пров. 154
певки пл. 232
Pedolanis (Pedonianis) ст., дн. при Остров 76
Пеле о-в 110, 120, 160, 241
Πεπλαβιός к. 83
Перинт вж. Хераклея
Перонтикон ст., дн. Ахтопол 98
перси 29, 33, 36, 47, 50, 52, 54, 234
Перущица с. 204, 205
Πέτρες к. 75
Петров дол с. 139
Петроний еп. 220
Петроний адм 224
Петър еп. 220, 221
Петър в. 52, 53, 171
Петърница с. 143
Пизос (Πίζος) ст., дн. Димитриево 109, 110, 154
Πίστες к. 81
Пирдоп гр. 84, 203
Пист еп. 220, 225
Плевен гр. 87, 134, 165, 203
Плиска 134, 135, 238
Пловдив вж. Филипопол
Плотинопол гр., дн. Димотика 95, 97, 111, 171, 186, 321
Поликарп еп. 104, 220, 221
Πόλις Κάστελλον к. 94
Помодиана ст., дн. Малтепе 78
Поморие вж. Анхиало
Понтес гр. 77
Ποντεσέριον к. 77
Πόντζας к. 75
Попина с. 88
Поронще с. 197
Порой, вж. Казалет
Порсуле (Максимианопол) гр., дн. Месинкалеки 103, 105, 108, 182, 186
Ποταμουκάστελλον к. 109
Πότες к. 75
прабългари вж. българи
Превалитана пров. 57
Πρέϊδις к. 95
Πραισίδιον гр. 95
Πρεσιδίω к. 95
Президиум Помпеи ст., дн. Неричев хан 83
Πρετζουρίες к. 82
Πριμίανα к. 82
Приск в. 52, 53, 101, 171
Приста вж. Сексанта Приста
Проб имп. 26, 27, 68, 180, 233
Προβ νου к. 98
Пройект еп. 220

Прокопий претендент за император 18, 35, 154, 223 225
Промот в. 38, 117, 245
Πρωτίανα к. 81
Протоген еп. 212, 219, 221, 226
Профутур в. 36
Пулхерия императрица 230
Πούλχρα Θεοδώρα к. 95
Πουσινόν к. 109
Путедин к. 78

ад **Радицес** ст. 83
Раднево с. 95
Радомир с., Чирпанско 174
Разград гр. 84, 86, 142, 164, 239. Вж. и Абрит
Разелм вж. Халмирис
Райко Даскалово с. 167
Ῥακούλη к. 98
Раме ст., дн. Любимец 110
Рампиана ст., дн. Липовец 83, 171
Ранилум ст., дн. Оризово 110, 171
Расинаций, П. в. 59
Раузимод варварски вожд 31, 234
Рациария гр., дн. Арчар 20, 28, 41, 51, 54, 57, 60, 65, 74, 77, 78, 81, 113, 115, 119, 120, 123, 125, 134, 143, 145, 151, 158, 162, 170, 186, 194, 197, 217, 219, 220, 239, 251
Редест (Бизанте) гр., дн. Родосто 101, 120, 161, 162, 178, 187
Регион гр., дн. Кючюкчекмедже 45, 169, 180
Река Девня вж. Марцианопол
Ремегодия ст., дн. Орсоя 78
Ремесиана гр., дн. Бяла Паланка 65, 79, 82, 83, 186, 220
Ῥεπόρδενες к. 82
Ῥεσιδῖνα к. 95
Резистус ст., дн. Казаятлу 171
Реция пров. 117
Рила планина 55
Ῥιγινοκάστελλον к. 83
Рим 26, 29, 33, 80, 111
Рихомер в. 36
Робуста ст. 87, 95
Родопа пров. 27, 47, 56, 60, 63, 95, 99, 103, 105, 106, 170, 197
Родопи планина 37, 44, 55, 79, 103, 105, 106, 113, 188, 198
роксолани пл. 26
Ῥολλιγεράς к. 83
Ῥωμανιανά к. 81
Ромула гр. 28, 158
Ромулианум к. 28, 75
Ῥούνις к. 91
руги пл. 235
Руен с. 156
Румбодона ст., дн. Генисея 105
Русе вж. Сексанта Приста
Русокастро с. 240
Руфин адм. 39, 40
Руф еп. 226
Ръжена с. 166
Ряхово вж. Апиария

Сабиниан в. 44, 45
Σαβινίριβες к. 81
Сава р. 50
савромати пл. 235
Савсадия гр. 101
садагари пл. 235
Садама гр., дн. Умурфак 98
Садовец с. 139, 140, 141, 146, 150, 164, 167, 188, 189
Садовик с. 167
Σάκισσος к. 109
Σαλεβρίες к. 83
Salia адм. 58
Сален ст. 105
Салици гр. 37, 93, 94
Салмидесос гр., дн. Мидия 98, 103
Салона гр., дн. Солин 48, 242
Салсовия гр., дн. Махмудия 32, 60, 93
Санадия гр. 99
Сандански гр. 153
Сапарева баня вж. Германия
Sappo в. 183
сарацини пл. 28
сармати пл. 26, 27, 28, 31, 32, 39, 147, 232, 233, 234, 235, 344, 245
Сарматия обл. 117
Σαρμαθῶν к. в Хемимонт 98, 245
Σάρματες (mut. Sarmatorum) к., ст. във Вътрешна Дакия 80—83, 245
Сасаниди 41
Сатурнин в. 37
Сатурнин еп. 220
Сафрак готски вожд 36, 38
Сакидава (Сагадава) к. в Долна Мизия 53, 87, 94, 95
Σουάβαστας к. 82
Свaленик с. 125
Σουεγώγμενσα к. 83
Свиленград гр. 98
Свищов вж. Нове
Свобода вж. Карасура
Серватий еп. 221
Севастиан еп. 220
Севастопол (Аугуста) гр., дн. Хисаря 13, 16, 106, 107, 109, 126, 150, 165, 166, 174, 176, 180, 182, 191, 199, 203, 240
Север еп. 220
Сексанта (Сексагинта) **Приста** гр., дн. Русе 52, 60, 87, 104, 135, 158, 164 220, 221
Секундин еп. 220
Секуриска гр., дн. Черковица 21, 52, 53, 55, 60, 87, 119, 186
Селимбрия гр., дн. Силиврия 20, 56, 102, 103, 120, 162, 186, 218, 219, 242. Вж. и Евдоксиопол

Селинунт гр. 242
Σεπτέκασας к. 75
Σέτλοτες к. 75
Сердика (Средец) гр., дн. София 11, 16, 20, 21, 24, 25, 29, 31, 33, 34, 41, 42, 43, 46, 48, 50, 51, 54, 55, 57, 65, 72, 74, 76, 79, 80, 81, 82, 109, 111, 120, 123, 124, 125, 128, 137, 140, 149, 150, 155, 1 2, 171, 174, 176, 178, 181, 186, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 203, 205, 212, 219, 221, 225, 237, 242, 243, 248, 249, 251, 252
Серенум равнина 30
Сестос гр., дн. Акбашлиман 102
Силван еп. 220
Силвестър еп. 220
Силистра вж. Дуросторум
Силтика гр., дн. Силтикьой 99, 101
Сингидунум гр., дн. Белград 12, 28, 51, 53, 117, 168
Синитово вж. Бесапара
Сиоста к. 79
Сирия пров. 161, 217, 242
Сирмиум гр., дн. Сремска Митровица 28, 34, 38, 41, 50, 51, 54, 57, 115, 131, 245
Сирнота ст. 110
Сирогелис (Сирасцела) ст., дн. Малгара 99, 103, 105
Σκαπλιζώ к. 83
Σκάρες к. 83
Σκαρίπαρα к. 75
Σκαριωτασαλούκρα к. 109
Σκασσετάνα обл. 83
Скатре (Σκατρίνο) ст. към Дюловския проход 89, 94
Σκουάνες к. 83
Σκαδεβά к. 95
Σκέμνας к. 109
Σκεντουδίες к. 83
Σκινζερίες к. 83
скири пл. 40, 42
скити пл. 42, 235, 236
Σκίτακες к. 109
Скития пров. 20, 25, 26, 29, 32, 35, 37, 46, 47, 48, 52, 54, 56, 59, 60, 61, 63, 73, 84, 89, 90, 92, 94, 118, 140, 154, 159, 173, 183, 198, 218, 221, 226, 227, 230, 234, 235, 236, 245
Скодра гр., дн. Шкодра 57
Скаптопара гр., дн. Благоевград 153
Σκοπέντζανα к. 81
Скретиска ст., дн. Костинброд 84
Σκούμβρο к. 82
Σκουλκόβουργο к. 75
Скупи гр., дн. Злокучене при Скопие 57, 79
Σκούπιον к. 81
Σκουθιάς к. 95, 245
Славаруса с. 93
славяни пл. 12, 14, 21, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 55, 81, 143, 188, 236, 249, 250
Слатина, с. 174
Сливен гр. 108
Слокощица с. 150
Созопол гр. 11, 21, 46, 97, 98, 120, 139, 221, 252. Вж. и Аполония
Σολβανού к. 109
Соломон адм. 57, 58
Сонейум ст. в прохода Суки 84
Состика к. 79
Состра ст., дн. до с. Ломец 87, 89
София гр. 79, 121, 131, 136, 166, 167, 174. Вж. и Сердика
Спарта ст., дн. Вакарел 84
Σπαθιζός к. 94
Σπέλογκα к. 82
Σπίβυρος к. 94
Средец гр. 11, 55, 81. Вж. и Сердика
Стабулодиум (Стабулум Диомедис) ст. 44, 105
Σταμαζώ к. 83
Стан с. 70, 136, 185, 239
Стара Загора вж. Августа Траяна
Стара планина 74, 79, 80, 84, 95, 119
Στένδας к. 75
Στενεκόρτα к. 83
Στένες к. 82
Στένες к. 81
Стеркорий, Фл. 59
Στιλιβούργου к. 77
Стилихон адм. 38, 39
Стоби гр., дн. Пустоградско при Градско 44, 82, 171, 248
Столетово с. 166
Сторгозия гр., дн. м. Кайлъка 87, 88, 134
Στραμεντίας к. 83
Στρανβάστα к. 81
Странджа планина 113
Στρόγγες к. 82
Στρούας к. 81
Студена с. 203
Струма р. 79
Стъклен вж. Нове
Σούβαρας к. 82
Субрадице-Виамата ст., дн. Хр. Даново 60, 108
Σουδανέλ к. 105
Суки проход, дн. Траянови врата 34, 36, 55, 74, 84, 95, 106, 109, 224
Сукидава (Сакидава) к. в Скития 60, 78
Сукидава гр., дн. Челеи 26, 60, 93, 94, 140, 153, 156, 158, 159
Σούρας к. 98
Σουσίανα к. 77

Таваличево с. 131
Тавтомед в. 34, 35, 59, 183, 218
тайфали пл. 32, 232
Таламониум к. 60
Талиата гр., дн. Долни Милановац 74

Ταμουβάρι к. 109
Тарподизум гр., дн. Ковчас 97, 98
Τάρπωρον к. 82
Θαρσάνδαλα к. 105
Ταυρόκωμον к. 98
Ταυροκεφάλων к. 109
Тегулициум к., дн. Ветренско кале 60, 88
Темпира гр. до устието на Марица 105
Темплум Йовис ст., дн. Обзор 98
Θεοδωριάδα к. 187
Теодорих, син на Тиудимер, остготски крал 20, 43, 44, 45, 82, 84, 100, 235, 244
Теодорих Страбон, син на Триарий, остготски крал 43, 44
Теодоропол (Θεοδωρούπολις,-όπολις) к. в Мизия, в Скития, в Хемимонт, в Родопа 52, 77, 87, 98, 105, 187
Теодосиопол гр. 100, 101
Теодосий I имп. 19, 37, 38, 39, 40, 65, 66, 100, 163, 169, 171, 210, 217, 222, 246
Теодосий II имп. 40, 41, 42, 64, 99, 113, 118, 119, 163, 164, 166, 200, 216, 218
Теотим еп. 220, 221
Теофил еп. 221
Θέρμα к. 96
Тера ст., дн. Приморско 98
тервинги пл. 232. Вж. и вестготи
Теренций еп. 220
Тесалия пров. 38, 39, 41, 45, 50, 226, 228
Тесалоника гр., дн. Солун 31, 38, 48, 50, 53, 54, 57, 103, 113, 151, 168, 210, 234
Теупрепий еп. 219 237,
Тиберий II Константин имп. 49, 50, 51, 80, 96, 131, 163, 164
Τιγάς к. 88
Тигра к. 60, 95
Тигър р. 234
Τησειμόντη к. 98
τὸ Τιλικίων к. 88
Τιλλιτώ к. 95
Тимакум майус (Τιμαθοχιώμ) 75, 79
Тимакум минус (Τιμακίολον) гр. 75, 79
Τιμένα к. 77
Τιμίανα к. 81
Timogitia к. 94
Тимок р. 74, 75, 77, 79
Тимотей еп. 220
Типсум ст. на р. Еркене 103
Τισόγκωνα к. 81
Θωκόωδις к. 98
Τόμες к. 82
Томи гр., дн. Кюстенджа 13, 19, 20, 21, 33, 85, 46, 53, 51, 56, 58, 61, 65, 90, 91. 92, 120, 123, 142, 150, 151, 155, 160, 161, 182, 183, 186, 185, 203, 213, 220, 226, 238, 242, 244, 245, 247, 248, 249, 251
Тонзос гр 108
Топир гр. до устието на Места 21, 47, 55, 103, 104. 105, 111
Τὸ τοῦ Θράσου к. 205
траки 114, 243, 244, 249, 252
Тракия passim
Трансалба к. 60. 79
Трансдиерна к., дн. Текия 60, 77, 159
Трансдробета гр. 77
Трапезупол гр. 221
Транслук к. 60, 79
Транслите к. 83
Трансмариска гр., дн. Тутракан 28, 29. 32, 60, 86, 87, 88, 117, 119, 135, 159, 182, 183
Θρασαρίχου к. 98
Τρασίανα к. 75
Траян имп 84, 93, 97, 103, 111
Траян в. 36
Траянови врата вж. Суки
Траянопол гр., дн. Терма Лутра 103, 105, 171, 186
Требониан Гал имп. 26
Τρεδετετιλίους к. 75
Трезмис гр., дн. Иглица 60, 90, 92 183, 203
Трекляно с. 167
Трикеса к. 78
Тримамиум гр., дн. Пиргово 60, 87, 88, 94
Тримонциум друго име на Филипопол 29
Trissa, Tirissa ст. 94
Τρισκίανα к. 83
Тропеум Траяни гр., дн. Адамклисе 13, 29, 30, 51, 86, 90, 91, 94, 171, 182
Труд с. 166
Трън гр. 167
Τοῦ ἁγίου Ἰουλιανοῦ к. 98
Τοῦ ἁγίου Θεοδώρου к. 98
Τοῦ ἁγίου Τραϊανοῦ к. 109
Тугугерум ст., дн. Йоаким Груево 109
Τουγουρίας к. 83
Τουλκόβουργο к. 82
Τουλεοῦς к. 109
Тулча вж. Егисос
Тунджа р. 37, 95, 108
Турес гр., дн. Пирот 83
Τόβρικλα т. 83
Τουρούλης к. 95
Τουροῦς к 83
Τουρρίβας к. 75
Τουσουδεάας к. 83
Тутракан вж. Трансмариска
Тъжа с. 145, 166
Търново гр. 89

Углярци с. 167
τὸ Οὔκου к. 98
Улдис варварски вожд 40, 76
Улметум гр. 13, 16, 61, 63, 94, 164, 174, 176, 186, 187, 188, 192, 238
Улмус ст. 83
Улпиана гр, 74, 80
Улуцитра гр. 60, 105
Улциндур варварски вожд 235
Уна вж. Луна
Οὔννων к. 244
Οὐρβρίανα к. 81
Οὐρδαούς к. 109
Уризиум ст. 103
Ускудама друго име на Адрианопол (вж). 111
Утус гр., дн. Гауренско градище 60, 78, 235
Утус р., дн. Вит 41, 55, 57, 74, 84, 118, 235

Φαράνορας к. 81
Феликс еп. 219, 221
Филагрий адм. 62
Филаделфия гр. 20
Филеа гр. 101, 102
Филип еп. 221
Филип Арабин имп. 26
Филипи гр. 171
Филипопол гр., дн. Пловдив 11, 16, 21, 25. 28, 29, 30, 33, 34, 35, 41, 43, 48, 52. 53, 54, 55, 56, 62, 65, 69, 72, 74, 88, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 120. 127, 129, 131, 134, 145, 150, 154, 156, 165, 166, 170, 171, 181, 186, 188, 191. 193, 194, 197, 199, 203, 208, 219. 220, 224. 225, 240, 241, 244. 248, 249, 251, 252
Филоксен адм. 57
Фирминиан, Гай Аврелий 59
Флавиана к. 60
Флавиопол 101
Φλωρεντίανα к. 75
Флорентин с. 75
Фока имп. 49, 53, 90, 163
Фока еп. 219
Focia гр. в Азия 241
Φοσσᾶτον к. 95
Фравита в. 40
Франкион еп. 220
Φερραρία к. 82
Фригия пров. 38, 221, 223, 242
Фритигерн варварски вожд 36, 37, 38
Фронемий в 224

Хадриан имп. 111
Хайроболдере р. 99
Χάλαρο к. 75
Халмирис гр., дн. Разелм 90, 93
Хасково гр. 166, 199, 200
Хафса вж. Нике (Остулизум)
Хеброс р., дн. Марица 31, 37, 38, 47, 50, 95, 96, 103, 173
Хелице ст. 84
Хелеспонт проток 230
Хемимонт пров. 56, 63, 95, 96, 97, 98, 99, 106, 110, 170, 173, 187, 224, 245
Хемус дн. Стара планина 44, 51, 245
Херайон гр. 101, 103
Хераклея (Перинт) гр., дн. Ерегли 19, 23, 25, 27. 28, 30, 34, 52, 55, 67, 72, 99, 101, 103, 108, 115, 116, 120, 125, 129, 131, 140, 142, 146, 149, 151, 161, 162, 171, 173, 180, 187, 198, 221, 228, 238, 239, 242, 243, 244, 249, 251
Хераклий имп. 21, 156, 163
Χερδούσκερα к. 82
Хермоген в. 59
Хернак варварски вожд 235
Χεροῖνον к. 98
Херсонес, Тракийски 47, 48, 49, 61, 96, 97, 101, 102, 103, 175, 187
херули пл. 47, 232, 236
Χεσδούπαρα к. 81
Хиерофил еп. 221
Хилвуд в. 46, 59
Хинсг вж. Аксиопол
Хипатий в. 59
Хисаря вж. Севастопол
Хонориада пров. 241
Хонорий имп. 71, 163, 164, 165, 185, 216
Хора гр. 130
Хорея Марги 74, 80, 83, 113, 151, 245
Хормидак варварски вожд 42
Хотница с. 125
Χρύσανθος к. 98
Хризопол гр. 31
хуни пл. 12, 15, 20, 21, 36, 38, 39—43, 46, 54. 74, 77, 79, 157, 159, 174, 235, 240, 244, 246, 250, 251
Хърлец вж. Августа
Хърсово вж. Карзиум

Tzaani пл. 248
Τζάσκλις к. 95
Цебрус гр., дн. Горни Цибър 28, 60, 77, 135
Цела вж. Койла
Τζερτζενούτζας к. 82
Цибале гр., дн. Винковци 30
Цибрица р. 77
Τζουειδῶν к. 98
Цикладски острови 56, 120
Циле ст., дн. Черна Гора 110, 166
Τζίμες к. 83

Циралум гр. 28, 30, 101, 102
Τζιτασετοῦς к. 98
Цинус гр. 60, 93, 177
Τζοίδης гр. 95, 97
Τζονπολέγων к. 98
Цръпча с. 204
Цурта р. 45
Цурулон (Τζουροῦλλος) гр., дн. Чорлу 47, 49, 52, 102
Τζοῦτρατο к. 75
Църквище с. 203

Чеканчево с. 125
Челен вж. Сукидава
Червен бряг гр. 32, 115, 142
Черковица вж. Секуриска
Черна Гора вж. Циле
Черно море 20, 28, 37, 84, 90, 94, 95, 103, 211, 249
Чомаковци с. 74, 76, 171, 243
Чорлу вж. Цурулон
Чукурово с. 167

Шаркьой с. 217

Ἰουδαῖος к. 77
Юлиан имп. 17, 18, 19, 34, 57, 64, 66, 81, 82, 117, 163, 169, 174, 183, 187, 208, 215
Юлиан в. 45, 59
Юлиан еп. 219
Юлий в. 62
Ἰουλιόβαλλαι к. 75
Юстин I имп. 46, 59, 62, 94, 145, 163, 164, 167, 174, 200
Юстин II имп. 49, 50
Юстин в. 46, 49, 59
Юстиниан имп. 12, 20, 46—49, 55, 57, 58, 59, 63, 65, 66, 70, 71, 74—81, 83, 85—88, 91—97, 100, 102, 103, 105, 106, 107, 110, 111, 137, 138, 151, 162, 163, 164, 166, 167, 168, 169, 175, 178, 179, 186, 188, 200, 208, 236, 245
Юстиниана Прима гр. 187, 221
Ἰουστινιανούπολις гр. 96

Яков еп. 220
Янтра вж. Ятрос
Ятрум гр., дн. Кривина 53, 55, 60, 87, 88
Ятрос р., дн. Янтра 47, 52, 87
Ямбол гр. 106, 108. Вж. и Диоспол
Ясен с. 28, 75

СЪДЪРЖАНИЕ

Предговор 7

I

Уводни бележки. Значение. Проблеми. Обхват. Извори. Историография 11

II

1. Преглед на историческите събития в източнобалканските земи от края на III до края на VI в. от н. е. 26
2. Административна уредба на Тракия и Дакия през IV—VI в. Провинции, градове, градски територии. Военно устройство 55
3. Вътрешно устройство на къснoримския град в Тракия и Дакия. Управление на градовете. Градски съвети. Съдопроизводство 67
4. Поселищно развитие в Тракия и Дакия през IV—VI в. 73
   - а) Крайбрежна Дакия 74
   - б) Вътрешна Дакия 79
   - в) Долна Мизия 84
   - г) Скития 89
   - д) Хемимонт 95
   - е) Европа 99
   - ж) Родопа 103
   - з) Тракия 105

III

Икономическо развитие на града в Тракия и Дакия 111
   - а) Промишленост и занаятчийство 112
   - б) Търговия. Пътища и съобщения 152
   - в) Земеделие и поземлени отношения 172

IV

Материална култура на късноантичния град в Тракия и Дакия 176

V

Класови и социални отношения в къснoримския град в Тракия и Дакия 209
   - а) Роби 209
   - б) Градски плебс 213
   - в) Куриали 214
   - г) Сенатори 216
   - д) Административни и други чиновници. Военни и църковни лица 218

Класова борба 222

VI

Етнически промени в Тракия и Дакия през IV—VI в. 232
Заключение 250
Съкращения и литература 253
Резюме на руски език 256
Резюме на немски език 260
Списък на илюстрациите на руски език 264
Списък на илюстрациите на немски език 266
Показалец 268

Велизар Ив. Велков

ГРАДЪТ В ТРАКИЯ И ДАКИЯ ПРЕЗ КЪСНАТА АНТИЧНОСТ

Технически редактор: *Й. Шонгов*
Коректор: *М. Милова*
Художник на корицата: *Арх. Цончо Войников*
Печатни коли 17,88.   Издателски коли 21,27
Формат на хартията 70/100/16
ЛГ—II—6—1959
Тираж 700
Дадена за набор на 11. XI. 1958 г.   Подписана за печат на 13. III. 1959 г.
Книжно тяло 20,20 лв.   Подвързия 3 лв.   Обложка 2,50 лв.
Цена 25,70 лв.
Набрана и отпечатана в ДПП „Дечо Стефанов", София, ул. „Ан. Кънчев" 1
Поръчка № 76/9

8.10.1965.